81 İLDE KÜLTÜR ve ŞEHİR

Şanlıurfa

81 İLDE KÜLTÜR ve ŞEHİR

Şanlıurfa

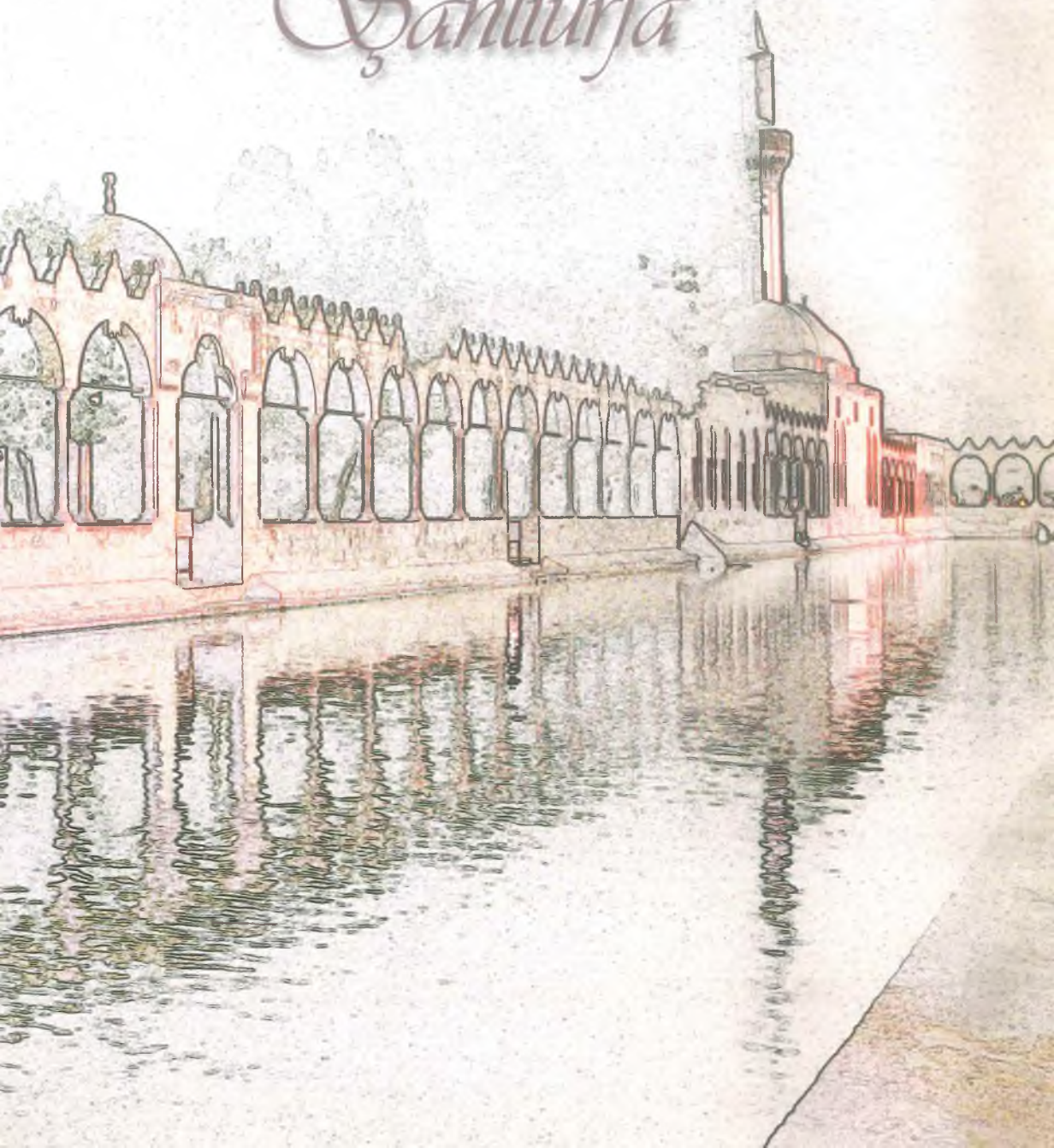

Bu Eser
Şanlıurfa Valiliği Neşriyatıdır.

1. Baskı
Aralık 2017
İstanbul

ISBN
978-605-149-222-2

Editör:
Kültür Konseyi adına **Dr. Metin Eriş**

Redaksiyon:
Fülya Gökoğlu

Grafik Tasarım:
Enes Teslim

Esere yazıları ve gönderdikleri fotoğraflarla katkıda bulunanlar:

Coğrafî Yapı ve Tabiatın Sunduklarıyla Şanlıurfa - Doç. Dr. Veysi Günal / Doç. Dr. M. Sait Şahinalp
Şanlıurfa'nın Flora ve Vejetasyon Yapısı - Doç. Dr. Ömer Faruk Kaya
Şanlıurfa Faunası - Ahmet Oymak
Göbekli Tepe ve Harran - *Anonim*
Prehistorik Çağdan Cumhuriyete Urfa Tarihi - Prof. Dr. Abdullah Ekinci / Prof. Dr. Kâzım Paydaş
Taşınmaz Kültür Varlıkları ve Mimarisiyle Şanlıurfa - Yrd. Doç. Dr. A. Cihat Kürkçüoğlu
*Urfa Efsaneleri *Urfa'da Kültürel ve Sosyal Hayat *Urfa Halk Hikâyeleri* - Mehmet Kurtoğlu
Şanlıurfa'da İnanç Dünyası - Mehmet Oymak
Ekonomik Yapısı ve Gelişimleriyle Şanlıurfa - Prof. Dr. Esra Siverekli
Yaşayan ve Kaybolan Zanaatlar - Öğr. Gör. S. Sabri Kürkçüoğlu
Şanlıurfa'da Giyim/Kuşam ve Halk Dansları - Şükrü Üzümcü
Şanlıurfa Mutfağı - Av.Müslim Akalın
Urfa'da Musiki - Mehmet Bakır Karadağlı
Tiyatro ve Seyirlik Oyunlar - Yusuf Sabri Dişli / Mehmet Kurtoğlu
Urfa Sinemaları- Fuat Rastgeldi
Urfa ve Edebiyat - Mehmet Adil Saraç
*Çağlar Boyu Urfa'da Yetişmiş Ünlü Bilim ve Fikir İnsanları *Şanlıurfa'nın Cumhuriyet Dönemi Ünlü Kültür İnsanları* - Mehmet Oymak/
Şanlıurfa Müzeleri - Mahinur Koçak
Şanlıurfa Kütüphaneleri - Remzi Mızrak
Geçmişten Günümüze Şanlıurfa Basını - Misbah Hicri
Şanlıurfa'da Spor - Hakan Keşküş

Fotoğraflar: Bizzat yazarları tarafından gönderildiği gibi özel olarak *Fauna Fotoğrafları (Mehmet Mahmutoğlu ve başka fotoğraflarıyla Burhan Akar) *Taşınmaz Kültür Varlıkları Fotoğrafları (Ahmet Efe, Dr. A. C. Kürkçüoğlu) *Zanaatlar Fotoğrafları (S. Sabri Kürkçüoğlu) *Sosyal Hayat fotoğrafları (A. Cihat Kürkçüoğlu, A. Rezzak Elçi, Yasin Küçük) *Efsanelerle ilgili olanlar (Burhan Akar) tarafından gönderilmişlerdir.

Baskı, Cilt:
Seçil Ofset
Tel: (0212) 629 06 15
www.secilofset.com

Tüm hakları
Şanlıurfa Valiliği'ne aittir

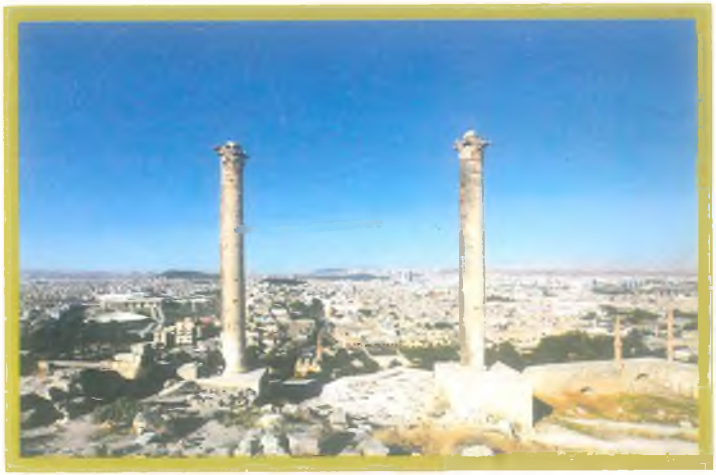

ŞANLIURFA

T.C. ŞANLIURFA VALİLİĞİ

Önsöz - Abdullah Erin / Şanlıurfa Valisi / 11
Takdim - Kültür Konseyi Derneği / 12

Coğrafi Yapı ve Tabiatın Sunduklarıyla Şanlıurfa / 17
Coğrafi Konum Özellikleri / 18
Yükselti ve Morfolojik Birimler/ 19
İklim Özellikleri / Toprak Özellikleri/ 22 - 23
Jeolojik Özellikler / Hidrografya / 23- 26
Nüfusun Gelişimi ve Şehirleşme / 29
Tarım Alanları / 32

Şanlıurfa'nın Flora ve Vejetasyon Yapısı / 35
Genel Olarak Bitki Coğrafyası / 36
Şanlıurfa'nın Bitki Örtüsü / 39
Endemik ve Etno-Botanik Bitki Türleri / 43

Şanlıurfa Faunası / 47
Bazı Omurgalı Hayvan Türleri ve Öne Çıkan Özellikleriyle Şanlıurfa Faunası / 48
Uzun Kulaklı Çöl Kirpisi / Ceylan / Vaşak / Çizgili Sırtlan / Arap Tavşanı / Çöl Koşarı / Çizgili İshak Kuşu / Küçük Karabatak / Kılkuyruk Bağırtlak / Kelaynak / Yeşil Arı Kuşu / Kara Leylek / Toy / Fırat Kaplumbağası / Adi Tosbağa / Kertenkele / Koca Engerek / Kara Yılan Sivri Burun / Yılan / Dev Kertenkele / Şabut / Dikenli Yılan Balığı Yayın Balığı / 49 - 57

Medeniyet ve Kültür Merkezi Olarak Şanlıurfa Tarihi / 59
Göbekli Tepe / 60
Harran / 64
Prehistorik Çağ'dan Cumhuriyete Urfa Tarihi / 71
Yerleşim Yerlerinin Adı / 71
Kentin Kuruluşu ve İlk Çağda Urfa / 72
İslâmî Dönemde Urfa / 76
Türk Akınları ve Urfa / 79
Osmanlı İdaresinde Urfa / 89

Taşınmaz Kültür Varlıkları ve Mimarisiyle Şanlıurfa / 91
Tarih Öncesi Çağlarda Şanlıurfa Mimarisi / 92
İslâm Öncesi Tarih Çağlarında Şanlıurfa Mimarisi / 93
İslâmî Dönem Şanlıurfa Mimarisi / 95
Şanlıurfa İl Merkezindeki Önemli Taşınmaz Eserler / 97
Camiler / 97
Türbeler / 104
Kiliseler / 105

Tekkeler-Zaviyeler / 106
Medreseler / 107
Okullar-Hastaneler - Yetimhaneler / 109
Hamamlar-Çimecekler / 109
Çeşme ve Sebiller / 111
Köprüler -Su Kemerleri-Su Bentleri-Su Terazileri-Maksemler / 112
Hayratlar-Sarnıçlar / 114
Şehir Surları / 114
Çarşılar-Hanlar-Kervansaraylar / 117
Köşkler-Konaklar-Evler / 124
Anıtlar / 127

Urfa Efsaneleri / 129

Genel Olarak Efsaneler ve Urfa / 130
Adem ile Havva Efsanesi / 132
Hermes ya da İdris Efsanesi / 132
Nemrut ve Urfa Adlı Efsane / 133
Balıklı Göl Efsanesi / 134
Hz. İbrahim Peygamber ve Dostluk Efsanesi / 136
Hz. İbrahim'in Misafirperverlik Efsanesi / 136
Çiğ Köfte Efsanesi / 137
Hz. İbrahim ve İğde Ağacı Efsanesi / 138
Urfa Kalesi Efsanesi / 138
Şuayb Şehri ve Hanel Barur Efsanesi / 139
Yakup Kuyusu "Rebeka Kuyusu" Efsanesi / 140
Hz. Şuayb ve Hz. Musa Efsanesi / 141
Eyûb Kuyusu Efsanesi/Eyûb Nebi Köyü ve Elyasa Efsanesi / 142
Hz. İsa ve Sofra Köyü Efsanesi / 144
Kara Köprü Efsanesi / 145
Kara Koyun Efsanesi / 145
Hızmalı Köprü Efsanesi / 146
Kara Cümcüm Efsanesi / 149

Urfa'da Kültürel ve Sosyal Hayat / 151

Coğrafya Bir Kaderdir Ama! / 153
Müzik Bu Şehrin Ruhudur / 154
Urfa'da Hiçbir Şey Kesin Çizgilerle Ayrılmaz / 156

Urfa Halk Hikâyeleri / 159

Urfa Halk Hikâyeleri Üzerine Bir Değerlendirme / 160
Kadını Ön Plana Çıkaran Düşünce Yapısı / 162

Urfa Halk Hikâyelerinden Seçmeler / 164
Tembel Ahmet / Mercan Kız / Üç İsot / 164 - 173

Şanlıurfa'da İnanç Dünyası / 175
Şanlıurfa'da Etnik Yapı / 176
Din Olgusuna Genel Bir Bakış ve Şanlıurfa / 177
Şanlıurfa'da İnanç Dünyası / 177
Şanlıurfa'nın İnanç Turizmi Açısından Dünyadaki Yeri / 183

Ekonomik Yapısı ve Gelişimeleriyle Şanlıurfa / 185
Yerel Kalkınmada GAP Bölgesi Örneği Olarak Şanlıurfa / 187
TRC2 Bölgesi ile Şanlıurfa ve Temel Nitelikleri "Öneri Bazlı Çıkarımlar" / 189
21. Yüzyılda Şehirleşme Hedefleri / 193
Öneri Bazlı Çıkarımlar ve Bazı Göstergeler / 194

Yaşayan ve Kaybolan Zanaatlar / 197
Zanaat Üzerine Tespitler / 198
Şanlıurfa'da Zanaatları / 200
Bez ve Kumaş Dokumacılığı: Çulhacılık / Dokumacılık / Abacılık-Halıcılık- Kilimcilik-Çorapçılık / Çit Örücülüğü Kendircilik / Keçecilik / Çulculuk / Kürkçülük / Kazzazlık Debbağlık / Saraçlık / Köşkerlik / Tarakçılık / Bakırcılık Demircilik / Tenekecilik / Kuyumculuk / Taşçılık / Çömlekçilik / Kokacılık / Ağaç Oymacılığı / Tesbihcilik / Hattatlık / Kalem İşi Süsleme Sanatı / 200 - 230
Geleneksel El Sanatları Eğitim ve Araştırma Merkezi (GESAM) / 231

Şanlıurfa'da Giyim/Kuşam ve Halk Dansları / 233
Halk Oyunları Giyim Kuşamı Üzerine Düşünceler / 234
Şanlıurfa Halk Oyunları / 242
Halk Oyunlarında Geleneksel Takılar ve Giysiler / 242
Takılar/Giysiler: Kadın Giyimi-Erkek Giyimi / 245 - 249
Merkez ve İlçelerde Oynanan Oyunlar / 249
Halk Oyunları Çalgıları / 254

Şanlıurfa Mutfağı / 257
Şanlıurfa'nın Yemek Kültürü / 258
Urfa Mutfağından Bazı Yemek Tarifleri / 262 - 281

Şanlıurfa'da San'at Hayatı / 283

Urfa'da Musiki / 284

Urfa ve Müzik / 284

Şanlıurfa'da Müzik İcrası Üzerine / 285

Urfa'da Tiyatro ve Seyirlik Oyunlar / 288

Yüzyıllar Öncesinden Günümüze Seyirlik Oyun / 288

Köy Seyirlik Oyunları / 290

Urfa Sinemaları / 293

Urfa'da Sinema Salonları / 293

Genel Olarak Urfa Sinemaları / 298

Urfa'da Edebiyat / 301

Tarihî Seyir İçinde Urfa'nın Edebiyat Dünyası / 302

Divan Edebiyatı / 303

Cumhuriyet Dönemi Edebiyatı / 307

Aşık Edebiyatı / 310

Anonim Halk Edebiyatı / 311

Mâniler ve Hoyratlar / 312

Atasözleri / 313

Deyimler / 314

Masallar (Hiketler) / 315

Beddualar (Kargışlar) / 315

Bilmeceler / 316

Çağlar Boyu Urfa'da Yetişmiş Ünlü Bilim ve Fikir İnsanları / 319

Genel Olarak Bakıldığında Urfa'da VII.-X. yüzyıllarda Yetişen Bilginler / 320

XI-XII. yüzyıllarda Yetişen Bilim Adamları / 321

Urfa'da Yetişen Kadın Bilginler / 323

Roma ve Bizans Döneminde Yaşamış Bilim ve Fikir Adamları / 324

Yüzyıllar İçerisinde Urfa'da Yaşamış Bilim Adamlarının İsimleri / 327

Cumhuriyet Döneminde Şanlıurfa'nın Ünlü Kültür İnsanları / 89

Şanlıurfa Kültür Hayatına Yön Veren Kurumlar / 333

Şanlıurfa Müzeleri / 334

Müzenin Kuruluşu / 334

Müzeyi Urfa Tarihiyle Birlikte Gezelim: Paleotik Çağ / Balıklı Göl Heykeli / Neolitik Dönem / Kalkolitik Dönem / Tunç Dönemi / Demir Çağı / Hellenistik Çağ / Roma Dönemi / İslâmî Dönem / 336 -347

Haleplibahçe Mozaik Müzesi / 347

Şanlıurfa Kütüphaneleri / 354

Harran Kütüphaneleri / Sultantepe Kütüphanesi / Edessa (Urfa) Kütüphane ve Arşivi / Ruha (Urfa) Sancağı ve Kütüphaneler / 354 - 357

Cumhuriyet Döneminde Urfa Kütüphaneleri / 357

Maarif Kütüphanesi / Halkevi Kütüphanesi / Çocuk Kütüphanesi / Şehir Kütüphanesi / ŞURKAV Kütüphanesi / Şair Nâbi Kütüphanesi Abdülkadir Karahan Kütüphanesi / ŞURKAV Kitaplığı / İlçe ve Beldelerde Hizmet Verenler Kütüphaneler / 357 - 359

Geçmişten Günümüze Şanlıurfa Basını / 361

Genel Olarak / 362

Osmanlı'da Vilâyet Gazeteleri: Urfa / 363

Urfa'da ve İlçelerinde Yayınlanan Yerel Gazeteler / 363

Dergiler / 365

Şanlıurfa'da Spor / 367

Gençlik Spor İl Müdürlüğü Faaliyetleri / 368

Gençlik Merkezleri / 369

Faaliyet Gösteren Spor Branşları / 371

Kıyısı Yok ama Şampiyonu Var / 373

Tarihî Kentin Büyük Başarısı: Kick Boks / 373

Tarihi Sporla Buluşturan Dal / 374

Urfa Sokaklarında Dağ Bisiklet Yarışı / 374

Kaynakça / 377

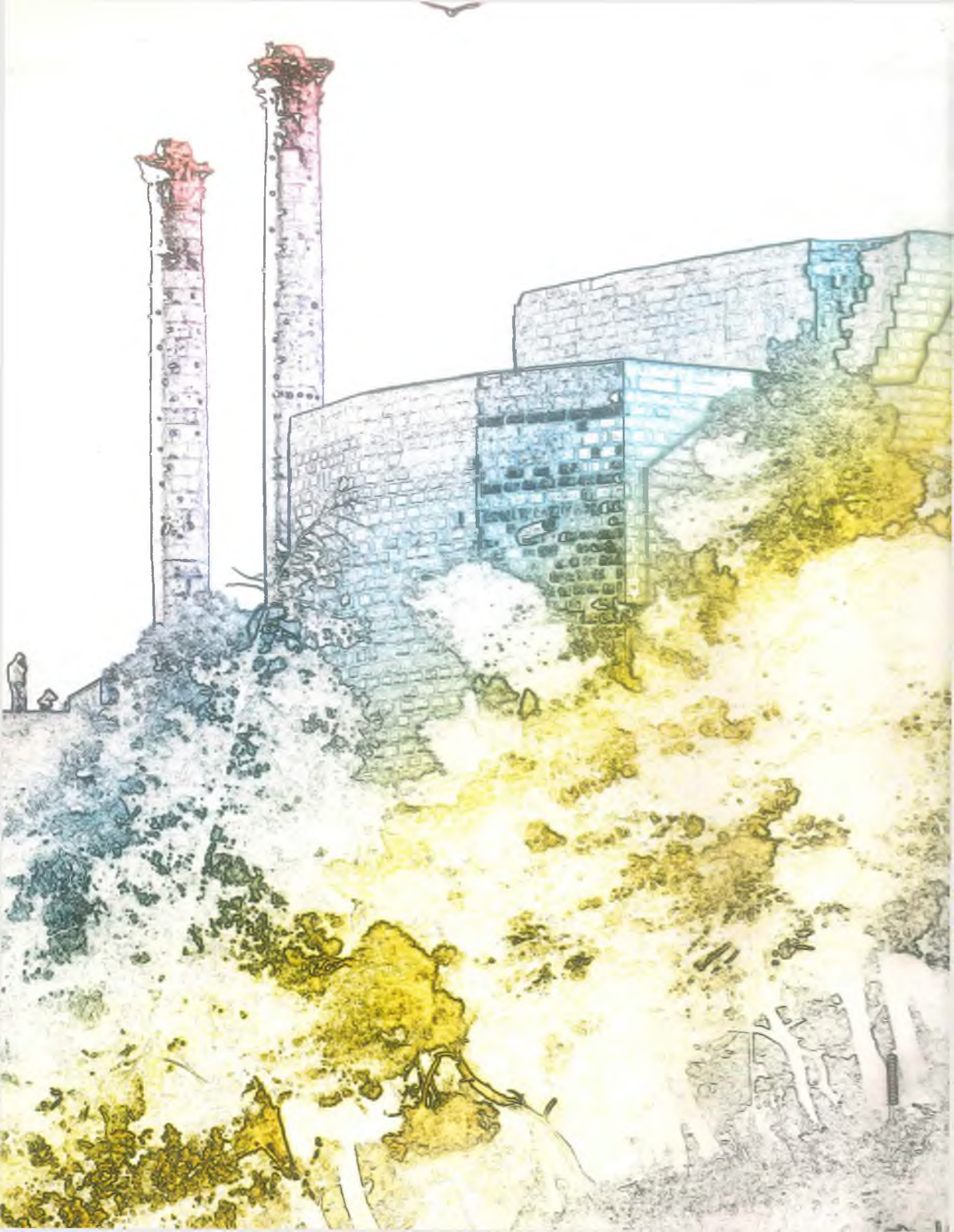

ÖNSÖZ

Bir kent kültürel varlıklarıyla tanındığında insanlara gerçek değeriyle görünür ve de kıymet kazanır. Kültür, insanlığın daha doğru bir ifadeyle milletlerin, toplulukların var olduğu andan itibaren bugüne kadarki maddî ve manevî birikiminin bir hâsılasıdır. Bu yönü ile ilk tarımın yapıldığı, ılk üniversitenin kurulduğu, üç semavî dinin yeşermesine ev sahipliği yapan "ateşin Hz. İbrahim'i yakmadığı", Bereketli Hılâlin merkezi olan Şanlıurfa, mayasında misafirperverliği, hoşgörüyü, maneviyata olan bağlılık ve sabır erdemlerini de taşır. İbrahimî ve Eyyûbî insanların memleketi olan Peygamber Şehri Şanlıurfa, geçmişinden gelen değerlerini yitirmeden gelecek ıle harmanlayabilen bir medeniyet kimliğini de haklı olarak bağrında taşımaktadır.

Günümüzün en büyük sorunları arasında yer alan ve toplumların binlerce yıllık kazanımlarını tehdit eden kültürel yozlaşma, şehir ve toplum kimliğini ne yazık ki geri döndürülemez şekilde yok etmektedir. Binlerce yılda oluşturulan bu miras ancak genç nesıllerin tarıhlerini bilmeleri ve yaşadıkları şehirlerin değişen çehresi karşısında medeniyetlerini var eden unsurlardan vazgeçmeden, yenıliğe açık bireyler olarak yetişmesi ile mümkündür.

Son yıllarda yapılan kültürel mirası koruma çabaları sonucunda hiç şüphesiz ki Şanlıurfa '' Medeniyetlerin Başkenti'' hüviyetiyle geleceğe taşınacaktır. Bunun için de gençlerimize kültürümüzün bütün unsurlarını öğretmek ve onların yaşadıkları şehre "gönül gözü ile" bakmalarını sağlamak gerekmektedir. İşte bu eser bu düşüncenin yansıması olarak ortaya çıkmıştır.

Şehirlerin kültür hayatının bütün unsurlarının ele alındığı "81 İlde Kültür ve Şehir" çalışmasının hedef kitlesinin genç nesiller olması ve bu düşünceden kaynaklanmasıyla ayrı bir değere haizdir. Böylece gençlerimiz, yaşadıkları şehirlerin kültürel değerleri hakkında bilgi sahibi olurken, merak duyacakları konular hakkında da ön bilgiye sahiplenmiş olacaklardır. Şehrin tarihini, coğrafî ve tabii özelliklerini, ekonomik yapısı ve taşınmaz kültür varlıklarını, mutfağını, geleneklerini, yetiştirdiği kültür adamlarını, basın ve spor dünyasını ele alarak gençlerimize bir ufuk çizgisi sunmak düşüncesinden doğan bu çalışmanın başarıya ulaşmasını temenni etmekteyim.

Bu vesile ile de çalışmaya yazıları ve gönderdikleri fotoğraflarla katkıda bulunanların emek ve gönüllerine sağlık derken fikrin öncülüğünü de yapan Kültür Konseyi Derneği'ne de teşekkürlerimi sunarım.

Abdullah ERİN
Şanlıurfa Valisi

TAKDİM

Uzun yıllar boyu bir 'tarım ve köy toplumu' olarak nitelenen ülkemiz, 1950'lerden itibaren başlayan sanayileşme ve kalkınma hamlelerinin ardından hızlı bir değişimle şehirleşmeye başladı. Özellikle 1980 sonrasında bu değişim hız kazandı ve Türkiye'nin demografik yapısı şehirleşme olgusuna doğru şekil değiştirdi. Ancak, büyüyen şehirlerin çoğalan nüfuslarıyla paralel olarak sayıları artan eğitim kurumlarının, insanımızın içinde yaşamaya başladığı şehre yabancılaşmasına ne yazık ki engel olamadığı gerçeği karşımıza ciddi bir sorun olarak çıktı. Böylece yaşanılan şehre yabancılaşma, beraberinde ilgisizliği ve sevgisizliği getiriyordu.

Bu tespiti yapan Kültür Konseyi Derneği, özellikle okuma çağında olan gençlerden oluşan genç ve dinamik kitleyi hedef alarak, öncelikle geleceğin büyüklerinin, yaşadıkları şehirlere ait kültürel varlıkları ve değerleri tanımaları amacıyla, başucu eseri niteliğinde bir başvuru kaynağı oluşturabilmek için çalışmaya karar verdi.

Bu çalışmanın en önemli özelliklerinden biri de, üretilecek kitapların alışılagelmiş 'ders kitabı' anlayışıyla değil, yaşanılan şehri öğrenip tanımayı ve tanıdıkça sevip bağlanmayı, en sıcak şekilde sağlayacak bir anlayışla oluşturulacak olmasıdır. Böyle bir çalışmayı elbette ki tek başımıza yapamazdık. O halde atılması gereken ilk adım, üzerinde çalışılacak şehirlerin valileriyle, belediye başkanlarıyla ve şehrin ilim ve fikir adamlarıyla temaslar kurarak görüşlerinden ve desteklerinden yararlanmaktı. Bu adımı attıktan sonra, ülke çapında çalışma gruplarımızın koşuşturmaları başladı. Kurulan temasların büyük çoğunluğu olumlu sonuç verdi ve projenin mutlaka hayata geçirilmesi konusunda alınan cesaret verici cevapların yanı sıra, yerel dinamiklerle birlikte hareket imkânlarına da kavuştuk.

Şurası muhakkak ki, başlatılan projenin hedefi her ne kadar genç nesiller olsa da, proje genel olarak yörelerinde yaşayanların tamamının ilgisine mazhar olmaktır. Eserde, yaşanılan şehrin sınırları içindeki kültürel unsurların, ayrıntılarda boğulmadan ve kolay algılanabilir şekilde aktarılması amaçlanmıştır. Bir başka hedef ise, okuyucu olarak düşünülen kitlenin sıkılmadan okuyacağı bir eser ortaya koymak ve edineceği bilgileri derinleştirme ihtiyacı hissettirecek bir merak uyandırmaktır. Bu sebeple, çalışmanın bol görsel malzeme desteğiyle, konuların daha câzip hâle getirilmesine çalışılmıştır.

Bugüne kadar "Kültür ve Şehir" düşüncemizi sunduğumuz birçok şehrin değerli idarecileri ve fikir adamları projenin gerçekleşmesi hususunda ilgi ve desteklerini esirgemediler. Bu vesile ile bütün bu kültür dünyasına gönülleri açık idareci ve fikir adamlarına, özellikle de Şanhurfa valileri sayın Güngör A. Tuna'ya ve halefleri sayın Abdullah Erin'e burada ve başka yörelerimizde sürdürdükleri kültürel zenginlik dolu faaliyetlerinden dolayı şükran borçluyuz. Bu arada kitapta bazı eksiklikler olabileceği gibi, fazlalıkların da bulunabileceğinin farkındayız. Fakat her yeni eğitim-öğretim yılında yenilenen öğrenci gruplarına verilmesi hedeflenmiş olan kitapların tekrar bastırılacağı ümidini taşıdığımızdan, çalışma üzerinde yapılacak güncellemeler için daima yeni imkânlar bulunacaktır. Kitabın her yeni baskıda daha mükemmele yaklaşabilmesi içinse yeni görüşlere ihtiyaç bulunmaktadır.

Bu arada çalışmalarımıza katılan değerli yazarlarımızın, yazıları üzerindeki redaksiyonu anlayışla karşılayacaklarına inandığımızı belirtmek isteriz. Çalışmanın anonim hüviyet kazanmasına, tekrardan kaçınmaya ve üslûp birliği sağlanmasına dikkat ettik. Ayrıca gençlerimize, şehirleriyle ilgi ana bilgileri mümkün olduğunca akademik ağırlık taşımayan ve kolay okunup algılanabilir metinlerle vermeye gayret ettik. Değerli yazarlarımızın esere, bu açıdan bakarak hoşgörülü olacaklarına inanıyoruz. Ayrıca belirtmek isteriz ki "81 İlde Kültür ve Şehir" projemizde makale yazarlarımızın isimlerini yazılardaki birleştirme, çıkarma, alıntı mecburiyetleri dolayısıyla ve bu yüzden yazılar kısmen de olsa değişime uğradıklarından, konularıyla birlikte verilmektedir. Fakat bilhassa genç akademisyenlerin akademik yolculuklarında kullanabilmeleri ve yazarlarımızın, haklı olarak yazının kimin tarafından kaleme alındığının daha açık bir şekilde görülmesinin uygun olacağı düşüncelerine katılarak, bir süredir Takdim yazımız bünyesinde uyguladığımız metodu değiştirerek "makale-yazar" bütünlüğünü künye sayfasına aldık.

Kültür ve Şehir projemizin ülke çapında yaygınlaştırılmak suretiyle, gelecek nesillerin şehirlerinde yaşanacak hayatlarda sevgi hâlelerine vesile teşkil etmesini ümit ve temenni ederken serinin 16ncısı olan Şanlıurfa kitabının hedeflenen amaca hizmet edeceğine olan inancımızı da belirtmek istiyoruz.

kültür konseyi

KÜLTÜR KONSEYİ DERNEĞİ

ADIYAM
ATATÜRK BARAJ GÖLÜ
ÖVACIK
YAYLAK
BOZOVA
AKZIYARET
HALFETİ
ŞANLIURFA
KARAKÖPRÜ
BOĞURTLEN
PAYAMLI
GAZİANTEP ŞANLIURFA OTOYOLU
NIZIP VE GAZİANTEP'E GİDER
BİRECİK
SURUÇ
GAZİANTEP
ŞEHİTNUSRETBE

DİYARBAKIR
DAĞBAŞI
SİVEREK
KARACADAĞ
ŞEKERLİ
KARAKEÇİ
DEMİRCİ
VİRANŞEHİR
MARDİN
CEYLANPINAR

Coğrafî Yapı ve Tabiatın Sunduklarıyla Şanlıurfa

Coğrafî Konum Özellikleri

Şanlıurfa ili Güneydoğu Anadolu Bölgesinin Orta Fırat Bölümünde yer alır. Toprakları 36° 40' ve 38° 02' kuzey enlemleri ile 37° 50' ve 40° 12' doğu boylamları arasında bulunur. Buna göre, İlin, gerek Türkiye gerekse bazı illerin aksine, dikdörtgen olmayıp, kabaca dairemsi veya altıgen biçimi özelliğini gösterdiği söylenebilir. En güney noktasını Akçakale'nin Cevher köyü, kuzey noktasını Siverek'in Büründek köyü, doğu noktasını Ceylanpınar'ın Yoncalı köyü, batı noktasını ise Halfeti'ye bağlı Kavalıca köyü toprakları oluşturmaktadır.

Şanlıurfa'nın Genel Görüntüsü
(Fotoğraf: Yasin Küçük)

İl güneyden Suriye, doğudan Mardin, kuzeydoğudan Diyarbakır, kuzeybatıdan Adıyaman ve batıdan Gaziantep illeri ile komşudur. 223 km'lik uzunluğa sahip olan Suriye sınırı siyasî bir sınır olma özelliği gösterirken, diğer sınırlar doğal sınırdır. Nitekim Mardin ile olan sınır, kabaca kuzey-

güney yönlü akış gösteren ve mevsime bağlı bir akarsu olan Büyükdere'den geçmektedir. Aynı şekilde Diyarbakır ile olan sınırın bir bölümünü Karacadağ kütlesinin su bölümü çizgisi, kuzeybatıda Adıyaman ve batıda Gaziantep ile olan sınırı ise Fırat Nehri oluşturmaktadır.

İlin toplam alanı (yüzölçümü) 19.292 km² dir. Bu oran ile Konya (40.838), Sivas (28.164), Ankara (25.632), Erzurum (25.006), Van (20.921) ve Antalya (20.177) illerinden sonra Türkiye'de en büyük alana sahip yedinci ildir. Bu bağlamda İlin sahip olduğu alan, itibari olarak 780.043 km² olan Türkiye yüzölçümünün %2.46'sını oluşturmaktadır. Alanının büyük olması hem fizikî, hem beşerî ve ekonomik konularda çeşitliliğin fazla olmasını da sağlamıştır. Öte yandan matematik ve özel konumunun gerek geçmişte, gerekse günümüzde önemli avantajlar sağlaması sayesinde İl ve özellikle de Şanlıurfa şehri önemli bir çekim alanı olmuştur.

Şanlıurfa İli Lokasyon Haritası

Yükselti ve Morfolojik Birimler

Basamak hâlinde kuzeyden-güneye doğru yükseltinin azaldığı Şanlıurfa ilinde üç ana morfolojik birim bulunmaktadır. Bu morfolojik birimler platolar, dağlar ve ovalardır.

Söz konusu bu morfolojik birimlerin oranları farklılık göstermektedir. İlde en fazla alan kaplayan birim güneydeki ovaları kesintiye uğratan ve genel olarak kuzey-güney yönlü olan platolardır. En önemli platolar Siverek-Viranşehir platosu, Urfa-Bozova

Platosu (Baziki Platosu), Tektek Platosu, Fatik Platosu (Çaykuyu Platosu) ve Halfeti Platosu (Birecik-Halfeti Platosu)'dur. Bunlardan Siverek-Viranşehir platosu genel olarak bazaltik, diğerleri ise karstik ve kalker yapıdaki platolardır. Ovalar ise Harran Ovası, Ceylanpınar Ovası, Suruç Ovası, Bozova (Yaylak Ovası)'dır. İlde bulunan tek dağ kütlesi ise, Diyarbakır ile Şanlıurfa illeri arasında doğal sınır konumunda olan Karacadağ'dır.

Şanlıurfa İli Fizikî Haritası ve Ana Morfoloji Birimler

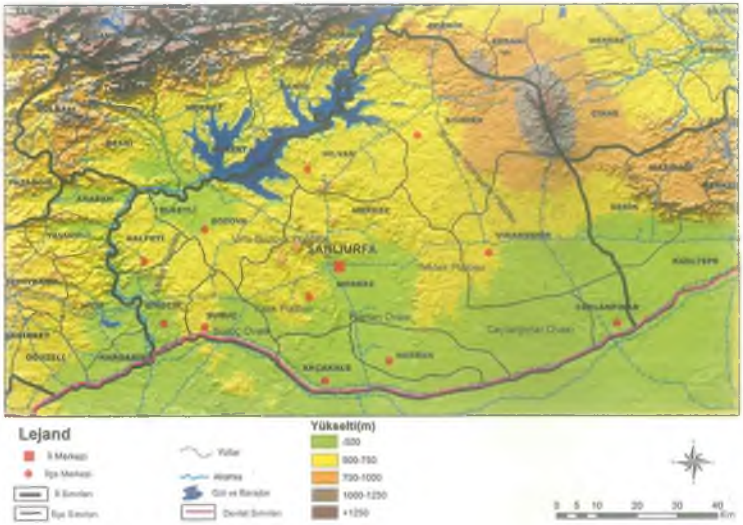

Söz konusu morfolojik birimlerin dağılımları farklılık göstermektedir. Platoların İl yüzölçümü içindeki payı % 61.7 civarındadır. İkinci sırayı % 22.0'lık oran ile ovalar ve üçüncü sırayı ise %16.3 ile tepelik ve dağlık alanlar oluşturmaktadır. Bu oranlara göre platolar İlde geniş bir alan kaplamaktadırlar.

Öte yandan farklı morfolojik birimler İldeki ekonomik faaliyetlerde çeşitliliği de sağlamıştır. Başka bir ifade ile söz konusu farklı morfolojik birimlerde farklı ekonomik faaliyetler yoğunluk kazanmıştır. Platolarda ziraat ile birlikte hayvancılık da (özellikle de Siverek-Viranşehir platosu) önemli bir faaliyet iken, ovalarda hâkim olan faaliyet ziraattır. Öte yandan platolarda özellikle antepfıstığı ve bağcılık ön plana çıkarken, ovalarda daha çok pamuk ve tahıl ürünleri üretimi söz konusudur.

Morfolojik birimlerin oranları aynı zamanda İldeki arazilerin kullanım durumunu da belirlemiştir. Gerçekten de 2013 yılına ait arazi kullanım durumuna bakıldığında, ovaların geniş alan kaplamasının da bir sonucu olarak, tarım alanlarının toplam İl yüzölçümü içinde büyük bir orana (% 65,7) sahip olduğu görülmektedir. Çayır ve mera alanlarının payının %12,6'nın olduğu ilde, orman ve koruluk alanlar ise oldukça düşük orandadır (% 0,8). Öte yandan yerleşim yeri arazisi ve tarıma elverişsiz arazilerin toplamdaki payı da % 20,9 olmuştur. Buna göre özellikle sahip olduğu tarım alanları ile Şanlıurfa ili Türkiye'de önemli

bir yere sahiptir. Nitekim İl, Türkiye'deki tarım alanlarının % 4,9'una sahiptir ve bu oran ile Konya ile Ankara'dan sonra en fazla paya sahip olan üçüncü İl olmuştur.

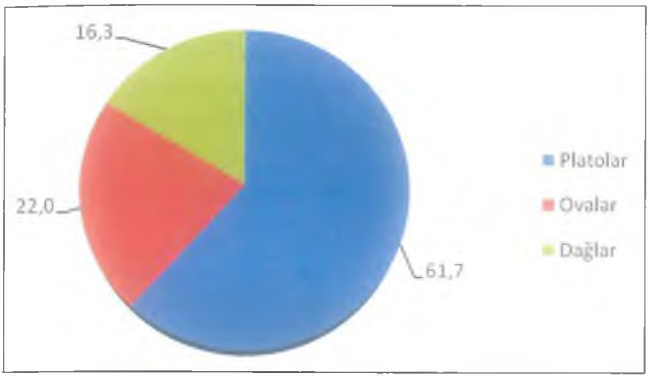

Şanlıurfa İlindeki Morfolojik Birimlerin Oranı (%)

Bununla birlikte morfolojik birimlerdeki farklılıklar yerleşmelerin dağılış düzenleri, yerleşme tipleri, mesken tipleri ve planları, meskenlerde kullanılan malzeme, ailelerin gelir durumunu da etkilemiştir. Meselâ Ceylanpınar, Harran ve Suruç ovalarında yerleşmeler yoğun olup, bu yerleşmelerdeki meskenlerde kullanılan yapı malzemesi genellikle kerpiçtir. Karacadağ çevresinde geçici ve dönemlik yerleşmeler yoğunluk kazanmaktadır. Bazaltik alanların olduğu bu alanda çoğunlukla hayvancılık faaliyetleri hâkimdir. Burada genellikle gevşek bir yerleşme dokusu görülür. Meskenler çoğunlukla bazalttan yapılmışlardır. Platolarda yerleşmeler çoğunlukla tarımın uygun olduğu alanlarda ve dönemlik akarsuların çevresinde toplanmıştır. Öte yandan Karacadağ ve çevresinin aksine, karstik/kalkerli platolarda hayvancılık ile birlikte ziraat faaliyetleri de yürütülmektedir.

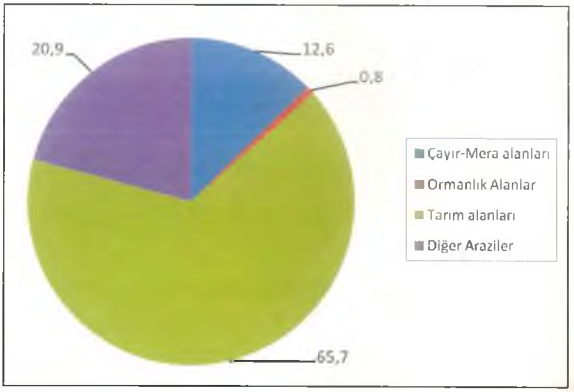

Şanlıurfa İlinde Arazi Kullanım Durumu (%)

İklim Özellikleri

Şanlıurfa ili, coğrafi konum ve sahip olduğu yer şekillerinin bir sonucu olarak yarı kurak bir iklime sahiptir. Kış mevsiminde Sibirya Yüksek Basınç Merkezinin etkisi altına giren Şanlıurfa, yaz mevsiminde alanını kuzeye doğru genişleten Basra Alçak Basınç Merkezinin etkisi altına girmektedir. Yaz mevsimlerinin sıcak ve kurak, kış mevsiminin ise nispeten soğuk ve yağışlı geçtiği bu iklim türü *Kara Akdeniz veya Akdeniz-Kara İklimi Geçiş Tipi* olarak tanımlanmaktadır. Bir başka ifadeyle en düşük sıcaklıklar en yağışlı dönemde, en yüksek sıcaklıklar da en az yağışlı dönemde görülmektedir. İlin Akdeniz'den uzak oluşu, kuzeyde yer alan Güneydoğu Toros Dağları ve güneyde yer alan çölümsü step alanlarının varlığı Şanlıurfa'da görülen ilkim tipinin karakterini belirlemiştir.

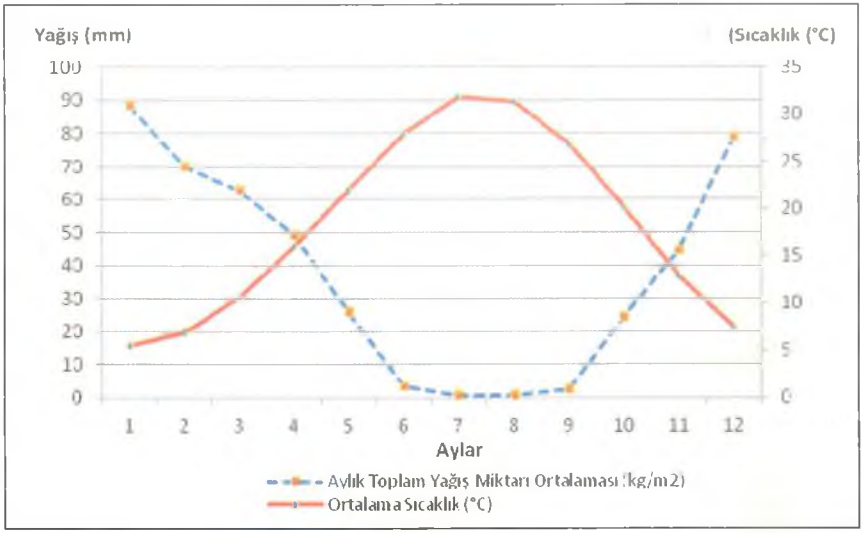

Şanlıurfa Meteoroloji İstasyonunun Aylara Göre Ortalama Sıcaklık ve Yağış Grafiği

Şanlıurfa'da güneyden kuzeye doğru basamaklar halinde yükseltinin artması iklim elemanları üzerinde etkili olmuştur Buna bağlı olarak İl içinde sıcaklık değerleri kuzeyden güneye doğru artış gösterirken, yağış değerleri de güneyden kuzeye doğru artış göstermektedir.

Şanlıurfa ili Türkiye'nin en yüksek ortalama sıcaklık değerlerine sahiptir. Özellikle yaz mevsiminde Türkiye'de en yüksek sıcaklık değerlerine Şanlıurfa'da rastlanmaktadır. İlin yıllık ortalama sıcaklık değeri 17,5°C civarındadır. İl içerisinde yıllık ortalama sıcaklık

değerleri 18,2°C (Şanlıurfa) ile 16,3°C (Siverek) arasında değişmektedir (Ceylanpınar: 17,8°C, Birecik: 17,7°C). Yaz mevsiminde ortalama en yüksek sıcaklıklar 35°C civarında olup, kış mevsiminde ortalama en düşük sıcaklıklar ise 2,5°C civarındadır. Şanlıurfa'da şimdiye kadar görülen en yüksek sıcaklık değeri 30.07.2000 tarihinde 46,8°C olarak ölçülmüştür. En düşük sıcaklık değeri ise 09. 02. 1932 tarihinde -12,4°C olarak ölçülmüştür.

Şanlıurfa il genelinde ortalama yıllık yağış miktarı yaklaşık olarak 426 mm civarındadır. Bu miktar ilçeden ilçeye değişiklik gösterirken yıllık yağış miktarı kuzeyden güneye gidildikçe azalış göstermektedir. Bu şartlara bağlı olarak Şanlıurfa ilinin en kurak ilçesi Ceylanpınar (317,2 mm) olup, yağış miktarı en yüksek olan ilçesi ise Siverek'tir (565,4 mm). Şanlıurfa merkez ilçede 458,1 mm olan ortalama yıllık yağış miktarı, Birecik'te 364,0 mm'ye düşmektedir. İlde en yağışlı mevsim kış mevsimidir. Yıllık yağış miktarının neredeyse yarıya yakını (%48) bu mevsimde düşer. Kış mevsimini İlkbahar (%33) ve Sonbahar (%16) mevsimi takip etmektedir. Yaz mevsimi en kurak mevsim olup, bu mevsimde düşen yağış miktarı Ceylanpınar'da sadece 5,4 mm, Birecik'te 8,5 mm, Şanlıurfa merkez ilçede 12,7 mm ve Siverek'te 20,0 mm kadardır.

Şanlıurfa'da hâkim rüzgârlar batı ve kuzeybatı yönlerinden esmektedir. Kış mevsiminde kuzeybatıdan esen soğuk poyraz sıcaklığı düşürürken, yaz mevsiminde güneyden esen sıcak kıble rüzgârları bunaltıcı bir etki oluşturmaktadır. Yine yazın batıdan esen rüzgârlar az da olsa serinletici bir etki oluşturmaktadır.

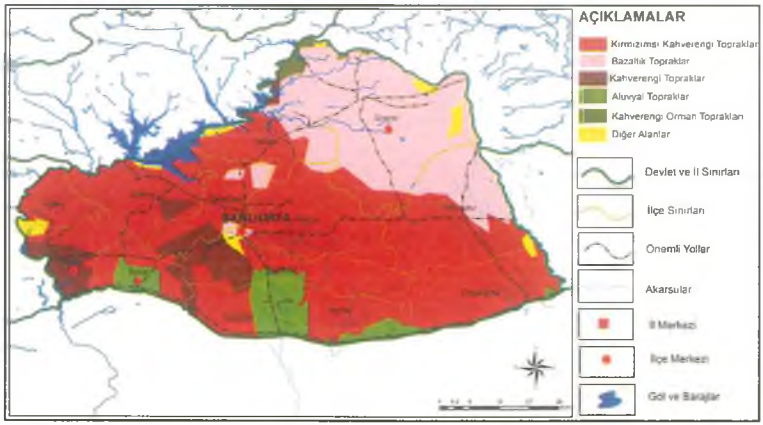

Şanlıurfa İlinde Toprak Haritası

Toprak özellikleri

Şanlıurfa ilinde farklı toprak grupları bulunmaktadır. Farklılığın temel sebebi, iklim, topografya ve ana kayalardır. Genel olarak İlin toprak yapısına bakıldığında üç ana toprak grubunda yoğunlaşma olduğu görülmektedir. Söz

konusu grupta en belirgin bir şekilde ortaya çıkan toprak grubu Güneydoğu Anadolu Bölgesinin tipik toprak türü olan ve yarı kurak kara iklimi şartlarının etkili olduğu alanlarda görülen kırmızımsı kahverengi topraklardır ki, İlin toplam yüzölçümü içindeki payı % 66,3'tür. Toplam 1.160.964 hektarlık alana sahip olan bu toprak türüne İlin tüm ilçelerinde rastlanmakla birlikte özellikle Ceylanpınar, Viranşehir, Bozova ve Hilvan ilçelerinde geniş alan kaplamaktadır.

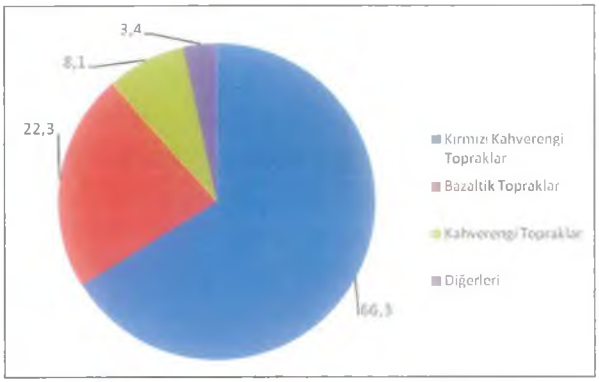

Şanlıurfa İlinde Genel Toprak Yapısı (%)

İkinci önemli toprak türü ise özellikle Siverek ve Viranşehir ilçelerinde yoğunluk kazanan ve Karacadağ volkanik kütlesi kökenli bazaltik topraklardır. Nitekim İlde kapladığı 423.359 hektarlık alanın 314.853'ü Siverek ilçe sınırları içindedir. Toplam yüzölçümü içindeki payı ise % 22,3'tür. Kahverengi toprakların payı da % 8,1'dir. Alüvyal ve kolüvyal toprakların da içinde olduğu diğer toprakların payı ise % 3,4 olarak görülmektedir.

Jeolojik özellikler

Şanhurfa ili sınırları içinde bulunan alan genel olarak 3. Zamanda oluşan formasyonlardan meydana gelmiştir. İlin jeolojik özellikleri güneydoğu Anadolu Bölgesi'nde gerçekleşen tektonik faaliyetlerin karakterini taşımaktadır. İkinci zaman sonlarına kadar Tetis deniziyle kaplı olan Şanhurfa ili sınırları içinde kalan alan, bu dönemden itibaren başlayan orojenik hareketler sonucunda karasallaşmaya başlamıştır. Yine bu dönemde Arabistan levhasının Anadolu'nun kuzeyinde bulunan Sibirya levhasına doğru hareket etmesi sonucunda Anadolu yarımadasında yükselmeler ve alçalmalar meydana gelmiştir. 3. Jeolojik zamanda şiddetlenerek devam eden orojenik hareketlerle meydana gelen sıkışmalarla kıvrılmalar ve kırılmalar oluşmuş, bir yandan Toros Dağları oluşurken diğer yandan da oluşan fay hatları ile çökmeler yaşanmıştır. Yaşanan bu kıvrılmaların diğer bir sonucu olarak Güneydoğu Toros Dağları'nın güneyinde Şanhurfa Platosu'na kadar olan alan içinde giderek alçalan antiklinaller oluşmuştur. Yaşanan faylanmaların bir sonucu olarak İl sınırları içinde başta Bozova ve Kalecik fayları olmak üzere çeşitli faylar meydana gelmiştir. Harran ve Suruç Ovalarının doğu ve batı kesimlerinde kabaca kuzey-güney uzantılı olarak oluşan faylanmalar sonucu Harran ve Suruç Ovaları çökmüş ve graben özelliği kazanmıştır. Bu ovaların çevresinde yüksekte

kalan Fatik ve Tektek gibi platolar da horst özelliği kazanmışlardır.

Şanlıurfa'nın jeolojik olarak şekillenmesinde rol oynayan diğer önemli faktör de 3. Jeolojik zaman sonu, 4. Jeolojik zaman başında meydana gelen Karacadağ volkanizmasıdır. 3.Zamanda meydana gelen tektonik hareketler sonucunda meydana gelen faylar boyunca bazik-ultrabazik karakterli lav çıkışları İl içinde volkanik alanların geniş yer tutmasına yol açmıştır.Şanlıurfa ili sınırları içinde yer alan litolojik birimler genellikle 3. Zamanda oluşan killi, kireçli marn, kiltaşı, kumtaşı ve kalkerlerden oluştuğu görülmektedir. Az da olsa İlin genellikle kuzey-kuzeybatı kesimlerinde yer yer 2. Jeolojik zamanın Kretase döneminde oluşmuş genellikle killi marnlı birimler bulunmaktadır. 3. Zaman oluşumları içinde Eosen yaşlı kalkerler en geniş yer tutan gruptur. Dar alanlar içinde Miosen yaşlı killi, kireçli marn ve kalkerker İl sınırları içinde yer dar alanlar içinde dağılış göstermektedir. Esoen yaşlı kalkerkerin hâkim olduğu alanlarda geniş aşınım yüzeyleri görülmektedir.

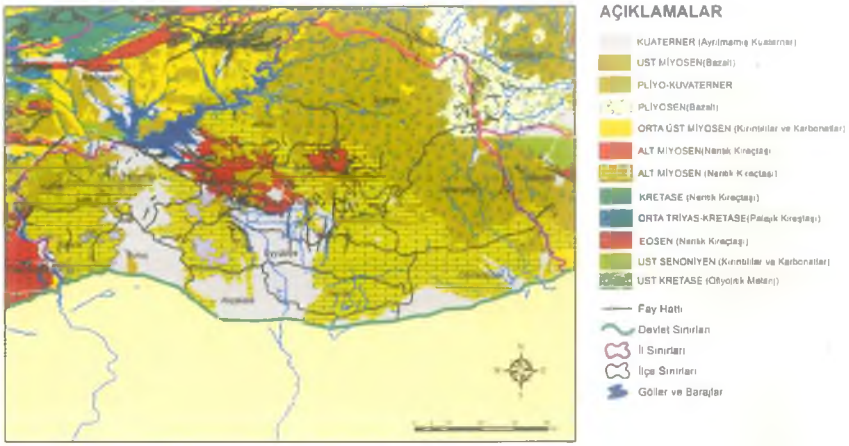

Şanlıurfa İli Jeoloji Haritası

Eosen yaşlı kalker marnlardan sonra en geniş alanı bazaltlar oluşturmaktadır. Şanlıurfa ilinin başta kuzeydoğu ve doğusunda bulunan Siverek, Hilvan ve Viranşehir ilçeleri olmak üzere Suruç, Bozova, Birecik, Karaköprü ve Eyyûbiye ilçeleri sınırları içinde de yer yer bazaltlara rastlanmaktadır.

Kuaterner yaşlı alüvyal alanlar Şanlıurfa'da rastlanan diğer bir litolojik birim oluşturmaktadır. Yüksek alanlardan dış etkenlerle aşındırılarak getirilen materyallerin eğimin azaldığı alçak

alanlarda biriktirilmesiyle oluşan alüvyal alanlar, ilin en büyük ovaları olan Harran, Suruç ve Ceylanpınar ovalarında geniş alanları kaplamaktadır.

Şanlıurfa ilinin sahip olduğu bu jeolojik özellikler doğal ortamın ve bunun sonucunda beşerî ve ekonomik ortamın şekillenmesinde önemli bir rol oynamıştır. Tektonik özelliklerin bir sonucu olarak İlin yeryüzü şekilleri genellikle sade bir görünüm arz etmektedir. Bu yüzey şekilleri güneyden kuzeye doğru basamaklı bir şekilde yükselirken, sıcaklık değerleri kuzeyden güneye doğru yükselmekte, yağış değerleri de güneyden kuzeye doğru artış göstermektedir. Jeomorfolojik ve litolojik özelliklerin bir sonucu olarak İlin güneyinde tarıma elverişli alüvyal düz alanlar oluşmuş, bazaltların hâkim olduğu alanlar ise hayvancılığa elverişli alanlar oluşturmuştur. Bu özellikler aynı zamanda yerleşmelerin dağılışı, dokusu ve geleneksel meskenlerin yapı malzemesi üzerinde de önemli rol oynamıştır. Güneyde bulunan Harran ve Suruç ovalarında kır yerleşimleri yoğunlaşırken, daha kuzeyde bulunan Şanlıurfa, Bozova, Hilvan platolarında bu yoğunluk azalmış, bazaltların hâkim olduğu alanda daha da azalmıştır. Bazaltların bulunduğu ve genellikle hayvancılığın yapıldığı alanlarda yerleşmelerin dokusu gevşerken, ovalarda kır yerleşimlerinin dokusu daha sık bir özellik göstermektedir. Meskenlerin yapı malzemesi açısından ovalarda ana yapı malzemesi toprak olurken, platolarda ana yapı malzemesini kalker taşları oluşturmaktadır. Bazaltların hâkim olduğu alanlarda ise siyah bazalt taşları kırsal yerleşmelerin ana yapı malzemesini oluşturmuştur.

Hidrografya

Şanlıurfa ilindeki hidrografik kaynakları, dönemlik ve daimi akarsular ile göller şeklinde iki ana gruba ayırmak mümkündür. Akarsu yönünden fakir olmakla birlikte Fırat nehri, Direkli suyu, Karakoyun deresi, Cavsak suyu, Culap suyu, Büyükdere önemli akarsularıdır. Bununla birlikte bu grupta yer alan daimi akarsulardan özellikle Fırat Nehri ve üzerinde kurulan yapay göllerin (barajlar), ilin sosyo-ekonomik ve kültürel gelişiminde önemli bir rol oynadığını ifade etmek gerektir.

Şanlıurfa ili ile Adıyaman ve Gaziantep illeri arasında sınır oluşturan Fırat nehri ilde bulunan en önemli akarsudur. 2800 km'lik toplam uzunluğa sahip olan nehrin 1263 km'si Türkiye'dedir. Su toplama alanı 720.000 km^2 olup, Erzurum'un 30 km. doğusunda Dumlubaba Dağı'ndaki kaynaktan doğar, Siverek ilçesi, Dağbaşı yakınındaki Maktalan civarından Şanlıurfa topraklarına girer, Adıyaman ve Gaziantep arasında sınır oluşturarak Suriye topraklarına girer ve yarı kurak/ kurak bölgelerden geçtikten sonra Basra körfezine dökülür. Söz konusu nehir, Dicle ile birlikte, Türkiye'nin toplam su ihtiyacının % 28'lik kısmını karşılamaktadır.

Fırat nehri Türkiye için olduğu gibi, Şanlıurfa ili bağlamında da önemli bir kaynaktır. Sahip olduğu özellikler (rejimi, yağış ve sıcaklık özellikleri, beslenme kaynakları, vs) sayesinde, üzerinde projelerin geliştirildiği ve barajların yapıldığı önemli bir akarsu olmuştur. Dolayısıyla nehir İlin sosyo-ekonomik ve kültürel yapısında önemli değişiklikler getirmiştir. Öncelikle su ihtiyacını karşıladığı gibi, tarım sulaması, elektrik üretimi, sanayi ve turizm gibi birçok konuda Şanlıurfa iline önemli katkıları olmuştur. Tüm bu değişimin temel kaynağını, Bozova'ya 24 km uzaklıktaki nehir üzerinde 1983 yılında inşaatına başlanan ve 1992'de işletmeye açılan Atatürk barajı oluşturmaktadır.

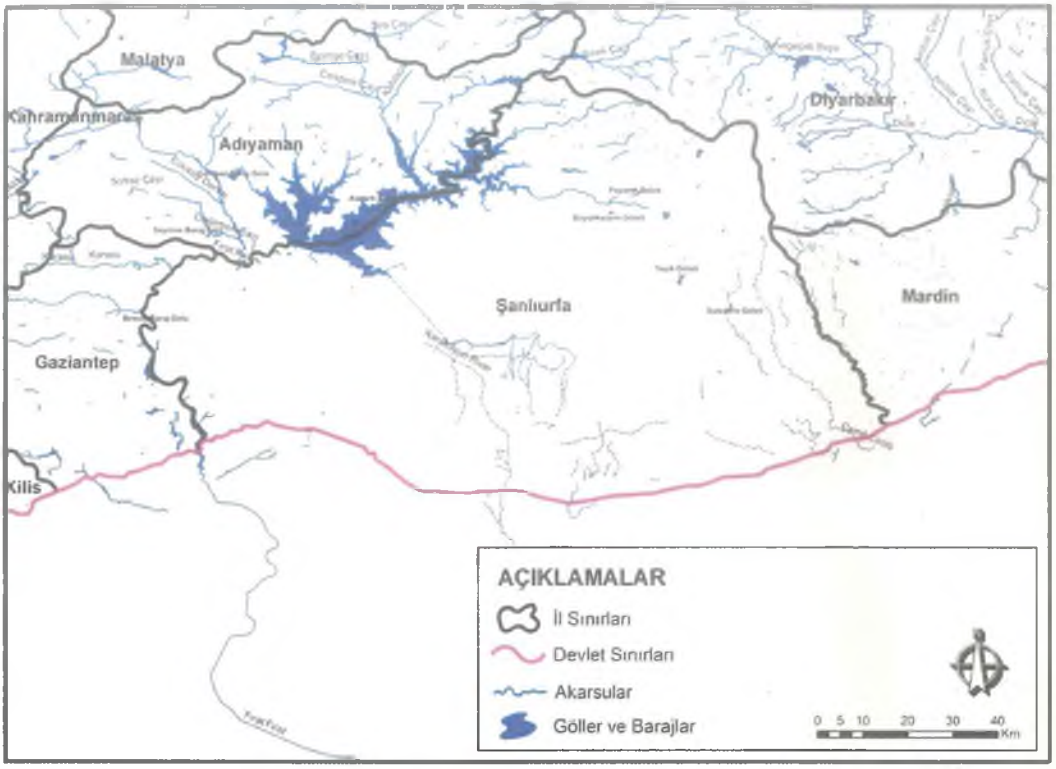

Şanlıurfa İli Hidrografya Haritası

Bu barajın inşa edilmesindeki asıl amaç enerji ve sulamadır. İl sınırları içinde veya etkisi itibariyle İli ilgilendiren başka projeler de bulunmaktadır. Atatürk barajı ile birlikte, baraj bünyesinde hidroelektrik santralı, Şanlıurfa'da hidroelektrik santralı, Şanlıurfa tüneli,

Mardin-Ceylanpınar Cazibe Sulaması, Siverek-Hilvan pompaş sulaması, Bozova sulaması, Birecik Barajı ve HES, Karkamış Barajı ve HES ile Suruç – Yaylak Projesi: Yaylak Ovası Sulaması, Suruç Ovası Sulaması gibi önemli projeler de Fırat nehrine bağlı olarak geliştirilen projelerdir. Söz konusu projelerden en önemlisi hiç kuşkusuz Fırat suyunun, inşa edilen iki tünel ile Harran ovasına ulaştırılması projesidir. göre GAP Bölgesi'nde 1,8 milyon hektarlık alanın sulamaya açılması planlanmıştır. Çalışmalar neticesinde 2015 yılı sonu itibariyle Fırat ve Dicle Havzası'nda toplam 474.528 ha alan sulamaya açılmıştır. 160.000 ha alanda halen sulama şebeke inşaatı devam etmekte olup, 1.165.472ha alan planlama aşamasındadır. Sulama projelerinin % 26,4'ü işletmededir. Bununla birlikte sulama ile ilgili en önemli projelerin Şanlıurfa ilinde gerçekleştirildiği görülmektedir. Gerçekten de sulamaya açılan Harran Ovasında 150 bin hektara yakın alan sulanmaktadır. Öte yandan Bozova, Yaylak, Suruç Ovası da sulanmakta olup, ilde hâlen planlama, proje veya inşaat aşamasında olan bir çok sulama tesisi de bulunmaktadır.

Güneydoğu Anadolu Projesinin ikinci önemli ayağını enerji üretimi oluşturmaktadır. Söz konusu projede üretilen hidroelektrik enerjisi sadece bölgeye değil, aynı zamanda ülkemizin de enerji üretimine önemli katkıları olmaktadır. Nitekim GAP kapsamında 2015 yılı itibariyle 13 adet hidroelektrik santralı (HES) tamamlanmıştır. Buna göre öngörülen enerji yatırımlarında % 74'lük bir gerçekleştirme oranı belirmiştir. Santrallerde elde edilen enerjinin ülke enerji toplamındaki payı da yüzde %50'ye yakındır. 2015 yılında ülke genelinde üretilen 25,9 milyar kilovat-saat hidrolik enerji içinde GAP'ın payı 11,5 milyar kilovat-saat ile % 44,4 olmuştur. Öte yandan 2016 yılındaki toplam 6.038 GWh'lik üretim ile Atatürk Hidroelektrik Santralının gerek İl gerekse ülke enerji üretiminde ayrı bir önemi bulunmaktadır. Öyle ki, bu üretim

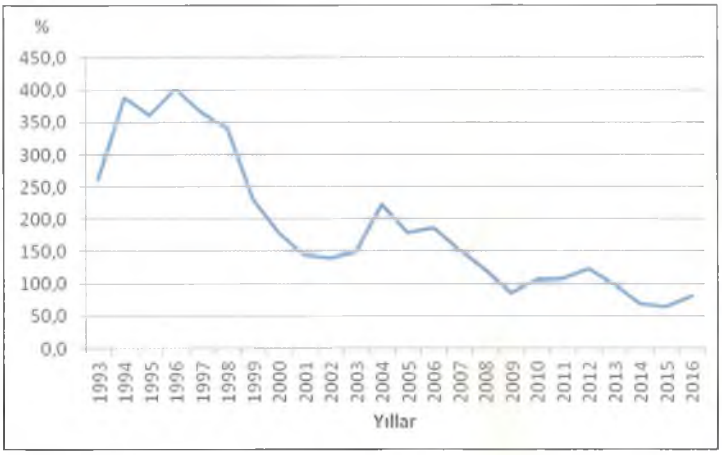

Atatürk Hidroelektrik Santralından Elde Edilen Enerjinin Şanlıurfa İli Enerji Tüketimine Katkısı

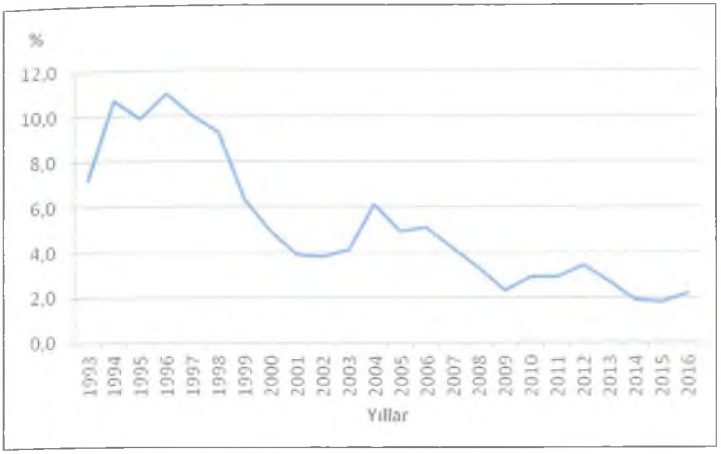

Atatürk Hidroelektrik Santralından Elde Edilen Enerjinin Türkiye Tüketimine Katkısı

miktarı ile Atatürk Barajı ve HES il toplam elektrik tüketiminin % 80.14'ünü, ülke tüketiminin ise % 2.20'sini karşılamaktadır.

Atatürk barajının Şanlıurfa iline sunduğu imkânlar sadece enerji ve sulama ile sınırlı değildir. Gerek Atatürk gerekse Fırat nehri üzerinde yer alan barajlar, kültür balıkçılığı, su altı ve su üstü sportif faaliyetler, kıyı turizmi, akarsu turizmi, tekne turları, eğlence/rekreasyon gibi faaliyetlere de imkân tanımaktadır.

Nüfusun Gelişimi ve Şehirleşme

Şanlıurfa ilinin 1927-2016 yılları arasındaki nüfus gelişimine bakıldığında, nüfus miktarında söz konusu dönemde önemli artışların olduğu görülmektedir. Nitekim 1927 yılında 207.487 olan İl nüfusu, 2016 yılında 1.940.627'ye ulaşmıştır. Buna göre Türkiye'de ilk nüfus sayımının yapıldığı 1927 yılı ile 2016 yılı arasında İl nüfusu dokuz kattan (9,3 kat) daha fazla artışa sahip olmuştur. Buna göre İldeki nüfusun katlanma oranı Türkiye ortalamasından (5,8 kat) oldukça yüksek bir orana sahiptir. Bununla birlikte en önemli artışların 1985 yılından itibaren olduğu görülmektedir. Gerçekten de 1980 yılında 602.769 olan nüfus 1985'te 795.034'e, 1990 yılında bir milyonu aşarak 1.001.455'e ve sürekli artmak suretiyle 2016 yılında da iki milyona ulaşmıştır. Öte yandan dönemler arasında nüfusun yıllık artış hızında da benzer durum görülmektedir. Nitekim 1980-1985 dönemine kadar İlin nüfus artış hızı, Türkiye ortalaması civarında seyrederken, bu dönemden itibaren genellikle Türkiye ortalamasından oldukça yüksek olmuştur. Öyle ki, bazı dönemlerde artış hızındaki bu fark ikiye katlanmaktadır. Söz konusu bu artışta, İlde doğum oranlarının yüksek oluşu ve özellikle 1992 yılından itibaren, Güneydoğu Anadolu Projesinin (GAP) devreye girmesi ile birlikte, ilden verilen göçün azalmaya başlamasının önemli etkisi vardır.

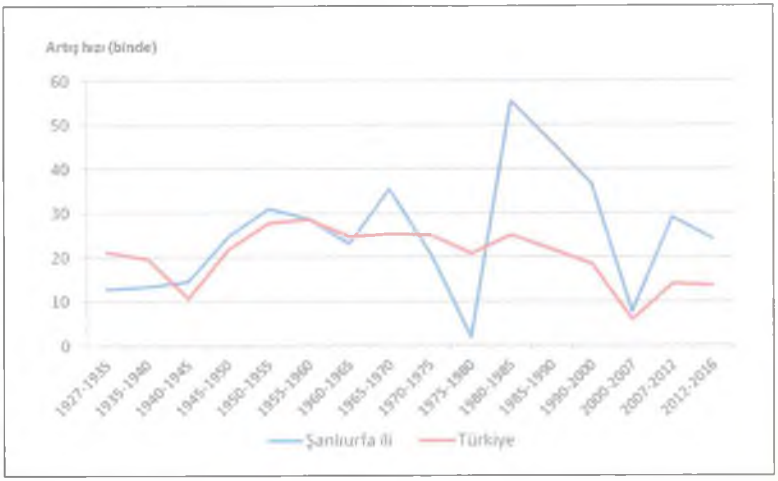

Şanlıurfa İli ve Türkiye Nüfusunun Yıllık Artış Hızı (Binde)

Şanlıurfa ilindeki toplam nüfusun önemli bir bölümü şehirlerde bulunmaktadır. Gerçekten de 2012 yılı itibariye 1.762.075 olan nüfusun 975.455'i İl ve ilçe merkezlerinde ikâmet ettiği görülmektedir. Öte yandan toplam İl nüfusunda şehir nüfusun köy nüfusunu geçtiği dönemin, Türkiye ortalamasında olduğu gibi 1985 yılı olmuştur. Önceki dönemlerde köylerde yaşayan nüfus daha fazla iken, bu yıldan itibaren şehir nüfusu köy nüfusunu geçmeye başlamıştır.

Şanlıurfa İli ve Türkiye'nin köy-şehir nüfus miktarlarındaki gelişim

Dönemler	Şanlıurfa			Türkiye		
	Şehir	Köy	Toplam	Şehir	Köy	Toplam
1927	60.085	147.402	207.487	3.305.879	10.342.391	13.648.270
1935	64.721	164.893	229.614	3.802.642	12.355.376	16.158.018
1940	72.352	173.046	245.398	4.346.249	13.474.701	17.820.950
1945	74.673	189.182	263.855	4.687.102	14.103.072	18.790.174
1950	81.856	216.538	298.394	5.244.337	15.702.851	20.947.188
1955	102.450	245.749	348.199	6.927.343	17.137.420	24.064.763
1960	123.916	278.003	401.919	8.859.731	18.895.089	27.754.820
1965	150.383	300.415	450.798	10.805.817	20.585.604	31.391.421
1970	205.524	332.607	538.131	13.691.101	21.914.075	35.605.176
1975	264.119	333.158	597.277	16.869.068	23.478.651	40.347.719
1980	282.419	320.317	602.736	19.645.007	25.091.950	44.736.957
1985	401.450	393.584	795.034	26.865.757	23.798.701	50.664.458
1990	551.124	450.331	1.001.455	33.326.351	23.146.684	56.473.035
2000	842.129	601.293	1.443.422	44.006.184	23.797.743	67.803.927
2007	919.832	603.267	1.523.099	49.747.859	20.838.397	70.586.256
2012	975.455	786.620	1.762.075	58.448.431	17.178.953	75.627.384

Bu artış sonucunda 1927 yılında % 29,0 olan şehir nüfusunun payı, 2012 yılında % 55,4'e ulaşmıştır. Buna karşılık köy nüfusunun payı sürekli azalarak % 71,0'dan % 44,6'ya kadar gerilemiştir. Şehirleşmenin bir ölçütü olan bu oranlar Türkiye ortalaması ile karşılaştırıldığında, bu artışlara rağmen İldeki şehirleşme hızının düşük olduğu anlaşılmaktadır. Nitekim şehir nüfusu oranının 2012 yılında Türkiye'de % 77,3, İlde ise % 55,4 olduğu düşünüldüğünde aradaki fark daha iyi anlaşılmaktadır. Buna göre Şanhurfa ilinde nüfusun kırsaldan kopması daha yavaş ve düşük oranda olmaktadır. Bunun temel sebebi köylerde tarım faaliyetlerini arttıran geniş arazilerin varlığı, uygulanan sulama projeleri ile birlikte tarım veriminin artması ve kırsal nüfusa çeşitli desteklemelerin yapılmasıdır. Bunun sonucunda nüfus toprağa daha bağlı olmakta ve kırdan şehre göç oranları da düşük kalmaktadır.

Şanlıurfa ili ve Türkiye'de şehir-köy nüfus oranları (%)

Dönemler	Şanlıurfa		Türkiye	
	Şehir	Köy	Şehir	Köy
1927	29,0	71,0	24,2	75,8
1935	28,2	71,8	23,5	76,5
1940	29,5	70,5	24,4	75,6
1945	28,3	71,7	24,9	75,1
1950	27,4	72,6	25,0	75,0
1955	29,4	70,6	28,8	71,2
1960	30,8	69,2	31,9	68,1
1965	33,4	66,6	34,4	65,6
1970	38,2	61,8	38,5	61,5
1975	44,2	55,8	41,8	58,2
1980	46,9	53,1	43,9	56,1
1985	50,5	49,5	53,0	47,0
1990	55,0	45,0	59,0	41,0
2000	58,3	41,7	64,9	35,1
2007	60,4	39,6	70,5	29,5
2012	55,4	44,6	77,3	22,7

Sonuç olarak İlde nüfusun gelişimi ve şehirleşme oranlarında, İlde hâkim olan ekonomik faaliyet, kadının çalışma hayatına atılması, eğitim özellikleri, kültürel yapı vs. etkili olmaktadır.

Tarım Alanları

Şanlıurfa ili 2016 yılı itibariyle toplam 11.543.201 dekarlık tarım alanına sahiptir. Bu tarım alanının önemli bir bölümü (yaklaşık 10 milyon dekar) tahıl ve diğer bitki ürünlerinin üretimi için kullanılmaktadır. Meyve, içecek ve baharat bitkileri için kullanılan toplam tarım alanı ise 1.409.477 dekardır. Sebze üretimi için ayrılan alan ise oldukça sınırlıdır. Buna göre tarım alanlarının % 86,1'i tahıl ve diğer bitki ürünlerine, % 12,2'si meyveler, içecek ve baharat bitkilerine, %1,7'si ise sebze üretimine ayrılmıştır. Bu dağılımda Türkiye ortalaması ile Şanlıurfa ili arasında çok fazla fark görülmemektedir.

Şanlıurfa ve Türkiye'de tarım alanlarının dağılımı (2016/dekar)

	Tahıllar ve diğer bitki ürünleri (nadas dahil)		Sebze bahçeleri		Meyveler, içecek ve baharat bitkileri		Süs bitkileri		TOPLAM ALAN
	Alan (dekar)	Pay (%)	Alan (dekar)	Pay (%)	Alan (dekar)	Pay (%)	Alan (dekar)	Pay (%)	
Şanlıurfa	9.937.149	86,1	196,550	1,7	1,409,477	12,2	25	0,0	11,543,201
TÜRKİYE	196.243.701	82,6	8,041,419	3,4	33,292,166	14,0	48,438	0,0	237,625,724

İlin sahip olduğu tarım alanlarında yapılan tahıl üretiminde en fazla buğdayın üretildiği görülmektedir. Nitekim ilde üretimi yapılan toplam 1.712.496 ton tahılın % 53,6'sı buğdaydan oluşmaktadır. Mısır'ın payı da (%32,0) önemli oranlara ulaşmıştır. Öte yandan gerek mısır, gerekse buğday üretiminin Türkiye içinde ayrı bir önemi bulunmaktadır. Gerçekten de Türkiye mısır üretiminin (6.400.000 ton) % 8,6'sı, buğday üretiminin de (20.600.000 ton) % 4,5'i Şanlıurfa ilinden karşılanmaktadır.

Şanlıurfa ilinde en önemli tarım faaliyeti pamuk tarımı oluşturmaktadır. Özellikle GAP ile birlikte sulamalı tarıma geçildiği 1992 yılından itibaren bu önemin belirdiği ve gittikçe arttığı görülmektedir. Nitekim 1991 yılında İlde üretilen pamuğun Türkiye pamuk üretimindeki payı sadece % 7,5 iken, 1995 yılında % 12,5'e ve sonraki dönemlerde de sürekli ve büyük oranda artarak 2016 yılında % 40,6'ya kadar yükselmiştir. Buna göre, Şanlıurfa ili sadece Türkiye'de en fazla pamuk üreten İl olmakla kalmamış, ülkemizdeki toplam üretimin yarısına yakınını temin eder olmuştur.

Şanlıurfa ilindeki pamuk tarımı (kütlü ve lif) ve Türkiye'deki yeri

Yıllar	Türkiye	Şanlıurfa	
		Üretim (ton)	Payı (%)
1991	2.071.387	155.305	7,5
1995	3.074.994	383.220	12,5
2000	3.140.861	916.552	29, 2
2005	3.103.700	1.013.796	32,7
2010	2.966.705	1.190.086	40,1
2016	2.856.000	1.159.250	40,6

Şanlıurfa'nın Flora ve Vejetasyon Yapısı

Genel Olarak Bitki Coğrafyası

Türkiye coğrafî konumu, jeomorfolojik yapısı, çok çeşitli toprak tiplerine sahip oluşu ve değişik iklim tiplerinin tesiri altında bulunmasından dolayı çok değişik vejetasyon tiplerine ve zengin bir floraya sahiptir. Bu zenginliğin başlıca sebepleri; iklim farklılıkları, topoğrafik çeşitlilikler, jeolojik ve jeomorfolojik çeşitlilikler, deniz, göl ve akarsu gibi değişik su ortamı çeşitlilikleri, 0-5000 m'ler arasında değişen yükseklik farklılıkları, üç değişik bitki coğrafyasının kesiştiği yerde oluşu, Anadolu'nun doğusu ve batısı arasında ekolojik farklılıklar bulunması ve bunun floristik farklılıklara yansımasıdır.

Şanlıurfa Bozkırlarından Görüntü

Güney Doğu Toroslar yayının dış kenarı ile Suriye sınırı arasında kalan alan "Güney Doğu Anadolu Coğrafî Bölgesini" teşkil eder. Bu alan *Verimli Hilâl (fertile crescent)'in geniş* kısmına karşılık gelmektedir. Güney Doğu Anadolu'yu

biri doğuda Dicle nehri ve diğeri ise batıda Fırat nehri olmak üzere iki drenaj havzasına ayıran volkanik Karacadağ kütlesi, bazaltik lavlardan meydana gelmiş büyük bir lav kalkanı olarak tanımlanabilir. Genişliği 80 km ve uzunluğu 120 km olan bu kalker, Hawai tipi bir volkanın Pliosen'de faaliyete geçmesiyle oluşmuştur. Volkan kütlesinin zirveden çevre kısımlarına doğru eğimi çok azdır ve Şanlıurfa'nın Viranşehir ve Hilvan ilçeleri ile Diyarbakır başta olmak üzere üç ayrı doğrultuda uzanmaktadır.

Bu bölge iklim bakımından çevre bölgelerden farklı olduğu gibi jeolojik ve morfolojik bakımından da ayrı bir karaktere sahiptir. Güney Doğu Anadolu'da Akdeniz ikliminin bozulmuş bir tipi vardır. Bunun tipi Akdenizin kara iklimi bir şeklinde olup, bölgede güney ve Güney Doğuya doğru gidildikçe kademeli olarak çöl iklimine geçiş yapar. Yüzey şekilleri bakımından Kuzey ve Kuzey Doğu kenarları dağlık olduğu halde geri kalan kısım plato karakterine yaklaşan orta yükseklikteki dağlar ve tepelerden oluşmaktadır. Güney Doğu Anadolu'nun dağlık Doğu ve Kuzey Doğu kesimleri hariç genellikle az yağışlı ve aynı zamanda geçirimli kayaçlardan (kalker ve bazalt) oluştuğundan yüzey suları kurak mevsimde yok denecek kadar azdır.

Kuzeyde Toros dağları ve güneyde de Suriye-Irak kurak bölgesiyle sınırlanan Güney Doğu Anadolu'da, iklim ve toprak şartlarının yarattığı geniş step alanları yer almaktadır. İlkbaharda yeşeren step bitkileri, Mayıs ayından Kasıma kadar devam eden şiddetli kuraklık yüzünden son derece elverişsiz iklim şartlarına maruz kalır. Bölgede step bitkileri, Orta ve Doğu Anadolu bozkırları kadar zengin bir floraya sahip değildir. Bunun da sebebini kuraklık süresinin adı geçen bozkır bölgelerine göre daha uzun olmasında aramak gerekir.

Bu bölgede Akdeniz'i Mezopotamya'ya bağlayan büyük yol üzerinde çöl ile dağ arasında yer almış olan bozkır şeridinde tarihin eski devirlerinde kurulmuş olan ve günümüze kadar ulaşan Şanlıurfa, Mardin ve Diyarbakır gibi yerleşim yerleri bulunmaktadır.

Şanlıurfa, Harran Ovası'nın dağlık kütleye bir koy gibi sokulduğu kesimde, jeolojik olarak Alt Eosen'de oluşan kalker ana kaya üzerinde kurulmuştur. Şanlıurfa'nın Güney Doğusunda bulunan Harran Ovası ise, jeolojik olarak Miyosen devrinde meydana gelen doğusundaki Tek Tek Dağları ile batısındaki Fatik Dağları'nı meydana getiren kalkerlerden oluşmuş dağ ve platolar ile sınırlanmıştır.

Dünyadaki flora bölgeleri bakımından değerlendirildiğinde Holoarktik flora âleminde bulunan Şanlıurfa, Zohary (1973)'e göre tamamıyla İran-Turan Floristik Bölgesi'nin Batı

İran-Turan Floristik Altbölgesi'nde bulunan Mezopotamya Provensi'nde yer almaktadır. Şanlıurfa iklim, yüzey şekilleri, çeşitli toprak tipleri ve akarsu rejimine bağlı olarak oluşan ekolojik faktörlerin etkisi ile kendine özgü bitki türleri ve bitki toplulukları oluşan bir bitki örtüsüne sahiptir. Bu bitki örtüsündeki türler arasmda kozmopolit olarak isimlendirilen geniş yayılışlı olanlarının yanında sadece yöreye özgü (endemik) olanları da mevcuttur. Genel olarak İldeki bitki örtüsü İran-Turan kökenli bozkır bitki türlerinden meydana gelmektedir. Hâkim olan bozkır ile beraber meşelerin oluşturduğu çalılıklar, akarsu kenarlarındaki nemcil bitki toplulukları ve tarım arazilerindeki tarla yabancı otları da İlin bitki örtüsünde dikkat çeken diğer elemanlardır.

Şanlıurfa'daki bozkır bitki örtüsünü dağ bozkırı ve ova bozkırı olarak ikiye ayırabiliriz. Bu bozkırda bulunan bitki türleri özellikle herhangi bir coğrafik izolasyonun olmamasından dolayı Suriye çöllerinden esen sıcak rüzgârların etkisiyle şekillenir ve diğer bölgelerdeki bozkır türlerinden farklılık gösterirler. *Şanlıurfa bozkırındaki bitki türlerinin geneli kserofit olarak nitelendirilen kurakçıl bitkilerden oluşmaktadır.* Bu aşırı kurak ortam yüzünden bozkırın bitkileri kısa bir süre için rengârenk çiçeklenip, hızlı bir şekilde kuruyup sararmaktadır.

Şanlıurfa'da Bitki Örnekleri

Çeti-Prosopis farcta

Emzik Otu - Onosma

Keber-Capparis ovata

Şanlıurfa'nın dağlık bozkırını İlkbahar başlangıcında geofit diye isimlendirilen yumrulu ve soğanlı bitkiler süslemektedir. Bu bitkilerden dikkat çekenler Ağlayan Gelin (*Fritillaria*), Ak Baldır (*Ornithogalum*), Dağ Lâlesi (*Anemone*), Dağ Sümbülü (*Muscari*), Lâle (*Tulipa*), Sümbül (*Hyacinthella*), Süsen (*Iris*) ve Yabani Soğan (*Allium*)'dır.

İlkbahardan yaza geçiş çok hızlı olduğundan bozkırın bitki türleri bakımından içeriği de hızlıca değişmektedir. Bozkırda yumrulu ve soğanlı bitkilerden sonra yaz aylarının kavurucu sıcaklıklarına uyum sağlamış olan kurakçıl (kserofit) bitkiler kendini göstermeye başlar. Yaz aylarının başlarında Boğa Dikeni (*Eryngium*), Çalba (*Phlomis*), Emzik Otu (*Onosma*), Eşek Dikeni (*Onopordum*), Geven (*Astragalus*), Kenger (*Gundelia*), Korunga (*Onobrychis*), Peygamber Çiçeği (*Centaurea*), Sığır Kuyruğu (*Verbascum*), Sıracaotu (*Scrophularia*) ve Topuz (*Echinops*) gibi çok yıllık kurakçıl bitkiler göze çarparken, yaz aylarının ortasında çiçeklenip sonlarında da meyveye geçen Çeti (*Prosopis farcta*) ve Deve Dikeni (*Alhagi mannifera*) ise diğer dikkat çeken bozkır bitkileridir.

Çalba-Phlomis bruguieri

Sümbül-Hyacinthella nervosa

Sodaotu-Salsola incanescens

Gerçek anlamda günümüzde Şanlıurfa'da doğal bir ova bozkırı maalesef gözlemlenmemektedir. Bunda en büyük etken antropojenik faktör olarak nitelendirilen insan etkisidir. Eski çağlardan itibaren verimli ovalara sahip bu bölgede artan yerleşim ile beraber ovaların büyük bir kısmı tarım arazisine dönüştürülmüştür. Artan makineleşme tarım alanlarının daha da genişlemesine sebep olmaktadır. Geçmişte ova bozkırında dikkat çeken ve geniş bir yayılışı sahip olan Yavşan Otu (*Artemisia herba-alba*), bugün sadece Harran Ovası'nın kenarlarındaki tarıma uygun olmayan taşlık alanlarda görülmektedir. Bu taşlık alanlarda Anason (*Pimpinella*), Arpa (*Hordeum*), Boyotu (*Trigonella*), Boynuzlu Şebboy (*Matthiola*), Buğday (*Triticum*), Çevrince (*Medicago*), Çivitotu (*Isatis*), Davulotu (*Tordylium*), Dercik Otu (*Torilis*), Fiğ (*Vicia*), Hardal (*Sinapis*), Koyun Ekmeği (*Malabaila*), Kuduzotu (*Alyssum*), Mürdümük (*Lathyrus*), Nadas Turpu (*Hirschfeldia*), Üçgül (*Trifolium*), Üçkılçık (*Aegilops*), Yulaf (*Avena*) gibi geniş yayılışlı bitkiler de göze çarpar.

Kenger-Gundelia tournefortii var. armata

Güney Doğu Anadolu orman bakımından Türkiye'nin en fakir bölgesi olup, bu durum Şanlıurfa ili için de geçerlidir. Şanlıurfa'da genel olarak orman diye nitelendireceğimiz doğal ağaç topluluğuna kuzeydeki volkanik bir kütle olan Karacadağ'da rastlanılır. Kara Meşe (*Quercus brantii*)'nin hâkim olarak bulunduğu bu meşeliklere yer yer Mazı Meşesi

Menengiç-Pistacia terebinhus subsp. palaestina

(*Quercus infectoria* subsp. *boissieri*) eşlik ederken, nadiren de olsa bazen Lübnan Meşesi (*Quercus libani*)'ne de rastlanılır. Şanlıurfa florasında dikkat çeken diğer odunlu bitkiler herhangi bir topluluk oluşturmayıp, dağ bozkırında dağınık olarak bazen tek bazen de çok az bireyden oluşan seyrek çalılıklar meydana getirmektedir. Bu çalılar arasında Alıç (*Crataegus aronia* var. *aronia* ve *C. monogyna* subsp. *monogyna*), Badem (*Amygdalus orientalis*), Çitlembik (*Celtis glabrata*), Dağdağan (*Celtis tournefortii*), Pamuklu Sumak (*Cotinus coggygria*), Yabani Armut (*Pyrus syriaca*), Yabani İncir (*Ficus carica* subsp. *rupestris*) ve Yabani Kiraz (*Cerasus microcarpa* subsp. *tortusa*) göze çarpan diğer odunsu bitkilerdir. Bunun yanında Şanlıurfa'nın Güney Doğusunda **Tek Tek Dağları Milli Parkı** sınırları içinde doğal olarak bulunan Menengiç (*Pistacia terebinhus* subsp. *palaestina*) tarafından meydana getirilen çalılık bölgede bir benzeri olmayan çok nadir bir bitki topluluğudur. Ayrıca İlin kuzeyinde **Gölbaşı Tabiat Parkı** olarak insan eli ile oluşturulan Kızıl Çam (*Pinus brutia*) ormanı da dikkat çekmektedir.

Meşelikler

Şanlıurfa'da yaz-kış sürekli olarak akan su kenarlarında bulunan bitki örtüsündeki ağaç ve çalılara Fırat nehri kenarında gözlemlenen Fırat Kavağı (*Populus euphratica*), Ak Söğüt (*Salix alba*), Acem Söğüdü (*Salix acmophylla*), Böğürtlen (*Rubus spp.*) ve Yabani Gül (*Rosa canina*) en iyi örneklerdir. Bunun yanında Fırat nehrinin

aktığı vadilerin yamaçlarında ise Badem (*Amygdalus arabica*), Deniz Üzümü (*Ephedra campylopoda*) ve Katırtırnağı (*Spartium junceum*) göze çarpan diğer odunsu bitkilerdir. Şanlıurfa'da kışın yağan yağmurlar ile geçici olarak akan, yazın başlamasıyla kuruyan nemli dere yataklarının bitki örtüsünde Hayıt (*Vitex agnus-castus*), Ilgın (*Tamarix smyrnensis*) ve Zakkum (*Nerium oleander*) gibi çalılar bulunmaktadır.

Lale-Tulipa aleppensis.tif

Şanlıurfa bitki örtüsünde çeşitli büyüklükteki su birikintileri içinde bulunan ve sucul bitkiler (hidrofit) olarak isimlendirilen bitki türleri için Düğün Çiçeği (*Ranunculus sphaeorospermus*), Düğmeli Suotu (*Potamogeton nodosus*), Sucivan Perçemi (*Myriophyllum spicatum*), Su Mercimeği (*Lemna sp.*) ve Su Yosunu (*Chara globularis* ve *Cladophora fracta*) örnek verebiliriz.

Şanlıurfa'nın güneyinde bulunan Harran Ovası'nda bilinçsiz sulamaya bağlı olarak taban suyunun yükseldiği kesimlerde toprakta meydana gelen tuzlanmaya bağlı olarak bu alanlara uyum sağlamış olan ve tuzcul bitki (halofit) olarak isimlendirilen bitki türleri de son yıllarda Şanlıurfa'nın bitki örtüsünde gözlemlenmeye başlanmıştır. Bu tuzcul bitkiler arasında; Cimel (*Halothamnus hierochunticus*), Çorakpembe (*Frankenia pulverulenta*), Kum Vızığı (*Oligochaeta divaricata*), Soda Otu (*Salsola incanescens*), Tel Pancarı (*Chenopodium album* subsp. *album* var. *album*), Tuz Ayrığı (*Aeluropus lagopoides* var. *lagopoides*) ve Unluca (*Atriplex leucoclada*) sayılabilir.

Yabani incir-Ficus carica subsp. rupestris

Yunanca endomos kelimesinden köken alan endemik kelimesinin anlamı "yerli, o yere ait" demektir. Bir bitki, sınırları belli, dar bir alanda yayılış gösterirse, o bitkiye endemik bitki denir. Bir bitki türünü endemik bitki olarak tanımlamak için o bitki türünün sadece bir ülkenin siyasî sınırları içinde doğal olarak bulunması yani o ülkeye özgü olması gerekmektedir. Şanlıurfa yüzey şekillerinin sadeliği ve güneyindeki düzlüklerin Suriye ile sınır olmasıyla endemik bitkiler açısından çok zengin olmayıp, endemik bitkilere özellikle şehrin en önemli iki yükseltisi olan kuzeydeki Karacadağ ile güneyde bulunan Tek Tek Dağları gibi dağlık kesimlerde rastlanılmaktadır. Bu endemik bitki türleri arasında Akşamyıldızı (*Hesperis hedgei*), Boynuz Otu (*Cerastium haussknechtii*), Çarşak Otu (*Paracaryum kurdistanicum*), Kantaron (*Hypericum salsolifolium*), Kum Otu (*Arenaria sabulinea*), Mayasıl Otu (*Ajuga chamaepitys* subsp. *euphratica*), Mürdümük (*Lathyrus trachycarpus*), Peygamber Çiçeği (*Centaurea obtusifolia*), Sığır Kuyruğu (*Verbascum stepporum*) ve Sümbül (*Scilla mesopotamica*) öne çıkmaktadır.

Etno-botanik kelimesinin kökü olan etno-insanların çalışılması, botanik de bitkilerin çalışılması ya da bitki bilimi anlamına gelir. Etno-botanik, geniş anlamda, farklı insan topluluklarındaki bitki-insan ilişkilerini ifade etmektedir. Etno-botanik araştırmalar, deneme yanılma yoluyla edinilmiş ve uzun bir zaman sürecinde nesilden nesile aktarılarak günümüze ulaşmış çok değerli bilgileri içerirler. Şanlıurfa'da yaşayan halk da tabiatta doğal olarak yetişen bitkilerden yüzyıllardır başta gıda ve tıbbî amaçlı olmak üzere çeşitli şekillerde yararlanmaktadır. Bu bilgiler nesilden nesile sözlü ve uygulamalı olarak aktarılmaktadır. Meselâ ilkbaharın başlangıcında henüz çok taze olan gövdesi toplanılan Kenger (*Gundelia tournefortii* var. *armata*), yine sadece taze yaprakları toplanan Tollik (*Malva parviflora*) ve Ak Baldır (*Ornithogalum narbonense*), Bol yağmurlu geçen Mart ayında bozkırın toprağını hafif kabartarak kendini belli eden ve yöre halkı tarafından et tadında bir lezzet sunduğu ifade edilen Keme Mantarı (*Terfezia*) gıda amaçlı olarak pişirilerek kullanılan bitkilere örneklerdir. Ayrıca taze yaprakları çiğ olarak yenilen veya salatalarda kullanılan yöresel adı Punk olan Yabani Nane (*Mentha longifolia* subsp. *typhoides*)

Menengiç-Pistacia terebinhus subsp. palaestina

yöresel adı Dejnik olan Tere (*Lepidium sativum*), yöresel adı Tuzik olan Su Teresi (*Nasturtium officinale*)'de diğer gıda amaçlı bitkilerdir. Meyan Kökü (*Glycyrrhiza glabra*)'nden elde edilen Biyam Balı adı verilen şerbet özellikle yöre halkı tarafından yaz aylarında tercih edilen bir içecektir. Yöresel adı Haşul olan Sütleğen (*Euphorbia*) türleri bağbozumu sırasında toplanan üzümlerin pekmeze dönüştürülmesi esnasında kazanda kaynayan üzüm suyunun karıştırılmasında kullanılarak bitkinin aromasının pekmeze nüfuz etmesi sağlanmaktadır.

Tıbbî amaçlı olarak kullanılan yöresel adı Teğlik olan Acı Yavşan (*Teucrium polium*)'ın çiçekli ve yapraklı gövdeleri kaynatılarak elde edilen suyu, hem diabet hastalarının şekerlerini en uygun seviye getirmek hem de hazımsızlığı gidermek amaçlı kullanılmaktadır. Bunun yanında korku hastalığını yenmek için Hırtkesan (*Achillea aleppica*) bitkisinin çiçekleri kaynatılarak suyu içilir. Ayrıca Keber (*Capparis ovata*) bitkisinin kurutulan tohumları havanda döğülüp, merhem hâline getirilerek yara olan bölgelere harici sürülerek yaraların iyileşmesi sağlanır. Yöresel adı Zillıkı Ereba (*Eminium rauwolffii*) olan bitkinin çiçekleri kız çocukları

Zillıkı ereba Eminium rauwolffii

Tuz ayrığı-Aeluropus lagopoides var. lagopoides

Süsen-Iris aucheri

tırnaklarını boyamak için kozmetik amaçlı kullanılmaktadır. Evleri nazardan koruduğuna inanılan Üzerlik (*Peganum harmala*) bitkisinin ise meyveleri taze iken ipe dizilerek kurutulup, süs eşyası şeklinde evlerde duvara asılır.

Topuz-Echinops orientalis

Hırtkesan-Achillea aleppica

Şanlıurfa Faunası

Bazı Omurgalı Hayvan Türleri Yanında Öne Çıkan Özellikleriyle Şanlıurfa Faunası

Bazı Omurgalı Hayvan Türleri yanında öne çıkan özellikleriyle Şanlıurfa'nın doğal alanlarında bir çok hayvan türü yaşamaktadır. Bunlardan bir çoğu Türkiye ve dünyada yaygın türler olmakla birlikte bazı türler ise sadece Şanlıurfa'da bulunmaktadır. Önemlilerini satırlarımıza almaktayız...

Uzun Kulaklı Çöl Kirpisi (*Hemiechinus Auritus*)

Biyolojisi iyi bilinmemektedir. Başının orta kısmında dikenler yoktur. Kulakları diğer cinslere göre çok daha uzundur. Göğüs kısmında bulunan beyaz bir benek tipiktir. Dikenleri kahverengi ve beyaz bantlıdır. Sırt kısımları kızılımsıdır. Çölümsü, kuru step yerlerde yaşarlar. 150 cm derinliğinde yuvalar açarlar, yuvanın tek girişi vardır. Gececildirler. Böcek ve diğer omurgasızları yerler. Meyve ve tohum yedikleri de olur. Açlığa ve susuzluğa alışılmamışın da üstünde (10 hafta) dayanıklıdırlar. Mayıs-Ekim aylarında çoğalırlar. Gebelikleri 35-42 gündür. Senede 2-3 defa, her defasında 5-6 yavru doğururlar.

Ceylan

Ceylan (*Gazella Subgutturosa*)

Zarif yapılı, ince bacaklı, güzel ve iri gözlü hayvanlardır. Renkleri açık kiremit kahverengiden koyu krem sarısına kadar

değişir. Erkekleri boynuzlu, dişileri boynuzsuzdur. Eylül sonu ve Ekim başında çiftleşirler. Nisan sonu Mayıs başında doğum yaparlar. Az engebeli stepleri, kumlu, tepecikli ve seyrek ağaçlı yerleri tercih ederler. Vadi tabanlarından ve nehir kenarlarından hoşlanmazlar. Daha çok çöllerin kenarlarında yaşarlar. Gündüzcül hayvanlardır. Besinlerini çeşitli otlar, yüzeydeki kökler ve yumrular oluşturur. Susuzluğa dayanıklıdırlar. Ortalama 15-18 yıl yaşarlar. Ülkemizde, sadece Şanlıurfa'nın Güney-Doğusunda Ceylanpınar'da Devlet Üretme çiftliği ve Şanlıurfa-Kızılkuyu sahalarında yaşamaktadırlar.

Vaşak (*Felis Lynx*)

Başları oldukça büyüktür. Bacakları yüksek ve kuvvetli, gövdelerinin genel görünüşü hemen hemen dikdörtgen şeklindedir. Pençeleri çok geniş ve parmakları bir perde ile bir birbirine bağlanmış (kar bakımından zengin bölgelere bir uyumu sağlar, kulaklarının dibi geniştir. Kuyrukları kısa, birkaç koyu bilezik vardır ve uç kısmı siyahtır. Renkleri coğrafik enlemlere göre büyük değişiklikler gösterir (çok renklilikten siyaha kadar). Sırt ve bacaklarında az belirgin benekler, gözün üstünde ve yanağında dağınık koyu çizgiler vardır. Belirli bir hayat alanında yaşarlar. Ancak bazen bu alanın dışına çıkabilirler. Tek tek yaşarlar ve gezerler. Alacakaranlıkta ve geceleri sürü hâlinde ava çıkarlar. Sadece et yerler. Avlarını görerek ve işiterek algılarlar. Aç kalınca her türlü evcil hayvana saldırırlar. Yiyeceklerinden daha fazla sayıda birey öldürme eğilimindedirler. İşitme ve görme duyuları çok gelişmiştir.

Vaşak

Çizgili Sırtlan (*Hyaena Hyaena*)

Steplerde, yarı çöllerde kayalık ve seyrek ağaçlı yamaçlarda, insanlardan uzak yerlerde yaşarlar. Yaşadıkları alanın yakınında su isterler. Gececidirler. Gündüzleri in ve mağaralarda, yarık ve koyuklarda yatarlar. Leşlerle beslenirler. Hasta ve sakat keçi ve koyunları avlarlar. İnsanlardan korkmazlar ve saldırmazlar. Aç kaldıkları zaman koyun ve köpeklere ve keza kapalı yerlere girerek ahır hayvanlarına ve kümes hayvanlarına zarar verirler. Zik-zag yaparak 2- 4 km hızla koşabilirler. Küçük bir teritoryumları vardır. Sırtlarının rengi kirli

açık sarı, kahverengi üzerinde siyaha yakın koyu renkli 6-10 cm eninde şeritler vardır. Ön ve arka ayakları dörder parmaklı ön bacakları daha yüksektir. Başları iri kulakları büyüktür.

Arap Tavşanı (*Allactaga Euphratica*)

Step ve çölleşmiş bölgelerde yaşarlar. Bir hektarda bir birey bulunur. Bazı popülasyonlar kış uykusuna girmeyebilir. Toprağın 45-70 cm altında 120-170 cm uzunluğunda tüneller açarlar. Yuvaları tek girişlidir. Mart- Ağustos arasında, senede birkaç döl verirler. Yavrular gözlerini iki hafta sonra açarlar.

Çöl Koşarı
(Fotoğraf: Mehmet Mahmutoğlu)

Çöl Koşarı (*Cursorius Cursor*)

Diğer yağmur kuşlarıyla aynı sınıfta yer alsa da, bu kuşlar açık ve kurak arazilerde, tercihen avları olan böcekleri yerde koşarak avlayabilecekleri yarı çölümsü alanlarda bulunurlar. Kanarya Adaları, Kuzey Afrika ve Güneybatı Asya'da bulunurlar. İki yumurtasını bir yer kazıp bu oyuğa koyarlar. Kısmen göçmendirler. Kuzey ve Kuzeybatı kuşları Hindistan, Arabistan ve Sahra Çölü'nün güney kenarının karşısında kışı geçirir.

Çizgili İshak Kuşu (*Otus Brucei*)

Baykuşgiller familyasına ait küçük kulaklı bir baykuş türüdür . Vücudunun arka tarafında şeritler ve daha az karmaşık renkte tüyler görülür. Sesi daha yumuşaktır.Sesi kumruya benzeyen bir ya da birkaç hecenin daha hızlı tekrarından oluşur. Boyları 20-22. Kulakları diktir. Geceleri avlanırlar. Böcekler, kertenkeleler, örümcekler ve küçük memeliler ile beslenirler. Üremeleri Nisan-Haziran ayları arasında olur. Yumurtalarını ağaç kovuklarına ve bir seferde, 4-6 yumurta bırakırlar. Kuluçka süreleri yaklaşık olarak 27 gündür. Yavrular 30 günde tüylenirler. Yarı çöllerde yaşarlar. Avrupa'da sadece Şanlıurfa'nın Birecik ilçesinde yaşarlar.

Küçük Karabatak(*Microcarbo Pygmeus*)

Deniz kuşlarından Karabatakgiller (Phalacrocoracidae) familyasına ait bir türdür. Güney Doğu Avrupa ve Güney Batı 'da bulunur. Kısmen göçmendirler, çoğunlukla yetiştikleri

Küçük Karabatak
(Fotoğraf: Mehmet Mahmutoğlu)

sahanın içinde kalacak şekilde, kuzeyde kalan topluluklar kışları daha güneye doğru giderler. Orta büyüklükte siyah bir kuş olan Karabatak, 15–55 cm uzunluğundadır. Kanat açıklığı yaklaşık 75–90 cm arasındadır. Uzun bir kuyruğu ve kısa, kalın bir gagası vardır. Küçük Karabatak, sazlık veya alçak ağaçlarda kendisine çim ve ince dal parçalarından bir yuva kurar. Buraya genellikle 3-6 yumurta bırakırlar. Çoğunlukla balık ile beslenir ve sıklıkla grup hâlinde avlanırlar. Türkiye'de Orta Anadolu, Marmara, Ege ve Akdeniz bölgelerinde kuluçkaya yatar. Diğer mevsimlerde yaygın bir şekilde görülür.

Kılkuyruk Bağırtlak
(*Pterocles Alchata*)

Kılkuyruk Bağırtlak
(Fotoğraf: Mehmet Mahmutoğlu)

Bağırtlakgillerden bir kuş dür. Büyüklükleri 31–39 cm civarındadır. Baş ve üst parçalar sarımsı yeşil renktedir. Eşler benzerdir ama dişinin kuyruğu erkeğe göre daha kısadır. Bu küçük bağırtlak, güvercin gibi baş ve boyna sahiptir. Ama vücudu kuvvetli ve sıkıdır. Alt kısmı beyaz olan uzun sivri uçlu kanatları vardır. Uzun bir kuyruğa sahiptirler. Hızlı direkt bir uçuşları vardır. Ötüşleri gürültülü bir gatar-gatar'dır. Toplu hâlde yaşarlar, kuru açık ağaçsız ovalar ve benzer habitatlarda görülürler. Yerde kazarak açtıkları yuvalarına 2-3 krem rengi yumurta koyar. İki eşeyde kuluçkaya yatar.

Kelaynak (*Geronticus Eremita*)

Kelaynak
(Fotoğraf: Mehmet Mahmutoğlu)

Kayalık veya yarı kurak yaşama alanlarında bulunan iri yapılı, suda veya çamurda yürüyen ince uzun kıvrık gagalı, 70–80 cm uzunluğunda, 120–135 cm kanat genişliğinde bir kuş türüdür. Tüysüz kırmızı bir yüz ve kafa ile uzun kıvrık kırmızı bir gagaya sahiptir. İri, parlak, cilalı, siyah kuşlardır. Başlarında tüy olmaması yüzünden Kelaynak adını almışlardır. İlk yumurtadan çıktıklarında yavrunun kafası ve boğazı tüylüdür. Yaşları ilerledikçe bu tüyler yok olur. Siyah tüyleri güneş ışığının farklı açılarında parlak yeşil, kavuniçi ve mor rengini alır. Uçuşları insanı hayrete düşürecek kadar güzel ve zariftir. Kelaynaklar çok sosyaldir, sabahın erken saatlerinde 10–15 km uzaklıktaki beslenme alanlarına gruplar hâlinde giderler. Uzun ve kıvrık gagalarıyla yiyeceklerini ararlar. Yumurtadan çıktıktan 2-3 ay sonra palazlanırlar. Erişkin kuşlarla birlikte beslenme alanlarına uçarlar. Kendilerini besleyebilecek duruma gelene kadar anneleri onları 2-3 ay besler. Tek eşli yaşamalarından dolayı çok yavaş olur. Kelaynaklar böceklerle beslenirler. Önceleri Orta Doğu, Kuzey Afrika hatta Avrupa Alplerinde yaygın bulunmaktayken 400 yıl önce buradaki nesilleri tükenmiştir. Kendi mesafe alanında göçmen bir kuştur. Kışı geçirdiği yerler Sudan'ın bir kısmı, İtiyopya, Eritre ve belki de Somali' nin bazı yerleri ile Yemen ve Suudi Arabstan 'dır. Bu tür şimdi resmî olarak kritik tehlike sınırındadır. Vahşi olarak yaşayan nüfusu 420 olarak tahmin edilmektedir. Yaşayabilecekleri yerler Fas, Türkiye ve Suriye'dir. Dünyada sadece Türkiye'de (Birecik/Urfa) ve Fas'da koruma altında az sayıda bulunmaktadırlar.

Kelaynak
(Fotoğraf: Mehmet Mahmutoğlu)

Yeşil Arı Kuşu = Mavi Yanaklı Arı Kuşu (*Merops Persicus*)

Arıkuşugiller (Meropidae) familyasına ait bir kuş türüdür. Bu tür, diğer arı kuşugiller gibi zengince renkli, ince bir kuştur. Baskın olarak yeşil renklidirler. Yüzünün yanları mavi olup, göz çizgisi siyahtır. Gaga siyahtır. Sarı ve kahverengi boğazları vardır. Büyüklükleri 24–26 cm kadardır. Açık ormanlık bölgelerde veya otlaklarda kışlarlar. İsminden de anlaşıldığı gibi en çok arılarla beslenir. Diğer böcekler arasından daha çok yusufçukları tercih ederler. Toplu halde yaşarlar. Kumsal kenarlarında yaptıkları yuvaya 4-8 tane küre gibi beyaz yumurta bırakılır. Hem erkekleri hem de dişiler yumurtalara bakarlar. Ötüşü Avrupa arı kuşuna benzer. Fas, Cezayir ve Astropikal Asya, Doğu Türkiye'den Kazakistan'a kadar görülürler. Kuvvetli göçmendirler, Kışı tropikal Afrika'da geçirirler.

Yeşil Arıkuşu
(Fotoğraf: Mehmet Mahmutoğlu)

Kara Leylek (*Ciconia Nigra*)

Çeltik kargası olarak da bilinen, leylekgiller (Ciconiidae) familyasından büyük, ince uzun yapılı, ince boyunlu, gagası uzun, ince ve koyu kırmızı renkli, uzun kırmızı bacaklı bir leylek türüdür. Boyu 95–100cm, kanat açıklığı 145–155cm'dir. Erişkinin başı, boynu, göğsü ve üst tarafı parlak siyah, karnı beyazdır ve kanat altında kanadın gövdeye birleştiği bölümde küçük beyaz bir üçgen vardır. Uçuşta kanatlarını düz ya da yay şeklinde tutar, balıkçıllar gibi başını aşağı eğmezler. Başını öne, bacaklarını geriye uzatarak, düzenli ve güçlü kanat vuruşlarıyla uçarlar. Çoğunlukla balık ,amfibi ve böceklerle beslenirler. Göçmendirler, kışı tropikal Afrika'da geçirirler. Ağustosun ortasından Eylülün sonuna kadar göç ederler. Martın ortasında geri dönerler. Yüksek ağaçları delerek yuva yaparlar.

Toy(*Otis Tarda*)

Toygiller (Otididae) familyasından çok ürkek bir kuş türüdür. Türkiye'nin en büyük kuş türü olan toy, aynı zamanda dünyada en büyük uçabilen kuşlardan biridir. Toylar kahverengi lekeli, iri bacaklı büyük kuşlardır. Yetişkin erkeklerin tüylerden oluşan bir sakalları vardır. Toylar Moğolistan'dan İspanya'ya kadar varan geniş bir coğrafyada yaygın olsalar da, yaşadıkları küçük bölgeler birbirinden kopuk şekildedir. Çoğu ülkelerde soyları çoktan

tükenmiştir ve günümüzde bulundukları ülkelerde soyu tükenme tehlikesi ile karşı karşıyadır. Toylar yem aramak için özellikle tarlaları ve kırları tercih ederler. Olgun kuşlar tohum , çekirdek, meyve, ot, böcek ve küçük memeliler ile beslenirler. Yavru toylar ise böcek ile beslenirler. İriliğinden dolayı gözde ve kolay av olduğu için kaçak avcılık ve habitat kaybı türün yok olma sürecini hızlandıran en önemli etkendir.

Fırat Kaplumbağası
(Fotoğraf: Mehmet Mahmutoğlu)

Fırat Kaplumbağası (*Rafetus Euphraticus*)

Çoğunlukla su dibindeki çamurlarda bulunurlar. Güneşlenmek için kıyıya çıkarlar. Türkiye'de Sonbaharda bol, İlkbaharda az bulunur. 1 metre boyunda olabilirler. Göl ve nehirlerin çamurlu zeminlerinde bulunurlar. Hortumlarını su üzerine uzatarak solunum yaparlar. Hareketleri çok hızlıdır. Boyunlarını aniden uzatarak ısırırlar. Büyükleri insanlar için tehlikeli olabilir. Besinleri sucul hayvanlardır. Yumurtaları yuvarlak ve kalın kabukludur. Erginlerinin sırt kısmı koyu yeşilden açık kahverengine değişir, üzerinde benekler bulunmaz ya da çok belirsizdir, alt tarafı beyazımsıdır. Genç bireylerin üzerinde ardışık siyah ve beyaz benekler bulunur. Kabuk deri ile örtülü başın uç kısmında bir hortum bulunur.

Âdi Tosbağa *(Testudo Graeca)*

Genellikle kumlu, taşlı ve kuru arazilerde yaşarlar; bazen bağ ve aralarında görülürler. Alçak yapılı bitkilerin yaprak, çiçek, meyvelerini ve bazen böcek yerler. Seyrek olarak su içerler. Toprak içerisine hafifçe gömülerek kış uykusuna yatarlar (4-6 ay). Kabuk keratin plakalarla örtülü, başın ön kısmında hortum yok, ayaklar silindir şeklinde, parmaklar belirgin değil, tırnaklar iyi gelişmiş. Karada yaşarlar. Arka bacağın alt tarafında ve kuyruğa yakın yerde sert bir çıkıntı (femoral tüberkül) vardır. Kuyruk ucunda tırnak bulunmaz. Burun deliklerinin üstünde genellikle büyük bir plaka bulunur. Plakaların üzerinde büyüme halkaları vardır. Fakat bunlardan yaş saptanamaz. Erkeğin kuyruğu daha uzundur. Genellikle sarı ve kahverengi olan plastron üzerinde de benekler görülür. Haziran sonunda çiftleşirler. 2-3 cm boyutlarında 6-12 kadar yumurtlarlar. Yumurtalar beyaz ve yuvarlaktır.

Kertenkele
(Fotoğraf: Burhan Akar)

Kertenkele
(Acanthodactylus Harranensis)

Tombul ve iri yapılıdır. Baş üstünde uzunlamasına bir çukur bulunur. Occipital plak bulunmaz. Gövde ve kuyruk üzerindeki pullar düzdür. Kulak açıklığının önünde 3-6 pul bulunur. Subocular plak ağza ulaşmaz. Supralabial plak subocular plağın önünde yer alır. 2 ve 3. Sopraocular plak tek parça iken 4. Sopraocular plak 7-14 küçük parçadan oluşur. Vücut ortası dorsal pul sayısı 51-65 arasındadır. 4. parmak zayıf olarak dişlidir. Tarak yapısı oluşturmaz. Kuyruk vücut uzunluğunu 1.5 katıdır. Başın üst kısmı koyu kahverengi ve siyahımsı lekelidir. Yavrularda sırt uzunlamasına koyu ve açık çizgili veya noktalı, erginlerde ise bu sırt deseni siyah ağ şeklinde lekeli ve açık renkli halka noktalıdır. Karın kısmı lekesiz sarımsıbeyazdır.

Koca Engerek (*Macrovipera Lebetina*)

Sırt bölgesinin rengi genel olarak grimsi kahverengi ve bu rengin tonlarında olur. Başın üst kısmında bazen küçük siyah benekler bulunabilir. Kuyruk ucu sarımsı, beyazımsı ya da pembemsi olan karın bölgesinde nokta hâlinde siyah benekler bulunur. Genel olarak fare gibi küçü kemiriciler, kertenkeleler, kuşlar ve çeşitli omurgasız hayvanlarla beslenirler. Kemiricilerle beslendikleri için yararlıdırlar. Avlarını sabahın erken saatlerinde ya da geceleyin avlarlar. Yemeden önce zehirleyerek öldürürler. Hareketleri oldukça ağır olan bu hayvanlar gündüzlerini daha çok dinlenerek geçirirler. Genel olarak canlı doğururlar (5-7 kadar). Boyları 150 cm kadar olabilir. Ovalarda, taşlık yerlerde, terk edilmiş evlerde, harabelerde, bahçelerde ve tarlalarda yaşarlar. Türkiye'nin zehri en ölümcül yılanları olarak bilinirler.

Kara Yılan *(Dolichophis Jugularis)*

Ülkemizde bilinen yılan türleri içinde en irisidir. Genç yılanların sırtı gri kahverengi, üzerleri koyu lekelidir. Ergen yılanlarda sırt rengi daha homojen parlak siyah renktedir. Boyunlarının altı beyazımsı kırmızı lekelidir. İnsanları çıkardığı sesle ürkütür ve ısırabilir. Vücutları yaklaşık 3 metre olabilir. Ülkemizde görülen en uzun yılan türü olduğu söylenebilir. Kara yılanlar daha çok yamaç ve tarlalarda, ovalarda, bataklıklarda ve taşlık dere bölgelerinde

yaşarlar. Bazen bağ ve bahçe aralarında, mezarlıklarda görülebilir. Genellikle taş altlarında ve kemirici yuvalarında gizlenmeyi ve dinlenmeyi tercih ederler. Bazen ağaçlara tırmanırlar. Doğadan beslenmeyi tercih etseler de, bazen başka yılanları yemeyi tercih ederler. Genellikle besinlerini kuş ve kuş yavruları, kemiriciler ve kertenkeleler oluşturur. Çabuk ısıran bir yılan türü olsa da, zehirsizdirler. İnsanlarla karşılaştıklarında, kendilerini korumak için kaçmak yerine ses çıkarmayı tercih ederler. Dişi Kara Yılanlar yılda bir defa yumurta bırakırlar. Bunlar her defasında 7-11 yumurta bırakabilir. Özellikle tarım yapılan yerlerde kemiricilerle beslendiklerinden, fareyle mücadele için fayda sağlanan yılan türlerindendir. Genellikle sabahları avlanmayı tercih eder. Çok hızlı hareket eden bir yılan türüdür.

Sivri Burun Yılan (*Letheobia Episcopus*)

Solucana benzeyen ince yapılı bir yılan türüdür. Vücut boyu 34 cm. kadardır. Başı vücuttan daha dardır. Gözleri baş plaklarının altında siyah noktalar hâlinde körelmiş durumdadır. Burun kısmının sivri ve yassı olmasıyla Kör Yılan'dan ayrılır. Sırt tarafı krem ya da pembemsidir.Vücut ortasından başlayan koyu kahverengi lekeler kuyruk ucuna kadar uzanır.Bu lekeler vücudun arkasında oldukça fazladır. İlk defa Şanlıurfa'nın Halfeti ilçesinde tespit edilmiştir. Günümüzde yalnızca iki lokaliteden bilenen endemik bir türdür.

Dev Kertenkele (*Varanus Griseus Griseus*)

Çöl veya çölümsü yerlerde yaşarlar. Gündüzleri hareketlidirler. Çok hızlı hareket ederler. Besinlerini kertenkeleler, yılanlar, kemiriciler, kuşlar oluşturur. İki çift bacak ve her bacakta beş parmak bulunur. Boyları 130 cm kadar olabilir. Dillerinin çok uzun olması ve uçlarının çatallı olması ile tipiktir.

Şabut (Barbus Grypus)

Boyu 40 cm olabilir. Büyük pullarla örtülü vücut yanlardan yassılaşmıştır. Ağız ventral konumlu olup oldukça gelişmiş etli dudaklarla çevrilidir. İki çift bıyık bulunur. Gözler iridir. Kuyruk yüzgeci derin çatallı olup her iki lobu da sivrileşmiştir. Başlıca yayılma alanları Dicle ve Fırat nehir sitemleri ile Karun nehridir.

Dikenli Yılan Balığı (*Mastacembelus Mastacembelus*)
Genel olarak ventral yüzgeçlerinin bulunmaması ve vücut şekillerinin kısmen yılana benzemesinden dolayı dikenli yılan balığı olarak adlandırılır. Dorsal yüzgecin önünde istediği zaman hareket ettirdikleri 32-34 adet sivri diken bulunur. Bu diken balığı elle tutmak

isteyenlerde ciddi yaralanmalara sebep olur. Baş uzamış, burun ucunda etten yapılmış aşağı doğru sarkık duran hortum şeklinde ve 3 çatallı görünümde bir çıkıntı vardır. Çenelerde iyi gelişmiş sivri dişler bulunur. Dorsal, anal ve caudal yüzgeçler birleşerek bant oluşturmuşlardır. Oldukça sağlam, pulsuz ve kaygan bir deriye sahiptirler. Ülkemizde Fırat ve Dicle su sistemlerinde yaşamaktadırlar.

Yayın Balığı (*Silurus Triostegus*)

Mezapotamya bölgesinde, yani Suriye, İran, Irak ve Türkiye'de bulunur. Bu balığın ikisi üst, ikisi alt çenede olmak üzere 4 çift bıyık bulunur. Alt çene öne doğru çıkıktır ve çenelerde oldukça gelişmiş dişler bulunur. Göğüs bölgesinin dikeni hem iç, hem de dış tarafta düzdür. Anal yüzgeç çok uzundur. Dorsal yüzgeç oldukça küçülmüştür ve başa yakın bölgede bulunur. Vücut geriye doğru gidildikçe yanlardan iyice yassılaşmıştır. Karnivordurlar. Eti oldukça yağlı ama lezzetlidir. Bölgesel olarak ekonomik değeri olan bir tatlı su balığıdır.

Medeniyet ve Kültür Merkezi Olarak Şanlıurfa Tarihi

Göbekli Tepe

Harran

Prehistorik Çağdan Cumhuriyete Urfa Tarihi

Göbekli Tepe

Göbekli Tepe, Şanlıurfa ili Merkez ilçesi sınırları içerisinde, şehir merkezinin Kuzey Doğusunda, merkeze 18 km. uzaklıktadır. Göbekli Tepe, Harran ovasını kuzeyde sınırlayan yükselti silsilesinin en yüksek noktasında yer almaktadır. Deniz seviyesinden yaklaşık 800 m. yüksekliktedir. İnsan eliyle yapılmış kalıntıların oluşturduğu alan yaklaşık 300x300m. büyüklüğündedir ve bu kütlenin üzerinde yer aldığı, yaklaşık 1km. uzunluğunda kaya platosu da, Neolitik Döneme ait taş ocakları ve işliklerle doludur. Neolitik dönem, Paleolitik ve Mezolitik dönemlerden sonra gelir. Neolitik, "Yenitaş" anlamına gelmektedir. Bu döneme "Cilalı Taş Devri" de denir. İnsanoğlu ilk kez, Neolitik Dönemde doğa ile olan ilişkisini kendi lehine çevirerek, avcılık ve toplayıcılık ile birlikte tarıma da yönelmiştir.

Göbeklitepe Tapınağı

Yabani şekilde yetişen buğday, arpa, mercimek türü ürünleri deneme yanılma yoluyla ekmeye başlayan insanoğlu, zamanla en iyi ürünü bulmuştur. Yine bu dönemde hayvanların evcilleştirilmesi gerçekleşmiş, ilk dinî ve sivil mimarî örnekleri ortaya çıkmaya başlamıştır.

Göbeklitepe'de İnsan Başı

Harran Ovası'nı 30-40 km mesafelerle bir hilâl şeklinde çevreleyen tepelerde bulunan Göbekli Tepe, Karahan Tepe, Sefertepe, Hamzantepe ve Balıklıgöl çevresi Neolitik dönemin en önemli yerleşimleridir. Bu yerleşim yerlerinin neredeyse tamamı günümüzden 12.000 yıl öncesine ait 1. Derece sit alanlarıdır.

Ayrıca aynı dönemlere tarihlenen, Hilvan İlçesi'ne bağlı Kantara Köyü ile Süleyman Bey Mahallesi arasında yer alan Nevali Çori (Hastalıklar Vadisi), Bozova İlçesi'nde bulunan Biris Mezarlığı, Sögüt Tarlası ve Akarçay Tepe, son olarak Harran ovasında bulunan yaklaşık 250 höyük gibi ve keşfedilmeyi bekleyen birçok höyük, Neolitik döneme ait mimarî yapıların olduğu yerleşim merkezleridir.

Göbekli Tepe' nin günümüzden yaklaşık 12000 yıl öncesine tarihlenen, henüz avcı ve toplayıcı tarzda hayat süren insanların yarattığı bir kült merkezi olduğudur. Göbekli Tepe, çapı 30 m. ye ulaşan yuvarlak ve oval planlı, sayısı 20 'yi bulan yapılardan oluşur. Bunlardan 6 tanesi kazı sırasında ortaya çıkarılmış, diğerleri jeomanyetik ve geo-radar yöntemleriyle yapılan ölçümler sonucunda belirlenmiştir. Bu ölçümlerle ve kazı çalışmaları ile elde edilen sonuçlar Göbekli Tepe'nin 12000 yıl öncesinin büyük bir buluşma merkezi olduğu, günlük hayata yönelik mekânlarla değil, törens amaçlı inşa edilmiş, anıt yapılarla kaplı olduğunu göstermektedir.

Nevali Çori

İnsanoğlu yukarı Mezopotamya bölgesinde M.Ö 10. ve 9. bin yıllarında dünya tarihinde ilk kez avcı toplayıcı yaşayış tarzından çiftçi tarzına geçişi gerçekleştirmektedir. Son avcıların buluşma merkezi olarak tanımlanabilecek eşsiz tapmaklar dağı Göbekli Tepe, arkeolojik araştırma tarihinde, Neolitik Dönem olarak adlandırdığımız bu zaman dilimi için düşünülen modelleri, teorileri alt üst eden verileri günümüze ulaştırmaktadır. Bizlere, üretime geçiş

aşamasına yakın olan son avcı grupların anıt değerlerindeki mimarilerini ve gelişkin sembolik dünyalarını bu dönem için beklenmedik düzeye ulaşmış bir kültür iletmektedir.

Göbekli Tepe' de bu geçiş kültürünü yaşayan insanlar, aynı zamanda dünya tarihinde inşa edilen ilk tapınakları yapmışlardır. Bu tapınak binalarının mimarlarını ve yapım ustalarını aynı toplum yetiştirmiştir.

Göbeklitepe'de Aslanlı Stel

Göbekli Tepe' de anıt mimarî yapıları, büyük boyutlu heykeltıraşlık eserleri, kabartma tekniğinde yapılmış zengin içerikli motiflerden oluşan sembolik dili ile karşımıza çıkan *Neolitik Dönem kültü,* yaklaşık M.Ö 8000 yıllarında sona ermiştir. Bu tarihten sonra Göbekli Tepe insanoğlu tarafından terk edilmiş, benzer ya da farklı amaçlar için kullanılmamıştır. Böylelikle Göbekli Tepe avcı toplayıcı tarzının ve sosyal sisteminin yarattığı ve sadece bu dönemde kullanılan sonraki devirlerde devamı ya da tekrarı olmayan ünik bir kültün merkezini temsil etmektedir.

Göbekli Tepe'de ortaya çıkarılan ilginç buluntular arasında çöl varanı, sürüngen kabartmaları, ağzı açık ve dişleri korkunç bir şekilde betimlenen kurt kafaları, yaban domuzları, turna, leylek, tilki, yılan, akrep, yabani koyun, aslan örümcek ve kafası olmayan insan kabartması, erkeklik organı abartılı olarak tasvir edilmiş erkek heykelleri vb. ortaya çıkan bulgular 12.000 yıl önce yerleşik hayata geçen bu dönem insanının inançlarını yansıtan önemli bulguları oluşturmaktadır.

Yapılan arkeolojik araştırmalar göstermiştir ki Göbekli Tepe Neolitik Tapınak Alanı, dönem insanlarının belirli zamanlarda bir araya gelerek ibadet ettikleri bir yerdir. Kesin olmamakla beraber tapınağın bizzat onu kullananlar tarafından gömüldüğü öngörülmektedir.

Göbeklitepe'de Aslan Kabartmalı Stel

Göbekli Tepe'de Boğa, Tilki ve Turna Kabartmalı Stel

Mimarlık tarihi, insanoğlunun avcı ve toplayıcı toplumdan yerleşik topluma geçmesi ile başlar. Göbeklitepe'de bulunan 12.000 yıllık yapılar, mimarlık tarihinin başlangıcı olarak kabul edilmiştir. İnsanoğlunun tek tanrılı dinlerden önceki çok tanrılı döneme ait ilk tapmağı, M.Ö.4.000 yılına tarihlenen Malta Adası'ndaki tapınak olarak biliniyordu. Göbekli Tepe Tapınağı'nın tespiti ile bu bilgiler geçerliliğini yitirmiş ve insanoğlunun ilk tapınağının günümüzden 12.000 öncesine tarihlenen "Göbekli Tepe Tapınağı" olduğu ilmî verilerle kanıtlanmıştır. Bu tespit ile birlikte arkeoloji tarihi yeniden yazılmaya başlanmıştır.

Göbekli Tepe'deki steller ("**T**" şeklindeki dikili taşlar) üzerinde bulunan kabartmalı yabani hayvan ve bitki figürleri dünyada heykeltıraşlık ve plastik sanatlarının ilk örneği olarak kabul edilmektedir. Yani günümüz resim sanatının taşa kazınarak yapıldığı en eski resimler Göbekli Tepe'de yapılan resimlerdir.

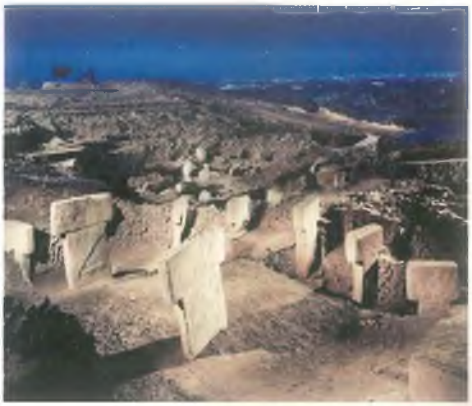

Göbekli Tepe'de Hayvan ve Bitki Kabartmalı Steller

Harran

Harran'ın bilinen tarihi, M.Ö. 5000 yıllarında başlamaktadır. Başlangıçta Sümer ve Hititlerin elinde bulunan bölge M.Ö. 2750 yılında Samilerin istilasına uğramıştır. Daha sonra 612 yılına kadar Asurların egemenliğinde kalan bölge 550 yılından itibaren sırasıyla, Persler'in ve Büyük İskender'in İmparatorluk sınırları içerisinde kalmıştır. Tevratta Haran olarak geçen yerin burası olduğu söylenir. İslâm tarihçileri kentin kuruluşunu Nuh Peygamberin torunlarından Kaynana veya İbrahim Peygamberin kardeşi Arana (Haran) bağlarlar. XIII. yüzyıl tarihçilerinden İbn-i Şeddat, Hz. İbrahim'in Filistin'e gitmeden önce bu şehirde oturduğunu, bundan dolayı Harran'a Hz. İbrahim'in şehri de denildiğini, Harran'da İbrahim Peygamberin evinin, adını taşıyan bir mescidin, O'nun otururken yaslandığı bir taşın var olduğunu yazmaktadır. Harran tarihiyle ilgili en doğru bilgiler arkeolojik kazılardan elde edilen buluntulara dayanmaktadır.

Harran Höyüğü

Harran adına ilk defa, Kültepe ve Maride bulunan M.Ö. II. bin başlarına ait çivi yazılı tabletlerde 'Har-ra-n'da' veya 'Ha-ra-na' şeklinde rastlanmaktadır. Kuzey Suriye'de Ebla'da bulunan tabletlerde ise Harran'dan 'Ha-ra-an' olarak bahsedilmektedir. M.Ö. II. binin ortalarına ait Hitit tabletlerinde, Mitanniler ile aralarında yaptıkları bir antlaşmaya Harran'daki Ay Tanrısı'nın (Sin) ve Güneş Tanrısı'nın (Şamaş) şahit tutulduğu belirtilmektedir. Tüm bu tarihî belgelerden anlaşıldığı üzere, Harran adı 4000 yıldan beri değişmeden günümüze kadar gelmiştir. Harran adı, Sümerce ve Akatça Seyahat-Kervan' anlamına gelen 'Haranu'dan gelmektedir. Bazı kaynaklar bu kelimenin kesişen yollar' veya 'şiddetli sıcak' anlamına geldiğini de kaydetmektedirler. Gerçekten de Harran, Kuzey Mezopotamya'dan gelerek Batı ve Kuzey Batıya bağlanan önemli ticaret yollarının kesiştiği bir noktada bulunmaktadır. Bu özelliğinden dolayı Harran, Anadolu ile sıkı ticaret ilişkileri bulunan Asurlu tüccarların önemli uğrak yerlerinden biri olmuştur. Anadolu'dan Mezopotamya'ya, Mezopotamya'dan Anadolu'ya olan ticaret akışının binlerce yıl Harran üzerinden yapılmış olması bu kentte zengin bir kültür birikiminin oluşmasına sebep olmuştur.

Harran Ay, Güneş ve gezegenlerin kutsal sayıldığı eski Mezopotamya'daki Asur ve *Babillerin politeist inancına dayanan Paganistliğin (Putperestlik) önemli merkezlerinden biri olması yönüyle de ünlü idi. Bu yüzdendir ki Harran'da Astronomi ilmi çok ilerlemiştir. Babiller döneminde 'İlu Sa İlani' (tanrıların tanrısı), 'Sar İlani' (tanrıların kralı) ve 'Bel İlani' (tanrıların efendisi-rabbi) olarak adlandırılan Ay Tanrısı Sin,'* Paganistlerin en büyük tanrısı olma özelliğini asırlar boyu devam ettirmiş ve Romalılar döneminde 'Mar Alahe' olarak adlandırılmıştır. İslâm kaynaklarında 'Harrânîler' (putperestler) adıyla anılan bu dinin mensuplarının bir kısmı, Abbâsi Halifesi Memun'un zamanında 'Kuran'da adı geçen bir dinî seçkinin' tavsiyesi üzerine bir kısmı Hıristiyan, bir kısmı da Müslüman olmuş, önemli bir kısmı ise 'hiç kötülük etmeyen yüce bir yaratıcının varlığını kabul eden ve İslâm hukukçularına göre Hıristiyan ve Musevilerle aynı hukukî haklara sahip olan Güney Mezopotamya'daki Sabiilerin Monoteist inanç sistemini benimsemiştir. Ancak Sabiizmi benimseyen bu grubun içinden bazıları eski Paganist inançlarından tam kopmamışlardır. Bunlar güney Mezopotamya'daki esas Sabiizm'den farklı bir çehreye bürünen bir dinin mensupları olarak kalmışlar ve'Harranlı Sabiiler' olarak anılmışlardır. Zamanla Urfa'nın Hıristiyanlığın en önemli merkezlerinden biri hâline gelmesine rağmen Urfa, Harran Sabiilerin merkezi de olmuş ve Hıristiyanlar Harran'a putperest şehri anlamına gelen 'Hellenopolis' adını vermişlerdir. Varlıklarını M.S. XI. yüzyıla kadar sürdüren Sabiilerin son mabedi H. 474 (M. 1081) de Nûmeyriler adına şehrin valisi olan Yahya b. el-Şatr tarafından yıktırılmış ve böylece Harran'daki Sabiizm sona ermiştir.

Harran Kümbet Evler

Dünyadaki üç büyük felsefe ekolünden birisi 'Harran Ekolü'dür. İlk Çağdan beri varlığı bilinen Harran Üniversitesi'nde dünyaca ünlü birçok bilgin yetişmiştir. Devrinin en büyük matematikçilerinden, tabiplerinden ve Yunan filozoflarının eserlerini Arapçaya çevirenlerinden 821 doğumlu *Sabit bin Kurra,* o tarihlerde Dünyadan Aya olan uzaklığı doğru olarak hesaplayan *Battani,* Yunan filozoflarının aksine maddenin bölünebilen en küçük parçasının müthiş bir enerji ile parçalanarak Bağdat gibi bir şehri yıkabileceğini söyleyen ve böylece

atomun mucidi sayılan *Cabir bin Hayyan,* din bilgini Şeyh-ül İslâm *İbni Teymiyye* Harran'daki okullarda yetişmiş dünyaca ünlü âlimlerden bazılarıdır. Emevi hükümdarlarından II. Mervan 744 yılında Harran'ı Emevi Devleti'nin başkenti yapmıştır. Abbâsi hükümdarı Harun Reşit zamanında 'Harran Üniversitesi' dünyada büyük bir ün kazanmıştır. Cüllab ve Deysan ırmaklarının suladığı Kuzey Mezopotamya düzlüğünde bulunan Harran Ovası, bir ağ gibi su kanalları ile örülmüş bir tarım sahası idi.

Harran Höyüğü: Şehrin ortasında yer alan 22 m. yüksekliğindeki höyük oldukça geniş bir alana yayılmıştır. M.Ö. III. binden M.S. XIII. yüzyıla kadar kesintisiz olarak iskân edilen Harran Höyüğü, içerisinde çeşitli devirlere ait mimarî kalıntıları ve bölgenin tarihini gün ışığına çıkartacak belgeleri barındırmaktadır. Üst tabakada geniş bir alana yayılmış olarak ortaya çıkartılan XIII. yüzyıl İslâmî Devir şehir kalıntısı ise, su kuyularının bulunduğu avluları olan kare ve dikdörtgen planlı bitişik nizamlı evler, bu evlerin oluşturduğu dar sokaklar ve ortasında büyük bir kuyunun yer aldığı meydanlar, o dönemin İslâm şehirleri ve konut mimarisi hakkında önemli ipuçları vermektedir. Kazılardan elde edilen çok sayıdaki İslâmî devir sikke, sırlı ve sırsız seramik kaplar, taş âletler, çeşitli süs eşyaları, madenî eserler, idol ve hayvan figürinleri bulunmuştur.

Harran Höyüğü

Babil dönemine ait ünlü **Sin Mabedi**'nin Harran'da inşa edildiği bilinen en eski anıt eserdir. M.Ö. 2000 başlarına ait Kültepe ve Mari tabletlerinde Harran'daki Sin (Ay Tanrısı) Mabedi'nde bir antlaşma imza edildiğine dair bilgiler bulunmaktadır. Yeri kesin olarak tespit edilemeyen Sin Mabedi'nin, höyükte, iç kalede ya da Ulu Camii'nin yerinde olduğu konusunda değişik fikirler ileri sürülmektedir. Bunlardan İbn-i Şeddad, bu mabedin Ulu Cami'nin yerinde olduğunu, Harran'ın 640 yılında İyâd b. Ğanem tarafından fethedilmesiyle bu mabedin

Harran Höyüğü'nden Görüntüler

Camiye dönüştürüldüğünü, Paganistlere kendi mabedlerini yapmaları için başka bir yer verildiğini söylemektedir. Yapılan kazılarda, Ulu Cami'nin doğu, batı ve kuzey avlu kapılarının girişinde ters vaziyette döşeme taşı olarak kullanılmış üç bazalt stel bulunmuştur. Babil Kralı Nabonid dönemine tarihlenen (M.Ö. V. yüzyıl) bu stellerden birinin Güneş Tanrısı Şamas'ı temsil ettiği tespit edilmiş, üçüncü stelin mahiyeti anlaşılamamıştır. Harran'da XI. yüzyıla kadar varlıklarını sürdüren Sabiilerin H. 474 (M. 1081)'de Nûmeyrilerin valisi Yahya b. el-Şatr tarafından yıktırılan son mabedlerinin yeri, bugünkü kalıntılar arasında henüz tespit edilememiştir.

Harran Üniversitesi

Dünyanın İlk Üniversitesi Harran, İlk Çağ'dan beri varlığı bilinen ve Milâdî 718-913 tarihleri arasında (İslâmî dönem) bilim ve sanatta doruk noktaya ulaşan Harran Okulu'nun (Üniversite) İslâm öncesi ve İslâmî Dönemdeki yeri, bugünkü kalıntılar arasında tespit edilememiştir. Tarihî Harran Üniversitesi'nin kuruluşu hakkında elimizde yeterli kaynak bulunmamaktadır. Assur ve Babil dönemlerinden (M.Ö. II. bin) İslâmî Döneme kadar (M.S. VII. yy) devam eden ve gezegenleri temsil eden gelişmiş bir Tanrılar Kültü'nün Harran'da yaşamış olması, M.Ö. II. binde buradan astronomi biliminin ileri bir düzeyde olduğunu göstermekte ve bu bilimin ancak bir okulda sistematik bir şekilde öğretilmiş olabileceğini akla getirmektedir. Bu görüşe dayanarak, Harran Okulu'nun temellerinin Assur ve Babil dönemlerinde atıldığını söylemek mümkündür. M.S. II. ve III. yüzyıllarda Antik dünyanın eğitim merkezi sayılan İskenderiye ve Atina okullarından ikincisinin 529 yılında Justinianus tarafından kapatılması üzerine, bu okulun hocalarının Roma-İran arasında yer alan El-Cezire bölgesindeki okullara dağıldıkları ve bu hocalardan Simplicius'un Harran'da kalarak Harran Okulu'na çeki düzen verdiği bilinmektedir. Ancak Harran Okulu'nun bu tarihten önceki durumu ve âlimleri hakkındaki bilgiler henüz karanlıktadır.

Ömer b. Abdülaziz'in 634-644 yılları arasındaki halifeliği döneminde, Antakya ve Harran okulları ilmî araştırmaların merkezi yapılmıştır. M.S. 718 yılında İskenderiye Okulu da kapatılınca, buradaki hocalar Antakya ve Harran okullarına gitmişlerdir. Emeviler devrinde (660-750) El-Cezire bölgesindeki okullar ve bilhassa Harran Okulu, büyük bir gelişme göstermiş ve VII. yüzyılın ortaları ile VIII. yüzyılın ilk yarısında Harran'da çeviri çalışmaları hızlanmıştır. Bu dönemde Harran Okulu'nda Paganist, Sabii, Hıristiyan ve Müslüman âlimler rahat bir ortamda serbestçe çalışıyorlar ve İlk Çağ Yunan aydınlarının çoğu Anadolu'da bulunan eski yazmalarını ve Süryani yazmalarını Arapça'ya çeviriyorlardı. Bu çeviriler arasında İlk Çağ bilgin ve bilgelerinden Öklid, Thales, Pisagor ve Arşimed'in eserleri de yer alıyordu. Bilindiği kadarıyla düşünce ve bilim tarihinde önemli bir dönemi ve evreyi teşkil eden İskenderiye'den Harran'a uzanan öğretim merkezleri zinciri içerisinde öncelik İskenderiye'ye aitti. Öğretim merkezi olma durumu İskenderiye'den Antakya'ya, oradan Harran'a, Harran'dan Bağdat'a geçmiştir. Harran Okulu'nda yetişmiş âlimlerle ilgili bilgiler, VIII. yüzyıldan itibaren bize ulaşmakta, daha öncekiler hakkında yeterli kaynak bulunmamaktadır.

Harran Üniversitesi'nden Geriye Kalanlar

Harran Kale ve Şehir Surları: Şanlıurfa Harran ilçesindeki elips şeklindeki Eski Harran şehrini kuşatan surların yapım tarihi kesinlik kazanamamıştır. Günümüze Harran Surları büyük ölçüde yıkılmış olarak gelmiş, yalnızca Halep Kapısı ayakta kalabilmiştir. İbn-i Cübeyr Harran'ın büyük bir şehir olduğunu belirttikten sonra çevresinin yontma taşlardan son derece sağlam bir surla çevrili olduğunu yazmıştır. İbn-i Şeddad ise surlarla ilgili daha ayrıntılı bilgi vermektedir: "Çok müstahkem bir suru vardı. Surların sekiz kapısı bulunuyordu. Bunlar saatin yelkovanı yönünde güneyden başlayarak Rakka Kapısı, Büyük Kapı (Halep Kapısı), Niyar Kapısı, Yesit Kapısı, Fedan Kapısı, Küçük Kapı, Gizli Kapı ve Su Kapısı'dır. Rivayete göre Su Kapısı üzerinde bakırdan yapılmış iki yılan tılsımı vardı. Bunlar şehre yılanların zarar vermemesi için yapılmıştı." Bunun yanı sıra İbn-i Şeddad şehrin dış mahallesinin de şehir Sur'una bitişik ayrı bir surla çevrili olduğunu belirtmiştir. Bu kapı üzerindeki bir kitâbede Selâhattin Eyyûbi'nin kardeşi El Melik El Adil tarafından 1192'de yapıldığı yazılıdır. İslâm kaynaklarından El Mukaddes-i X.yüzyılda bu kalenin Kudüs Kalesi gibi taştan yapıldığından söz etmiştir. Ayrıca Emevi hükümdarı II. Mervan'ın yaptırmış olduğu sarayın da burada olduğu ileri sürülmüştür. XVII. yüzyılın ortasında Harran'a gelen Evliya Çelebi de bu kaleye değinmiştir: "Urfa'dan güney tarafında dokuz saat giderek Harran Kalesine geldik. Burayı da Nemrud yapmıştır. Çöl içinde gayet sağlam bir kaledir. Beşgen şeklinde olup, sanki usta elinden yeni çıkmış gibidir."

Harran Kale ve Şehir Surları

Harran Kalesi dikdörtgen planlı olmasına rağmen düzensiz bir yapıdır. Dört köşesine on ikigen birer kule yerleştirilmiştir. Bu kulelerden kuzey tarafındaki kule tamamen yıkılmıştır. Güneybatı ve kuzeydoğudaki kuleler kısmen ayakta olmasına karşılık, güneydoğudaki kulenin dışarısı yıkılmış, içerisi de kısmen ayakta kalmıştır. Kalenin İslâm öncesi ve İslâm Devirlerinde üç ayrı dönemde yapıldığı sanılmaktadır. Bunlardan Melik El Adil döneminde 1192'de yapılan büyük bölüm kalenin batı kesiminde olup, aynı zamanda burada beşik tonozlu büyük bir mescit, galeri ve çeşme olduğu sanılan bir de niş günümüze gelebilmiştir.

1951 yılında kalenin doğu kesiminde yapılan kazılarda bazalt taşından at nalı şeklinde kemerli bir yapı ortaya çıkarılmıştır. Bu kapıya ait olan kitâbe parçalarında ise Numeyrilerin hükümdarı Meni'nin (Kavvam) ismi ile 1059 tarihi geçmektedir. Büyük ihtimâlle bu kitâbe kalenin ikinci dönem yapımına aittir. Ayrıca bu kapının iki yanında da başlarını geriye çevirmiş, zincirli birer köpek kabartması ile karşılaşılmıştır. Kalenin güney cephesinin duvarları üzerinde yer alan Memlûklu üslûbunda yazılmış kitâbenin El Nasr'a ait olduğu ve 1315 yılında yazıldığı anlaşılmaktadır. Harran Kalesi'nde yapılan kazılar sırasında yapı kalıntılarının dışında madenî kaplar, kazanlar da bulunmuştur.

Harran Ulu Camii: Harran Höyüğünün doğu eteğinde bulunan Cami çeşitli kaynaklarda Cami el-Firdevs, Cuma Camisi ismiyle geçmektedir. Anadolu'nun ilk avlulu, şadırvanlı Camilerinden olmasının yanı sıra zengin taş işçiliği ile tanınmıştır. Bu Cami ile ilgili olarak İbni Cübeyr bazı bilgiler vermektedir: "Cami ağaç direklerle ve kemerlerle tavanlanmıştır. Direklerinin uzunluğu 15 adım tutar ve mermer döşemenin üstünde boydan boya uzanır. Bu Camiden söz eden İbni Şeddad, buranın Ay Mabedi (Sin Mabedi) olduğunu ve Hz. Ömer zamanında İvaz bin Ganem Harran'ı ele geçirince 640 yılında mabedi Camiye çevirdiğini yazmıştır.

Harran Ulu Camii

Yerleşim Yerlerinin Adı

Urfa ve çevresi medeniyet tarihinde önemli bir yer tutmaktadır. Şehir, tarih boyunca farklı isimlerle anılmıştır. Aynı şekilde şehrin bulunduğu bölgenin de tarih boyunca farklı isimlerle anıldığını görmekteyiz. Bu adlandırmaların en bilinenleri Osrhoene ve el-Cezire'dir. Bölge Roma döneminde Osrhoene, Araplar tarafından da el-Cezire olarak adlandırılmıştır. Bunun sebebi bu bölgede yer alan ovaların Fırat ve Dicle nehirlerinin kuzey kısımlarıyla çevrelenmiş olmasıdır. Bu dönemde bölge üç kısma ayrılmaktadır: Diyar-ı Rabia, Diyar-ı Mudar, Diyar-ı Bekr. Bu isimler İslâm öncesi dönemde Sasaniler tarafından yerleştirilen üç Arap kavmi olan Rabia, Mudar ve Bekr'den gelmektedir. Urfa bölgesinin Osrhoene ve el-Cezire isimleri kadar meşhur olmayan bir başka isim ise "Akur Bölgesi"dir. Makdisi, Ahsen el-Tekâsîm adlı eserinde el-Cezire bölgesini "Akur bölgesi" olarak ifade etmiştir. Kentin ismiyle ilgili bir başka değerlendirme de Urfa adı olan Orhai'nin aslında Arapçayla bağlantılı oluşudur. Buna göre Orhai Arapça "suyu bol" anlamına gelen Vurhai'ye dönüştüğü yolundadır. Orhai'nin Orhe, Orha gibi farklı kullanılışları sonunda Urfa olarak ortaya çıkmıştır. Yunanlılar'da bu şehre, Miyah (sular) cariyesi güzel mânasında Kaliura demişlerdir. Bir başka görüşte Urhai sözcüğünün Yunanca Osrhoenee, Latince Orrpei'den kaynaklandığı yolundadır. Bu sözcük "kale" ya da "pınar" anlamına gelmektedir. Urfa'ya "Ur" veya "Ur-Keldanin" diyen tarihçiler de vardır. Fakat "Ur" Irak'ta ve Fırat'ın sahilinden biraz uzakta Babil şehrinin güneyindedir. * Bundan dolayı Urfa'nın eski adına "Ur" veya "Ur-u Keldanin" demek doğru değildir. Ayrıca Edessa koloni dönemi olarak adlandırılan dönemde de bazı isimlerle adlandırılmıştır. Bu dönem 215 yılından başlar yıkılışına kadar devam eder. Segal Edessa ** sikkelerinden yola çıkarak kentin Romalı yöneticilerinin

Dünyanın En Eski Heykeli Balıklıgöl Heykeli

* Ur antik şehirlerinden biridir. Irak Körfezinde Fırat nehri kıyısında kurulmuştur. Ur kenti MÖ.3500'den MÖ.1850'ye kadar bölgenin önemli bir ticaret merkezi idi. MÖ. 3000'den MÖ. 2000'e kadar üç hükümdar ailesinin yönetiminde olmuş bir şehirdir.

** Bu isimler Edessa'nın çevresindeki yerleşimlerin veya Edessa kentinin Romalı yöneticilerce iskâna tabi tutulan mahalleleri olabilir.

adlarıyla isimlendirildiğini belirtmektedir. Buna göre şehir için 215'te Aurelia, Antonina adları kullanılmıştır. Macrinus'un hâkimiyeti döneminde bunların yerini Opellia, Macrinina adları almıştır. Edessa kolonisi Marcia, Aurelia, Antoniana ve daha sonra Alexandria veya Alexandriana adlarıyla anılmıştır.

Kentin Kuruluşu ve İlk Çağda Urfa

Kentlerin isimleri aslında kentin kuruluşuyla ilgili bir takım ipuçlarını da verir. Abu'l Farac ile Süryani Mihail'in kentin kuruluş hikâyesini Hz. Nuh dönemine kadar götürmeleri Urfa şehrinin kuruluşu ile ilgili abartılı bir yaklaşım olarak değerlendirilebilir. Kentin kuruluşunu mitoloji kahramanlarına dayandıran görüşler var. Abu'l Ferec, Enoh'un 180 şehir kurduğunu ifade etmektedir. Ona göre Edessa'da bu kentlerin en büyüğüdür. Urfa ve çevresindeki yüzey araştırmaları ve kazı çalışmalarında ise Paleolitik döneme ait bazı buluntulara rastlanılmıştır. Birecik ile Nizip ilçesi arasında kalan ve Fırat Nehri sekillerinde ve ilçenin 5–6 km kuzeybatısındaki Surtepe ile güneybatıdaki Tilvez Köyü arasında kalan sekilerde, Birecik Yöresinde yapılan yüzey araştırmasında, Türkiye'nin ilk yontma taş buluntusu olma özelliği taşıyan âletler bulunmuştur. Bunlardan çakmak taşından yapılmış 20x9 cm. boyutlarında büyük el baltası en ilginç olanıdır. Yine Bozova ilçesi yakınlarında yer alan Söğüt Tarlası mevkiinde yapılan kazı çalışmasında, yüzeyden 1-1,5 metre altta bulunan çakmak taşından yapılmış âletlerin Paleolitik Çağ'a ait olup olmadıkları kesin olmamakla birlikte genelde bir dilgi endüstrisi olarak değerlendirilmiştir.

Kalkolitik Dönem Buluntuları

Yine Urfa ve çevresinde yapılan yüzey araştırmaları ve kazı çalışmalarında Mezolitik (orta taş devri) döneme ait buluntular ve merkezlerin başında Şanlıurfa Bozova İlçesi'nin yaklaşık 3 km güneyinde, kayalık bir yörede bulunan Biris Mezarlığı ve Söğüt Tarlası gelmektedir. Urfa kentinin Erken Neolitik Dönemden kalma bir höyük üzerine kurulmuş olduğunu 1997'de Cumhuriyet İlköğretim okulunun hemen alt tarafında ortaya çıkan bir kesitle anlaşılmıştır. Bu kesit, kent tarihini MÖ 9. ve 8. bin yıllara dek uzanan yerleşimi hakkında bir fikir vermektedir. Bunların yanında Tunç Çağı ile ilgili olarak Urfa ve çevresindeki buluntular yalnızca Harran ve Urfa yakınlarındaki Titriş, Kurban, Hassek, Zeytin Bahçeli Höyük, Hacı Nebi, Lidar ve Kazane höyüklerindeki etkilerle sınırlı değildir. Bu dönemle ilgili olarak Hitit Kralı I. Hattuşili, Kuzey Suriye'deki Yamhad Krallığına karşı savaşmış, başkent Halpa (Halep)'yı yakıp yıktıktan sonra muhtemelen Birecik yakınında yer alan Haşşuva bölgesini zaptetmiştir.

Tunç Dönemi Eserleri

Bölgedeki en belirgin Hitit buluntusu Urfa'nın Bozova ilçesine bağlı "Lidar Höyük" de Geç Tunç Çağı tabakalarında ele geçen mühürde, Hitit kralı Şuppiluliuma'nın çağdaşı olan Karkamış Kralı Kuzi Teşup'un adı geçmektedir. Bunlardan başka Urfa ve çevresi, Ebla Krallığı'nın etki alanı içinde de kabul edilir. Güney Mezopotamya, MÖ. 2500 yıllarından sonra rakip kent devletlerinin dinamizmine şahit olmuştur. 1979 yılından bu yana GAP çevresinde yapılan kazılar sonucunda Urfa'nın Ebla Krallığının etki alanında olduğu anlaşılmıştır. Ebla Krallığının merkezi Ebla'da (Tell el-Mardikh) yapılan arkeolojik kazılarda elde edilen çivi yazılı arşivlerde, Harran'ın Zugalum adındaki bir kraliçe tarafından yönetildiği anlaşılmaktadır. Urfa bölgesinin MÖ. 605–550 tarihleri arasında ise Babil idaresine girdiğini görmekteyiz. Daha sonra Osrhoene Edessa'da (Urfa) MÖ. yaklaşık 132'den 244'e kadar hüküm süren Arami kökenli bir

Demir Çağı Eserleri

Helenistik Dönem Eserleri

hanedanın kurmuş olduğu krallığı görmekteyiz. Kralığın en belirgin yanı ise Edessa kralı V. Abgar Ukomo (MÖ. 4 ile MS 50 arasında)'nın İsa Mesih'le yazışması ve Hıristiyanlığı kabul etmesidir.

İslâmî Dönemde Urfa

İslâmî dönemde Urfa tarihine baktığımızda Müslümanların saldırılarının Suriye'den başladığını görmekteyiz. Hz. Ömer, orada 639 yılında Ebu Ubeyde'nin vefatından sonra İyad b. Ganem'i Humus ve Kinnesrin başta olmak üzere Mezopotamya'yı ele geçirmek suretiyle nüfuz alanını geliştirmek göreviyle birlikte bölgeye vali tayin etti. İyad'ın senenin ikinci yarısında bu sahaya girdiği kabul edilir. Müslümanlar bölgenin fethi için 639 yılının ikinci yarısında İyâd b. Ganem'in kumandanlığında el-Cezire'nin diğer şehirleri gibi Urfa'yı da ele geçirdi. Müslüman Arapların bölgeyi fetih çabalarına karşılık Bizans İmparatoru Heraklius'un 627 yılından itibaren bölgeyi elinde tutma çabaları artmıştır. İmparatoru Heraklius el-Cezire Bölgesinde başta Hıms'ı kurtarmak amacıyla Ruha'dan askerî açıdan yararlanmaya gayret göstermiş ancak İmparator bölgede varlık gösteremeden İstanbul'a dönmek zorunda kalmıştır. Diğer taraftan İyad'ın vefatından sonra kaynaklarımızın ifade ettiğine göre Halife, Sa'd b. Amir b. Hizyam el-Cumahi'yi hâkimiyet sahası el-Cezire'yi de teşmil eden Hıms amilliğine tayin etmiştir. Hz. Ömerden sonra Hz. Osman da halifeliği sırasında bölge ile ilgilenmiştir. Halife Hz. Osman, Umeyr b. Sa'd'ın hastalanarak vazifesinden affını rica etmesi üzerine Halife onu Hıms emirliğinden almıştır. Hıms ve Kinnesrin'i de Muaviye'nin emrine vermiştir. Belazuri, Halife Osman'ın Umeyr'i el-Cezire valili-ğinden azlederek burasını ve Suğur'u Muaviye'nin emrine verdiğini ve ona Şimşat'a gaza etmesini veya ettirmesini buyurduğunu, Muaviye'nin de Habib b. Mesleme ile Şatvan b. el-Muattal'ı gönderdiğini ve bu zatların da dördüncü Arminiya'yı Ruha sulhu şartlarıyla fethetmiş olduğunu belirtmektedir.

Esasen Bölge, Müslümanların fetih girişiminden önce Arap göçebe kabilelerin akınına uğrayarak yerleşime açılmıştır. Bu iskânlardan sonra ise Urfa ve çevresi bölgeye yerleşen kabilelerin isimleriyle adlandırılmaya başlanmıştır. *"Mudarlılar'ın diyarı"* anlamına gelen *"Diyar-ı Mudar"* adı verilen bölgem İslâm döneminde Hz. Osman zamanında Muaviye b. Ebi Süfyan'ın yönetiminde iskân edildi.

İslâmî Dönem Eserleri

Hz. Osman'ın isteği üzerine Muaviye Ruha bölgesine Mudar kabilesini şehirlerden uzak yerlere yerleştirdi. Mudar aşiretinin iskân edilmesinden sonra bölgeye başta Kayslılar olmak üzere Numeyr, Ukayl ve Suleym gibi göçebe kabileler yerleştirildi. Muaviye bu suretle Emevi hilafetinin temel direklerinden birini teşkil edecek olan bölgelerden birini daha idaresi altına almış oldu. Bu dönemde Urfa ve çevresi Bizans saldırılarına karşı, bir üs olarak kullanılmıştır. Nitekim Edessa Müslümanlarca 644'de Suruc'a yapılan Bizans saldırısını durdurmak için üst olarak kullanılmıştır. Hz. Osman'ın H. 35 (M. 17 Haziran 656)'da şehid edilmesi üzerine Hz. Ali ile Muaviye mücadelesinin en mühim safhası Diyar-ı Mudar bölgesinin hemen yanı başında Siffin'de cereyan etmiştir. Bu duruma paralel olarak bölgenin İslâm dünyasında ortaya çıkan ihtilaflardan da etkilendiğini görmekteyiz.

Diyar-ı Mudar bölgesinde Muaviye'nin halifeliği döneminde herhangi ciddi bir huzursuzluk olmamakla birlikte selefleri Yezid ve II. Muaviye dönemlerinde bölge Arap kabilelerinin mücadelelerine tanıklık etmiştir. Benzer şekilde Emevi hanedanı üyelerinin kendi aralarında çatışması bölgeyi yakından ilgilendirmiştir. Hişam'ın oğulları Süleyman ile İbrahim'in Mervan b. Muhammed ile giriştikleri taht mücadelesi sonunda Kelb kabilesi Tedmür'e kaçmıştır. İbrahim b. Velid Mervan b. Muhammed'e biat etmesiyle problem çözülmüştür. Bundan dolayı Mervan b. Muhammed 744'te Şam'a girdi. Bu sırada Mervan'ın üç bin deve yükünden ibaret olan hükümdarlığa ait hazineleri alıp Harran'a geldiği kaydedilir. Bu dönemde Harran Emevi devleti için önemli bir konumdadır. Hatta İstanbul muhasarasını gerçekleştiren Mesleme b. Abdülmelik, el-Cezire valisi olarak tayin edildiği dönemde Anadolu'ya yaptığı gazaları hep buradan başlattı. Ayrıca Mesleme b. Abdülmelik'in bölgenin merkezi olarak Kınnesrîn yerine Harran'ı tercih etmiştir. Bu sebeple Mesleme Harran'da bir saray yapmıştır. Bölgenin diğer önemli bir merkezi olan Urfa'ya gelince Abdülmelik tahta geçer geçmez Athanasius Gauma'yı * Urfa'dan çağırmış ve idareyi yeniden tanzim etmesi için Mısır'a kardeşi Abdülaziz'in yanına göndermiştir. Doksan küsur yıl süren Emevi iktidarı boyunca Ömer İbni Abdülaziz'in kısa hilafet dönemi Emevi tarihi içinde apayrı bir özellik taşır. Adâletin tüm yönleriyle gerçekleştiği bu dönemde Ömer, kendinden evvelki zalim ve zorba idarecileri, vali ve kumandanları azlederek yerine âdil idarecileri tayin etti.

---

* Süryani Mihail, bu dönemde büyük bir nam kazanmış olan Urfa'da Gauma'nın oğlu Athanas adlı âlim ve dindar kişiden bahsetmektedir. Abdülmelik'in huzuruna götürülmüş ve onun taltifine mahzar olmuştur. Onu bütün mal ve servetine kethüda olarak tayin etti. Abdülmelik ona her yıl 60 bin dinar ve askerlerin her birine de bin dinar veriyordu. Ortodoks Hıristiyanlara büyük kolaylıklar gösterilmiştir. Athanas Urfa'da iki kilise inşa etti. Bunların birisi Meryem Ana, diğeri de St. Teodoras'a ithaf edilen kilisedir.

Halife'nin bölgeyle ilgili tasarrufu ise Urfa ve çevresindeki bazı yöneticileri değiştirmekle işe başlamış olmasıdır. Bu tayinlerin yanısıra birçok vilâyete yeniden kadılar, zekât memurları tayin etti.

16–25 Ocak 750 yılında vuku bulan Emevi Abbasi mücadelesi Emevilerin yıkılmasıyla neticelendi ve bundan sonra bölge Abbasilerin yönetimine girmeye başladı. Bu sırada Emeviler'e karşı tatbik edilen cezalar Suriye ve el-Cezire Arpaları'nın isyana sevketmiştir. Bu isyanların ilki 751 Temmuz sonunda Kinnesrin'de baş gösterdi. Bu isyanı Zufer b. Haris'in torunu Ebu'l Verd Mez'ace b. Kevser liderliğindeki Kayslılar Ebu Muhammed es-Süfyanî'yi halife ilan ederek isyan ettiler. Ancak Abbasi iktidarına karşı yapılan Emevi iktidarını geri getirme çabası olarak algılanabilecek bu teşebbüs Abdullah b. Ali komutasındaki Abbasi ordusunca bastırıldı. Abbasi iktidarına karşı bölgede çıkan ikinci isyan Ebu'l Verd'in isyanıdır. Diyar- Mudar ahâlisinden de destek alan bu teşebbüs ile Ebu'l Verd Harran'da Abbasi valisi olan Musa b. Kaab'ı kuşattı. Ancak daha sonra düzenli bir topluluk olmaktan uzak olan bu isyancıların liderliğini İshak b. Müslim el-Ukayli'nin geçmesiyle isyanın çehresi değişmiştir. İshak b. Müslim liderliğindeki el-Cezire kuvvetleri Harran'ı iki ay kuşattı. Ebu'l Seffah iktidarına karşı eylemlere son bir nokta koymak amacıyla kardeşi Cafer'i görevlendirdi. Ebu Cafer'in gelişinden haberdar olan İshak b. Müslim kuşatmayı kaldırarak Urfa'ya çekildi. İshak b. Müslim kardeşi Bekkar'ı, Bureyka liderliğindeki Diyar-ı Rabialılara yardım için Mardin'e gönderdi. Musa b. Kaab'ın birliklerinin katılmasıyla daha da güçlenen Ebu Cafer, Rakka üzerinden Diyar-ı Rabia'ya gelerek Bureyka'yı öldürdü ve böylece buradaki isyan bastırıldı. Diyar-ı Rabia'da bir varlık gösteremiyen Bekkar, kardeşi İshak b. Müslim'in yanma Urfa'ya döndü. İshak b. Müslüm el Ukaylî kardeşi Bekkar'ı Urfa'da bırakarak muhtemelen savunmaya daha erverişli olduğu gerekçesi veya durumun aleyhlerine döndüğünü görmesiyle el-Ukayli Urfa'yı terkederek Samsat'a çekildi. Yedi ay süren Samsat kuşatması İshak'ın teslim olmasıyla neticelenmiştir. Bu dönemde Abbasî topraklarında teşekkül eden Tulunoğulları, İhşidîler ve Fatımîler gibi bazı İslâm devletleri de Selçukluların fethinden önce Suriye ve Filistin topraklarını hâkimiyetleri altında tutmaya başladılar. Bu devletlerin merkezleri Mısır olduğu için Suriye-Filistin bölgesinin hâkimiyetleri altına

İslâmî Dönem Eserleri

aldıkları dönemlerde el-Cezire bölgesine göndermiş oldukları valiler aracılığıyla bölgeyi yönetmeye çalıştılar. Meselâ, Ahmed b. Tolun kölesi Lü'lü'yü, Diyar-ı Mudar bölgesinin valisi olarak tayin etmiştir. H. 269 yılında ise Diyar-ı Mudar'ın idaresi Sacoğullarından Muhammed b. el-Afşin'e verildiğini görmekteyiz.

İslâmî Dönem Eserleri

Türk Akınları ve Urfa

Urfa ve civarında ilk Türk akınları ise 4. yüzyılda gerçekleşmiştir. Kimmer göçüne sebep olan İskitler zamanla onların ardından Doğu ve Güney Doğu Anadolu'ya kadar indiler. İskitlerden sonra ise Urfa yöresine Hun akını yapılmıştır. Hunlar, 359 ile 373 tarihleri arasında Aşağı İtil ırmağı boyundan hareketle Derbend geçidini aşarak Anadolu'ya girip Anadolu'nun zenginliğini tanıyarak Urfa'ya kadar gelmişlerdir. Hunlar aynı yoldan tekrar İtil boylarına dönmüşlerdir. Bu hadise hakkında Urfa Piskoposu Efraim: "Yecüc ve Mecüc süvarileridirler" diyerek onlardan şöyle bahsetmektedir: "Küheylanların sırtında fırtına gibi uçarlar. Karşılarında durabilecek kimse yoktur".

395 tarihinde ise Hunların Batıya doğru hareketleri hızlandı. Hun atlı kuvvetleri, Erzurum üzerinden hareketle Karasu, Fırat ve Malatya'ya ulaştılar. Daha sonra bu kuvvetler, Çukurova'yı istila ile Orta Doğu'nun en sağlam surlarına sahip olan Urfa'yı ve Antakya'yı bir müddet kuşattıktan sonra Suriye'ye inen Hun atlı birlikleri, Sur ve sonra da Kudüs şehir ve yörelerini ağır bir şekilde akınlara uğrattılar. Sasanileri dehşete düşüren bu sefer, Hunlarm gene aynı süratle Orta Anadolu üzerinden Azerbaycan'a ve oradan da üslerine dönmeleriyle sonuçlanmıştır. Selçuklular zamanında Urfa ve çevresine ilk Türk girişi, Tuğrul Bey döneminde olmuştur. İbrahim Yınal'dan kaçan Türkmen toplulukları Urfa'ya kadar

gelmişlerdir. 1059 yılında mücahitler yeniden Anadolu'ya girmişler, 1060 senesinde Yakuti'nin başkanlığı ve idaresindeki Türkmenlerden bir grup komutan Altuntok ile birlikte Bizans ülkesine doğru hücuma geçtiler. Bu dönemde Salar-ı Horasan, Dicle kenarındaki kalelerin birçoğunu aldı ve Urfa'ya birkaç sefer düzenlemesine rağmen alamadı. Öte taraftan Sultan Tuğrul Bey 1063'te ölünce yerine Alparslan, Selçuklu sultanı olmuştu. Bu tarihte bölgenin fethiyle görevlendirilmiş olan Selçuklu kumandanı Salar-ı Horasan tekrar Urfa önünde göründü (1065–1066). Onun idaresindeki Türkler Urfa bölgesine akın yaparak Frank ücretli askerler tarafından savunulan Siverek ve Nasibin'e (Nasibin-i Suğra) saldırdılar. Franklar Türklere karşı koymaya zorlandılar. Takviye alan Türkler tekrar bu bölgeye hücum ederek Urfa civarındaki iki kaleyi zapt ettiler. Aynı yıl içinde Salar-ı Horasan, Urfa'a yeni bir akın yaparak Culap üzerine yürüdü ve Diphisar Kalesini kuşattı. Burayı aldıktan sonra K'sos (Kısas) denilen yerde karargâh kurdu. Urfa'da bulunan 4.000 Bizans askeri Türklere karşı yürüdüler. İki taraf arasında yapılan savaşı Türkler kazandı. Bizans ordusu firar etti ve büyük kayıplara uğradı.

Urfa Genel Görünüş

Büyük Selçuklu Devleti Sultanı Tuğrul Bey 1063 yılında vefat etti ve yerine kardeşi Çağrı Bey'in oğlu Alp Arslan Selçuklu Sultanı oldu. Sultan Alparslan 13 Kasım 1070'de, Urfa Kalesine ulaşıp, burada konaklamıştı. Urfa halkı Bulgar Alusianus'un oğlu dük Vasil'in kumandasında, Sultan Alp Arslan'a itaat göstermeyip, hisara girmesine izin vermedi. Burçlar üzerine mancınıklar, zenburekler* ve diğer savaş âletleri ile her tarafını sağlamlaştırıp, savaş ve kavgayı ortaya getirdiler. Bunu gören Sultan çok hiddetlendi, hücum borusunu çaldırıp, şiddetle hücuma geçti. Ancak Selçuklular, günün büyük bir kısmını hücumlarla geçirmişler, fakat bir şey elde edememişlerdi. Bunun üzerine Sultan, surlara mancınıklar ve diğer âletler kurdurup, şehrin hendeğini odunla doldurtmuştu. Daha sonra Urfa'yı bununla zaptetmek için on arabanın üzerinde ağaçtan bir kule yaptırdı. Kuleyi sura yaklaştırmak için araba harekete geçirilince, kule aniden devrilerek kırıldı. Şehirdekiler, bir lağım açarak Şark

---

* Zenburek (veya Zenberek); Muharrik kuvvetle kullanılan çelik veya pirinçten yapılan ok adıdır. Farsça Zenburek'ten bozmadır. Başparmak kalınlığında ve dirsek uzunluğunda olan bu okun dört yüzü vardı, isabet ettiği yeri delerdi. Arka arkaya duran iki adamı deldiği vakidir. Duvarların taşlarına nüfus ederdi. Hayvan ile taşman küçük topa da bu ad verilir.

taraftan hendeğin içine çıkmışlar, orada yığılmış olan odunu şehrin içine attılar, kalanı da yaktılar. Bu sırada Bizans İmparatoru Romanos, Alp Arslan'a mektup ve elçi göndermiş, o elçi Urfa'ya gelip Urfa Hanı ile Alp Arslan'ın arasını bularak bir anlaşma zemini hazırladı. Urfa takriben iki ay süren şiddetli bir muhasaraya mukavemet etti. Fazla vaktin kaybı mahzurlu olduğundan ve şehir, muhasara kaldırıldığı takdirde elli bin dinar ödemeyi teklif ettiğinden Sultan da antlaşmaya razı olmuştu. İki taraf uyuştukları sırada Kale* halkı "Bizim ile arasının bozulmadığını ve anlaştığımızı bilmemiz için, savaşmak üzere hazırladığı gerekli vasıtaları bozup, o hendeği doldurup ağaçları yaksın, biz de söz verilen malı ulaştıralım, iki tarafın da dileği yerini bulsun" dediler. Bu istek üzerine, Sultan Alp Arslan Urfalıların sözlerine itimad eyledi ve asker, o hendek içinde olan ağaçları yakıp, bütün büyük taşları dağıttılar. Hisarın hendeği açılıp, giriş yolu kesilince, Urfa halkı sözlerinde durmamışlar ve Sultan Alp Arslan ile alay ederek ona bir şey vermediler. Bu durum karşısında Sultan Alp Arslan, Urfa kalesini almaktan ve savaşmaktan vazgeçip, göçmeğe karar verdi. Sultan Alp Arslan, Urfa önlerinden ayrıldıktan sonra Halep şehrininin yöneticisini itaat altına aldı ve sonrada Bizans ordusuyla karşılaşmak için Malazgirt yönüne doğru hareket etti. Böylece Mısır Seferi gerçekleşmemiş Sultan'ın bu acele dönüşü sırasında at ve katırların bir kısmı yolda öldü. Bu hadiseden sonra Sultan Alp Arslan tekrar Urfa önüne geldi. Şehrin Dükü, ona atlarla katırlar ve yiyecek takdim etti. Acelesi olan Sultan Alp Arslan bunları aldıktan sonra Urfa'ya hiçbir zarar vermeden Şark'a doğru yoluna devam etti. Ancak Selçukluların Urfa ile ilgileri Sultan Alp Arslan'ın bu kuşatması ile sınırlı kalmadı. Çünkü Sultan Alp Arslan'a isyan etmiş olan Arslan Yabgu'nun oğlu Kutalmış'ın bertaraf edilmesinden sonra, Kutalmış'ın oğulları Süleyman Şah, Mansur, Alp İlig ve Devlet, 1072 yılında veya ertesi yıl Urfa ve Birecik yakınlarına kaçmışlar yahut da sürülmüşlerdir. Bunlar, Urfa yöresinde başıboş dolaşan Yavekiyye ve Navekiyye** Türkmenleri*** ile aynı şekilde devlet arazisinde tutunamayarak hududlara sürülmüş

---

* Kentin güneybatı kesiminde, Hal-ür Rahman ve Ayn zeliha göllerinin güneyindeki tepe üzerinde bulunan içkalenin doğu, batı ve güney tarafı kayadan oyma derin savunma hendeği ile çevrilidir. Kuzey tarafı ise sarp kayalıktır, içkalenin 812–814 yıllarındaki Arap istilası döneminde şehir surlarının yeniden inşa edilmesi sırasında yapıldığı sanılmaktadır. Güneydeki kayadan, oyma hendeğin M.S. 3. yüzyıla ait bir nekropolün üzerine yapıldığı, hendek kenarındaki kesilmiş yarım kaya mezarlarından anlaşılmaktadır.

** Navekiyye yeterince açıklanamamış bir terimdir. S. Zekkar gibi bazı müellifler Navekiye isminin Selçuklu Sultanı'nın otoritesini kabul etmeyen bir guruba delalet ettiğine inanmaktadır. Ancak bu terimi kullanan tek kişi olan Sibt İbnü'l-Cevzi, Selçuklu Sultanı'ndan kaçan ya da onu terk eden her Türkmen lider için bu kelimeyi kullanmamıştır.

*** Süleyman Şah ve kardeşlerinin Urfa havalisine gelmelerinden önce, Kutalmış ve Kavurd ile el-Basan gibi Selçuklu Hanedanı'ndan olan ve isyan eden beylere mensup Yabgulu Navekiyye ve Yavekiyye adlı Türkmen kitleleri, Anadolu ve Suriye'ye kaçmışlardı.

oldukları anlaşılan o bölgedeki Türkmen gruplarıyla temas kurmuşlar ve soylarının asâleti sebebiyle onlar tarafından Başbuğ olarak tanınmışlardır. Süleyman Şah ve kardeşleri Urfa havalisine geldikten sonra Urfa yörelerinde fetihlerde bulunmaya başladılar. Çok geçmeden de Sultan Alp Arslan'ın, Berzem kalesi kumandanı Harzemli Yusuf tarafından ağır bir şekilde yaralanması neticesinde 24 Kasım 1072'de vefat etmesinden sonra yerine oğlu Melikşah geçti. Bu devrede ilk olarak 1077 yılında el-Cezire hududunda bulunan Türk ümerasından Gümüştekin, Urfa ve Nizip havalisine yürüyerek hâlâ burada tutunmakta olan Bizans kuvvetlerini bozguna uğrattı. Daha sonrada Melikşah, Anadolu Selçuklu Sultanı Süleymanşah'ın Tutuş ile giriştiği muharebede öldürülmesinden dolayı, 1086 yılının Eylül ayında Kuzey Suriye'deki karışıklığa son vermek amacıyla Bozan Bey, Emir Porsuk ve Kasımüddevle Aksungur ile birlikte harekete geçti. O, Kasım ayında Tikrit'e uğradıktan sonra Harran'a geldi. Urfa hâkimi olan Barsama, Haran'da bulunan Sultan'a elçiler göndererek Urfa'yı ona vereceklerini bildirdi. Melikşah, bu istek üzerine bir Amîd'i Urfa'ya gönderdi. Ancak şehrin yönetimini eline almak için gelen bu Amîd, halkın malını ve parasını ellerinden alınca, Barsama şehri geri alarak burayı Sultan'a teslim etmekten vazgeçti. Bu durumun Melikşah'a bildirilmesi üzerine, Sultan Harran'daki işleri düzene soktuktan sonra, Emir Bozan'ı mühim bir kuvvetin başında, Barsama'nın hâkimiyetindeki Urfa'yı feth etmeye gönderdi. Emir Bozan, Urfa'ya gelerek şehrin kapısı önünde karargâh kurdu ve şehri üç ay muhasara altında tuttu. O, mukavemette devam eden Urfa şehrine karşı şiddetli hücumlarını sürdürdü ve şehre yiyecek giriş-çıkışına engel oldu. Bu kadar şiddete karşı hiçbir yerden yardım alamayan şehir halkı, son derece zor bir durumda kaldı. Bunun üzerine Urfa ahâlisi Dük Barsama'ya karşı isyan ederek onun üzerine yürüdü. Barsama çaresiz bir duruma düştü ve tehlikeden kurtulmak için Emir Bozan'a sığınmaya karar verdi. Bu amaçla Urfa surlarından aşağı atladı, fakat omurga kemiği kırıldı. Onu alıp Bozan Bey'in yanma götürdüler. Ancak Barsama birkaç gün sonra öldü. Bunun üzerine şehrin ileri gelenleri, Bozan Bey'in yanına giderek Urfa'yı 28 Şubat 1087 tarihinde ona teslim ettiler. Böylelikle Urfa şehri ile bütün havalisi tam bir asayişe kavuştu. Emir

Urfa Kalesi (Mahmutoğlu Kulesi)

Bozan, kendisini karşılayan Urfalılar'a gayet iyi muamelede bulundu. Şehirde yağma yaptırmadığı gibi, Urfa'yı müdafaa etmiş olan askerleri dahi muhtelif vesileler ile memnun etti.

Urfa bu şekilde Selçuklu hâkimiyetine girdikten sonra bir süre sonra tekrar elden çıktı. Çünkü Haçlıların Urfa'yı işgal ile burada bir Kontluk kurmalarından (10 Mart 1098) sonra Antakya'ya yürümeleri üzerine, kent valisi Yağısıyan, başta metbuu Büyük Selçuklu Devleti sultanı Berkyaruk olmak üzere, el-Cezire ve Suriye'deki Selçuklu Vasalı Melik ve Emirlere Antakya'ya yardıma gelmelerini bildirdi. Antakya Valisi Yağısıyan'ın yardım isteğini içeren mektubunu alan Musul emiri Gürboğa, Büyük Selçuklu İmparatorluğu Sultanı Berkyaruk'un da özel buyruğuyla ordusunu hazırladıktan sonra ilk Haçlı Kontluğunun kurulmuş olduğu Urfa'yı kurtarmak için harekete geçti. Gürboğa günlerce yürüdükten sonra Urfa şehri civarına geldi ve burada bir kaç gün dinlendi. Bu arada muhtelif yerlerden yanma gelenler kendisine Haçlı ordusundan ve Antakya'nın kuşatılmasından bahsedip, bir taraftan da Türkleri mağlup edip muhtelif yerlerden sürüp çıkarmış olan ve sadece Urfa şehrini değil civardaki birçok kaleyi de hâkimiyeti altına alan Baudouin'den şikâyet ettiler. Gürboğa bu şikâyetler üzerine ordusundaki diğer kumandanlarla istişare etmiş ve neticede Urfa'nın kuşatılıp zaptedilmesine Baudouin ve ona bağlı Hıristiyanları esir ve tedip edilerek şehir ve ülkenin tekrar Türk hâkimiyetine alınmasına karar verilmiştir. Baudouin, Gürboğa'nın gelişini ve Urfa şehrine karşı planlarını sükûnetle karşıladı. Bütün silâhlı adamlarını toplayarak, süratli ve dayanıklı atlar üzerinde Gürboğa'nın şehri muhasara için önden gönderdiği kuvvetlerin üzerine yürüdü ve büyük bir cesaretle onlara taarruz etti. Ermeni okçuları ve Fransız mızrakçıları şiddetli bir mücadeleye giriştiler. Bu sırada Gürboğa Urfa'ya karşı hücumlar yapmaya devam etmiştir. Kırk gün sonra Antakya emiri Yağısıyan'ın oğlu Gürboğa'nın yanma gelip onun yardımını rica etti. O Frank ordusunun az ve açlıktan dolayı çok zayıf kalmış olduğunu ona bildirdi. Bu arada Baudouin, düşmanlarını Gürboğa'mn karargâhına kadar geri sürmüş ve bunların yanlarında getirmiş oldukları silâh, deve, sığır ve diğer ihtiyaç maddelerini ganimet olarak Urfa'ya götürmüştür. Gürboğa, kendisinin bu kadar yakında olduğunu bilmesine rağmen, Baudouin'in gösterdiği bu cürete çok şaştı ve bu küstahlıktan dolayı duyduğu büyük hiddet içinde Urfa kuşatmasından vazgeçmemeye yemin ve ordusunu şehre taarruz ettirerek Baudouin'i esir almak hususunda teşvik ve tahrik etti. Bunun üzerine bütün ordu boynuz ve borazan çalarak şehri kuşatıp üç gün müddetle ve büyük bir şiddetle surlara ve kapılara taarruz etti. Fakat Türkler, şehir müdafilerinin çok kuvvetle mukavemet ettiklerini, şehir surlar ve kulelerle alınamayacak şekilde tahkim edildiğinden kısa zamanda hiçbir şey yapamayacaklarını anlayınca, Gürboğa'ya kuşatmadan vazgeçip süratle Antakya üzerine yürümesini tavsiye ettiler. Gürboğa'nın kendiliğinden içine düştüğü bu yanlış hesap Haçlı Seferine geniş bir

nefes alma imkânı vermiştir. Gürboğa, sağ kanadını tehdit edebilecek durumda olan bir Frank ordusu Urfa'da bulunduğu, müddetçe Antakya'ya doğru ilerlemek istememiştir. O, Baudouin'in taarruz edemeyecek kadar zayıf, fakat büyük kalesi içinde kolayca ortadan kaldırılamayacak kadar güçlü olduğunu anlayamamıştı. Gürboğa, sarfedilen çabanın ve kaybolan zamanın bu işe değmeyeceğini anlayıncaya kadar, Mayısın son üç haftası boyunca Urfa önünde durup boş yere surlara saldırmıştır. Emir Gürboğa, Urfa şehrinin mukavemeti karşısında bir netice elde edemeyeceğini anlayınca asıl hedefinin Antakya olduğunu hatırlamış ve muhasarayı kaldırarak Antakya'ya doğru hareket etmek üzere Urfa'dan ayrıldı ise de artık geç kalmış idi. Çünkü Gürboğa'nm bütün harekâtını günü gününe takip eden Haçlılar, onun Urfa kuşatmasıyla kaybetmiş olduğu zamanı iyi değerlendirmişler ve Antakya civarında korunma tedbirleri almışlardı. Gürboğa'nm gereksiz Urfa kuşatması yüzünden zaman kazanan Haçlılar Yağısıyan'ın savunduğu kenti şiddetle kuşatmayı sürdürüyorlardı. Bu sırada, Türk hizmetinde bulunan bir Ermeni dönmesinin ihaneti ile Haçlılar Antakya'yı almışlardı (3 Haziran 1098). Gürboğa'nm boş yere Urfa surlarına yaptığı bu saldırıda başarısızlığa uğraması Baudoun'in itibarını artırmış ve onun bu surette kaybettiği zamanda Haçlı seferini felâketten kurtarmıştır. Bundan sonra Urfa'nın Haçlılardan geri alınması için Türk sultanları ve emirleri uzun bir mücadele verdiler. Nihayet Musul Atabeyi Zengi, 1144 yılında Urfa'yı fethetti. Atabeg Zengi, Urfa'yı görünce hoşuna gitti ve bu şehrin tahrip edilmesinin doğru hareket olmayacağını düşündü. Hemen emir verip askerler arasmda münadiler dolaştırdı erkek, kadın ve çocuklardan ne almışlarsa evlerine geri vermelerini ve ev eşyalarıyla ticarî emtia'yı da iade etmelerini istedi. Askerler aldıkları her şeyi iade ettiler. Alınan mallardan ve eşyalardan hiçbir şey kaybolmadı. Ancak yine de önemsiz bazı hadiseler olmuştu. Meselâ o eşyayı alan asker ordugâhtan askerlerin arasında ayrılmışsa ancak o durumda alınan eşyalar geri verilmedi. Urfa feth edildikten sonra yerli Hıristiyanlara dokunulmadı, fakat bütün Franklar toplanarak öldürüldü.

Urfa'daki Haçlı hâkimiyetinin sükûtu Avrupa'da müthiş bir heyecana sebep oldu. Urfa'nın Müslümanlar tarafından yeniden fethedilmesi, Müslüman Suriye ile Irak arasına çakılmış olan bir kamanın yerinden sökülüp atılması demekti. Frankların Urfa'da uğradığı mağlubiyeti haber alan Avrupalılar son derece müteessir olmuşlar ve bu mağlubiyetin meydana getirdiği tesir ile yeni bir Haçlı seferinin yapılmasına karar verdiler. Süratle hazırlanan iki büyük Haçlı ordusunun başında ilk seferden farklı olarak Fransa Kralı VII. Saint Louis ve Alman İmparatoru III. Konrad bulunuyordu. Diğer taraftan Zengiler'in hükümdarı Atabeg Nureddin Mahmud 1174 yılında öldükten sonra, kumandanlarından Salâhaddîn, Mısır'da Şii-Fatimi Devleti'ne son vererek Eyyûbîler Devleti'ni kurdu. O burada devletini kurduktan sonra, Nureddin Mahmud'un ölümü üzerine el-Cezirede bozulmuş olan Türk-İslâm birliğini yeniden

kurmak için bir çaba içerisine girdi ve bu amaçla da Fırat ile Dicle vadilerini kendi topraklarına katmak istedi. Bir süre sonra da Abbasi Halifesi el-Mustazi (1170–1180), Salâhaddîn'in Suriye ve el-Cezire hâkimiyetini tanıdı. Ardından da Sultan Salâhaddîn birinci Doğu Seferine* çıkarak Anadolu'ya girdi. Salâhaddîn Eyyûbî Fırat'a vararak nehrin batı kıyısında Birecik'in batısında karargâh kurdu. Doğuya geçmek için köprüler kurdurdu. Daha önce Mardin hâkimi İlgâzi Birecik'e bağlı bazı yerleri ele geçirmişti. Salâhaddîn Eyyûbî'nin geldiğini duyunca buraları boşaltmıştı. Sultan da buraları ele geçirdikten sonra Artuklu Şihâb al-Din İlyâs'a verdi. Sultan, Fırat'ı geçip kuvvetlerini nizama koyduktan sonra etraftaki emirlere mektuplar yazarak kendisine katılmalarını istedi ve bu çağrısından sonra da Birecik'ten ayrıldı. Bundan kısa bir süre sonra da Artuklu Nureddin Muhammed, Sultan Salâhaddîn'e itaat etmeyi kabul ettiğini, kuvvetleri ile yardıma geleceğini bildirdi. Nureddin buna karşılık olarak, kendisine düşman olan Diyarbakır hâkimine karşı Sultan'dan yardım talebinde bulundu. Sultan Salâhaddîn de onun bu isteğini kabul etti. Salâhaddîn Eyyûbî Birecik'ten Urfa'ya gelerek burayı kuşatma altına aldı. Onun birbirini takip eden hücumları karşısında çaresiz kalan Urfa hâkimi Fahreddin Mesud, canına ve malına dokunulmaması şartıyla Urfa'yı teslim etti. Burayı ele geçiren Sultan Salâhaddîn, şehrin yönetimini Muzaffereddin Gökböri'ye verdi. O, buradan Harran'a gitti. Orada da işleri tanzim ettikten sonra Rakka, Habur ve Nusaybin gibi müstahkem şehir ve kaleleri aldı. Böylece bütün el-Cezire bölgesini yönetimine aldıktan sonra Kasım 1182 tarihinde Musul'u kuşattı.

Salâhaddîn Eyyûbî

Böylece Urfa Eyyûbîler'in yönetimi altına girdi. Yassıçemen muharebesinden sonra Eyyûbîler Diyarbakır'ı ele geçirdiler. Bu olaydan sonra ise Eyyûbîler ile Selçuklular'ın çıkarları birbiriyle çatışmaya başladı. Anadolu Selçuklu Sultanı Alâeddin Keykubad, 1235 yılında, Anadolu birliğini kurmak amacıyla, henüz Eyyûbîler'in elinde bulunan Urfa ve Harran'ın alınması

---

* Salâhaddîn Eyyûbî'nin bu seferinin sebebini Osman Turan şu şekilde zikretmektedir: Salâhaddîn'in süratle ilerlemesi üzerine tehlike karşısında telâşa düşen atabeg Mesud'un, Haçlılar'a dahi elçi gönderip onları Salâhaddîn aleyhine kışkırttığını, bu sebeple Salâhaddîn'in Urfa, Suruç ve Nusaybin'i alarak Musul'a karşı harekete geçtiğini belirtmektedir.

için, Kayseri subaşılığına atadığı Kemâleddin Kemyar kumandasında 50.000 kişilik bir Selçuklu ordusu gönderdi. Selçuklu ordusu Harran önlerine gelerek mancınıkları kurdular, daha sonra oldukça sağlam ve yüksek olan kale duvarlarını bu mancınıklardan atıkları taşlarla yıpratmaya başladılar. Harran ahâlisi Selçuklu saldırısı karşısında korkuya kapılmasına rağmen, şehrin kendilerine emanet edilmiş olmasından dolayı emaneti korumak için iki ay bu kuşatmaya karşı direndiler. Ancak daha fazla karşı koyamayacakları için, şehirden itibarlı birkaç kişiyi sözcü seçerek Emir Kemâleddin Kamyar'ın yanına gönderdiler ve Harran'ı teslim etme konusunda anlaştılar. Daha sonra da şehri boşalttılar. Bunun üzerine Selçuklu ordusu Harran'a girdi. Harran'ın alınmasından sonra Selçuklu ordusu Urfa önlerine gelerek şehrin teslim edilmesini istedi, fakat Urfa ahâlisi Selçuklu Sultanı'na karşı direnerek ona hakaret ettiler. Bu duruma son derece hiddetlenen Selçuklu Sultanı, bizzat harekete geçerek Urfa'ya karşı hücuma geçti. Bu sebeple de Selçuklu askerleri bütün kuvvetleri ile savaşmaya başladılar. Bu saldırı sonucunda onlar şehrin surlarında delikler açarak, kulelerine karşı da merdivenler kurarak Urfa'yı ele geçirdiler. Urfa'ya giren Selçuklu ordusu yağma hareketinde bulundu. Urfa içinde bulunan Eyyûbî ordu kumandanları ile 2000 kadar asker Anadolu içlerine gönderildi. Selçuklu Sultanı daha sonra Urfa'yı yeniden tahkim etti.

1239 yılından sonra ise Diyarbekir ve El-Cezire bölgesine Harzemşahlar gelmişler ve Moğollar gibi büyük bir tehlikeyi de beraberlerinde getirmişlerdi. Artuklu Necmeddin hâkimiyetinin ilk yıllarında, Urfa ve Harran'ı ele geçirmesine rağmen (1242), daha sonra bölgeyi istila eden Moğollar'a tâbi olmayı reddetmesi sonucunda onların büyük tehdidi altına düştü. Moğollar yaptıkları taarruz ile 1251 'de Diyarbekir ve Meyyafakirin havalisine girdiler. Suruç, Harran ve Urfa'ya kadar akın, yağma, esir ve katliamlarda bulundular. 1259 Eylülünde Hûlagü Moğol ordusu ile Kuzey Batı Suriye'yi zapt için yola koyuldu. Hûlagü bu yürüyüş ile 400.000 atlıdan müteşekkil askerleri ile Bet Nahrin havalisine geldi ve evvelâ Harran'a karşı ordugâhını kurdu. Bu sırada Harran'da Halep hükümdarı el-Melik el-Nasır Yusufun valisi Nasrullah b. Seyyar, kale kumandanı Ayıntab sahibi Nasıruddin Muhammed b. Hüsameddin bulunuyorlardı. Şehrin düşeceği anlaşılınca, Hûlagü'nun karargâhına gidip aman dilediler. Hûlagü bir yarlığ yazıp şehri teslim aldı. Halka dokunmadı. Harran reisliğine ise Ali el-Savrani'yi tayin etti. Fakat kale kumandanı direnmeye devam etti. Kale'nin burcu yıkılınca kaledekiler Ebu'l-Kasım b. el-Şeyh Ebu Bekr b. el-Şeyh Hayat el-Harrani'yi gönderip Hûlagü'den aman dilediler. Bunun üzerine Hûlagü kaledekilere aman verdi. Ancak Moğollar 1271 tarihinde Harran'ı ellerinde tutamayacaklarını anlayınca, Harran'ın Camiini, çarşılarını, surlarını ve kalesini tahrip ederek halkını ve şehrin kalan zenginliklerini Musul'a ve Mardin'e götürdüler. Artık Harran bundan sonra eski parlak günlerine yeniden dönemedi.

Etrafındaki Bedeviler tarafından işgal edildi. Harran'ın Moğollar tarafından tahrip edilmeden önceki hâlini Seyyah İbn Cubair şu şekilde bahsetmektedir: "Harran gölgelik ve ağaçlıktı. Sebzelerin ve meyvelerin lezzeti çeşit çeşitti, suları boldu ve devamlı akardı. Şehrin suyu kuyulardan çıkardı ve her evin kuyusu vardı. Harran halkı çok misafirperverdi, her ne kadar dükkânları ve hanları varsa da hepsinde misafir kalınırdı. Yolları büyük ve genişti. Harran içinde Kapalıçarşılar var idi. Diğer şehirlerden gelip alışveriş ederlerdi. Kuraklık oldu ve bu kuraklık 7-8 yıl sürdü ve Harran harap oldu". Harran Moğolların bu tahribatından sonra bir daha eski önemini kazanamayıp yerini yakınında bulunan Urfa şehrine terk etti.

Hûlagü'nün Harran'ı almasından sonra Urfa yerlileri de Harrandakiler gibi hareket ettiklerinden bunlara da dokunulmadı. Fakat elçi göndermeyen Suruç ahâlisi hayatlarına dokunulmayacağına dair söz istediler, bunun üzerine Suruç ahâlisinin hepsi öldürüldü. Kış mevsimini Urfa şehrinde İlkbaharda yapacağı seferin planlarını yaparak zaman zamanda kumandanlarıyla yaptığı toplantılarla karşı tarafın planları hakkında fikirlerini almak suretiyle hazırlıklarını tamamlayan Hûlagü Fırat nehri üzerine üç ayrı yerde köprü kurdurdu. Bunlar: Rumkalesi (Halfeti) yakınında, ikincisi Fırat nehrinin batısındaki Samsat'da, üçüncüsü Habur ırmağının Fırat nehrine döküldüğü Karkisya civarında idi. İlkbaharda harekete geçen Moğol kuvvetleri, Fırat nehri boyunca ilerleyerek Menbiç, Rakka ve Caber kalelerini aldılar. Bunlardan Menbiç uzun süre dayandığı için büyük yağma ve katliama uğradı. Böylece Moğol asker ve muharipleri Birecik kalesine ve Necm kalesine, Caber kalesine, Kalonikos ve Balaş'a karşı yerleştirildiler ve buradaki bütün ahâli de öldürüldü.

Moğollar

Moğolların Anadolu'da yaptıkları tahribattan sonra 1395 yılında Asya'da yeni bir iktidar büyümeye başlamıştı ve bu iktidar Timur tarafından gerçekleştirilmeye çalışılmaktaydı. Timur kendisini Cengiz Han'ın varisi sayarak Moğolların daha önce ele geçirmiş olduğu yerleri imparatorluğu'na katmak istiyordu. Çok geçmeden de Timur Ra's al-Ayn'ı egemenliği

altına aldıktan sonra oradan hareket ederek Urfa önlerine geldi. Urfa hisarı valisi Güzel, Emir Timur'un ordusunun gelmekte olduğunu işitince ölüm korkusuyla hisarı bırakarak gitti. Bu durum karşısında Urfa ahâlisinden bir kısım şahıs'ta ona uyarak şehirden kaçarak Urfa yakınlarındaki dağa sığındılar. Bu davranış Timur'un hoşuna gitmediğinden onların çocuklarının ve mallarının yağmalanması için bir grup askerine emretti. Timur'un vermiş olduğu emre uyan emirler de, şehirden firar edenlerin peşinden giderek onların bir kısmını yakalayarak orada birkaç gün kalarak eğlendiler. Timur Urfada iken Türkmen Cüneyd, yanına gelerek ona bağlılığını sunarak ehli, vilâyeti ve ahâlisi aman dileğinde bulundu. Hısn-ı Keyfa Sultanı yanma gelerek ona bağlılığını sundu. Emir de ona çeşitli hediyeler vererek bağlılığını kabul etti. Timur ve ordusu Urfa'da ondokuz gün kaldıktan sonra Urfa kalesinde tahribatta bulunarak 29 Ocak 1394 tarihinde buradan ayrıldı ve Mardin'e gitti.

Timurdan sonra ise yöreye Ak-Koyunluların hâkim olmaya başladığını görüyoruz. Esasen Ak-Koyunlular'ın Urfa'ya hâkim olması ancak Timur'un Suriye seferinden sonra gerçekleşmiştir. 1400 yılı civarında Urfa ve çevresinin Timur'un hâkimiyeti'ne girmesi ve ardından Timur'un Doğuya dönmesinden sonra, 1403–1404 yıllarında Döğerlerin reisi Dımaşk Hoca bölgeye hâkim olmuştu. Dımaşk Hoca'nm 1404 yılında, Nuayr b. Hayyar tarafından öldürülmesi üzerine bölge yeniden Memlûklara bağlandı. Bu arada Ak-Koyunlular'ın başına Karayülük Osman Bey geçti. O, Ak-Koyunlularm başına geçtiği zaman ise elinde Amid-Bayburt arasındaki bölge vardı. Karayülük Osman Bey daha sonra, topraklarına Urfa (1406) Erzincan, Çemişgezek, Harput, Erzurum gibi önemli yerleri kattı. Karayülük Osman Bey buraları aldıktan sonra, Şarkî Karahisar ve Kemah'ı oğlu Yakub Bey'e, Tercan'ı biraderzâdesi Musa Bey'e, Bayburd'u diğer biraderzâdesi Kutlu Bey'e ve Urfa'yı da kardeşinin oğlu Tur Ali Bey'e ikta olarak verdi. Bu arada Urfa, 1514 yılında Safevilerin eline geçinceye kadar Memlûklüler ile Ak-Koyunlular arasında mücadele alanı oldu.

Safevilerin tarih sahnesine çıkmaya başlamaları üzerine Osmanlılar Urfa ve Güney Doğu Anadolu bölgesinin diğer şehirlerinin Şah İsmail'in eline geçmesine engel olmak için harekete geçtiler. Bu amaçla Yavuz Sultan Selim, Osmanlılarla Safevîler Çaldıran'da karşılaşmadan önce Ak-Koyunlu Sultan Murad b. Yakup'u Diyarbekir'i boyunduruk altına almaya gönderdi. Sekiz bin kişilik Osmanlı kuvvetinden oluşan bir ordu ile Ak-Koyunlu Sultan Murad, Ruha yakınlarında, sonradan Kuturmuş Sultan adını alacak olan Ece Sultan Kaçar komutasındaki çok daha küçük Safevî kuvvetiyle karşı karşıya geldi. Sultan Murad, Kızılbaşların üzerine şiddetle saldırdı, fakat öldürüldü (1514). Ece Sultan, bunun üzerine kellesini Şah İsmail'e bir nişane olarak gönderdi. Böylelikle Ak-Koyunlu Sultan Murad b.

Yakub'un 24 yaşında ölümüyle Uzun Hasan Bey'in soyu özde tükenmiş oluyordu. Bölgedeki Safevi varlığı Şah İsmail'in Çaldıran muharebesinde ölen Ustacalı oğlu Mehmed Han'ın kardeşi ve daha önce Cizre çevresinde mühim roller oynayan Karahan'ı Urfa hâkimi Durmuş ile birlikte Diyarbekr'i alması için görevlendirdi. Bu sırada Dulkadir seferinde bulunan Padişah, İdris-i Bitlisî'nin de tavsiyesiyle Bayburt'ta bulunan Bıyıklı Mehmed Paşa'yı bölgeye gönderdi. Bu arada Yavuz Sultan Selim'in bölgeyle ilgili hassasiyeti ve İdris-i Bitlisî'nin çabaları sonucunda Mardin kalesi alınmış, Safevilerin elinde kalmış olan Hısn-ı Keyfa kalesi Hâkimi Şeref Bey, Sason Hâkimi Mehmed Bey, Hizan hâkimi Davut Bey Melik Halil Eyyûbî'nin gayreti ve İdris-i Bitlisî'nin aracılığıyla sulhen teslim alınmıştır. Ayrıca Savur kalesi de sulhen teslim olmuştur. Bu arada Urfa ve Çermik kaleleri alınarak Urfa Pirî Bey'e verilmiştir. Osmanlı idaresine girdikten sonra hemen kentin tahriri (sayımı) yapıldı. 1518'de yapılan tahrire göre 782 hane, 75 mücerred (buluğçağına gelen, kazancı olan vergi mükellefi) Müslüman ve 300 hane, 42 mücerred Gayr-ı Müslim nüfusu vardı. Bu dönemde şehrin biri Gayr-ı Müslim olmak üzere toplam altı mahallesi vardı. Bu mahalleler, Bâb-ı Berriye, Bâbü'l-mâ, Bâb-ı âmid, Bâb-ı Harran ve Mağaracık adlarıyla bilinmekteydi.

Osmanlı İdaresinde Urfa

Osmanlı idaresinin ilk yılları olan 1525'te Urfa kazasına bağlı 163 köy, 294 mezraa ve 8 adet konar-göçer cemaat vardı. 1525 tarihinde 6300'e yakını Müslüman, 1700'e yakını Gayr-ı Müslim olmak üzere 8000 civarında nüfusu vardı. 1566'da 13000–14000 arasında nüfusu vardı. Bunun 9500'e yakınını Müslümanlar, 4500'e yakını Gayr-ı Müslimler teşkil etmekteydi. 1646'da şehri ziyaret eden Evliya Çelebi, şehirde 2600 civarında ev olduğunu ifade eder. 1871'de toplam hane sayısı ise 2380 idi. Bunun 1377 hanesi Müslüman, 1003 hanesi de Gayr-ı Müslim idi. Urfa XVI. yüzyıl ortalarına kadar Diyarbakır Eyâletine bağlı sancaklık durumunu 1586–1587 yıllarına kadar sürdürmüş, Rakka'nın müstakil bir Eyâlet olmasıyla Rakka'ya bağlanmıştır. Eyâlet merkezi ise Urfa ile Rakka oldu. Rakka fazla öneme sahip olmadığı için, Eyâletin idarecisi Beylerbeyi Urfa'da oturmakta idi. Urfa'nın bu durumu 1822'e kadar sürmüştür. 1822–1865 yılları arasında ise Halep vilâyetinin Sancağı olmuştur. XX. yüzyılın başlarında Urfa Sancağı, Halep'ten ayrılarak müstakil bir Sancak hâline geldi. XVI. yüzyıl sonlarında Celâli reisi Abdülhalim Karayazıcı şehri ele geçirerek büyük tahribat yaptı. Hem Celâli isyanları hem de XVII. yüzyılda İran ile yapılan savaşlar şehrin kale merkezli bir gelişiminin sağlanmasına sebep olmuştur. 1646'da şehri ziyaret eden Evliya Çelebi kalede bir dizdar 200 neferin olduğunu kaydeder. Hâlbuki 1525'teki kayıtlara göre 1 dizdar 57 nefer kalede bulunmaktaydı.

IV. Murad, 1638 yılında Bağdat seferine giderken Birecik üzerinden Urfa'ya uğramış ve bir takım tasarruflarda bulunuştur. Urfa 1839 Mısır valisi Kavalalı Mehmet Ali Paşa'nın isyanıyla tekrar gündeme gelmiştir. Sultan II. Mahmut, isyanın bastırılması için Hafız Mehmet Paşa'yı, Kavalalı'nın oğlu İbrahim Paşa'nın üzerine gönderir. Birecik'te yapılan savaşta Osmanlı ordusu yenilir. Urfa Mısırlıların istilasına uğrar. Urfa 1842'den itibaren özel bir statü ile Halep Eyâletine bağlı bir vilâyet olarak, 1847'den itibaren de Halep Mutasarrıflığı'na bağlı bir sancak olmuştur. 1842'den itibaren Halep'e bağlı bir sancak olan Urfa, müstakil bir Liva olması 1910'a olmuştur.

Osmanlı millet sistemi içinde 1876'ya kadar en sadık tebaa olan Ermeniler, Osmanlımn siyasî, sosyal ve ekonomik açıdan çözülmesiyle Batılı güçlerin tahriklerinden etkilemişler. Bu tahriklerin bir sonucu olarak Urfa'da da bir dizi olaylar vuku bulmuştur. Nisan 1915'te başlayan olaylar 6 Ağustos 1915'te, Germüş köyünde ve aynı günün akşamında Urfa'da Ermeniler ilk kurşunları atarlar. 7 Ağustos 1915'inde ise Akçakale-Urfa-Siverek'te Ermenilerin saldırıları teşebbüsleri olmuştur. Kentteki isyan 16 Eylül'e kadar aralıklarla devam etmiştir. 5 Ekim 1915'te Fahri Paşa ile Alman Subay Graf Wolfskehl von Reichenberg komutasındaki askerler toplarla birlikte Urfa'ya gelirler. 16 Ekim'de, 7 aydır süren Ermeni isyanı bastırılır. Urfa dönemin sıkıntılarını henüz atlatmış değildir. Nitekim 1916 yılında Van, Muş, Erzurum, Bingöl ve Bitlis'den Rus işgali ve Ermeni zulmünden göç etmek zorunda kalan halk Urfa'ya sığınır. Aslında Urfa'ya gelen sivil Müslümanlar buradan Konya, Teke, Sivas, İçel ve Kastamonu gibi vilâyetlere sevk edilecektir. Fakat sevkleri hemen yapılamadığından hanlar, çadırlar ve evlerde açlık ve sefâlet içerinde bir yılı aşkın bir süre kalmak zorunda kalmışlardır. 1916 Aralık ayına kadar Urfa'ya 40 bin Müslüman mülteci geçici olarak yerleştirilmiştir. 1917 sonu itibariyle de Mamûratülaziz, Diyarbakır ve Urfa'da toplam 200 bin mülteci birikmiş, bundan 50 bini aşkın mülteci, trenle Konya'ya gönderilmiştir. 1920 senesinde bile Urfa'da iskân edilmemiş 48.778müslüman mülteci bulunmaktaydı.

Urfa XIX. ve XX. yüzyılda meydana gelen Osmanlı siyasî ve sosyo-ekonomik gelişmelerden Urfa'da etkilenmiştir. Mondoros Mütarekesi'ni müteakip işgaller başladı, Urfa'da 7 Mart 1919'da İngilizlerin, kısa bir süre sonra Fransızların işgaline uğradı. İşgale karşı direniş için örgütlenen halk, 9 Şubat 1920'de hareket geçti. Urfa halkının direnişi karşısında tutunamayan Fransızlar kenti terk etmek zorunda kaldı. Urfa, kendi adını taşıyan bir vilâyetin merkezi olarak Cumhuriyet devrine girdi. Cumhuriyetin ilk yıllarında, 1924 Anayasasının ülkenin yeni idarî bölünüşüne göre Urfa il merkezi oldu.

Taşınmaz Kültür Varlıkları ve Mimarisiyle Şanlıurfa

Tarih Öncesi Çağlarda Şanlıurfa Mimarisi

Şanlıurfa ili mimarî mirasın zenginliği ile ülkemizin önde gelen illeri arasında yer almaktadır. Yapılan arkeolojik araştırmalarda elde edilen buluntulardan Şanlıurfa bölgesi tarihinin Paleolitik Çağa kadar (M.Ö.600.000-10.000) uzandığı tespit edilmiştir. Bozova İlçesi yakınındaki Biris Mezarlığı ve Söğüt Tarlası'nda 1964 yılında yapılan kazılarda, Mezolitik-Epipaleolitik döneme (M.Ö.10.000-9.000) ait buluntulara rastlanılmıştır. Şanlıurfa'nın Hilvan ilçesine bağlı Ovacık Nahiyesi, Göluşağı (Kolik) Köyü Muhtarlığı'nın Argaç (Kantara) Köyü yakınındaki Nevalı Çori adıyla anılan tarlada ve İl merkezine bağlı Örencik Köyü sınırları içerisinde yer alan Göbeklitepe'de son yıllarda yapılan arkeolojik kazılarda Paleolitik Çağ'ın sonları, Neolitik Çağ'ın başlarına tarihlenen (M.Ö. 10.000-9.000) dünyanın en eski tapınak kalıntılarına rastlanmıştır. Ayrıca, Bozova ilçesine bağlı Büyük ve Küçük Şaşkan höyükleri arasındaki "Kumartepe" adı verilen yerde ve İl merkezine bağlı Gürcütepe'de ve Birecik İlçesine bağlı Mezrea Telaylat höyükte ortaya çıkartılan mimarî kalıntılar Neolitik Çağ'ın çanak-çömleksiz (M.Ö.10.000-6.500) evresine bağlanmıştır.

Göbekli Tepe

İl sınırları içerisindeki bu Neolitik yerleşmeler yanında; il merkezindeki Balıklı Göl çevre düzenleme projesi hafriyatında 1992 yılında bulunan yaklaşık 2 m. boyutundaki kalker erkek heykeli, ayrıca Balıklı Göl yakınındaki bir kesitten 1997 yılında elde edilen çakmaktaşı âletler, Urfa merkezinin de Neolitik Çağ'ın Akeramik evresi insanları tarafından iskân edildiğini göstermiştir. İnsanların Neolitik Çağ'da, avcı ve göçebe yaşayıştan kurtulup yerleşik düzene geçerek ilk köyleri kurdukları, böylece ilk yapıları inşa ettikleri ve tarım yaparak ilk defa üretir hâle geldikleri dikkate alındığında, Urfa'nın mimarlık ve tarım tarihi yönüyle dünyanın en eski merkezlerinden biri olduğu anlaşılmaktadır.

Göbeklitepe'de 1995 yılından bu yana yapılan arkeolojik kazılarda, Paleolitik Çağ'm sonlarındaki (M.Ö. 10.000) avcı bir topluma ait olduğu belirlenen ve tapınak oldukları düşünülen en eski anıt yapılarına rastlanmıştır. Kazılarda bulunan kalker taşından yapılmış büyük boydaki insan ve domuz heykelleri, aslan başı, domuz başı, boğa başı heykelleri, T biçimli dikili taşlar üzerindeki tilki, aslan, yılan, akrep, akbaba, boğa, domuz, ördek ve turna gibi çeşitli hayvan rölyefleri, çizikleme tekniğinde yapılmış yatar vaziyette doğum yapan çıplak kadın figürü dünya'nın en eski plastik sanat eserleri olması yanında, **Göbekli Tepe insanlarının mimarî** yetenekleri yanında heykel ve resim sanatı yeteneğine de sahip sanatçı bir toplum olduğunu göstermektedir. Hayvan rölyeflerinin sadece süsleme ve sanat düşüncesi ile yapılmadıkları, 12.000 yıl öncesinin sembolik dünyasını, hafızasını, mesajlarını bu güne ulaştıran ve anlamları olan semboller olduğu düşünülmektedir.

İslâm Öncesi Tarih Çağlarında Şanlıurfa Mimarisi

Neolitik Çağ'a ait yerleşmelerden Başka Şanlıurfa'da çok sayıdaki arkeolojik kazıda Kalkolitik, Tunç, Demir ve Helenistik Çağ ile Roma, Bizans, Emevi, Fatımî, Eyyûbi, Memluk ve Osmanlı devrine ait mimarî kalıntılara rastlanılmış olması, bölgenin mimarlık tarihi açısından ne denli zengin bir geçmişe sahip olduğunu göstermektedir.

Hıristiyanlığı ilk yıllarında kabul eden Urfa'da (Edessa) dünyanın ilk ve en görkemli Kiliseleri inşa edilmiştir. İbrahim Peygamber'in doğduğu mağara yakınına Bizans döneminde inşa edilen ve İstanbul'daki Ayasofya Kilisesi'nin adını taşıyan Kilise için zamanında yazılan bir methiyede şunlar yazılıdır : "*Bu bina ölçü ve denge bakımından bir dünya misalidir. Deryalar dünyanın etrafını çevirdiği gibi binanın etrafını da sular çevirmektedir. Kubbesi sütunsuz gök gibi yükselmekte ve içinde altın mozaikler yıldızlar gibi parlamaktadır.*"

Yedinci yüzyıl İslâm tarihçisi el-Mukaddesi, Kudüs'te el-Aksa Camii yapılıncaya kadar bu Kilisenin mozaikli kubbesinin dünyanın üç harikasından biri olduğunu söylemektedir. El-Mukaddesi ayrıca, İslâm'da israf ve lüksün haram olmasına rağmen Şam Emeviye Camii'nin hiçbir masraftan kaçınılmayarak ihtişamlı yapılmasının sebebini *"İslâm'ın camileri Edessa Kiliselerinin ihtişamından geri kalmasın"* düşüncesine bağlamaktadır.

İl merkezindeki Eyyûb Peygamber Makâmı'nın 4 km. batısında bulunan Deyr Yakub, halk arasında "Nemrud'un Tahtı" ya da "Cin Değirmeni" olarak anılır. Buradaki yüksek bir dağın tepesinde Bazı kaynaklarda "manastır" olarak adlandırılan, doğu-batı istikâmetinde dikdörtgen planlı iki katlı büyük yapı kalıntısı hâlindedir. Yapının zemin katının doğu kesiminde mezar odası bulunmaktadır. Edessa Krallarının yattığı tahmin edilen ve esas girişi zemin kattan olan mezar odasının kuzey, güney ve doğu duvarlarında kemerli birer arkosolium yer almaktadır. Arkosoliumların üzeri lento taşlarla örtülüdür.

Manastırın kuzeyinde dikdörtgen planlı üç katlı anıt mezar yer almaktadır. Bu mezara iki katlı büyük yapının zemin katından bağlantı bulunmaktadır. Bu mezar anıtının doğu cephesindeki pencerenin altında yer alan iki satırdan kitâbenin üst satırı Grek Alfabesi, alt satırı Palmira Alfabesi ile yazılmıştır. Her iki kitâbede *"Ma'nu oğlu Şaredu'nun karısı Amaşşamaş"* yazılıdır. *Amaşşamaş,* "Güneşin Hizmetçisi" demektir. Arryo hanedanının M.Ö. I.y.y.'da yaşadığı dikkate alınırsa, mezarların Hıristiyanlık öncesi Pagan Dönemine ait olduğu ve büyük yapının mezar odalarına bağlanan zemin katı üzerinin Putperest Tapınağı olarak kullanıldığı anlaşılmaktadır.

Deyr Yakup

Ancak bu tapınağın M.S. V. yüzyıl'da kerametleri ve kehanetleri ile ünlü olan ve Suruç Episkoposluğu'na kadar yükselmiş bulunan Suruçlu Aziz Yakub zamanında (M.S.451-521) manastır olarak kullanıldığı ve bundan ötürü Deyr Yakub (Yakub'un Manastırı) olarak anıldığı tahmin edilmektedir. Manastırın doğusundaki kayaya oyulmuş keşiş odaları bu tahmini güçlendirmektedir. Büyük mezarın zemin kattaki güney

arkosolium kemerinin kilit taşına işlenmiş olan Haç rozetinden burasının Hıristiyanlık döneminde de kraliyet ailesi tarafından mezar olarak kullanıldığını kanıtlamaktadır. Ayrıca halk arasında, Yakub Peygamber'in burada kaldığına ve Deyr Yakub adının bundan dolayı verildiğine inanılmaktadır.

İslâmî Dönem Şanlıurfa Mimarisi

Mimarlık tarihi bu kadar eskilere dayanan ve tarihte görkemli mimarî eserlerle süslü olan Şanlıurfa, günümüzde de tarihî mimarî dokusunun zenginliği ile Türkiye'nin önde gelen illeri arasında yer almakta ve bu özelliğinden dolayı "Müze Şehir" adıyla da tanınmaktadır. Milâdi 639 yılında İslâm topraklarına katıldıktan sonra, Emevi, Abbasi, Selçuklu, Zengi, Eyyûbi, Karakoyunlu, Akkoyunlu, Memlûklu ve Osmanlı egemenliğinde bulunmuştur. Emeviler döneminde Harran'da inşa edilen Harran Ulu Camii Anadolu'daki ilk İslâmî anıt eser olarak kabul edilir.

Harran Ulu Camii

Harran höyüğünün Kuzey Doğu eteğinde yer alan Ulu Cami, Anadolu'nun ilk revaklı avlulu ve şadırvanlı, en zengin taş süslemeli camii olma gibi daha birçok önemli özelliğe sahiptir. Çeşitli kaynaklarda *"Cami el-Firdevs* (Cennet Camii) veya *"Cuma Camii"* adlarıyla geçer. Hz.Ömer zamanında İslâm orduları komutanı İyaz bin Ganem 639 yılında Harran'ı alınca putperestlerin Ay Tanrısı **Sin** mabedini camiye çevirmiş, onlara kendi mabedlerini yapmaları için başka bir yer vermiştir. 744-750 yılları arasında Harran'ı Emevi Devleti'nin başkenti yapan II. Mervan, İyaz bin Ganem'in yaptırdığı bu caminin yerine daha büyük ve görkemli Harran Ulu Camii'ni inşa ettirmiştir.

Harran Ulu Camii Kalıntıları
(Fotoğraf: Ahmet Efe)

Harran Ulu Camii'nin, Harim kısmı 104x40 m. avlu kısmı 100x65 m. boyutlarındadır. Harran Ulu Camii mihrap duvarı boyunca uzanan dört sahınlı bir plana sahiptir. Sahınları ayıran paye ve sütunların mihrap önündeki ilk iki sahında üslûp bütünlüğü, diğer iki sahın her birinde farklılıklar göstermesi yapının üç aşamada yapıldığını düşündürmektedir. Caminin önce II. Mervan zamanında mihrap duvarına paralel iki sahınlı olarak inşa edildiği, daha

sonraki bir dönemde buna üçüncü sahnın, daha geç bir dönemde ise (12.yüzyıl/Eyyübiler-Zengiler dönemi) dördüncü sahnın ilave edildiği mevcut izlerden anlaşılmaktadır. Camide ayrıca gerek Emevi devrinden kalma ve gerekse XII. yüzyıldan kalma taş süslemeler Türk-İslâm taş süsleme sanatının şahaser örnekleri arasındadır.

Camii, rumî ve palmetli girift süsleme açısından âdeta bir taş eserleri müzesi gibidir. Kıvrık rumîler ve palmetlerin girift bir şekilde iç içe geçerek meydana getirdikleri arabesk kompozisyonların en güzel örnekleri Zengiler döneminde ilave edilen dördüncü sahına ait sütunların başlıklarında görülmektedir. Kalıntılar arasındaki ve Urfa müzesindeki bu başlıkların oval biçimdeki yan yüzlerinde birbirinin tekrarı olmayan değişik kompozisyonların boşlukları derin bir şekilde oyularak plastik bir etki sağlanmıştır. Kazılarda kubbe ya da tonoz örtüsünde kullanılan taş-tuğla malzemeye rastlanılmayışına karşılık yanmış vaziyette süslemeli ağaç elemanlara rastlanılmış olması Harran Ulu Camii'nin ağaç direkler üzerine çatı ile örtülü olduğunu göstermektedir.

Harran Ulu Camii Süslemeleri
(Fotoğraf: Ahmet Efe)

Yaklaşık 100x65 m. boyutlarındaki revaklı avlunun ortasında kesme taşlardan içe doğru basamaklı olarak yapılmış, fıskiyesi zarif işçilikli bir havuz (şadırvan) yer almaktadır. Avlunun Kuzey Batı tarafında geniş ve derin bir kuyu bulunmaktadır. Avlunun kuzey duvarının doğu kesiminde yer alan 5.20x5.20 m. boyutundaki kare gövdeli minarenin yüksekliği 33.30 m.dir. Bunun 22 m.'lik kısmı düzgün kesme taşlardan, geri kalan kısmı tuğladan inşa edilmiştir. Üst kısmı yıkılmış olan minarenin şerefesinin ne şekil olduğu konusunda bilgi bulunmamaktadır.

Camiler

Şanlıurfa il merkezinde halen 50 adet tarihî cami ve mescid bulunmaktadır. Zengiler dönemine tarihlenen ve 1170-1175 tarihli olduğu tahmin edilen Ulu Cami Urfa camilerinden en eski tarihli olanıdır. Pazar Camii'nin 12. yüzyıl Zengiler dönemine ait olduğu tahmin edilmektedir. Şeyh Mes'ud tarafından 579/1183 tarihinde yaptırılan Şeyh Mes'ud Zaviyesi'nin ve içindeki mescidin inşa edildiği dönemde Urfa'ya Zengiler (1144-1182) ve Eyyûbiler (1182-1193) hâkimdi. Buna dayanarak yapının Eyyûbiler dönemine ait olduğunu söylemek mümkündür. 1211 tarihli Halilu'r-Rahman Camii de eski bir Kilisenin yerine Eyyûbiler döneminde yapılmıştır. Hasan Padişah Camii ve Nur Ali Mescidi Akkoyunlular dönemine (XV. yüzyıl) aittir. Bunların dışındaki camilerin tamamı Osmanlı dönemine aittir. 1517'de Osmanlı hâkimiyetine giren Urfa'da yaptırılan ilk Osmanlı camiinin Mevlid-i Halil Camii olduğu buradaki 1523 tarihli bir kitâbeden anlaşılmaktadır. Selâhaddin Eyyûbi, Circis Peygamber ve Fırfırlı camileri Osmanlı dönemine ait Kiliselerden çevrilmişlerdir. Urfa'daki mescitlerden dört adedi de kayaya oyulmuş mağara mescit olup bunların dönemleri kesin olarak bilinmemektedir. Diğer cami ve mescitlerin tamamı Osmanlı dönemine aittir.

Ulu Cami

Ulu Cami genel görünüm

Şanlıurfa şehir merkezindeki camilerin en eskilerindendir. "Kızıl Kilise" olarak bilinen eski bir Kilisenin yerine inşa edilmiştir. Bu Kilisenin avlu duvarları, bazı sütunları ve sütun başlıkları ile minare olarak kullanılan çan kulesi hâlen ayaktadır. İnşa kitâbesi bulunmadığından, Caminin ne zaman ve kimler tarafından yaptırıldığı bilinmemektedir. Nureddin Zengi tarafından tamir ettirilerek bugünkü şeklini alan Halep Ulu Camii ile benzer bir plan gösteren Urfa Ulu Camii'nin Zengiler zamanında XII. yüzyılın ikinci çeyreğinde (1170-1175) yaptırılmış olabileceği tahmin edilmektedir.

Düzgün kesme taşlardan inşa edilmiş olan Urfa Ulu Camii, her sırada 11 adet olmak üzere iki sıra payenin taşıdığı çapraz tonozlarla örtülü, mihrap duvarına paralel üç sahınlı dikdörtgen bir plana sahiptir. Sadece, orta eksenden biraz doğuya kaymış olan mihrap önü bölümü sivri kemerler üzerine oturan tromplu bir kubbe ile örtülmüştür. Mevcut tamir kitâbelerine göre,

Ulu Cami 1684, 1779, 1780 ve 1870 tarihlerinde tamir görmüştür. Cami avlusunun kuzeybatı kesimi mezarlıktır. Bu mezarlıktaki türbede, 1823 yılında vefat eden, Hâlidî Tarikatı'nın kurucusu Mevlâna Halid Ziyâeddin Hazretleri'nin küçük oğlu Şehabeddin Ahmed'in mezarı bulunur. Avlunun Kuzeydoğu köşesinde yer alan sekizgen çan kulesi bugün minare olarak kullanılır. Minare aynı zamanda şehrin ilk ve tek kulesi görevini de görmektedir.

Hasan Padişah Camii

Akarbaşı mevkiindeki bu Cami XV. yüzyılın sonuna doğru Akkoyunlu hükümdarı Uzun Hasan Bey tarafından yaptırılmıştır ve onun ismini taşır. Son cemaat yeri mihrabı üzerindeki kitâbede 902/1496 tarihinde Sultan Süleyman Han oğlu Sultan Selim Han (Selim II) devrinde Şeyh Abdülkadir oğlu Hacı Yakub tarafından yaptırıldığı yazılıdır. Evliya Çelebi bu Camiden "Sultan Hasan Camii" adıyla söz eder. Kıble duvarı boyunca sıralanmış eş değerde üç büyük kubbe ile örtülü cami enine dikdörtgen bir plana sahiptir. İnşaat malzemesi olarak düzgün kesme taş kullanılmıştır. Kubbeler orta bölümde dört bağımsız payeye, doğu ve batıda ikişer duvar payesine, kuzey ve güneyde duvarlara oturur. Avlunun kuzeyindeki tek şerefeli minare, Camiye bağlı medrese odalarının yol açımı sırasında yıktırılmasından sonra cadde kenarında kalmıştır. Cami 1796, 1874 ve 1968 yıllarında onarım görmüştür. Minaresi ise, 1859 tarihinde Halil Beg tarafından onarılmıştır.

Önde Hasan Padişah Camii. Geride Yeni Dergâh Camii ve Urfa Kalesi.

Pazar Camii mihrap önü bölümü

Pazar Camii (Hoca Ahmet Camii)

Şanlıurfa Haşimiye Meydanı'ndadır. İnşa kitâbesi bulunmadığından ne zaman ve kim tarafından yaptırıldığı bilinmemektedir. Minare üzerinde yer alan ve Zengiler devrinin süsleme özelliklerini yansıtan düğümlü kaval silmeler ile minare gövdesinin batı cephesi ortasındaki Kelime-i Tevhid yazısının hat üslûbu, Caminin Zengiler döneminden (12. yüzyılın ikinci yarısı) kalmış olabileceği fikrini verir. Hacı Abdülfettah bin Şaban Vakfı'na ait 1038/1628, Rıdvan Ahmed Paşa Vakfı'na ait 1153/1740 tarihli vakfiyelerde ve 1238/1822 tarihli başka bir vakfiyede Eskici Pazarı yakınında olduğu belirtilen bu Camiden "Hoca Ahmed Camii" olarak bahsedilmektedr

1523 tahririnde "Cami-i Hoca Ahmed" olarak geçer. Camideki; 1834, 1858, 1863, 1874 ve 1888 tarihli kitâbeler onarımlarla ilgilidir.

Enine dikdörtgen planlı cami mihraba paralel iki sahınlıdır. Mihrap önündeki sahında, ortada kasnaksız bir mihrap önü kubbesi, yanlarında birer çapraz tonoz bulunur. İkinci sahında, ortada bir yıldız tonoz, yanlarda birer çapraz tonoz yer alır. Tüm örtü sistemi ortada iki payeye, yanlarda duvarlara oturmaktadır. Teknik ve sanat özelliği bakımından Urfa'da tek örnek olan yıldız tonozun ortası geometrik geçme süslemeledir. Yapıda inşa malzemesi olarak düzgün kesme taş kullanılmıştır.

Avlunun kuzey batı köşesindeki kesme taştan yapılmış tek şerefeli minarenin gövdesi üç bölüme ayrılmıştır. Alttaki bölüm sekizgen, orta bölüm silindirik, şerefeye kadar olan üstteki bölüm ise onikigendir. Onikigen bölümün her yüzünde Zengiler devri süslemelerini anımsatan, kaval silmelerden meydana gelmiş düğümlü sathi kemerler bulunur.

Rızvaniye Camii

Rızvani Camii ve Halilu'r-Rahman Gölü

Halilu'r-Rahman Gölü'nün kuzey kenarında bulunan Camii, 1736 yılında Rakka valisi Rızvan Ahmet Paşa tarafından avlusunu çevreleyen medresesi ile birlikte inşa edilmiştir. Enine dikdörtgen planlı yapı, mihrap duvarı boyunca sıralanan üç kubbe ile örtülüdür. Mihrap önü kubbesi yuvarlak, yan kubbeler ovaldir. Üç gözlü son cemaat yeri, önde iki sütuna, yanlarda duvarlara oturan üç kubbe ile örtülüdür. Yanlardaki kubbeler yarım kubbelerle genişletilmiştir. Camiin geçme ve kakma tekniklerinde yapılmış ahşap kapısı üzerinde yer alan panolardaki bir saksıdan çıkan dallar ve rumîli kompozisyonlar, XVIII. yüzyıl süsleme özelliklerini yansıtır. İnşa tarihinden kalmış olan bu kapı, ahşap süslemeli olmasından dolayı Urfa camileri içinde tek örnektir. Halk arasında "Zulûmiye Camii" olarak da bilinmektedir.

Halilu'r-Rahman Camii

Halilu'r- Rahman Gölü'nün güneybatısındadır. Bizans dönemine ait 504 tarihli Meryem Ana Kilisesi üzerine 1211 yılında Eyyûbiler tarafından inşa edilmiştir. Kilisenin Bizans dönemi süsleme özelliklerini yansıtan inci dizisi ve kenger yapraklı bordürler, kenger yapraklı sütun başlıkları ile süslü kare gövdeli çan kulesi günümüzde minare olarak

kullanılmaktadır. Minarenin kuzey ve batı cephelerine sonradan işlenen Arapça kitâbelerde Caminin 1211 tarihinde Eyyûbilerden Melik Eşref Muzafferüddin Musa'nın emri ile yaptırıldığı yazılıdır.

Halilu'r-Rahman Camii

2015 yılında başlanılan ve hâlen devam etmekte olan restorasyon çalışmalarında caminin sökülen harim döşemesi altında insitu durumunda Kiliseye ait sütun kaidelerine ve Bizans dönemi sikkelerine rastlanılmıştır. Halk arasında "Döşeme Camii" ve "Makâm Camii" olarak adlandırılan Cami, kareye yakın dikdörtgen planlı mekân, ortada dört ayak tarafından taşınan bir kubbe ve bunu dört yandan çevreleyen çapraz tonozlarla örtülüdür. İnşaat malzemesi olarak düzgün kesme taş kullanılmıştır. Halilu'r-Rahman Camii'nin batısına bitişik tek kubbe ile örtülü mekân Hz.İbrahim'in ateşe atıldığında düştüğü yer olarak ziyaret edilmekte ve buradaki doğal su kaynağının şifalı olduğuna inanılmaktadır.

Mevlid-i Halil Camii

Mevlid-i Halil Camii

Göller Mahallesi'ndedir. Hz.İbrahim'in doğduğu mağaranın batısına bitişik olarak inşa edilmiştir. Avlunun doğusundaki müezzin odası kapısının odaya bakan kısmı üzerinde yer alan ve araştırmacı-yazar Mahmut Karakaş tarafmdan keşfedilen kitâbenin üstteki taşında Besmele, bir Âyet-i kerime ve manzum hâlinde bir dua yazılıdır. Alttaki taşta ise caminin H.929/M.1523 tarihinde Muhammed Salih Paşa tarafından yaptırıldığı yazılıdır. Urfa'nın 1517 yılında Osmanlı hâkimiyetine girmesinden altı yıl sonra yazılan bu kitâbenin Urfa'daki en eski Osmanlı kitâbesi olduğu ve Mevlid-i Halil Camii'nin de Urfa'da yapılan ilk Osmanlı eseri olduğu anlaşılmaktadır. Bu kitâbenin dışındaki tüm kitâbeler onarım devirlerine aittir. Mihraba dikey dikdörtgen planlı planlı Cami, kuzey güney yönünde boydan boya beşik bir tonozla örtülüdür. Tonoz örtüsü düzgün kesme taşlardan gayet sanatkârane bir işçilik göstermektedir. Cami mekânının batı duvarında, Urfa Camilerinde tek örnek olan küçük bir itikâf hücresi bulunur.

Cami, haziresi yanında Kadiri halifesi Dede Osman Efendi'nin makâmı, diğer odalar ve

revaklardan oluşan bir külliye halindedir. Avlusunu çevreleyen revaklar ve avlu kapıları 1366/1947 yılında halkın da yardımlarıyla Hacı Müslüm Hafiz tarafından yaptırılmıştır. 1986 yılında Cami avlusunun batısındaki mezarlık kaldırılarak yerine "Yeni Mevlid-i Halil Camii" adıyla iki minareli büyük bir Cami inşa edilmiştir.

Fırfırlı Camii

Fırfırlı Cami

Vali Fuat Bey Caddesi'ndedir. Halk arasında "Fırfırlı Kilise" olarak anılan yapı "Ermeni Protestan Kilisesi" olup, "Oniki Havvari Kilisesi" olarak da bilinmektedir. Kitâbesi bulunmadığından inşa tarihi bilinmemektedir. XIX. yüzyıl başlarında eski bir Kilisenin yerine yeniden yapıldığı tahmin edilmektedir. Yapıya "Fırfırlı" adı, 1900 yılı başlarında üzerinde yer alan rüzgâr gülü (fırfır) dolayısıyla verilmiştir. 1920 yılında Ermenilerin Urfa'dan ayrılmasından sonra bir süre cezaevi olarak kullanılan yapı, 1965 yılında Camiye dönüştürülmüştür. Bu sırada güney pencerelerinden biri mihrap hâline getirilmiş ve güney duvarın ortasında bulunan yarım sütunun önüne taş minber yapılmıştır. Mihrap üzerinde yer alan kitâbedeki H.1376/M.1956 tarihi Kilisenin Camiye çevrilme tarihidir.

Yapı apsise dikey üç nefli bazilikal planlıdır. Orta nef, doğu batı yönünde sıralanan eş değerde dört adet tromplu kubbe ile yan nefler, eşdeğerde dörder çapraz tonozla örtülüdür. Yan neflere göre daha geniş tutulan orta nefin girişten itibaren üçüncü kubbesinin kasnağı 24 adet pencerelidir. Yapıdaki kubbe ve tonozlar ortadadır ve her nefte üçer olmak üzere altı adet bazalt sütuna, yanlarda ise kesme taştan yapılmış duvara bitişik yarım sütunlara oturmaktadır. Yarım sütunlar dış cephelerde de birer dekorasyon unsuru olarak yer almışlardır. Taş süsleme bakımından zengin olan yapının bilhassa batı cephesindeki ve köşe kulelerindeki güzel taş işçiliği dikkat çekicidir.

Selâhaddin Eyyûbi Camii

Piskopos Nona tarafından 457 yılında yaptırılan, aynı zamanda Adâlet Sarayı olarak da kullanılan ve kırmızı renkteki 32 adet mermer sütunuyla ünlü Vaftizci Aziz Yahya Kilisesi'nin üzerine 1849 yılında

Selahaddin Eyyubi Camii

Surp Astvadzadzin (Azize Meryem Ana) Kilisesi adıyla inşa edilmiştir. Ermenilerin Urfa'yı terk etmesinden sonra (1915-1924 yılları) uzun bir süre elektrik santrali olarak kullanılan yapı, 1994 yılında restore edilerek Selâhaddin Eyyûbi Camii'ne dönüştürülmüştür. Doğu batı istikâmetinde apsise dikey üç nefli bazilikal plâna sahip yapıdaki nefler normal Helenistik bazilikalarda olduğu gibi sütunlarla birbirlerinden ayrılırlar.

Peygamberler (Circis Peygamber) Camii

Kanberiye Mahallesi, Şanlıurfa Müftülüğü binasının batısında bulunan bu camii, 1965 yılında Urfalı hayırsever Çarhoğlu Muhammed adlı biri tarafından harabe durumdaki Kiliseden çevrilmiştir. Camiye dönüştürme sırasında Kilisenin planı aynen korunmuş, kuzey cepheye fazladan olarak üç gözlü son cemaat yeri ve minare eklenmiştir. Mihrap ve duvar içerisinden merdivenle çıkılan balkon şeklindeki minber, 1965 yılındaki Camiye çevrilme sırasında yapılmıştır.

Camiin yerinde 5. yüzyılda Papaz Hiba tarafından yaptırılan "Şehit Sergius Kilisesi" bulunuyordu. Bu Kilise daha sonraları Aziz Sergius ve Aziz Şem'un adlarını aldı. Surların dışında olduğundan dolayı, şehri ele geçiremeyenlerin saldırılarına hedef oldu. 503 ve 580 yıllarında İran Sasanileri tarafından iki kez yıkıldı. 1065/1066 yıllarında bu kez Selçukluların kuşatmalarında tekrar tahrip oldu. Dönemin padişahı Sultan Abdülmecid'den alınan fermanla, eski Kilise binası yıktırılıp 1844 yılında yerine Şehit Mar George Kilisesi inşa edildi. Camiin sağ alt kısmında duvar içinde Mar George (Aziz Corc) adlı bir Hıristiyan ermişinin mezarı bulunduğuna inanılır. Halk bu ismi zamanla "Circis" olarak telaffuz etmiş ve bu azize peygamberlik atfetmiştir. Cami "Circis Peygamber Camii" adıyla amlagelmiştir.

Nimetullah Camii (Ağ Camii)

Nimetullah Mahallesi Ellisekiz Meydanı mevkiindedir. İnşa tarihi bilinmemektedir. Avlusunun kuzeyindeki Abbas Ağa Medresesi ile Ruz Bey ve Lütfü Bey oğlu Ali Bey türbesinin bulunduğu bir külliye hâlindedir. Cami avlusunun kuzeyindeki kubbeli mekânın altında yer alan mezar odasındaki üç mezardan kuzeyde olanı Nimetullah Bey oğlu Ruz Bey'e ait olup ölüm tarihi H.927/M.1520'dir. Güneydeki mezar

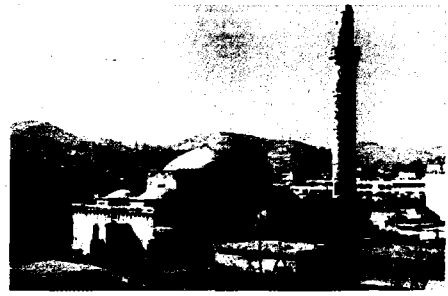

Nimetullah Camii

H.1003/M.1594 yılında ölen Lütfi Bey oğlu Ali Bey'e aittir. Ortadaki mezarın yazıları silik olduğundan tam okunamamakta, ancak okunabilen kısmından burada Ruz Bey'in soyundan birinin yattığı tahmin olunmaktadır. Ruz Bey'in 1520 tarihli mezarındaki süslemelerle, caminin portal ve mihrabı üzerindeki süslemelerin aynı üslûpta olmalarına dayanılarak Caminin 1500'lü yılların başlarında, Ruz Bey'in ölümünden az önce yapılmış olabileceğini söylemek mümkündür.

Abbasiye Vakfı'na ait H.1108/M.1696 tarihli vakfiyede Abbas Ağa'nın *"...Medreseyi Nimetullah Bey Camii avlusuna yaptırdım"* demiş olması Caminin 1696'da mevcut olduğunu göstermektedir. Düzgün kesme taşlardan inşa edilmiş olan Nimetullah Camii, mihrap boyunca enine dikdörtgen bir plana sahiptir. Orta bölüm merkezi büyük bir kubbe, her iki yan bölüm kuzey güney yönünde art arda ikişer küçük kubbe ile örtülüdür. Kubbeler ortada –T-şeklindeki iki payeye oturur. Beş gözlü son cemaat yerinin orta gözü kubbe, yanlardaki ikişer gözü çapraz tonozlarla örtülüdür. Kubbe ve tonozlar öndeki payeler üzerine oturmuştur. Caminin kuzey batı köşesindeki silindirik gövdeli tek şerefeli minare, Urfa Camileri arasında en uzun olanıdır.

Yusuf Paşa Camii

Yusuf Paşa Camii

Yusuf Paşa Mahallesi, Sarayönü mevkiindedir. Minber korkuluğunda süslemeler arasına gizlenmiş H.1121/M.1709 tarihi caminin inşa tarihini vermektedir. Cami avlusunun kuzeydoğu köşesindeki hücrenin batı cephesindeki kitâbede burasının H.1266/M.1849 yılında Abdülvahap adında biri tarafından onarıldığı yazılıdır. Her iki hücre Yusuf Paşa medresesinin dershaneleridir. Son cemaat yerinin önünde yer alan musalla taşı mihrabı üzerindeki kitâbede cami avlusunun H.1267/M.1850 yılında Hacı Esad tarafından onarıldığı yazılıdır. Yusuf Paşa Camii düzgün kesme taşlardan inşa edilmiştir. Enine dikdörtgen planlı yapı, kıbleye paralel iki sahna ayrılmış, her sahnın üzeri eş değerde üçer kubbe ile örtülmüştür. Kubbeler ortada iki payeye, yanlarda duvarlara otururlar.

Üç gözlü son cemaat yeri, önde iki payeye, yanda duvarlara oturan üç kubbe ile örtülüdür. Kalker taşından yapılmış mukarnas kavsaralı mihrabın çevresinde mukarnas bordürü ve farklı boylardaki tam ve yarım sekizgenlerin kesişmesinden üreyen geometrik bir bordür dolaşır. Yusuf Paşa Camii mihrabındaki süslemeler bazı küçük farklılıklarla Şanlıurfa

Nimetullah ve Hızanoğlu camileri mihraplarında da görülmektedir. Caminin minberi Urfa camileri içersinde en zengin taş süslemeli minber olma özelliğine sahiptir. Silindirik gövdeli tek şerefeli minare son cemaat yerinin doğu köşesindedir.

Türbeler

Şanlıurfa'da; *Abdülkadir Kemâlettin Erbili, Arap Baba, Baba Müslüm Efendi, Bediüzzaman Ahmet el-Hemadani, Çift Kubbe, Hacı Kılıb, Hafiz Muhammed Selim Efendi, Hekim Dede, Nebih Efendi, Ruz Bey ve Ali Bey, Şahabeddin Ahmet, Şeyh Ali Dede, Şeyh Ebubekir, Şeyh Salih, Tayyar Mehmet Paşa ve Oğlu Hüseyin Bey, Yakup Kalfa, Şeyh Mes'ud (Şeyh Mes'ud Zaviyesi'nde), Ahmet Zemci Türbeleri ve Zebe ziyareti olmak üzere* 21 adet türbe bulunmaktadır. Bunlardan Şeyh Mes'ud Türbesi ve Ahmet el-Hemadani Türbesi Eyyûbi dönemine, Ahmet Zemci Türbesi Zengiler dönemine, diğerleri Osmanlı dönemine aittir.

Çift Kubbe

Şanlıurfa kalesinin doğusundaki mezarlık alanda bulunan bu iki mezar anıtı halk arasmda "Çift Kubbe" adıyla anılmakta ve kimler için yaptırıldıkları bilinmemektedir. Altı ayak üzerine oturan tek kubbeli açık kümbetler tarzındaki her iki mezar anıtı şekil bakımından Şanlıurfa'daki birçok türbeye örnek olmuştur. Bu kubbelerden dolayı bulundukları mezarlık alanına "Çift Kubbe Aile Mezarlığı" ismi verilmiştir.

Çift Kubbe

Seyyid Maksud oğlu Seyyid Hacı Ali Türbesi

Harran Kapı Mezarlığı içerisinde yer alan bu türbe, halk arasında "*Kral kızı*" türbesi olarak tanınmakta ve bununla ilgili bir efsane anlatılmaktadır. Kesme taşlardan sekizgen planlı ve tek kubbeli olarak inşa edilmiştir. Kitâbesinde, "*Bu mezar, seyyidler seyyidi, iyilik ve güzellikler babası, Seyyid Maksud oğlu Seyyid Hacı Ali'nindir. Allah'ın rahmetine kavuştuğu Rebiülevvel 1003 (Kasım 1594) tarihinde burası bina edilmiştir.*" yazılıdır. Türbede, Seyyid Ali'den başka 1876'da vefat eden Kadiri Şeyhi Hacı Mustafa Efendi, onun iki oğlu, bir kızı ve 1969'da vefat eden Şeyh Hüseyin'e ait olmak üzere toplam 6 mezar bulunmaktadır.

Şanlıurfa Merkezinde Aziz George, Ermeni Protestan Kılisesi (Oniki Havari Kilisesi), Surp Astvadzadzin (Azize Meryem Ana) Kilisesi, Mar Petrus-Mar Poulus Kilisesi, Fransisken Rahibeleri Kilisesi olmak üzere günümüze ulaşmış beş kilise bulunmaktadır. Bunlardan Aziz George (Peygamber Camii), Ermeni Protestan Kilisesi "Oniki Havari Kilisesi" "Fırfırlı Cami" ve Surp Astvadzadzin (Azize Meryem Ana) Kilisesi "Selâhattin Eyyûbi Camii" olmak üzere üç adedi camiye dönüştürülmüştür.

Mar Petrus-Mar Paulus Kilisesi. (Kemalettin Gazezoğlu Kültür Merkezi).

Mar Petrus-Mar Paulus Kilisesi

Şanlıurfa Nimetullah Mahallesi, Ellisekiz Meydanı mevkiindedir. Giriş kapısı üzerindeki Süryanice kitâbede, 1861 yılında inşa edildiği yazılıdır. Kilise, Hz.İsa'nın iki havarisinin anısına inşa edildiğinden onların ismini taşır. Urfalı Süryanilerin 1924 yılında Halep'e göç etmesinden sonra Tekel İdaresi bu yapıyı tütün İşleme Fabrikası olarak kullanmaya başlamış, Tekel kelimesinin Fransızca karşılığı olan Regie (Reji)'den dolayı yapı halk arasında "Reji Kilisesi" olarak adlandırılmıştır. Sonraki yıllarda şaraplık üzümlerin depolandığı ve sıkıldığı yer olarak kullanılmıştır. Tekel idaresinin bu işlevden vaz geçmesi üzerine uzun yıllar boş ve metruk bir durumda kalan Kilise, Vali Muzaffer Dilek döneminde restore edilmiş ve 24 Mayıs 2002 tarihinde "Vali Kemâlettin Gazezoğlu Kültür Merkezi" olarak hizmete açılmıştır. Yapı günümüzde Eyyûbiye Belediyesi Kültür ve Sosyal İşler Müdürlüğü tarafından kullanılmaktadır.

Fransisken Rahibeleri Kilisesi

Ellisekiz Meydanı, Şeyh Saffet Tekkesi'nin doğusundaki çıkmaz sokak içinde bulunan kilise, avlulu bir Urfa evi planındadır. 1883 yılında Urfa'ya gelen Fransisken rahibeler (gezici misyoner rahibeler) için hem ev, hem de kilise olarak inşa edilmiştir. Avlunun güneyinde, doğu batı istikametinde dikine dikdörtgen plânlı kilise kısmı arka arkaya eş değerde üç çapraz tonozla örtülüdür. Kilisenin avluya ve kuzeye bakan giriş cephesi önde iki sütuna oturan tonozlarla örtülü üç gözlü revaklıdır. Kilisenin dikdörtgen niş şeklindeki apsisinin ön kısmı yanlardan merdivenle çıkılan sahne şeklindedir. Apsis önündeki çapraz tonozun kollarının kesiştiği yerde dört melek kabartması işlenmiştir. Ayrıca apsis çevresini dolaşan renkli freskler arasına da figürler işlenmiştir. Yapı günümüzde kültürel amaçlı olarak kullanılmak üzere Şanlıurfa Büyükşehir Belediyesi tarafından restore edilmektedir.

Tekkeler-Zaviyeler

Evliya Çelebi Urfa insanının dinî ve tasavvufî hayatını *"...Bazı mahallede iki, üç zaviye vardır. Zira şehir halkı beş vakit namazına devam eden, mâneviyat sahibi, günah ve haramdan kaçınan halim selim insanlardır"* cümleleriyle anlatır. Urfa'da Halilu'r-Rahman Tekkesi ve Seyyid Münci Tekkesi'nden de söz eder. XVI. yüzyıl vakıf tahrirlerinden Ruha (Urfa) sancağında, Ayn-ı Halilü'r-rahman, Mevlûd-ı Halilü'r-rahman, Şeyh Mes'ud Dede-i Horasani ve Mencik Zaviyesi adlarında dört zaviyenin bulunduğu anlaşılmaktadır. Bunlardan sadece Şeyh Mes'ud Zaviyesi (579/1183) günümüze ulaşmıştır. Şanlıurfa'da bu zaviyeden başka günümüzde, Afgan Tekkesi, Hindistani Tekkesi, Sadık Kalfa Tekkesi, Şeyh Saffet Tekkesi adlarında 4 tekke yapısı bulunmaktadır. Bunlardan H.579/M.1183 tarihli Şeyh Mes'ud Zaviyesi Eyyubi dönemine, diğerleri Osmanlı dönemine aittir.

Şeyh Mes'ud Zaviyesi

Şeyh Mes'ud Zaviyesi

Şeyh Mes'ud, Hoca Ahmet Yesevi'nin öğrencilerinden olup Anadolu'nun Türkleşmesi ve İslâmlaşmasında görev almış bir Alp-Eren'dir. Türk Devletlerinden Zengiler'in 1144-1182, Eyyûbilerin 1182-1239 tarihlerinde Urfa'ya hâkim oldukları dönemler arasında Batı Türkistan yakınındaki Nişabur şehrinden öğrencileri ile Urfa'ya gelmiş ve bu zaviyeyi (tekke) kurmuştur. Dört eyvanlı Selçuklu Medreseleri planında inşa edilen zaviyenin her eyvanında dört İslâm mezhebinden biri ile ilgili ilimler tahsil ediliyor, zaviyenin güney batısındaki mağaralarda öğrencilerin ikâmeti sağlanıyordu. Zaviyenin 100 m. batısındaki sarnıcın yanındaki kaya duvar üzerinde yer alan Arapça kitâbede sarnıcın H.579 (M.1183) tarihinde Nişaburlu Said oğlu Mes'ud tarafından yaptırıldığı anlaşılmaktadır. Zaviyenin bodrumunda yer alan ve girişi doğu dış cepheden olan mezar odasındaki 5 mezardan birinin Şeyh Mes'ud'a, birinin kız kardeşine, diğer üçünün de öğrencelerine ait olduğu söylenilmektedir.

Şanlıurfa'da günümüzde, Halilu'r-Rahman (XVII.yüzyıl ortalarında var olduğu biliniyor), Abbas Ağa 1107 (1695-1696), İbrahimiye 1136 (1723), Rızvaniye 1149 (1736-1737), Süleyman Ağa Yusuf Paşa (XVIII.asrın ilk yarısı), Nakibzâde 1196 (1781-1782), Şehbenderiye 1328 (1910) adlarında Osmanlı dönemine ait yedi adet medrese bulunmaktadır. Ayrıca Eyyubiler dönemine ait 587 (1101) tarihli Selâhaddin Eyyûbi Medresesi'nin kitâbesi ve bir duvarı günümüze ulaşmıştır.

Eyyûbi Medresesi

Açık avlulu, eyvanlı medreseler tipinde olup, Şanlıurfa Ulu Cami'nin bir parçası gibi inşa edilmekle beraber, ona bağlı olmadan çalışabilecek şekilde düzenlenmiştir. Medresenin kuzey duvarındaki inşa kitâbesine göre, Suriye-Mısır Eyyûbi sultanı Selâhaddin Eyyûbi'nin emriyle 587/1191 yılında inşa edilmiştir. Bu medreseden günümüze, kuzey duvarı ile bu duvar üzerindeki nesih formuyla yazılmış inşa kitâbesi ulaşabilmiştir. Zamanla harap olan bu medresenin yerine 1196/1781-82 yılında bu günkü Nakibzâde İbrahim Efendi Medresesi yapılmıştır.

Nakibzâde İbrahim Efendi Medresesi

Nakibzade İbrahim Efendi Medresesi

Şanlıurfa Camii Kebir Mahallesi, Yıldız Meydanı mevkiindedir. Medresenin Ulu Camii avlusuna açılan avlu kapısı kitâbesine göre, 1196/1781-82 yılında Üsameddin lakablı müderris Nakibzâde Hacı İbrahim Efendi tarafından yaptırılmıştır. Tek eyvanlı ve açık avlulu bir medresedir. Avlunun güney kenarında cephesi kuzeye bakan bir eyvan ve iki yanında birer oda bulunur. Eyvanın batısındaki kubbeli oda dershane olup bunun da batısında, kitâbesinden medresenin kütüphanesi olduğu anlaşılan bir oda yer alır.

Eyvanın kıble tarafında, iki pencere arasında mihrap, mihrabın üzerinde taşa yazılmış *"La ilâhe illallah Muhammedün Resulullah"* ibaresi, biraz yukarısında da 1293/1876 tarihli tamir kitâbesi yer alır. Eyvanın içinden doğudaki çapraz tonozlu odaya geçen kapı üzerine celi sülüs hattıyla *"Allahü veliyü't-tevfik ve hüve hasbi ve bihi"* ibaresi yazılıdır. Eyvanın batısındaki kubbeli dershanenin eyvana açılan kapısı üzerinde *"Bismillahi'r-Rahmani'r-Rahim ve bihi'l-avn"* ibaresi yazılıdır. Eyvan ve odaların kuzey duvarında Firuz Bey Çeşmesi yer alır. Çeşmenin inşa kitâbesindeki 1196/1781 tarihi medresenin inşa tarihiyle aynıdır.

Halilu'r-Rahman Medresesi

Halilu'r-Rahman Medresesi

Halilu'r-Rahman Gölü batı kenarında, -L- şeklinde bir planla inşa edilmiş olan medresenin diğer bir adı da "*Makâm-ı Cedd'ül Enbiya Medresesi*"dir. İnşa kitâbesi günümüze ulaşmadığından ne zaman ve kim tarafından yaptırıldığı bilinmiyor. Mevcut kitâbeler onarım devirlerine aittir. Gölün batı tarafında merdivenle çıkılan önleri revaklı odalar, aşağıda güneyde Camiye bitişik olarak büyük bir eyvan, bunun karşısında gölün kuzeybatı köşesinde, içinde su bulunan kubbeli ve beşik tonozlu büyük bir odadan meydana gelir. Medreseye çıkan merdivenin karşısına gelen oda cephesindeki onarım kitâbesi 1189/1775 tarihlidir. Gölün kuzeybatı köşesindeki ortası havuzlu odanın kitâbesinde medresenin 1288/1871 tarihinde Sultan Abdülaziz Han döneminde Derviş Ali Paşa tarafından onarıldığı yazılıdır.

Rızvaniye Medresesi

Rızvaniye Medresesi

Kitâbesine göre 1736 yılında Rakka valisi Rızvan Ahmet Paşa tarafından yaptırılmıştır. Şanlıurfa Rızvaniye Camii avlusunu çevreleyen önleri revaklı odalardan meydana gelmiştir. İnşa malzemesi düzgün kesme taştır. Medresenin mutfağı avlunun kuzeybatı köşesinde, tuvaletleri kuzeydoğu köşesinde yer alır. Medresede toplam 34 adet beşik tonozlu oda, bir adet kubbeli dershane mescit, bir eyvan, bir mutfak ve tuvaletler bulunmaktadır. Avlunun kuzey kenarı ortasındaki kubbeli dershane mescit hariç, medresedeki tüm odalar beşik tonozlarla örtülü olup ocak nişlidir. Cami ile dershane mescit arasındaki seki, yazlık namazgâh olarak yapılmıştır. Sekinin güneyine bitişik kare bir havuz bulunmaktadır. Medrese avlusu çiçeklik ve bahçe olarak dekore edilmiştir.

Okullar-Hastaneler-Yetimhaneler

Şanlıurfa'daki Osmanlı dönemi Sosyal Hizmet Yapıları grubundan, Köy Yatı Mektebi, Numune (İrfaniye) Mektebi, Millet Hastanesi, İsviçre Hastanesi ve Ermeni Yetimhanesi ve Nakibzâde Medresesi Kütüphanesi günümüze ulaşmış durumdadır. Hemen hepsi 20.yüzyılın başlarında inşa edilmiş olan bu yapıların tamamı, son dönem Osmanlı mimarisine Avrupa etkisiyle giren Neoklâsik üslûbun çizgilerini taşıyan iki katlı yapılardır.

Hamamlar ve Çimecekler

Evliya Çelebi Seyahatnamesi'nde: *Paşa Hamamı, Samsat kapısı Hamamı, Hacı Beg Hamamı, Cıncıklı Hamam, Arasa Hamamı, Muharrem Hamamı, Keçeci Hamamı ve Meydan Hamamı olmak üzere sekiz hamamın adını vermektedir. İbni Maktül Hamamı, Mencek Hamamı, Karaburç Hamamı, Danakovan Hamamı, Halilu'r- Rahman Hamamı, Kuloğlu'nun Hamamı, Ayaklı Hamam çeşitli vakfiyelerde adları geçen Şanlıurfa hamamlarıdır.*

Şanlıurfa'da Osmanlı döneminden kalma Veli Bey, Sultan, Vezir, Cıncıklı, Eski Arasa, Serçe ve Şaban Hamamı adlarında 7 adet hamam bulunmaktadır. Bu hamamlar soğukluk (camekân), ılıklık ve sıcaklık olmak üzere geleneksel Osmanlı hamamları planında inşa edilmiştir. Bunlardan Sultan ve Vezir hamamları plan bakımından tam bir benzerlik gösterirler. Cıncıklı ve Veli Bey hamamları, ılıklık kısımlarının üç bölümlü oluşuyla, Serçe Hamamı beş eyvanlı sıcaklık bölümüyle, Şaban ve Eski Arasa hamamları ılıklık kısımlarının yanlara alınmış olmasıyla farklılık göstermelerine rağmen genel şema itibariyle ortak özelliklere sahiptirler. Ayrıca, Sultan Hamamı'na bitişik olarak keçeci esnafı tarafından kullanılan Keçeci Hamamı bulunmaktadır. Yoksul kişilerin ücretsiz gusül etmeleri için camilere bağlı olarak hayır amacıyla inşa edilmiş olan ve "Çimecek" olarak adlandırılan su yapılarına da Şanlıurfa'da yer verilmiştir. Bunlardan sadece tek kubbeli ve kare mekânlı planı ile Ulu Cami Çimeceği günümüze ulaşmıştır.

Eski Arasa Hamamı

Haşimiye Meydanı'nın batısındaki İsotçu Pazarı mevkiindedir. İnşa tarihi bilinmememektedir. Evliya Çelebi Seyahatnamesi'nde adının geçmesi, yapının 17. yüzyıl ortalarında mevcut olduğunu gösterir. Soğukluk, ılıklık ve sıcaklık bölümlerinden oluşan hamamın kuzey ve güneyindeki merdivenli kapılarla soyunma yerine (soğukluk) inilir. Tromplu, aydınlık fenerli ve sekizgen kasnaklı büyük

Eski Arasa Hamamı

bir kubbe ile örtülü soyunma yerinin kuzeyinde, beşik tonozlu bir eyvan, ortasında dilimli gövdeli ve fıskiyeli küçük bir havuz bulunur. Büyük kubbeli soyunma yerinin dış cephesi 1996 yılında Şanlıurfa Valiliğince restore ettirilmiştir. Hamam günümüzde harap bir durumda olup depo olarak kullanılmaktadır.

Cincıklı Hamam

Cincıklı Hamam

Karaburç Mahallesi, Hızanoğlu Sokağı'ndaki kitabesi bulunmayan bu hamamın ne zaman yapıldığı bilinmiyor. 1729 tarihinde tamir edilen Hızanoğlu Camii ile aynı tarihlerde yapılmış olabileceği tahmin edilmektedir. Evliya Çelebi'nin Seyahatnamesi'nde bu hamamdan bahsetmesi, yapının 16. yüzyılın ikinci yarısında mevcut olduğunu göstermektedir. Soğukluk, ılıklık ve sıcaklık bölümlerinden oluşan hamam günümüzde hizmete açıktır.

Sultan Hamamı

Kazancı Mahallesi, Ucuzluk Pazarı bitişiğindedir. Kuzey cephesindeki giriş kapısı üzerinde yer alan kitâbe silinmiş olduğundan ne zaman ve kim tarafından yaptırıldığı bilinmemektedir. Halk arasındaki yaygın bir söylenceye göre Osmanlı padişahı IV. Murad, Bağdat Seferi sırasında bu hamamda yıkandığından hamama "Sultan Hamamı" adı verilmiştir. Ancak, hamamın ilerisinde bulunan Sultanbey Camii, III. Murad zamanında 1586 yılında Sultan Ahmed Bey adındaki bir zat tarafından yaptırılmış olması, bu hamamın da o dönemde yapılmış olma ihtimalini artırır. Soğukluk, ılıklık ve sıcaklık bölümlerinden oluşan hamam günümüzde günümüzde çalışmamaktadır.

Velibey Hamamı

Dabakhane Mahallesi, Mithatpaşa Sokak'tadır. Aynı mahalle sakinlerinden Mahmut oğlu Veli Bey, 1693 tarihli vakfiyesinde bu hamamı kendisinin yaptırdığını kaydederek mütevelliliğine oğlu Malkoç Bey'i tayin ettiğini belirtmiştir. Giriş kapısı üzerindeki kitâbe silik olduğundan ne zaman yapıldığı bilinmeyen hamam soğukluk, ılıklık ve sıcaklık bölümlerinden oluşan bir plana sahiptir. Hamam günümüzde hizmete açıktır.

Vezir Hamamı

Yusufpaşa Mahallesi, Sarayönü Semti'ndeki bu hamam 1703 tarihinde Urfa Mutasarrıfı Arapkirli Yusuf Paşa tarafından Yusuf Paşa Camii'ne vakfiye olarak yaptırılmıştır. Restorasyonu yapılan hamam günümüzde turizm amaçlı restoran olarak kullanılmaktadır.

Serçe Hamamı

Su Meydanı mevkiindeki bu hamamın kitâbesi olmadığından inşa tarihi bilinmemektedir. Evliya Çelebi Seyahatnamesi'nde geçen "Samsat Kapısı Hamamı"nın bu hamam olduğu tahmin edilir. Serçe Hamamı'm Şanlıurfa'daki diğer hamamlardan ayıran en önemli özelliği 5 evyanlı bir sıcaklık bölümünün olmasıdır. Soğukluk, ılıklık ve sıcaklık bölümlerinden oluşan hamam günümüzde hizmete açıktır.

Çeşme ve Sebiller

Şanlıurfa'da Osmanlı döneminden kalma Emencekzâde, Firuz Bey, Hekim Dede, Şeyh Safvet, Yıldız Meydanı, Haydar Ağa, Hüseyin Ferideddin, Hafiz Süleyman Bozan Efendi, Şehbenderiye, Sütçü Abdurrahman Efendi, Yıkık Sokak ve Hüseyniye Çarşısı (iki adet) adlarında 13 adet sokak Çeşmesi, Firuz Bey ve Şeyh Ebubekir adlarında iki adet sebil bulunmaktadır.

Hekim Dede Çeşmesi

Hekim Dede Çeşmesi

Hekim Dede Mahallesi, Hekim Dede Camii'nin kuzeybatı köşesine bitişik olarak inşa edilmiş iki cepheli, kare planlı ve beşik tonozla örtülü bir köşe çeşmesidir. Güney cephesindeki Tâ'lik hattıyla yazılmış kitâbe oldukça silik olup sadece 1120/1708 tarihi okunabilmektedir. Çeşmenin her iki cephesi yivli ve mukarnas başlıklı köşe sütunçeleri ve mukarnaslı saçaklar ile süslenmiştir. Çeşme 1996 yılında Şanlıurfa Valiliğince restore edilmiştir.

Emencekzâde Çeşmesi

Kadıoğlu Camii avlu girişin doğusuna bitişik bulunan bu çeşmenin kitâbesinde 1723 tarihinde Emencekzâde lakabında bir hayırsever tarafından yaptırıldığı yazılıdır. Çeşme suyunun toplandığı depo, Karakoyun Deresi üzerindeki su kemeri vasıtasıyla şehre gelen kehriz suyunun çevredeki cami, hamam ve evlere dağıtımının yapıldığı maksem (taksimiye) görevini de görmekteydi.

Firuz Bey Çeşmesi

Firuz Bey Çeşmesi

Yıldız Meydanı'ndaki 1196/1781 tarihinde yapılan Nakibzâde Hacı

İbrahim Efendi Medresesi'nin güney duvarına medrese ile aynı tarihte Firuz Bey tarafından yaptırılmıştır. Kitâbede buradan kehriz suyunun aktığı da belirtilmiştir.

Şeyh Saffet Çeşmesi

Şeyh Saffet Çeşmesi

Ellisekiz Meydanındaki Şeyh Saffet Tekkesi'nin batı cephesinde yer alan bu çeşmenin kitabesinde 1309/1891 tarihinde Şeyh Saffet tarafından yaptırıldığı yazılıdır. Kitâbe dilimli kemer içerisindeki niş üzerinde yer alır.

Köprüler - Su Kemerleri - Su Bentleri - Su Terazileri - Maksemler

Şanlıurfa'daki köprü, su bendi ve su kemeri yapıları şehrin içerisinden geçen Karakoyun Deresi (Jüstinyen Kanalı) üzerinde yer almaktadır. Karakoyun Deresi üzerinde Bey Kapısı'ndan başlamak üzere yukarıya doğru sırasıyla Demirkapı Köprüsü, Beykapısı (Kısas) Köprüsü, Hacı Kâmil Köprüsü, Samsat Köprüsü (Eski Köprü), Jüstinyen Su Kemeri, Ali Saip Bey Köprüsü ve Hızmalı Köprü (Karakoyunlu Beyliği dönemine ait olduğu söylenmekte, esas inşa tarihi bilinmemektedir. Kitâbesinde 1259/1843 tarihinde Muhammed Said adında bir zat tarafından tamir ettirildiği yazılıdır.

Bunlardan Demirkapı ve Beykapısı köprüleri "Karakoyun Deresi Islah Projesi" çerçevesinde yıktırılmıştır. Kadıoğlu Camiindeki su maksemi, Jüstinyen Su Kemeri vasıtasıyla şehre gelen suyun toplandığı ve buradan taksim edilerek şehre dağıtıldığı tek "Maskem" örneğidir. Eski fotoğraflardan jüstinyen Su Kemeri üzerinde iki adet su terazisinin olduğu anlaşılmaktadır.

Jüstinyen Su Kemeri

Karakoyun Su Kemeri (Jüstinyen Su Kemeri)

Millet Köprüsü ile Samsat Köprüsü arasındadır. Bizans İmparatoru Jüstinyen tarafından 525 senesinde yaptırıldığı tahmin edilmektedir.

Hızmalı Köprü

Karakoyun Deresi üzerindeki köprülerin en güzellerindendir. Halk arasında anlatılan bir efsaneye göre Karakoyunlu Türk Beyliği hükümdârlarından birinin kızı olan Sakine Sultan

Hızmalı Köprü

tarafından Hac yolculuğu sırasında yaptırılmıştır. Sakine Sultan'ın mezarı, dere üzerindeki su kemerinin kuzeyindedir. Köprünün orta ayağının doğu cephesindeki kitâbede 1843 tarihinde tamir ettirildiği yazılıdır. 2000 yılında kısmen yıkılan köprü, Vali Muzaffer Dilek döneminde İl Özel İdaresi'nin mali katkılarıyla restore edilmiştir.

Millet Köprüsü

Millet Köprüsü

Millet Hastanesi'ne (bugünkü Ağız ve Diş Sağlığı Merkezi) Karakoyun Deresi üzerinden yol vermesinden dolayı bu isimle anılan köprünün inşa tarihi bilinmemektedir. Urfa Kurtuluş Savaşı'nda Fransızlarla yapılan son antlaşmanın bu köprü üzerinde gerçekleştirilmiş olmasının anısına, Köprünün güney girişindeki kapının üçgen alınlığına o zamanın Jandarma Komutanı Yüzbaşı Ali Saip Bey'in adı ve 1341 (1922) tarihi yazılmıştır. Kuzey-güney yönünde uzayan köprü; kesme taşlardan inşa edilmiş olup, 6 adet yüksek ayak üzerine oturan 7 gözlüdür. Derenin her iki yamacına gelen gözler, günümüzde toprakla dolmuş durumdadır. Her iki yandaki korkuluk taşlarının alt kısmına Hızmalı Köprü'de olduğu gibi su kanalları açılmış ve böylece köprüye aynı zamanda "Su Kemeri" fonksiyonu verilmiştir. Millet Köprüsü'nün yıkılmış olan taş korkulukları, 2001 yılında İl Özel İdaresi'nin mali katkılarıyla yeniden yapılmıştır.

Samsat Köprüsü

Şanlıurfa şehir surlarının Samsat Kapısı çıkışında yer alan ve Samsat'a yol veren bu köprü, iki gözlü olarak inşa edilmiştir. 1926 tarihli Urfa Salnâmesi'nde adının "Eski Köprü" olarak geçmesi, bu köprünün Karakoyun Deresi üzerindeki köprülerin en eski tarihlisi olduğunu düşündürmektedir. 6. yüzyılın ilk yarısında Bizans İmparatoru Jünstinyen zamanında şehri sel baskınlarından korumak amacıyla açılan su kanalı (Karakoyun Deresi) ile birlikte yaptırıldığı tahmin edilmektedir. Köprü günümüzde kullanıma açıktır.

Hayratlar – Sarnıçlar

Halkın yararlanması için yapılan okul, çeşme, köprü, han gibi yapılara genel anlamda *"Hayrat"* denilmektedir. Urfa'daki "Hayrat" kelimesi genellikle su kaynaklarının bulunmadığı yerlere yağmur sularının biriktirilmesi için kaya zeminine oyulmuş bir nevi su deposu anlamında kullanılmaktadır. Yolcular için yol güzergâhlarında, hayvanların suvarılması için kırsal alanlarda kaya zeminine 1-2 m. derinlikte oyulmuş, 5-6 m. uzunluğunda bir su toplama havuzundan ibaret olan, tonoz ya da lento taşlarla örtülü hayratların üzeri kıble tarafına yapılan bir mihrap ile aynı zamanda namazgâh olarak da kullanılmaktaydı. Mihraplı hayratlardan sadece Akabe Hayratı günümüze ulaşmıştır.

Hayratlar Urfa il sınırları içinde çeşitli bölgelere dağılmış bir durumdadır. Ancak önemli bir kısmı Urfa-Birecik güzergâhı arasmda yer almaktadır. Diğer önemli bir güzergâh da Urfa-Viranşehir güzergâhıdır. Kapaklı Köyü Hayratı, Mehemede Han Hayratı, Kırlık Köyü Büyük ve Küçük Hayratı'nın Roma dönemine ait olduğu düşünülmektedir. Kapaklı Köyü Hayratı, İkizce Köyü hayratı, Sarı Mağara Hayratı, Edene Köy Yolu Hayratı, Bozva yolu Hayratı, Akabe hayratı, Firuz Paşa Hayratı Osmanlı dönemine aittir. Bunlardan sadece Firuz Bey Hayratı kitâbeli olup, kitâbede inşa tarihi olarak H.1185 (M.1771) yazılmıştır.

Şanlıurfa'da yağmur sularının toplandığı diğer bir su toplama deposu da sarnıçlardır. Sarnıçlar da genellikle su kaynaklarından uzak dağlarda kaya zeminine huni biçiminde oyulmuş, yağmur sularının toplandığı depolardır. Yuvarlak bir ağzı bulunan sarnıçlardan iplere bağlı kovalarla su çekilmekteydi. Urfa'daki dağlık alanlarda yüzlerce örneği bulunan sarnıçlardan en büyükleri Deyr Yakup ve Çardak Manastırları sarnıçlarıdır. Son yıllarda yağmurların oldukça azalmış olması dolayısıyla su ile dolamayan hayratlar ve sarnıçlar işlevlerini yitirmişler ve bakımları da yapılmadığından kaderlerine terk edilmişlerdir.

Şehir Surları

Urfa şehir surlarının inşa tarihi kesin olarak bilinmemektedir. M.S. 408'de Harran Kapı yakınına şehit Barlaha anısına Piskopos Diogenus tarafından bir Kilisenin yaptırıldığı ve bu tarihten itibaren Harran Kapısı'nın "Barlaha Kapısı" olarak anıldığı kaynaklarda yazılıdır. Bu bilgiden şehir surlarının V.yüzyıl başlarında mevcut olduğu anlaşılmaktadır. M.S.VI. yüzyıl'da yaşamış olan Procopius, Urfa Surlarının "Barlaha Kapısı" (Harran Kapısı), "Büyük Kapı" (Bey Kapısı) ve "Saatler Kapısı" ndan (Saray Kapısı) bahsetmektedir. Ayrıca çeşitli kaynaklardan anlaşıldığı kadarıyla Şanlıurfa'nın başlıca sur kapıları şunlardır:

Sakıb'ın Kapısı: Batı surları üzerinde, İçkale ile Aynzeliha gölü arasındaydı.

Su Kapısı: Sakıb'ın Kapısı'nın kuzeyinde, Halilu'r-Rahman Medresesi'nin kuzey-batı köşesinde yer almaktaydı. Daysan Irmağı'nın (Karakoyun Deresi) eski yatağının Halilu'r-Rahman Gölü ile birleştiği yerde bulunmasından dolayı "Su Kapısı" adıyla anılan bu kapıya, "IV.Murat Kapısı" da denilirdi. 1971-72 yıllarında zamanın Belediyesi tarafından yol açımı çalışmaları sırasında yıktırılmıştır.

Kemerler Kapısı (Batı Kapısı): Su Kapısı'nın kuzeyinde, Halepli Bahçe'deki Sakıb'ın Köşkü karşısındaydı.

Samsat Kapısı: Kentin kuzey kapılarından olan bu kapı, bugünkü Demokrasi Caddesi'nden Samsat Köprüsü'ne (Eski Köprü) açılırdı.

Saray Kapısı (Güneş Kapısı): Eski Saray'ın yakınında, Köprübaşı mevkiinde idi.

Bey Kapısı ve Mahmudoğlu Kulesi: Urfa şehir surlarının doğu yönünde inşa edilmiştir. Kısas'a açıldığı için "Kısas Kapısı" ya da "Bab el-Emir" adlarıyla da tanınmıştır. Kapı yıkılmış olup, "Mahmudoğlu Kulesi" diye bilinen burçları ayaktadır. Osmanlılar zamanında kapı ağalığının Mahmudoğlu ailesine verilmiş olmasından dolayı bu isimle anılan yapı, güneyde silindirik bir burç, bunun kuzeyinde ise beş köşeli daha alçak ikinci bir burçtan meydana gelmiştir. Kuzeydeki burcun batı tarafı "harem", güneydeki burcun ise "selâmlık" olup her iki kısım aralarındaki bir kapı ile birbirine bağlanmıştır.

Kapıağası ailesinin oturduğu harem kısmına batı taraftaki sokaktan girilir. Geleneksel bir Urfa Evi plânındaki bu bölümün avlusunun güneyindeki selsebilli eyvan, Diyarbakır ve Mardin'deki Artuklu eyvanlarını hatırlatır. Selâmlık kısmı depo, ahır, develik, zindan ve divanhaneden (toplantı salonu) meydana gelmiştir. Selamlığın doğusundaki silindirik burcun doğuya bakan dış cephesindeki Ermenice kitâbeden anlaşıldığına göre, burası Haçlı Kontluğu zamanında, üçüncü Kont Joscelin'in günlerinde Urfa'yı vekâleten yöneten Prens Vasil'in yönetimi sırasında 1122 yılında inşa edilmiştir. Mahmutoğlu Kulesi harap bir durumda iken Dr.Ahmet Eşref Fakıbaba döneminde Şanlıurfa Belediyesi tarafından restore edilerek 28 Mart 2014 tarihinde hizmete açılmıştır.

Bey Kapısı Mahmutoğlu Kulesi
(Fotograf: Burhan Akar)

Harran Kapısı

Harran Kapısı kuzey cephesi

Harran Kapı Mahallesi'ndedir. Güney cephesi Bizans dönemine kuzey cephesi ise Eyyûbi dönemine aittir. "Bab el-Harran" olarak da bilinen kapının güneye bakan yüzünde, sağda, 5. yüzyıl başlarına ait Grekçe yazıtlı duvar kalıntıları görülür. Beş satırdan oluşan yazıtın az bir kısmı okunabilmiş olup tercümesi şöyledir: " .... *Bizans tarafından* ..... *kuvvet* ..... *imparatorlar ve krallar* ..... *yılında* .." Kapının kuzeye bakan cephesindeki tarihsiz bir Arapça kitâbede kapının Eyyûbi sultanlarından el-Melik'ül Muzaffer Şah (abeddin) Gazi Ebûbekr b. Eyyûb tarafından yaptırıldığı yazılmıştır. Şahabeddin Gazi, 1218-1222 yılları arasında Urfa ve Suruç valiliği, 1220-1244 yılları arasında ise Meyyâfârıkîn (Silvan) Eyyûbi sultanlığını yapmıştır. Kitâbenin alt bölümlerinde, girişin sağ ve sol üst kısımlarında, boyunlarından zincirli birer aslanı gezdiren kaftanlı bir kişi kabartma olarak işlenmiştir.

Harran Kapısı Dr.Ahmet Eşref Fakıbaba döneminde Şanlıurfa Belediyesi tarafından çevresindeki çirkin yapılardan arındırılarak restore edilmiş, kapının batısına bitişik "Yasin'in Kahvesi" olarak tanınan mekân "İbrahim Tatlıses Müzik Müzesi" olarak 9 Kasım 2013 tarihinde hizmete açılmıştır.

Su Kapısı (Tiyatro Kapısı)

Bey Kapısı'nın güneyinde, Halilu'r-Rahman suyunun sur dışına çıktığı yerde bulunmaktaydı. Bugünkü Çakeri Camii yerinde bulunan Bizans Tiyatrosu'na giden yola açıldığından ayrıca Tiyatro Kapısı adıyla da anılmaktaydı. Günümüzden 50 yıl öncesine kadar tamamı ayakta olan Urfa şehir surlarının Harran Kapısı, Bey Kapısı'na ait Mahmutoğlu Kulesi, yer yer duvar ve burç kalıntıları günümüze kadar ulaşabilmiştir.

Şanlıurfa Kalesi

İç Kale

Kent merkezinin güneybatı kesiminde, Halilu'r-Rahman ve Ayn-ı Zeliha göllerinin güneyinde ve göllere hâkim bir tepe üzerinde kurulan İçkale'nin doğu, batı ve güney tarafı kayadan

oyma derin savunma hendeği ile çevrili olup, kuzey yönü sarp kayalıktır. 814 yılında (Abbâsiler dönemi) şehir surlarının yeniden inşa edilmesi sırasında kalenin de inşa edildiği tahmin edilmektedir. Bizanslı resmî görevli Prokopius, M.S. VI. yüzyılda yaptığı dökümlerde surlardan bahsettiği halde, bir kalenin varlığından söz etmemektedir. Tarihî kaynaklarda kalenin adına ilk kez XI. yüzyıl başlarında rastlanılmaktadır. Buna göre kalenin inşa tarihi VI. yüzyıl ile XI. yüzyıl tarihleri arasına düşmelidir. Buna dayanarak şehir surlarının İslâm ordularına karşı 812-814 yıllarındaki tahkimi sırasında kalenin de inşa edildiğini söylemek mümkündür. Bizanslılar, Haçlı Kontluğu, Selçuklular, Eyyûbiler, Memlûklar, Akkoyunlular ve Osmanlılar dönemlerinde çeşitli onarımlar geçiren kalenin kuzey, doğu ve güney cephelerinde bu onarımlara ait kitâbeler yer almaktadır.

Çarşılar-Hanlar
Kervansaraylar

Şanlıurfa'nın Osmanlı döneminden kalma hanlar, açık ve kapalı çarşılarından oluşan eski ticaret merkezi Gümrük Ham civarında yoğunluk göstermektedir: *Kazaz Pazarı (Bedesten), Sipahi Pazarı, Koltukçu Pazarı, Pamukçu Pazarı, Oturakçı Pazarı, Kınacı Pazarı, Pıçakçı Pazarı, Kazancı Pazarı, Neccâr Pazarı, İsotçu Pazarı, Demirci Pazarı, Çulcu Pazarı, Çadırcı Pazarı, Saraç Pazarı, Attar Pazarı, Tenekeci Pazarı, Kürkçü Pazarı, Eskici Pazarı, Keçeci Pazarı, Kokacı (Kovacı) Pazarı, Kasap Pazarı, Boyahâne Çarşısı, Kavafhâne Çarşısı, Hanönü Çarşısı, Hüseyniye Çarşıları, Eski Kuyumcu Pazarı Gümrük Hanı civarında yer alan ve günümüzde de tarihi özellıklerini koruyan çarşılardır.*

Kapalı Çarşılar

Urfa çarşılarından, Kazaz Pazarı, Sipahi Pazarı, Pamukçu Pazarı, Kmacı Pazarı, Kasap Pazarı, Boyahane Çarşısı ve Hüseyniye Çarşıları kapalı çarşılardır.

Eski Kuyumcu Pazarı

Akarbaşı semtindedir. -L- şeklinde, iki kapılı ve beşik tonozla örtülü olan bu tarihî yapının doğu girişinin bir kısmı 1983 yılındaki yol açma çalışmaları sırasında Aslanlı Han ile birlikte yıktırılmıştır.

Hüseyniye Çarşıları

Çadırcı Pazarı ile Kazancı Pazarı arasında, kuzey güney istikâmetinde birbirine paralel

olarak uzanan ve her biri 15'er çapraz tonozla örtülü iki kapalı çarşıdır. Her iki çarşının birleştiği yerdeki dükkânlar sırt sırta bir plan göstermektedir. Doğu tarafta olan çarşının kuzey cephesindeki kilit taşının ortasında "*Maşallahu Teâla*"; sağında "*Suk açıldı, âyet-i kerime*", solunda "*Nasrün minallahi ve fethün karib 1305*" (m. 1887) yazılıdır. Çarşı, Hartavizâde Hafız Muhammed Selim Efendi'nin oğlu Hüseyin Paşa tarafından yaptırılmıştır. Hüseyniye çarşıları, inşa edildiği yıllarda halı, kilim, keçe ve benzeri yaygıların satıldığı yer olarak kullanılmıştır. Bir ara yemenici pazarı olarak kullanıldıktan sonra son olarak bakırcı esnafına tahsis edilmiştir.

Hüseyniye Çarşılarından doğuda olanı

Hüseyniye çarşılarından doğuda olanı 1998 yılında Şanlıurfa Kültür Sanat ve Araştırma Vakfı (ŞURKAV) tarafından restore edilmiştir.

Kazzaz Pazarı (Bedesten)

1562 tarihli Gümrük Hanı'nın güneyine bitişik olarak aynı tarihte inşa edilmiştir. 1740 tarihli Rızvan Ahmet Paşa vakfiyesinde "Bezzazistan" adıyla geçmekte ve tamir ettirildiği belirtilmektedir. Doğu-batı istikâmetinde beşik tonozlu ve arka arkaya 4 kubbeli olarak uzanan yapının batı kısımlarından güneye doğru uzayan tonoz örtülü ikinci bir bölümü daha vardır. Bedestenin doğuda Han Önü Çarşısına açılan ana kapısı, Sipahi Pazarı'na açılan batı kapısı, Pamukçu Pazarı'na açılan güney kapısı ve Gümrük Hanı'na açılan kuzey kapısı olmak üzere dört kapısı bulunmaktadır. Sağlı sollu olarak uzanan ve yer seviyesinden yaklaşık 1 m. kadar yüksekte bulunan dükkânlarda kazzaz esnafı oturmakta, ayrıca Urfa yöresi mahalli kadın ve erkek giysileri satılmaktadır.

Kazzaz Pazarı

1999 yılında ŞURKAV tarafından restore edilen Kazzaz Pazarı Anadolu'da otantik değerini bugüne kadar koruyabilmiş ender çarşılardandır.

Sipahi Pazarı

Sipahi Pazarı

Gümrük Hanı'nın batısına bitişik olarak inşa edilmiş, kuzey-güney istikâmetinde beşik tonozla örtülü bir kapalı çarşıdır. Çarşıyı boydan boya örten tonozun üzerinde belirli aralıklarla aydınlatma pencereleri bırakılmıştır. Yerden yarım metre yükseklikte karşılıklı sıralar hâlinde dükkânların yer aldığı bu çarşı, güneyde boyahâne çarşısına, kuzeyde isotçu pazarına açılır. Çarşının üçüncü bir kapısı da güney doğu tarafından bedestene açılmaktadır. Bu kapının, bir dükkânın bozularak gerçekleştirildiği H. 1154 (M. 1741) tarihli Rızvan Ahmet Paşa Vakfiyesi'nden anlaşılmaktadır. Bu vakfiyede, Sipahi Pazarı'ndan ve söz konusu kapının açılışından "*İplikçi Pazarı deyu tamir olunup hâlâ Sipahi Çarşısı olan otuz dört adet dükkânlardan bir dükkân bezzazistan (kazzaz pazarı) tarafına kapu feth olunup...*" cümleleriyle bahsedilmektedir. Sipahi Pazarı günümüzde halı, kilim, kürk ve keçe türünden eşyaların satıldığı ve mezat edildiği bir çarşı olarak kullanılmakta, eski tarihî özelliğini aynen muhafaza etmektedir.

Bu tarihi çarşı 1998 yılında ŞURKAV tarafından restore edilmiştir.

Kınacı Pazarı

Mençek hanının batısında yer alan ve kuzey güney istikâmetinde uzanan bu çarşının kuzey kesimi beşik tonozla örtülü, güney kesiminin üzeri açıktır. Çarşının iki yanında beşik tonoz örtülü olarak sıralanan dükkânlar günümüzde kuyumcular tarafından kullanılmaktadır.

Pamukçu Pazarı

Kınacı pazarının batısına paralel olarak uzanan, beşik tonozla örtülü bir çarşıdır. Kuyumcu ve elbiseci esnafı tarafmdan kullanılmaktadır.

Hanlar

Bir ticaret şehri olan Urfa'da han mimarisine önem verilmiş ve şehir han sayısı bakımından Anadolu'nun önde gelen illeri arasında yer almıştır. Şanlıurfa hanlarından sur dışında olanlar kervanların konaklaması için, şehir merkezinde olanlar ise tüccarlar için çeşitli malların satıldığı ve depolandığı mekânlar olarak yapılmıştır.

Mimarî özellik arzetmeyen bazı küçük hanlar sayılmayacak olursa, hâlen Şanlıurfa merkezinde *Barutçu Hanı, Bican Ağa Hanı, Fesadı Hanı, Gümrük Hanı, Hacı Kâmil Hanı, Kumlu Hayat Hanı, Mencek Hanı, Millet Hanı (Deliller Hanı), Samsat Kapısı Hanı, Şaban Hanı, Topçu Hanı olmak üzere Osmanlı dönemine ait 11 büyük han bulunmaktadır. Bunlardan: Barutçu Hanı, Bican Ağa Hanı, Fesadı Hanı, Gümrük Hanı, Hacı Kâmil Hanı, Mencek Hanı, Millet Hanı, Şaban Hanı iki katlıdır. Barutçu Hanı kısmen üç katlıdır. Bican Ağa Hanı'nın misafirhane olan ikinci katı ile Millet Hanı'nın ikinci katı yıkıldığından günümüze ulaşmamıştır. Kumlu Hayat hanı, Samsat Kapısı Hanı ve Topçu Hanı tek katlıdır.*

Gümrük Hanı

Gümrük Hanı

Haşimiye Meydanı yakınındadır. Osmanlı Padişahı Kanuni Sultan Süleyman zamanında 1562 yılında Behram Paşa tarafından yaptırılmıştır. Avlusundan Halilu'r-Rahman suyu geçmektedir. İki katlı bu hanın üst katındaki odalarda terziler çalışmakta, avlusunda çayhaneler bulunmaktadır. Evliya Çelebi'nin Seyahatnamesinde "Yetmiş Hanı" adıyla, bazı kaynaklarda ise iki renkli taşlardan dolayı "Alaca Han" adıyla geçen Gümrük Hanı, Şanlıurfa'daki hanların en güzel ve anıtsal örneklerindendir. Doğu cephesinde yer alan eyvan şeklindeki giriş kapısı bulunur. Hanın kare avlusunun etrafını çevreleyen dükkanların üzerinde ön kısımları revaklı ikinci kat odaları yer almıştır. Giriş eyvanının üzeri mescid olarak değerlendirilmiştir.

Mencek Hanı

Gümrük Hanı 2001 yılı sonlarında ve 2002 yılı başlarında Rızvaniye Vakfının katkılarıyla Vali Muzaffer Dilek döneminde Şanlıurfa Valiliği tarafından restore ettirilmiştir.

Mencek Hanı

Pamukçu Pazarı doğusundaki bu hanın kitâbesi bulunmadığından inşa tarihi kesin olarak bilinmemektedir. h. 1128 (m. 1716) tarihli bir vakfiyede adına rastlanılmış olması 18. yüzyıl başlarında mevcut olduğunu göstermektedir. Dış cepheleri dükkânlarla çevrelenmiş

olan hana, kuzey cephedeki tonozlu bir dehlizden girilir. Kare avluyu çevreleyen dükkânların üzerinde önleri revaklı ikinci kat odaları yer almaktadır. Doğudaki revaklar payeli, diğer cephedekiler sütunludur. Avlunun güneybatı köşesine her iki katta eyvan şekli verilmiştir.

Barutçu Hanı (Yahudi Hanı)

Demirci Pazarı'ndadır. Kitâbesi yoktur. Sakıplar'dan Halil Beg'in haremi olarak da bilinen bu yapı, Gümrük Hanı'ndan sonra Urfa'daki en güzel han örneklerindendir. 1976 yılında yerine bina yapılması amacıyla güney cephesinden bir kısmı yıktırılmış ancak sonra bu yıkım resmî makamlarca durdurulmuştur. Hana, kuzey cephedeki beşik tonozlu eyvan kapıdan girilir. Kare avluyu çevreleyen tonoz örtülü dükkânların üzerinde ikinci kat yer alır. Çatı ile örtülü ikinci kat odalarının kuzey, güney ve doğuda olanlarının önleri sütunlar üzerine oturan revaklarla çevrilidir.

1976 yılında yıkılan güney cephenin sadece revak kemerleri ayakta kalabilmiştir. Batı ve kuzey cephelerin üzerinde çatı ile örtülü üçüncü kat bulunur. Harap bir durumda olan yapı Şanlıurfa Büyükşehir Belediyesi tarafmdan restore edilmektedir.

Millet Hanı

Millet Hanı
(Fotograf: Mustafa Topalan)

Karakoyun Deresi'nin kuzey kenarında yer alan, Samsat Köprüsü ile Hacı Kâmil Köprüsü arasında bulunan Millet Hanı, Türkiyenin en büyük hanlarından olup Osmanlı döneminde Şanlıurfa'da inşa edilen ilk anıt yapı özelliğini taşımaktadır. Hanın inşa kitâbesi olmadığından esas inşa tarihi bilinmemektedir. Urfa müzesindeki onarım kitâbesinde: "Kerem sahibi Meho Beg'in Allah'ın lütfu ile bütün vaktini hayr eserler için sarfettiği, bir çok harabe hâle gelmiş yerleri imar etmiş olduğu gibi bu harabe olmuş hanı da 1833 tarihinde temelden yeniden olmak üzere Allah'ın yardımıyla yaptırmış olduğu, Şair Sakıb'ın da kitâbesini yazdığı, hanın adının "Deliller Hanı"nı olduğu belirtilmiştir. Bu kitâbeden, 1833'de tamamen harap olan taş bir yapının en az 200-250 yıllık olduğu (16. yüzyıl başları veya ortalarına, yani Yavuz Sultan Selim'in ya da Kanuni Sultan Süleyman dönemi), hanın esas adının ise *"Han-ı Delilan"* olduğu anlaşılmaktadır.

1915 yılındaki Ermeni tehciri sırasında doğudan gelen Ermeni kafileleri bu handa toplanıyor

ve buradan Suriye'ye gönderiliyordu. *"Millet"* teriminin Osmanlı'da Hıristiyan tebaa için kullanıldığı düşünüldüğünde, *Millet Hanı* adının 1915 yılından itibaren kullanıldığını söylemek mümkündür. Millet Hanı, daha sonra 1920 yılına kadar Alman Yetimhanesi olarak kullanılmıştır. Alman Yetimhanesi'nden sonra 1940'lı yıllardan itibaren süvari kışlası olarak kullanılan Millet Hanı, askerî kışla işlevini 1970'li yılların sonlarına kadar sürdürmüştür. Askeriyenin burayı terk etmesi ile 1980'li yıllarda Urfa Belediyesi tarafından kullanılmaya başlanılmış, belediyenin odun pazarı ve marangozhane gibi bazı birimlerine hizmet vermiştir. Daha sonra belediye tarafından da terk edilen han, yaklaşık 30 yıl kaderine bırakılmış ve harap hâle gelmiştir.

Vali Muzaffer Dilek döneminde (2001-2003) bu hanın restore edilerek Topkapı Sarayı'ndan sonra Türkiye'nin en büyük müzesi ve Kültür Merkezi haline getirilmesi için çalışmalara başlanılmış, ancak sayın valinin Afyonkarahisar valiliğine atanmasıyla bu proje gerçekleşememiştir. Han, daha sonraki Vali Yusuf Yavaşcan zamanında İl Özel İdaresi tarafından yap-işlet-devret modeli ile turizm amaçlı kullanılmak üzere özel bir firmaya verilmiş ve bu firma tarafından hazırlanan restorasyon projesi Kültür ve Tabiat Varlıkları Şanlıurfa Koruma Kurulu tarafından geçtiğimiz yıllarda onanmıştır. Hanın restorasyonu devam etmektedir.

Kesme taşlardan inşa edilmiş olan yapı güney ve kuzeyde olmak üzere iki avludan oluşmaktadır. Her iki avlunun çevresinde, ortasından kalın payelerle bölünmüş, birbirleriyle bağlantılı, çapraz tonozlarla örtülü, arka duvarlarında yemlikler bulunan geniş mekanlar yer alır. Tavanda belli aralıklarla havalandırma delikleri bulunmaktadır. Bu mekânlar yer yer aralarından duvarlarla bölünerek odalarda dönüştürülmüştür.

Kervansaraylar

Şanlıurfa'nın il sınırları içerisnde, *Han el-Ba'rur, Çarmelik, Titriş ve Mırbi (Ilgar) kervansarayı olmak üzere 4 kervansaray bulunmaktadır.* Bunlardan anıt ölçeğine olan Han el-Ba'rur Kervansarayı Eyyûbiler dönemine (H.626/M.1228-1229), Çarmelik Kervansarayı ve küçük ölçekli diğer iki kervansaray ise Osmanlı dönemine aittir.

Han el -Ba'rür Kervansarayı

Harran'ın 20 km. doğusundaki bu kervansarayın bulunduğu yer bugün Göktaş Köyü adıyla anılmaktadır. Tamamı 65x66 metrekarelik bir alan üzerine inşa edilmiş olan kervansarayın kuzey cephesindeki portal kitâbesinde H. 626 (M. 1228-1229) tarihinde el-Hac Hüsameddin Ali Bey tarafından yaptırıldığı yazılıdır. Tek Tek Dağları olarak anılan dağlık bölgede

Harran-Bağdat yolu güzergâhında bulunan kervansaray, giriş kapısı, köşe kuleleri, payanda kuleler, mescid (1993'de restore edilip kullanıma açılmıştır), hamam, yazlık ve kışlık bölümleri ile Anadolu Selçuklu kervansaraylarının tüm özelliklerini taşır. Bu kervansarayın ismi olan "Ba'rur" kelimesi Arapça'da "keçi gübresi" anlamındadır. Rivâyete göre, hanı yaptıran kişi, burayı kuru üzümle doldurmuş ve "*Benden sonra gelenler burayı keçi gübresi ile dolduracaklardır.*" demiştir. Gerçekten de bugün kervansaray uzun yıllar ahır olarak kullanıldığı için hayvan gübresi ile dolmuştur. Eyyûbiler dönemine ait bu kervansarayın portal ve mescid dışındaki büyük bölümü harap durumdadır.

Han-el Ba'rür Kervansarayı

Çarmelik (Büyükhan Köyü) Kervansarayı

Şanlıurfa-Gaziantep karayolunun 45. kilometresindeki İlköğretim Yatılı Bölge Okulu'ndan kuzeye sapan asfalt yol, 10 km. sonra Osmanlı dönemine ait Çarmelik Kervarsarayı'na ulaşır. Eskiden Birecik'ten kalkan kervanlar, Çarmelik Kervansarayı'nda konakladıktan sonra Urfa'ya ulaşır, buradan da Bozova yakınındaki Titriş Kervansarayı, Karacurun (Hilvan), Siverek ve Karabahçe üzerinden Diyarbakır'a varırdı. Evliya Çelebi Seyahatnâmesinde, Suruç'tan kalkarak batıya doğru iki saatte Çar Melik kalesine ulaştığını, burasının dört hükümdar (Çar Melik) kardeş tarafından yapıldığı için bu ismi aldığını, bir temel üzerindeki küçük bir kalesi bulunduğunu, kale dizdarı ve askerlerinin Urfa'daki Subaşı'nın emrinde olduklarını yazmaktadır. Evliya Çelebi ayrıca, buranın 100 hâneli bir kasaba olduğunu, camisi, mescitleri, hamamı ve birkaç dükkânının bulunduğunu, bügünkü hanın ise kârgir olup içinde Türkmenlerin yaşadığını anlatır. 63.40x65.20 metre boyutlu bir avluya sahip olan kervansaray harap bir durumda iken Kültür ve Turizm Bakanlığı'nca restore edilerek yeniden ayağa kaldırılmıştır.

Çar Melik Kervansarayı
(Fotoğraf: Işıl Palalıoğlu)

Köşkler-Konaklar-Evler

Urfa'da, şehrin ileri gelen varlıklı aileleri tarafından genellikle güzel manzaralı mevkilere küçük birer saray niteliğinde köşkler ve konaklar yaptırılmıştır. Ömer Paşa Vakfı'na ait H.1194/M.1780 tarihli vakfiyeden, Bişar Paşa Konağı adında bir konağın Urfa'da mevcut olduğu anlaşılmaktadır.

Kesme taştan inşa edilen *Kürkçüzâde Mahmut Nedim Efendi , Osman Efendi ve Ömer Edip Efendi Konakları, Şair Sakıb Efendi Konağı, Hacıkamilzâde Yusuf Ziya Efendi Konağı, Hacıkâmilzade Küçük Hacı Mustafa Efendi Konağı, Sakıplardan Halıl Bey'in Aynalı Köşkü,* bu grubun Urfa'daki son dönem Osmanlı örnekleridir. Ayrıca 1983 yılında yıktırılarak yerine Cebeci İşhanı yaptırılan Vali Konağı kesme taşın modern mimariye uygulanışını temsil eden ilk örnek binalardan olmasıyla önem taşımaktaydı. Bu yapılardan Millet Hastanesi yokuşundaki Kürkçüzade Mahmut Nedim Efendi Konağı (Kurtuluş Müzesi) , Köprübaşında Hacıkâmil Köprüsü üzerindeki Hacıkâmilzade Yusuf Ziya Efendi Konağı, Vali Fuat Bey Caddesi üzerindeki Hacıkâmilzâde Küçük Küçük Hacı Mustafa Efendi Konağı (Vilâyet Konukevi) ve Sakıb'ın Köşkü günümüze ulaşabilmiş, diğerleri yıktırılmıştır.

Mahmut Nedim Kürkçüoğlu Konağı

Sakıb'ın Köşkü

Geleneksel Şanlıurfa Evleri

Urfa evlerinin biçimlenmesinde iklimin, İslâmî inanışların, birleşik aile düzeninin, hayatının büyük bir kısmını evinde oturarak geçiren kadına ferah bir ortam yaratma düşüncesinin ve sosyal ihtiyaçların etkisini görmek mümkündür.

Harem ve selâmlık bölümlü olarak inşa edilen geleneksel Urfa evlerinin sokak tarafından penceresiz yüksek duvarlarla çevrilerek gizlenmeleri İslâm'daki aile hayatının mahremiyeti gereği ortaya çıkmıştır. Bu şekilde dışarıya kapalı olan evlerin birer "saray"ı andırır ölçüde

büyük ve teşkilâtlı yapılmasının sebebini de birleşik aile düzeninde ve dolayısıyla ailelerin kalabalık olmasında aramak gerekir. Ailedeki erkek çocukların evlenmeleri hâlinde ayrı birer ev tutmayarak baba evlerinde oturmaları büyük ve teşkilâtlı ev planlarının doğmasına yol açmıştır.

Yorgancı Sokağı

Zincirli Sokak

Evlerin büyük olarak yapılmasının diğer bir sebebini Hz. İbrahim (a.s) den geldiği kabul edilen Urfa'lıların misafir sevme geleneğinde aramak gerekir. Bu gelenek, sokak kapılarının birer han kapısını andırır ölçüde büyük olmasında, mutfakların geniş ve 6-7 ocaklı olarak teşkilâtlı yapılmasında da etkili olmuştur denilebilir. Dışarıdan penceresiz yüksek duvarlarla bir kale gibi sokağa kapalı olan Urfa Evleri'nin iç kısımlarındaki ahşap ve taş süslemenin cami, han, hamam, medrese gibi anıt eserlere nazaran son derece zengin bir şekilde karşımıza çıkması günlerini evinde oturarak geçiren kadına, sıkılmayacağı zevkli bir ortam yaratma düşüncesinde aramak gerekir.

Çatı yerine "düz dam"ın büyük çoğunlukla kullanılmış olması salça, biber, bulgur, pekmez gibi kışlık zahirenin kurutulması ihtiyacından doğmuştur. Urfa'da bugün inşa edilen apartmanlarda bile düz dam geleneğinin devam etmesi aynı ihtiyacın bir sonucu olarak karşımıza çıkmaktadır. Ayrıca sıcak yaz gecelerinde açık havada yatma ihtiyacı da düz damların yapılmasını sağlayan sebepler arasında sayılabilir.

Geniş ve açık "hayat"ın ortaya çıkması birinci derecede iklimin sıcak olmasındandır. Ancak sünnet, düğün, süpha (düğün yemeği) gibi sosyal gelenekleri de "hayat"ın biçimlenmesindeki etkili sebeplerden arasında göstermek mümkündür. Yılın 7 ay gibi büyük bir bölümünün sıcak geçtiği Şanlıurfa'da ev halkı tarafından bütün gün boyunca serin bir mekân olarak kullanılan eyvanlar, bu özelliklerinden dolayı evlerin vazgeçilmez bir unsuru olarak başköşeyi oluşturmuşlardır. Bundan dolayı, gerek mekân genişliği ve gerekse taş süsleme açısından eyvanlara verilen önem, Urfa evlerinde odalar dahil hiçbir köşeye verilmemiştir. Bazı ev-

lerde iki yanı taş sekili yazlık eyvanın arka duvarındaki nişe hava akımını sağlayan ve yazın serinlik veren, damla bağlantılı, baca şeklinde "Badgir" denilen hava kanalı açılmış, bu kanal dam üzerinde mihrap taşını andıran rüzgârlıkla son bulmuştur. Kuzey veya kuzeybatıya yönlendirilmiş olan bu rüzgârlığa çarpan rüzgârın hava kanalından eyvana inerek serinlik vermesi sağlanmıştır.

Son yıllarda bu evlerden önemli bir bölümü TBMM, Şanlıurfa Valiliği, Şanlıurfa Kültür Sanat Eğitim Araştırma Vakfı (ŞURKAV) ve Harran Üniversitesi, Şanlıurfa Belediyesi, Şanlıurfa Barosu, Şanlıurfa Ticaret ve Sanayi Odası, Şanlıurfa Eczacı Odası gibi kurumlar ile bazı özel şahıslar tarafmdan satın alınıp restore edilerek kültür ve turizme yönelik fonksiyonlara kavuşturulmuştur. *Abdülkadir Hakkari Evi, Akçarlar Evi (Harran Üniversitesi Uygulama Oteli), Akyüzler Evi, Çardaklı Köşk (Yusufoğlu Evi), Gülizar Konukevi, Hacı Bekir Pabuççu evi, Hacı Hafizlar Evi (Devlet Güzel Sanatlar Galerisi), Hacibanlar Evi, Hacı Tevfik Saraç Evi, Hacı İmam Demirkol Evi, Karaçizmelıler Evi, Karakeçililer Evi, Kürkçüzade Halil Hafız Efendi Evi, Osman Çiftbudak (Melekler) Evi, Sema Küçüksöz Evi, Şahapzade Bakır Evi (Arabizâde Reşit Efendi Evi-TBBM Evi)), ŞURKAV Kültür Merkezi, Tırşolar Evi, Buluntu Hoca Evi* taşımış oldukları zengin mimari özellikleriyle görülmeye değer çok sayıdaki örnek Urfa evlerinden sadece birkaçıdır.

Abdülkadir Hakkari Evi

Hacı Bekir Pabuççu Evi

Halil Hafiz Kürkçüoğlu Evi

Akyüzler Evi

Hacıkâmilzade Küçük Hacı Mustafa Efendi Konağı

Vali Fuat Caddesi'nin Balıklıgöl'e yakın kesimindedir. 1992-1993 yıllarında Şanlıurfa Valiliği tarafından restore edilerek turizmin hizmetine sunulmuştur.

Hacıkâmilzâde Küçük Hacı Mustafa Efendi Konağı

Şahap Bakır Evi (TBMM Milli Egemenlik Evi)

Dabbakhane Mahallesi, Sipahi Sokak, 11 numaradadır. Düzgün kesme taşlardan inşa edilmiş, harem ve selâmlık planlı Urfa evlerinin en güzel örneklerindendir. TBMM tarafından satın alınan bu tarihî evin restorasyonu İl Özel İdaresi'nce yapılmıştır. Bir süre Kültür ve Tabiat Varlıkları Koruma Bölge Müdürlüğü ve AB Kültürel Mirası Geliştirme Teknik Destek Ekibi tarafından büro olarak kullanılan yapı günümüzde turizm amaçlı olarak kullanılmaktadır.

Şahap Bakır Evi.
(TBMM Milli Egemenlik Evi)

Harran Üniversitesi Uygulama Oteli (Akçarlar Evi)

Balıklı Göl mevkiinde yer alan bu tarihi ev geleneksel Urfa evlerinin güzel örneklerindendir. Günümüzde Harran Üniversitesi tarafından Uygulama Oteli olarak kullanılmaktadır.

Akçarlar Evi.
Harran Üniversitesi Uygulama Oteli

Anıtlar

Harb-ı Umumi Şehitleri Anıtı

Hükümet Konağı (Bugünkü İl Kültür ve Turizm Müdürlüğü) önündeki refüjdedir. I.Dünya Savaşı'nın bütün cephelerinde savaşa katılan Urfalı şehit ve gazilerin hatıralarına 1917 yılında Urfa Mutasarrıfı Nusret Bey tarafından yaptırılmıştır. Sekizbuçuk metre yüksekliğindeki anıt, tamamen kesme taştan olup yuvarlak bir kaide üzerine kare gövdeli olarak gittikçe daralan bir biçimde inşa edilmiştir. Anıtın kuzey cephesindeki üst kitâbede: "*Bu hacer samit değil, iklil-i cihâdı ekberdir. 1335*" (Bu taş, sessiz değil, büyük savaşın tacıdır. 1917), alt kitâbede: "*Harb-ı Umumi Şühedâya fatiha 1330-1332*" (I. Dünya Savaşı şehitlerine fatiha. 1912-1914) yazılıdır. Güney cephe üst kitabede: "*Cây-ı cihâda giden erlere nusret ola. 1334*" (Cepheye giden erlere yardım

Harb-ı Umumi Şehitleri Anıtı
Fotograf: Mustafa Topalan

ola. 1916) yazılı olup, bu cephedeki alt kitâbe ise, kuzey cephe alt kitabenin aynısıdır. Anıt üzerindeki yazıların tümü, ünlü Urfalı Hattat Ahmet Vefik Efendi (Lobut Ahmet) tarafından yazılmıştır.

Mustafa Kemâl Paşa Anıt Çeşmesi (Yol Gösteren Çeşmesi)

Mustafa Kemal Paşa Anıt Çeşmesi

Birinci Dünya Savaşı'nda Çanakkale cephesinde savaşan ve bu savaştaki kahramanlıklarıyla ün salmış olan Urfa taburundan geriye kalan gaziler, savaş sonrası Urfa'ya döndüklerinde komutanları Mustafa Kemâl'i büyük bir hayranlıkla çevrelerine anlatmışlardır. O tarihte Mutasarrıf bulunan Nusret Bey, gazilerin Mustafa Kemâl Paşa'ya olan bu sevgi ve bağlılıklarını bir anıtla sembolleştirmeyi uygun görmüştür. Nusret Bey, 1917 yılında Karakoyun deresi üzerindeki Hacı Kâmil Köprüsü'nden kuzeye doğru bir cadde açtırarak buraya "Mustafa Kemâl Paşa Caddesi" adını vermiş, caddenin ortasını çiçeklerle düzenleyerek Vali Konağı'nın (Bugünkü Cebeci İşhanı) karşısına bu anıt çeşmeyi yaptırmıştır. Anıt, 1972 yılında Vali Turgut Sayın tarafından yerinden alınarak bugünkü yeri olan Diyarbakır-Mardin-Gaziantep yolu kavşağına nakledilmiştir.

Beyaz kesme taşlardan inşa edilmiş olan ve dört köşesindeki zarif sütunlarla iki kata ayrılmış olan anıtın alt kısmında, bir su haznesi ve dört tarafında çeşme bulunur. Anıtın dört cephesi üzerinde yer alan kitâbelerde *"Kafkas Yolu", "Hindistan Yolu", "Ankara Yolu"* ve *"Mustafa Kemal Paşa Caddesi"* yazıları ve bu yolları gösteren ok işaretleri bulunmaktadır. Bu anıt, Mustafa Kemâl Paşa, henüz Atatürk unvanım almadan O'nun adına Türkiye'de dikilen ilk anıt olması bakımından önem taşımaktadır. Yine Türkiye'de ilk defa bir caddeye Mustafa Kemâl Paşa adı Urfa'da verilmiştir.

Şanlıurfa Kalesi Sütunları

Kale üzerindeki korint başlıklı iki sütunun arası 10.40 m. olup yükseklikleri 17.25 ve çevresi 4.60 metredir. Doğudaki sütunun kente bakan yüzünün 3 metre yukarısında Estrangela türündeki Süryânice kitâbede: "*Ben askeri komutan BARı[.....]'ın oğlu* ***Aftuha.*** *Bu sütunu ve üzerindeki heykeli veliaht Prens MA'NU'nun kızı, Kral MA'NU'nun eşi, hanımefendim ve velinimetim* ***Kraliçe Şalmeth*** *için yaptım*" yazılıdır. Kitâbede sütunlar üzerinde olduğu belirtilen kraliçe Şalmeth'in heykeli günümüze ulaşmamıştır. Kitâbede adı geçen Edessa kralı IX. MA'NU'nun 214-240 yılları arasmda hüküm sürdüğü düşünülürse, bu sütunların Urfa'da günümüze ulaşmış en eski anıtlar olduğu anlaşılır.

Urfa Efsaneleri

Mitoloji, söylence veya efsane... Yüzyıllarca kültür ve medeniyetleri oluşturan hatta tarih, sanat ve edebiyatın esin kaynağı olan efsaneler, ortaya çıktıkları coğrafyanın özelliklerini taşırlar. Behçet Necatigil'in "*ilkel insan topluluklarının, evreni, dünyayı ve tabiat olaylarını kişileştirerek yorumlamak, henüz sırrını çözemedikleri hayatın ve evrenin çeşitli görüntülerini bir anlam kolaylığına bağlamak ihtiyacından doğmuş öykülerdir*" diye tanımladığı mitoloji yani efsane, ait olduğu toplumun inanç, düşünce ve hayat biçimini ortaya koyar.

Urfa efsanelerine baktığımızda, geçmişi çok eskilere dayanan Zerdüştlük, Şamanizm, Budizm, Sabiîlik, Haniflik gibi dinlerin yanında Eski Ahit başta olmak üzere Hıristiyanlık ve Müslümanlıktan izler taşıdığını görmekteyiz. Hatta geçmişi çok eskilere dayanan bu efsanelerin, bugünkü Urfa kültüründe varlığını sürdürdüğünü söylersek yanlış olmaz. Hayatın kaynağı olarak bilinen dört unsurun "Ateş, su, rüzgâr ve toprak" korku ve ümit üzerine bina edilerek anlatıldığı Urfa efsanelerinde, bugün sosyal hayatın içinde derin izlerini görmek mümkündür. Sıcak iklimlerin delisi bol olduğundan cin çarpması da çok olur. Cin çarpması çok olan Urfa'da cinci hocaların tasın içine su koyarak cin çağırmaları ve şifa dağıtmaları, Ahırvan denilen ve pis suların aktığı bir yerden üç, yedi veya dokuz kere atlayıp uğursuzluktan kurtulmalarının izlerini Zerdüştlüğün kötülük tanrısı Ehrimen'de arayabiliriz. Yine İbrahim Peygamber çevresinde oluşturulan cömertlik, dostluk, çiğköfte kültürü ile İbrahim Züleyha, Yakup Rahel, Musa ve Şuayb'ın kızı arasındaki aşkı da Urfalının aşk ve acıdan hoşlanan marazî duygularının efsaneleşmesi olarak görebiliriz.

Efsaneler, sanat ve edebiyatın oluşmasında en zengin kaynaktır. Efsanelerden beslenmeyen şiir, efsanelerden beslenmeyen din, efsanelerden beslenmeyen kültür yoktur. Bugün modern batı kültür ve uygarlığının temelini Yunan kültürü yani Yunan Mitolojisi üzerine kurmuştur. Meselâ varoluş felsefesinin kurucusu Albert Camus, varoluş felsefesini romanlaştırdığı *Veba* adlı romanın esin kaynağı Yunan Mitolojisindeki Sisyphos Söylencesi'dir. Sisyphos, kayayı dağın en zirvesine getirip tekrar aşağıya doğru yuvarlar ve bütün hayatı hep bu çıkış-iniş arasında geçer. Kısır döngü, çıkmazdır yani. Veba'daki doktor da Oran'daki veba salgınında mücadele eder ama tam Oran'dan veba salgını kıtlığında yeni bir kasabada vebanın baş gösterdiğini duyar. Onun hayatı da Sisyphos gibi bitmez bir iniş çıkıştır. Bu anlamda efsaneler sanat, edebiyat ve düşüncenin oluşmasında önemli rol oynarlar. Mitologya insanın toplum tarihinde din, bilim ve sanatın oluşumu açısmdan geriye bakıldığında, ortak bir zemin konumundadır. Bu saptama, elbette, ilkel toplumda bilim ve sanatın günümüzdeki bağlamıyla var olduğu anlamına gelmez; ama hayatın, mitos, büyü, dans, tören gibi etkinliklerle anlamlı kılınmaya çalışıldığı 'Çocukluk Dönemi', doğal olarak bu gelişmenin tohumlarım bağrında taşır. Bilim ve sanatın ortaya çıkması, insanın kültürel evriminde uzun zaman alır ve insanın dünyayı kavramasında belli bir şuurluluk konumuna eriştiği aşamayı ifade eder.

Urfa efsanelerinin genel özelliği dinî oluşlarıdır. Özellikle Yahudi-Hıristiyan ve İslâm inancının uzun yıllar bir arada yaşadığı Urfa'da, bu dinlere ait renkler, sesler, ritüeller taşıyan efsanelerin çokluğu hemen hissedilir. Zira Urfa efsanelerinin genelinde ateş ve su unsuru büyük bir yer tutar. Bu, Judah Benzion Segal'in de üzerinde durduğu gibi, bu bölgede şifa verici su kültünün olmasıdır. Bugün bile kutsal su, şifalı su, kutsal balık, kutsal mağara, kutsal mendil ve kutsal mektup gibi efsanelerin varlığını sürdürmesinin altında Hıristiyanlığın vaftizi, İslâmiyet'in "suda hayat vardır" inancı yatmaktadır. Ürdün nehrinde yıkanan (vaftiz edilen) İsa'nın yerini Eyüp Peygamber almaktadır. Sabır mağarasında imtihan edilip sabır kuyusunda şifa bulan Eyüp'ün yolu su ile buluşur. Musa, Şuayb Şehri'nde kuyu başında, Yakup Harran'da kuyu başında, İbrahim ateşe düşerken Aynzüleyha gölünde aşkı bulur. *Aşk ve su yan yanadır Urfa efsanelerinde. Ateş ve su da öyle!* Tıpkı İbrahim ile Nemrut'un mücadelesinde ortaya çıkan Balıklı Göl ile Ayn Züleyha Gölü gibi...

Urfa kalesinin çevresine baktığımızda kutsal mekân ve efsanelerden geçilmediğini görürüz. Hz. İbrahim'in yaşadığı varsayılan bu mağara efsaneye göre henüz bebek yaşta olan İbrahim'i zalim Nemrut'un şerrinden korumuş ve bir ceylanın gelip onu emzirmesiyle büyümüş. Daha sonra da zalim Nemrut ile mücadele etmiş ve inancını yaymıştır. İbrahim'in bu hikâyesi aynı zamanda Urfa şehrinin kuruluş efsanesidir. Şehir, efsaneyi hakikat yerine koyarak yeni

efsaneler üretmiş ve İbrahim haricinde dokuz peygamberin daha bu şehirde yaşadığına kendini inandırmıştır. İdris Peygamberin Harran'ı kurması, İsa Peygamber'in bu şehri kutsaması, Eyüp Peygamber'in sabır ve şifa dağıtması şehrin ruhaniyetini şekillendiren efsanelerdir. Çünkü şehrin mistik ve metafizik boyutunu besleyen hakikat bu efsanelerde yatmaktadır. Ve Urfa efsaneleriyle olduğu kadar güzelliğiyle de efsanevî bir şehirdir...

Efsaneye göre, Âdem'le Havva, cennetten kovulduktan sonra, ilk kez Harran Ovası'nda toprağa ayak basmışlardır. Ova o zamanlar diz boyu otları, renkli güzel kokulu çiçekleri, kuş cıvıltılarıyla cennetten bir köşe gibidir. Âdem'le Havva bir süre bu güzelliği doyasıya izlerler. Bunca güzellik içinde bir tek ağacın bile olmayışı dikkatlerini çeker. Âdem, cennetten gelirken yanına aldığı bir nar, bir de ak gül dalını ovanın ortasına diker. Bunlar akşama değin bir adam boyu büyür, ertesi gün biri ak, öbürü al çiçeklerle bezenir. Bir süre sonra karınları acıkır. Âdem: *"Ak gülü, narı bunca hızlı büyüten toprak, bana yiyeceğimi de verir,"* diyerek toprağı ekmeye karar verir.

Ancak ne ekeceğini düşünüp dururken Havva avucunu açar, içinde cennetten getirdiği bir buğday tanesi vardır. Sevinçle işe koyulurlar. Âdem akgül ağacının dalından saban yapar, boyunduruğa koşup toprağı sürmeye başlar. Ama bu o denli güç bir iştir ki bir süre sonra yorgunluktan kımıldayamaz hâle gelir. Havva yardıma koşar, kısa zamanda o da belini doğrultamaz olur. O yıl az bir ürün alırlar. Bir yıl, iki yıl derken dermanları tükenir. Bir gün öğle sıcağında yine toprakla uğraşırken, ansızın yanlarında bir sarı öküz belirir, boynunu boyunduruğa doğru uzatır. Âdem, bu yorucu işten kurtulduğuna o denli sevinir ki sarılıp öküzü gözlerinden öper. Ondan sonra her saban koştuğunda bu minnet öpücüğünü yineler.

İnanışa göre Harran Ovası, ilk insanın ayak bastığı, toprağın ilk kez sabanla sürüldüğü, öküzün çifte koşulduğu yer olarak kutsaldır. Buğdayın, akgülün, narın kutsallığı, cennetten getirilmiş olmalarındandır. Günümüzde de çiftçilerin, öküzleri gözlerinden öpmeleri Âdem'den kalma bir gelenektir.

Hermes ya da İdris Efsanesi

Anlatılanlara göre ilk şehirleri kuran İdris Peygamberdir. İdris Peygamber diğer adıyla Hermes, felsefe ve dinler tarihi uzmanlarının üzerinde durduğu önemli bir isimdir. Bazı rivayetlere göre üç tane Hermes (İdris)'ten bahsedilmektedir. "Harranlı Sabiilerin inandıkları tanrılık veya peygamberlik atfettikleri Hermes, Yunan mitolojisinde Trismegistus (Üç kez

büyük Hermes), sihir yazmaları ve felsefe kitaplardan oluşan ve 'Hermetik Literatür' olarak adlandırılan ve eski zamanlarda yaşamış Mısırlı bir rahip olan Hermes... İslâm inancına göre gökyüzüne çekilerek dünyada iken cennete giren İdris, Harraniler'in daha çok Yunan kültürüyle diyalog kurdukları sırada kültürlerine girmiştir. Çünkü Hz Âdem dışındaki peygamberlere inanmayan Sabiiler (Harraniler), İbrahim Peygamber'in de sünnet olduğu için günah işlediği ve bu yüzden Harran'dan sürüldüğüne inanmaktadırlar.

Budha, Hızır ve masonların Süleyman Mabedi'ni yapan Hiram Usta ile aynı kişi olduğu söylenmektedir. Mısır, Yunan Harran kültürleri ile üç semavi dinin kaynaklarında yer alan Hermes'in, rivayetlere göre piramitlere gömüldüğü söylenmektedir. Bir başka efsane ise, tufandan önce kral, gördüğü bir rüya üzerine piramitleri yaptırmıştır. Piramitlerin bu güne kadar çözülmeyen sırrının ardında Hermes'in olduğu veya oraya gömüldüğü inanışı yatmaktadır." Evliya Çelebi Seyahatnamesi'nin Urfa bölümünde "İbret Verici Sütun" diye yazdığı yazıda: "Burada ibret verici bir somaki sütun vardır ki, doğu tarafında bir çeşit İbrahim yazısı olup, bütün bilgi sahipleri ve seyyahlar gelip onu okurlar. Hazret-i İdris yazısı olduğunu söylerler. Mısır'dan Kıpti kavmi bilginleri gelip yazıyı okumuş ve İdris'in yazısı olduğunu tespit eylemişler. Burası tufandan önce bina olunmuş büyük bir şehir iken sonraları harabe olmuş, hâlâ Yahudi ve Kıpti kavimleri Hazreti İdris yazısı ile süslü olan sütuna bakıp içten ah ederler. Bu harabe şehirde 40 büyük hazine vardır derler. Ve bu dünyada kıyamet gününe kadar ne olacaksa bu sütunda yazılıdır diye mağrib kavimleri hasret çekerler. Kalesi güçlü, sağlam yapılı, Şeddadvari eski bir kaledir. Küçük Zap Nehri bu kale dibinde Dicle'ye dökülür. Ab-ı hayat gibi suyu vardır." *Evliya Çelebi burada Urfa-İdris ilişkisine değinir. Ayrıca Mısır'dan gelen Kıptilerin bu yazıyı okumaları Hermes-Mısır, Mısır-Urfa ilişkisini ortaya koyması açısından dikkate değerdir.*

Nemrut ve Urfa Adlı Efsane

Dünyanın ilk kurulan şehirleri arasında yer alan Urfa, bir rivayete göre İdris Peygamber zamanında kurulmuştur. Bazı İslâm kaynaklarında ise Nuh Tufan'ından sonra kurulmuş olduğu söylenmektedir. Tarih sahnesine ilk olarak Edessa adıyla çıkan Urfa, Semud kavminden Ruha isimli bir kral tarafından kurulduğu için adına Ruha denmiştir. Türkler buraya Urruha demişler, kelime zamanla Urfa olarak söylenmiştir. Hz. İsa ile havarilerinin burada bir mağaraya Kilise kurup, gece gündüz hazin bir sesle ilâhi okuduğundan yöre "Rehavi" adını almıştır.

Urfa'da hüküm süren ve kendini ilâh olarak gösteren Nemrut, İbrahim Peygamber'in tevhit

akidesini tebliğ etmesine karşı çıkar ve onu ateşe atarak cezalandırır. İbrahim Peygamber'in bütün ikaz ve tebliğlerine rağmen ilâhlıktan vazgeçmeyen Kral Nemrut azgınlaştıkça azgınlaşır. Hastalık derecesinde kendinde gurur ve kibir oluşur. Cenab-ı Allah onun bu büyüklenmesine karşılık küçük bir sivrisineği görevlendirir. Her tarafı askerlerle korunan ve bütün her yanı kapalı olan Nemrut'un sarayına bir sivrisinek girer. Oradan da Nemrut'un burnuna girer. Burnundan genzine giren sinek Nemrut'a büyük bir rahatsızlık verir. Sinek kıpırdadıkça Nemrut acılar çeker. Öyle bir zaman gelir ki, artık buna dayanamaz olur. Burnundan genzine giren bu sineği öldüremediği için de çaresiz kıvranır durur. Daha sonra yanındaki doktorları ona keçeden bir tokmak yapmayı ve sinek her kıpırdadıkça bu tokmakla vurarak onu durdurmayı tavsiye ederler. Nemrut çaresiz kabul eder. Keçeden bir tokmak yapılır iki adam bu işle görevlendirilir. Nemrut vur dediğinde adamlar tokmakla onun başına vurarak acısını dindirirler. Her vurdukça daha da hareketlenen sinek yüzünden Nemrut daha şiddetli vurmalarını söyler. Vur ha vur ha vur ha diyerek Nemrut ölür. Vur ha daha sonra Ruha, Reha ve son olarak Urfa'ya dönüşür.

Halilürrahman (Balıklı Göl)
(Fotoğraf: Burhan Akar)

Balıklı Göl "Halilürrahman Gölü" Efsanesi

Halilürrahman Gölü Efsanesi, Kral Nemrut'un yaptırdığı putlara tapmayı reddedip, putlara savaş açarak onları kıran İbrahim'in yakılış efsanesidir. Yörede anlatılış biçimiyle efsane şöyledir: Nemrut yıllar geçtikçe zulmüne zulüm katmakta, çevresine korku ve dehşet

salmaktadır. Günün birinde bir düş görür. Falcılara göre o yıl doğacak çocuklardan biri kendisini öldürecektir. Nemrut bunun üzerine, o yıl doğacak çocukların öldürülmesini buyurur. Askerler köyü, kenti dolaşıp buyruğu uygular. İbrahim'e gebe olan Sara bir mağaraya sığınır. Çocuğunu doğurduktan sonra dallardan yaptığı bir beşiğe koyar, kuşku uyandırmamak için günlük yaşayışına döner. İbrahim'i burada bir dişi ceylan emzirir. Aradan yıllar geçer. Nemrut olanları unutmuştur. Günün birinde askerler mağaradaki çocuğu bulur, Nemrut'un huzuruna çıkarırlar. Nemrut'un çocuğu olmamıştır. Ceylan sütüyle beslenmiş bu güçlü çocuktan hoşlanır, onu yanına alır. İbrahim büyür, delikanlı olur. Nemrut'un yaptıklarını, halkın putlara tapmaya zorlandığını gördükçe düşüncelere dalar. Yüreğinin sesi, insanların kendi elleriyle yaptığı putların Tanrı olamayacağını söylemektedir. Bu düşüncesini sık sık aralarına katıldığı halka da anlatır, ama halk korkudan ağzını açamamaktadır.

İbrahim, Nemrut'un evlât edindiği Zeliha ile düşüncelerini paylaşmaya başlar. Zeliha ona inanmakta, ama babasının duymasından korkmaktadır. Gel zaman, git zaman iki genç birbirine sevdalanır. Büyük tören günü sarayın putlar bölümüne giren İbrahim, eline geçirdiği bir baltayla tüm putları parçalar, baltayı da en büyük putun omzuna asar. Törenden dönenler durumu görünce dehşete kapılır, hemen Nemrut'a haber verirler. Rahipler, İbrahim'in düşünceleri benimsenirse, kendi etkinliklerinin zayıflayacağı korkusuyla ona diş bilemektedirler. Putları İbrahim'in kırdığını, saraydan sadece onun büyük törene katılmadığını öne sürerler. Nemrut başkanlığında bir kurul İbrahim'i yargılar. İbrahim çevresindekilere gerçekleri biraz olsun gösterebilmek için, bu işi kendisinin yapıp yapmadığı sorusuna: "*Görüyorsunuz işte, balta büyük putun omzunda. Balta kimdeyse bu işi o yapmıştır*" der.

Öfkelenen Nemrut: "*Bir taş parçası eline baltayı alıp nasıl bu işi yapabilir?*" diye haykırır. İbrahim beklediği yanıtı almaktan hoşnut, hemen atılır: "*İşte benim anlatmak istediğim de budur. Siz kendi ellerinizle biçimlendirdiğiniz bu taş parçasından adâlet, bereket umuyor ve sizi kötülüklerden korumasını, savaşlarda yengi kazandırmasını bekliyorsunuz. Tanrı diye ona tapınıyor, adaklar adıyor, başınız sıkıştığında ona koşuyorsunuz. Bu taş parçası gerçekten tanrıysa neden öbür putları kırmasın?*" der. Nemrut ve çevresindekiler bir anlık şaşkınlıktan sonra toparlanır, putlarımıza küfrediyor diye İbrahim'in üstüne yürürler.

Nemrut, İbrahim'in yakılmasını buyurur. Ülkenin her yanına haber salınır, toplanan odunların şimdi Halilürrahman Gölü'nün bulunduğu yere yığılması istenir. Odunlarla, kentin her yanından görülebilecek kocaman bir tepe oluşturulur. Böylesine büyük bir ateşe yaklaşmak zor olacağından, Nemrut kalesinin kuzeyine iki büyük sütun yaptırılır. İbrahim sütunlar arasma gerilecek halatla ateşe fırlatılacaktır. Günümüzde bu sütunlara "Mancınık" denmektedir.

Zeliha gece gündüz babasına yakarmış, ama yüreğini yumuşatamamıştır. Hazırlıklar tamamlanır. Kararlaştırılan gün gelir, çatar. İbrahim sütunlar arasına gerilen halattan ateşe fırlatılır. Odun yığınının üzerine düşer düşmez, ateşin yerinde berrak bir göl belirir. Yanı başında bir küçük göl daha vardır. Ateşe atılan odunlar da balığa dönüşür. Yandıklarından sırtlarında kara lekeler vardır. Göle, Halilürrahman Gölü adı verilir.

Zeliha'nın gözyaşlarından oluşan küçük göle ise Zeliha'nın gözyaşları anlamında "Aynzeliha" denir. Günümüzde de kutsal sayılan göle ve balıklara dokunanın öleceğine ya da başına büyük bir kötülük geleceğine ve göl suyunun sayrıları iyileştirdiğine inanılır. Bir başka anlatımda ise Zeliha, İbrahim'in anasıdır. Bir başkasına göre ise: *Nemrut'un evlâtlığı Zeliha da İbrahim'le birlıkte ateşe atılır. Aynızeliha Gölü onun ateşe düştüğü yerdir. "Mancınık" adı verilen sütunların da kutsallığına inanılır. Onlar yıkılırsa evren alt üst olacak, yeryüzünde bir tek canlı kalmayacaktır."*

Hz. İbrahim Peygamber ve Dostluk Efsanesi

Hz. İbrahim ateşe atılırken Cebrail (as) gelir ve henüz düşmekte olan Hz. İbrahim'i tutup kurtarmak ister. Hz. İbrahim Cebrail'in bu yardımını kabul etmez ve: "*Senin yardımına ihtiyacım yok. Beni yaratan, durumumu görmüyor mu?*" der. Bunun üzerine Cebrail geri döner. Cenab-ı Allah Hz. İbrahim'in bu samimi iman ve güvenine karşılık ateşi su, odunları balık eder. Bir başka rivayete göre ise, ateşi gül bahçesine çevirir. Bu tavrından dolayı Cenab-ı Allah Hz. İbrahim'i dost kabul eder ve "Halilullah" sıfatıyla anılır.

Hz. İbrahim'in ateşe atılması ile ilgili anlatılan bir başka rivayet ise şöyledir: Hz. İbrahim ateşe atılırken bir kuş gagasında bir parça çöp ile gelir ve o çöpü gürleyen ateşin içine atar. Hz. İbrahim bunu görünce dayanamaz kuşa sorar: "*Bir parça çöpün bu ateşi yakmada ne gücü olabilir?*" Kuş: *"Maksat düşmanlığımız belli olsun"* der. Daha sonra bir başka kuş gagasında birkaç damla su ile gelir gürleyen ateşin içine bırakır. Bunu gören Hz. İbrahim dayamaz kuşa sorar: *"Bu bir kaç damla suyun ne etkisi olabilir ki bu koca ateşi söndürmede?"* Kuş cevap verir: "*Maksat dostluğumuz belli olsun..."*

Hz. İbrahim'in Misafirperverlik Efsanesi

Tarih kitaplarının anlattığına göre, Hz. İbrahim'in, sofraya misafirsiz oturduğu görülmemiştir. Öyle ki, her gün sofrasına bir misafir çağırır, misafir olmadığı gün sofraya oturmazmış. Hz. İbrahim'in bu özelliğinden dolayı "İbrahim Halil Sofrası" deyimi yaygınlaşmış, cömert insanların açtıkları sofralara ise İbrahim Halil Sofrası denilmiştir. Yine Hz. İbrahim Peygamberin misafir ağırlamakla ilgili anlatılan bir efsanesi vardır.

Hz. Ibrahim, karısı Hacer ile oğlu Ismail'i henüz çocuk yaşta iken Hicaz topraklarına bırakıp büyük eşi sara'nın yanına döner. Aradan yıllar geçer. Hz. İbrahim oğlu İsmail'i ziyaret için yollara düşer. Günlerce yol gider ve çölde bulunan İsmail'in evine gelir. Kapıyı çalar. Hz. İsmail evde olmadığı için kapıyı eşi açar. Yorgun argın gelen Hz. İbrahim, yoldan geçen tanrı misafiri olduğunu söyler. Ama İsmail Peygamberin eşi, kayınbabasını tanımadığı için yüz vermez ve eve onu kabul etmez. Hz. İbrahim, İsmail'i sorar. Kadın evde olmadığını söyler. Hz. İbrahim kadının davranışlarını beğenmez ve bu yüzden kendini tanıtmaz. Fakat ayrılırken: "*İsmail'e söyle çok uzaklardan gelen yaşlı bir adam seni sordu. Yalnız kapının eşiğini beğenmedi. Onu değiştirsin, dedi*" diye söylersin.

Kadın söylenenden bir şey anlamaz. Olayı akşam eve gelen kocasına anlattığında, kocası, gelen kişinin babası olduğunu anlar. Babasının, uzun yoldan gelen bir tanrı misafirine iyi davranmadığı için karısını boşaması gerektiğini ima ettiğini anlar. Bunun üzerine eşini boşar. Hz. İbrahim ikinci kez Hz. İsmail'in evine uğradığında yeni gelini kendisini çok iyi karşılar.

Çiğ Köfte Efsanesi

Urfa'da zalimliğiyle hüküm süren Nemrut, İbrahim Peygamberi ateşte yakmak için altı ay boyunca deve, at, eşek ile durmadan odun toplatır. Bu arada ateş yakmayı da yasaklar. Halk, onun korkusundan ne yemek pişirebilir ne de çamaşır yıkayabilir. En ufak bir ateş yakmak büyük cezalar getirdiğinden halk yemeklerini çiğ yemek mecburiyetinde kalır.

Ceylan avından dönen bir Urfalı, getirdiği ceylan etinden yemek pişirmesini ister eşinden. Kadını bir yandan kocasının korkusu diğer yandan zalim Nemrut'un ateş yakmak korkusu sarar. Ne yapacağını şaşırmış bir vaziyette önünde duran ceylan etine bakar. Yemek pişirmese kocasından dayak yiyecek, yemek pişirse Nemrut'un zulmüne maruz kalacaktır. Ayrıca kadının canı da pişmiş yemek çekmektedir. Bu düşünceler içinde önünde duran ceylan etinin yağsız tarafmdan bir parça et keserek iki taş arasında ezerek lokum gibi yumuşatır. Daha sonra içine bulgur, isot (acı biber), soğan, tuz koyar ve bir leğen içinde yoğurur. Sonra yaptığı yemeğin tadına bakar. Güzel olduğunu görünce kocasına ikram eder.

Çiğ Köfte ile ilgili anlatılan bir diğer efsane ise, İbrahim Peygamberin inanç konusunda arayışta olduğu bir sırada kalbinin mutmain olması için Allah (cc)'ın kendisine bir mucize göstermesini ister. Allah (cc) ona: "*Öyle ise dört kuş tut. Onları kendine alıştır, sonra onları (parçalayıp) her parçasını bir dağın üzerine koy, sonra da onları çağır. Sana koşarak gelirler. Bil ki Allah, üstün ve güçlü olandır, hüküm ve hikmet sahibidir*" (Kurân-ı Kerim 2/260) Âyeti gereği, İbrahim peygamber denileni yapar. Dört kuş tutar ve onları taşlarla ezer (tıpkı çiğ köftenin etinin ezildiği) onları dört ayrı kayanın üzerine koyar. Sonra Allah'ın izniyle kuşlar yeniden dirilerek uçarlar. Çiğ köftenin etinin lokum gibi ezilmesinin bu olaydan sonra düşünüldüğü anlatılır...

Hazreti İbrahim ve İğde Ağacı Efsanesi

Nemrut Hazreti İbrahim'i ateşe atmaya karar verir. Büyük bir ateş yaktıracak ve İbrahim'i içine atarak diri diri yakacaktır. Nemrut'un adamları ateşin yakılabilmesi için ağaç toplamaya başlarlar. Fakat pek çok ağaç böyle uğursuz bir iş için yanmaya razı olmaz. Ateşin büyük olması için odun toplayıcılar uzun ve düzgün ağaçları tercih ederler. O zamanlar uzun ve pürüzsüz olan iğde ağacı bu işe gönüllü olarak talip olur. Çevredeki iğde ağaçlarını hep keserler ve ateşe atarlar. Bir ara ateş o kadar büyür ki Hz. İbrahim'i atmak için yanına yaklaşamazlar. Hemen bir mancınık hazırlayıp İbrahim'i onun vasıtası ile ateşe atarlar. İbrahim'in düştüğü yerin güzel bir bahçe, ateşin göl ve odunların balık olduğu hepimizin bildiği şeyler. Ama ya iğde ağaçları evet o günden sonra iğde ağaçlarının ne düzgünlüğü kaldı ne de dikensizliği... Bugünde iğde ağaçları eğri büğrü ve dikenlidir. Bu yüzdende yakılmak için pek tercih edilmez. Çünkü Hazreti İbrahim, iğde ağacının fazla ısı vermesi karşısında Allaha yalvarmış ve bu ağacın cezalandırılmasını istemiştir. Bu yüzden İğde ağacı eğri büğrü ve dikenlidir.

Urfa Kalesi
(Fotoğraf: Burhan Akar)

Urfa Kalesi Efsanesi

Osrhoene Krallığı dönemine ait kalıntılardan biri olan Urfa Kalesi, iki koca sütun üzerine şehri gören yüksek bir tepe üzerinde yapılmıştır. Etrafı çok derin ve geniş hendeklere korunan kaleye yeraltından gizli geçitler yapılmıştır. Tarih kitaplarının kalenin üzerindeki kitâbede yazdığına göre Aftuha tarafmdan Kraliçe Şalmet adına yaptırılmıştır. Üzerindeki yazıtta: "*Ben askerî komutan Barş(amaş) oğlu Eftuha. Bu sütunu ve üzerindeki heykeli*

veliaht Ma'nu kızı ve kral Ma'nu eşi hanımefendim ve velinimetim Kraliçe Şalmet için yaptırdım" diye yazmaktadır.

Halk arasında bu kale ile ilgili yaygın efsaneye göre, kalenin sütunlarına hiç kimsenin el vuramayacağı, vurduğu takdirde büyük bir felâket olacağıdır. İbrahim peygamberden beri ayakta duran bu sütunlara büyük savaşlarda bile el sürülmemiştir. Çünkü bu sütunlardan birinin altında dünyanın en büyük hazinesi vardır. Çıkarsalar dünyayı altın kaplar. Diğerinin altında ise su vardır. Buna dokunduklarında dünyayı sel basar büyük bir felâket götürür. *Bir diğer efsane ise kale, zalim Nemrut tarafından İbrahim Peygamberi ateşe atmak için yapılmıştır. Hz. İbrahim bu kalenin direklerinden ateşe fırlatılarak atılmıştır...*

Şuayb Şehri ve Hanel Barur Efsanesi

Han el-Ba'rur'un 10 km. kuzeyinde bulunan Şuayb Şehri, bugünkü adıyla Özkent, geçmişten günümüze kalıntılarıyla ulaşan bir modern şehirdir. Yüzyıllar önce mağaraların üzerine kayalardan kesme taşlarla yapılmış evler, sokaklar ve kanalizasyonlarıyla sanki çağdaş bir şehirdir. Rivayetlere göre Hz. Şuayb bu şehirde yaşamış ve tebliğini burada yapmıştır.

Bu yerde yan yana duran iki mağara var. Bir rivayete göre Arap asıllı, diğer bir rivayete göre Medyenli olduğu söylenen Şuayb, çok güzel belâgatı olan bir peygamberdir. Bundan dolayı da "Peygamberlerin Hatibi" olarak anılır. Hz.Şuayb'ın bir diğer isminin Yetrun olduğu da söylenmektedir. Bir rivayete göre de, Hz. Şuayb'ın kör olduğu ve Kuran'da geçen bir Âyette kavminin onu *"Biz seni aramızda zayıf olarak görüyoruz"* ifadesinin onun körlüğüne işaret ettiği sanılmaktadır. Onun mucizevî asasını da göz önünde bulunduranlar, Âyette geçen zayıf kelimesini "körlük" olarak tercüme etmişlerdir.
Hz. Şuayb'ın Urfa'da yaşadığının en büyük kanıtı olarak bu şehri ve Musa'nın onun çobanlığını yapması olarak gösterilmiştir. Rivayete göre, Hz. Musa Tektek Dağları'nda çobanlık yapmış ve Hz. Şuayb'ın kızıyla burada evlenmiştir.

Şuayb Şehri ile ilgili bir başka olay ise şöyledir: Şuayb peygamberin yaşadığı bu şehir, çok güzel üzüm bağları ile meşhurmuş. Ayrıca Şuayb peygamberin burada tebliğiyle birlikte ölçü ve tartılara dikkat edilir, hiçbir zaman hırsızlık yapılmazmış. Öyle ki deve kervanları üzerine yüklenen sepet sepet üzümler bu şehirden Han

Şuayb Şehir
(Fotoğraf: Burhan Akar)

el-Ba'rur'a gidermiş. Develerin sırtına yüklenen iki sepet üzüm aynı ağırlıkta olur ve dengeli bir şekilde yüklenirmiş. Sepetin içinden bir salkım üzüm eksilse hemen belli eder yük bir diğer tarafa eğilirmiş. Kesinlikle de kervanların başında hiç kimse bulunmazmış. Çünkü kervanın geçtiği güzergâh üzerinde hiçbir zaman hırsızlık olmazmış ve bundan dolayı da her yıl ürünleri oldukça bereketli olurmuş. Yine üzüm yüklü deve kervanı aynı güzergâhtan geçtiğinde yabancı biri, sahipsiz bulduğu kervandan bir salkım üzüm almış. Bunun üzerine kervan Han el-Ba'rur'a ulaştığında sahibi, üzüm sepetlerinden birinin eğik durduğunu görünce artık buralarda da dürüstlüğün kalmadığını anlamış. Ve üzümle doldurduğu kervansaray için şöyle beddua da bulunmuş : "Bundan sonra için Ba'rur (keçi pisliği) dolsun" demiş. O zamandan bu yana kervansarayın adı Han el-Ba'rur kalmış...

Yakup Kuyusu
(Fotoğraf: Burhan Akar)

Yakup Kuyusu "Rebeka Kuyusu" Efsanesi

Harran'dan evlenen ve ikiz çocuğu olan İshak Peygamber, birinin adını İys, diğerinin adını Yakup koymuştur. İys büyüdüğünde ava meraklı bir delikanlı olmuş. İys'i babası İshak, Yakup'u ise annesi çok severmiş. Bunun sebebi İys, avladığı hayvanları getirip babasına sunar ve ihtiyar gönlünü alırmış. Yakup ise, annesine el işlerinde yardımcı olduğundan onu daha çok annesi koruyup kollarmış. Bu yüzden iki kardeş arasında kıskançlık varmış.

Birbirlerini kıskanan İys ile Yakup arasında her zaman kavga çıkarmış. Bir gün İshak Peygamber oğlu İys'e *"Oğlum bana bir geyik avla getir. Onun etini yiyip sana dua edeyim, Allah senin soyundan gelenleri kutlu kılsın"* demiş. Ava meraklı olan İys, bunu duyar duymaz okunu ve kılıcını alıp hemen çöle gitmiş. İshak Peygamber ile İys arasındaki bu konuşmayı duyan annesi Yakup'u yanına çağırarak işittiklerini anlatmış ve ona git ahırdan iri bir koyun getir kes ve babana sun. Böylece kardeşinden önce sen babanın duasını alırsın." demiş.

Yakup annesinin sözünü dinleyip hemen bir iri koyun kesip pişirmiş ve babasına sunmuş. Gözleri görmeyen İshak, "Ben bunu İys'ten istemiştim. Ses Yakup'un sesi' demiş ve gel yanıma demiş. Yakup babasına yaklaşmış. İshak, oğlunun vücuduna elini sürmüş. İkiz

olduklarından vücut olarak da birbirine benziyorlarmış. İshak, *"Vücut İys'in vücudu"* diye içinden geçirip, *"Bana bu eti getirenin ömrünü uzun, soyunu kutlu ve kalabalık ve kesesini bereketli kıl"* diye dua etmiş. Hatta bir rivayete göre de, peygamberlik bu yüzden Yakup Peygambere geçmiştir. Yakup Peygamber'in, koyun keserek, babasına et sunduğunu duyan İys öfkelenir. Kardeşi Yakup'u öldürmeye ant içer. Bunu duyan annesi Yakup'u uyarır ve hemen uzaklaşmasını söyler. Yakup korkusundan dolayı annesinin tavsiyesi üzerine bir gece vakti yola çıkar ve Harran'daki dayısının yanma gider. Yakup'un gece yürüyüşünden dolayı İbranice, gece anlamına gelen İsra adı ve tanrı anlamına gelen il ad birleştirilerek *Gece tanrıya giden* anlamına gelen İsrail adı buradan çıkar. Yahudilerin İsrailoğulları ismini işte Yakup peygamberin bu yürüyüşünden aldığı anlatılır.

Harran'a vardığında kuyu başında bir kız kardeşin koyunlarına su vermek için beklediklerini, kalabalığa karışmamak için uzakta durduğunu görür. Kızın bu çekingen davranışlarını gören Yakup, ona yardımcı olur ve koyunlarını rahat bir şekilde suvarmasını sağlar. Bu vesileyle kızla tanışan Yakup, onun adının Rahel olduğunu öğrenir. Kimin kızı olduğunu sorduğunda Laban'ın kızı olduğunu söyler. Yakup Laban'ın dayısı olduğunu kıza söyleyince, birlikte yanma giderler.

Dayısına başından geçenleri anlatır. Dayısı yanında çobanlık yapabileceğini söyler. Yakup bekâr olduğu için Rahel ile evlenmek istediğini bildirir. Dayısı benim kızım zengindir. Ayrıca ben kızıma birçok çeyiz vereceğim. Senin neyin var? der. Yakup hiçbir şeyi olmadığını söyler. Dayısı, sana kızımı bir şartla veririm, bana yedi yıl çobanlık edeceksin, der. Yakup kabul eder. Yedi yıl çobanlık yapar, ama dayısı büyük kızı Leya'yı göstererek, bizde büyük kız dururken küçük kız verilmez der. Sana ancak Leya'yı verebilirim der. Yakup, önce itiraz eder ama çaresiz kalır. Dayısına küçük kızı Rahel'e sevdiğini söyler. Dayısı bu defa onun için de yedi yıl çobanlık yaparsan sana veririm der. Yakup kabul eder ve yedi yıl daha çobanlık yapar ve Rayel'i alır. Böylece iki kız kardeşi tek nikâh altında tutmuş. Tabi o zamanlar iki kardeşi tek nikâh altında tutmak haram değilmiş. Hz.Yakub'un gelip dayısı kızına aşık olduğu, Harran'daki kuyunun adı o zamandan bugüne 'Yakup Kuyusu' olarak anılır. Geçmiş yıllarda bu kuyu başında Yahudilerin ayin yaptığı söylenmektedir.

Hz. Şuayb ve Hz. Musa Efsanesi

Hz. Şuayb yaşlı ve kör olduğundan sürülerine yetişkin kızı çobanlık eder, geçimlerini hayvancılık ile sağlarmış. Hz. Şuayb ile aynı dönemde yaşamış olan Hz. Musa, Firavun'un hüküm sürdüğü Mısır'da hakarete uğrayan bir Yahudi'yi savunurken kaza ile Firavunun

askerlerinden birini öldürmüş ve Mısırdan kaçmak zorunda kalmış. Uzun ve yorucu bir yolculuktan sonra Tektek Dağları'nın eteklerinde bulunan Şuayb Şehri'ne varmış.

Hz. Musa Kuyusu
(Fotoğraf: Burhan Akar)

Tarihçiler Hz. Musa'nın vahiy doğrultusunda Şuayb Şehrine özellikle geldiğini yazarlar. Şuayb şehrine vardığında kuyu başına gelip dinlenmiş ve o sırada Şuayb'ın çobanlık yapan kızı koyunlarını suvarıyormuş. Kuyu başı kalabalık olduğundan kız çekingen davranıyormuş. Kadınlı erkekli kalabalığın arasına girmemek için kenarda bekliyormuş. Kızın bu çekingen hâlini gören Musa, kızın koyunlarını suvarması için yardımcı olmuş. Kız, Musa'nın bu yerlerin yabancısı olduğunu anladığından nerden geldiğini sormuş. Musa'da yaşadığı olayları tek tek anlatmış. Kız akşam eve dönünce görüp duyduklarını babası Şuayb'a anlatmış. O da hem dışarıda kalan bu tanrı misafirini ağırlamak hem de sürülerine bakacak bir yardımcıya ihtiyacı olduğundan evine çağırmış. Uzun uzun konuştuktan sonra Hz. Musa'yı yanına çoban olarak almış ve hizmeti karşılığında kızını ona vermiş. Tabii Musa'nın da seçilmiş bir peygamber olduğunun farkında olan Şuayb, mucizevî asasını Musa'ya vermiş. Musa burada uzun süre kaldıktan sonra Mısır'a gitmiş. Bilindiği gibi Firavunu imana çağırırken bu asayı mucize olarak kullanmış ve bir sihirbaz Musa'ya iman etmiştir.

Eyüp Nebi
(Fotoğraf: Ahmet Efe)

Eyûb Kuyusu Efsanesi

"Muhammed'e inananlara göre, Eyûp'ün su içtiği kuyuymuş bu. Hıristiyanlar ise buranın Kral Abgar tarafından Kurtarıcının tasvirini yapmak için gönderilen ressamın, İsa'nın görünüşünün mucizevî etkisini ihsan ettiği mendili düşürdüğü yer olduğuna inanırlar.

Bu olayla ilgili yaygın inanış şöyledir: Mübarek Efendimizden mendili aldıktan sonra ressama, mendili Kral Abgar'a getirene kadar bakmaması gerektiği söylenmiştir, ancak bu kuyuya geldiğinde, talimatı unutur, çarpışan bir ordunun sesini duyunca aniden korkar ve öyle ki mendili düşürür. Mendili düşürdüğü yer önceden kuru bir hendek iken ansızın yüzeyinde gizemli bir görüntünün oluştuğu bir kaynak meydana çıkar. Hem Hz. Muhammed'e inananlar hem de Hıristiyanlar tarafından kuyu suyunun çeşitli cilt hastalıklarına iyi geldiği söylenir ve genellikle belli bir kille karıştırılarak, bu bölgelerde pek yaygın olan zararlı bir haşerenin istila ettiği arpa ve buğday tarlalarının üzerine serpilir."

Eyûb Kuyusu ile ilgili birkaç efsane anlatılır. Bunlardan biri şöyledir: Aziz Kosmas Hastanesi'nde yatan hastalardan birisi bir gün Eyyûbiye Mahallesinden Harran kapısına gider, şehre girdikten sonra Hz.İsa'nın mendilinin muhafaza edildiği Kiliseyi ziyaret eder. Hasta Hz. İsa'nın Abgar Ukama'ya gönderdiği mendili çalarak cebine koyar ve Aziz Kosmas Hastanesi'ne döner. Mendil hastanın cebinde ışık ve nur saçmaya başlar. Yanmaktan korkan hasta mendili Kosmas Hastanesi'nin yanında bulunan Eyûb Kuyusuna atar. Kuyudan nur ve ışık çıkmaya başlar ve mendil bulunarak kiliseye iade edilir."

Eyûb Kuyusuyla ılgili bir başka efsane ise şöyledir: Genç bir kızın itilerek bu kuyuya atılması ve kızın günlerce sonra kuyudan sapasağlam çıkmış olmasıdır. Kızın ailesi kızlarının kaybolduğuna kanaat getirdikten sonra kuyudan su çekenler kuyunun derinliğinden sesler işitirler. Kuyuya bir kişi halatla indirilerek kuyunun derinliğinden gelen sesin yaşamakta olan kıza ait olduğu anlaşılır. Kız yeryüzüne çıkarıldığında nur yüzlü beyaz sakallı bir ihtiyara misafir olduğunu anlatır. Kızın kuyuda gördüğü ihtiyarın Aziz Kosmas, kardeşi Aziz Damianus veya Hz. Eyüp olabileceği söylenir...

Eyûb Nebi Köyü ve Elyesa Efsanesi

Sultan Dördüncü Murat, 1639 yılında Bağdat Seferine giderken Viranşehir ilçesine bağlı bir beldeye gelip konaklar. Ordusuyla birlikte çadırlar kurulur ve gecenin burada geçirilmesi kararlaştırılır. Dördüncü Murat gece uyurken bir rüya görür. Rüyasında konakladığı bu beldede Eyûb peygamberin gömülü olduğu söylenir. Sabah olunca Dördüncü Murat atına

Eyüp Nebi Köyü'nde Elyesa Makamı
(Fotoğraf: Ahmet Efe)

biner rüyasının etkisiyle Eyûp Peygamberin kabrini arar. Bu sırada atı, sağ ayağını durmadan belli bir yere vurur. Dördüncü Murat orayı kazdırır ve Eyûb Peygamberin mezarını bulur. Ardında oraya bir türbe yaptırır. Bu civardaki 17 köyü de buna vakfeder. Bugün bu civardaki birçok köy vakıftır. Bu köyde Hz. Eyûb peygamberin oğullarının yanı sıra karısı Rahime Hatun'un da kabri bulunmaktadır.

Yine rivayetlere göre, Hz. Eyûb peygamberin burada yaşadığını öğrenen Elyesa Peygamber uzun ve meşakkatli bir yolculuktan sonra bu köye varır. Yaşlı ve yorgun olan Elyesa Peygamberi henüz köyün girişinde insan kılığında şeytan karşılar. Elyesa Peygamber, Eyüp Peygamberin burada olup olmadığını sorar. Şeytan bu kadar yolu boşuna geldiğini, burada Eyûb Peygamberin yaşamadığını söyler. Eceli de tamam olan Elyesa Peygamber, Eyûb Peygamberi göremeden oracıkta vefat eder. Kendisini oraya gömerler. Elyesa Peygamber'in türbesi Eyûp Peygamberin kabrinin bulunduğu köyde ve çok yakınındadır...

Hz. İsa Kuyusu Ulu Cami
(Fotoğraf: Burhan Akar)

Hz. İsa ve Sofra Köyü Efsanesi

Harran ile Ceylanpınar arasında Devlet Üretme Çiftliği'nin sınıra yakın olan Sufra Köyü, anlatıldığına göre ismini Hz. İsa ile havarilerinin arasında geçen bir olaydan almış. Hz. İsa ve havarileri Yahudilerin gazabından kaçtığında bu köye gelmişler. Aç, susuz ve yorgunluktan bitkin halde kalan havariler, Hz. İsa'dan Allah'ın kendileri için bir sofra indirmesini isterler. Hz. İsa, Rabbine yalvarır bunun üzerine Allah onlara gökten yere bir sofra indirir. Bu olay Kur'an-ı Kerim'de şöyle geçer: "Havariler demişlerdi ki: Ey Meryem oğlu İsa, Rabbin bize gökten bir sofra indirebilir mi? Hz. İsa İnanıyorsanız Allah'tan korkun dedi. İstiyoruz ki, ondan yiyelim, kalplerimiz tatmin olsun (iyice yatışsın), senin bize doğru söylediğini bilelim ve buna bizzat tanık olalım, dediler. Meryem oğlu İsa da Allah'ım, Rabbimiz, bizim üzerimize gökten bir sofra indir ki, bizim için, önce ve sonra gelenlerimizi için de o gün bayram olsun, senden de bir mucize olsun. Bizi rızıklandır, sen rızık verenlerin en hayırlısısın. Allah buyurdu ki: Ben onu sizin üzerinize indireceğim, ama ondan sonra sizden kim inkâr ederse ben ona dünyalarda hiç kimseye yapamayacağım azabı yaparım" *Hz. İsa ve havarilerinin gökten inen sofrayı burada yediğine ve köyün isminin de bundan dolayı Sufra Köyü olduğuna inanılır.*

Kara Köprü Efsanesi

Urfa'nın güzel mi güzel bir beldesi olan kara Köprü, bir zamanlar bağ, bahçeleri ve içinden akan dere ve pınarlarıyla cennet bahçesi gibiymiş. Özelikle nar ağaçlarının açtığı mevsimlerde nar çiçeğine bürünen kara Köprü yıllarca mesire yeri olarak kullanılan şirin bir beldeymiş. Üzerine türkü yazılmış nadir yerlerden biri olan Kara Köprü, Urfalı müzisyenlerin eğlendiği, müzik icra ettiği yerlerden biriymiş. Kara Köprü'nün ismi bu beldenin içinden geçen derenin üzerine kara taştan yapılmış olan köprüden kaynaklanmaktadır. Köprünün yapılış hikâyesi: ise bir efsaneye dayanmaktadır. "Osmanlı Padişahı Dördüncü Murat Bağdat Seferi'nden dönerken Urfa'nın narı ile meşhur, yeşillikler içinde ve serin suların aktığı dereleriyle dikkat çeken Kara Köprü'ye gelip burada yorgun argın olan ordusuyla istirahat eder. Uzun yoldan ve seferden yorgun dönen padişah kan ter içinde kalmıştır. Padişahı burada karşılayan yaşlı bir adam ona Nar suyundan bir tas şerbet ikram eder. Tasın içinde birkaç tane de saman çöpü vardır. Padişah bu yüzden çöpler boğazına gitmesin diye ağır ağır içer. Bitirdikten sonra adam, beğenip beğenmediğini sorar. Padişah güzel olduğunu ve kaç nardan bu şerbeti yaptığını sorar. Yaşlı adam, yarım nardan diye cevap verir. Padişah içtiği şerbetin çok güzel olduğunu ama içindeki saman çöplerinin bulunmasından dolayı rahatsız olduğunu söyler."

Yaşlı adam bunun üzerine "Padişahım, kan ter içinde kalmıştınız. Bu şerbeti bir defadan başınıza çekip içseydiniz size dokunurdu. Bu yüzden içine birkaç tane çöp koydum ki, yavaş yavaş içesiniz. Hastalanmayasınız" der. Padişah, yaşlı adamın bu inceliği üzerine Kara Köprü'ye bir nimette bulunmak ister. Gürül gürül akan derenin üzerine bir taş köprü yaptırır.

Kara Koyun Efsanesi

Urfa'ya bağlı Yaylabağı köyünün korusuna göçebe bir Türkmen beyi çadır kurar. Bunun çok güzel bir kızı vardır. Bu kız, köy korusunda sarı saçlarını rüzgâra vererek kendi koyunlarını otlatmaya çıkarmaktadır. Türkmen kızı narin, ince yapılı şirin ve haşin, ay kadar güzel bir kızdır. Yaylabağın'dan bir çoban da yine bu koruda koyunlarının otlatmaktadır. Çoban çok güzel kaval çalmaktadır. O muhitte ondan güzel kaval çalmasını bilen yoktur. Çoban bir gün koruda koyunlarını otlatırken Türkmen kızını

görür ve ona aşık olur. Türkmen kızı da bu sevgiye karşılık verir. Bundan sonra koruda sık sık buluşmaya başlarlar.

Türkmen kızıyla çobanın aşkı kısa sürede köyde dilden dile yayılır. Türkmen beyinin kulağına kadar gider bu söylenti. Çobanı yanına çağırtır. Ona kızını verebileceğini ama bir şartı olduğunu söyler. Bir hafta koyunlarını ağıla kapatacaksın ve onlara tuz yalatacaksın ve sonrada köy halkının gözü önünde köy yakınındaki dereye götürecek ve koyunları su içirmeden dereden çevireceksin eğer başarırsan sana kızımı vereceğim der. Çoban, beyin şartını kabul eder. Bir haftanın sonunda ahırın kapısı açılır koyunlar yerini çok iyi bildikleri dereye doğru gitmeye başlar. Çoban kavalının alıp çalmaya koyulur. Onun yanık sesini duyan koyunlar bir haftalık açlık ve susuzluğu unutur, suya yaklaşırlarsa da içmeden dönerler. Yalnız bir Kara Koyun dereye girer dudaklarını suya değdirir, fakat içmez. Daha sonra başını kaldırıp çobana bakar, oradan da sürüye katılır. Koyunlardan çok emin olan çoban Kara Koyunun bu hareketi karşısında bir hayli korkar. Ama sonunda Türkmen beyinin sözleriyle kendine gelir.

Şartımı yerine getirdin sana kızımı vereceğim lakin şu Kara Koyunu merak ettim neden ağzını suya değdirdi der. Çoban, "Bu Kara Koyunun anası çok haşindi etraftaki tarlalara zarar verirdi. Bir gün yine tarlada yakalayıp sopamla beline vurdum işte bu Kara koyun o sırada vakitsiz dünyaya geldi anası da bu doğumda öldü. Bunun için Kara Koyun benden intikamını almak istedi. Ama oda kavalımın sesine uyup sürüden ayrılmadı. Türkmen beyi çobanın şartını yerine getirdiğini kabul ederek kızını çobanla evlendirir. Kendisi de göçebeliği bırakıp Yaylabağı köyüne yerleşir.

Hızmalı Köprü Efsanesi

"Bugün batıdan doğuya doğru şehri ikiye bölen Kara Koyun Deresi ile bu dere üzerinde hâlen mevcut Hızmalı Köprü'nün bir öyküsü vardır, denir ki, şehrin güneydoğu kesiminde fakir, dul ve yaşlı bir kadın ile 18–20 yaşlarında kasarcılık yapan bir delikanlı yaşarmış. Bu delikanlı her gün sabah namazını müteakip Kasarcı Çayı'na gelir, kasar yaparak bu işten elde ettiği çok az bir ücretle iaşelerini temin eder ve yaşayışlarını bu minval üzere sürdürürmüş. Delikanlı her gün bu kasar işini sürdürürken kendisini bir derviş izlermiş. Bir gün derviş yanma yaklaşarak selâm vermiş ve delikanlıya 'evlâdım ben seni çok sevdim, ahlâkça mazbut birine benzersin ve görüyorum ki, işlerinde pek yolunda değil. Ben buraların yabancısıyım ve yine uzak bir diyara gideceğim benimle beraber gelir misin?' der. Delikanlı ise 'Ben yalnız değilim yaşlı bir anam var, eğer izin verir ise gelmek isterim' der. Öğle ise gidip anana danışalım diyerek beraberce yaşlı kadının yanına varırlar ve derviş durumu

anlatır, oğlunu evlât edineceğini, okutacağını söyler. Yaşlı kadın ise zaten oğlunun daha iyi yaşayabileceğini düşünerek razı olur. Birbirleri ile helâlleşip yola koyulurlar.

Şehrin dışına çıktıklarında derviş delikanlıya: 'Gözlerini kapa' der gözlerini kapayan delikanlı gözlerini aç dediğinde kendilerini kalabalık bir şehirde bulurlar. Dervişin bu şehirde bulunan tekkesinde bir müddet beraberce yaşarlar. Günlerden bir gün bu çocuk caddede gezerken bir kalabalığın ve bu kalabalık ortasında bir tahtırevanın gelmekte olduğunu görür. Önünden geçen tahtırevanın üstünde çok güzel bir genç kız görür ve bu kızla göz göze gelince anlatılması mümkün olmayan bir aşkla ona vurulur. Lâkin biraz sonra bunun mümkün olamayacağını zira kızın ülkenin hükümdarının kızı olduğunu öğrenir. Ama abayı yakmıştır artık. Bu düşünce ile günler benzi biraz daha solmaktadır. Bunun farkında olan derviş durumu bir defada çocuğun ağzından dinler. "Bunun için merak edip kederlenme. Gider Allah'ın emri ile isterim." der. Bunun üzerine çocuk: 'Aman şeyhim hiç bize verirler mi? başına dert açarsın olmaz' der ise de derviş hükümdardan kızı ister. Hükümdar bu teklife kızarsa da şeyhe karşı duygularını açığa vermez. Ancak fakir kimselerin yapamayacağı hediyeler ve masraflar şart koşar. Ve belli bir müddet verir. Bu müddette şartlar yerine gelmezse bu konunun bir daha görüşülmeyeceğini söyler. Müstakbel damat şeyhinden bu şartları duyunca aslında olmayan ümidi büsbütün yok olur.

Aradan zaman geçer verilen müddet bitmek üzere bir gün sabah namazına kalkan genç sırtlarına çeşitli mal ve eşya yüklü deve ve katırları tekkenin avlusunda görünce hayretle şeyhinin yanına koşar. Ve gördüklerini anlatır. Şeyhi ise: 'Bugün hükümdarın istediği hediyeleri götüreceğiz ve düğününü yapacağız' der. O gün halkında katıldığı bir kalabalıkla saraya varırlar. Hükümdar bu hediyelerin gelişi karşısında hayretle ağzı açık kalır. Hiç bahane ve itirazda bulunamaz. Evvelce söz verdiği üzere kızını bu gençle evlendirmeyi kabul ederek düğün hazırlıklarına başlar. Düğün dernek biter delikanlıyı sarayın bir köşesinde zifafa koyacak olan Şeyh ona sıkı sıkı tembih ederek şu istekte bulunur "zifaftan önce iki rekât namaz kıldıktan sonra benim için dua etmeyi sakın unutma." Bunu tekrar tekrar söyler. Ancak ömrü boyunca güzel bir yer görmeyen ve sevdiğine kavuşmanın heyecan ve zevki ile içeri girince iki rekât namazı alelacele kılar. O anda ne şeyhi ne de ona yapacağı dua hatırına gelir. O gece büyük bir mutlulukla yatarlar. Sabaha doğru kadın uyandığında kocasının yanında olmadığını görür. Bir müddet bekleyip ses verir ve gelmediğini görünce hizmetçilere sorar. Hiç kimsenin onu görmediğini anlar. Saray erkânı da büyük bir heyecana düşer. Şeyhin tekkesinde olacağı düşüncesiyle oraya gittiklerinde şeyhin de kayıplara karıştığını görürler.

Damat'a gelince gözünü açar kendini Kasarcı çayının başında bulur. Ve şeyhinin kendisine sıkı sıkı tembihlediği dua meselesi aklına gelir. Fakat iş işten geçmiştir. Doğru evinin yolunu tutar ve evine gelerek olup biteni annesine anlatır. Bu olanları büyük bir tevekkül ile karşılar. Kadın ise memlekette haftalarca kocasını aratmasına rağmen bulamaz, yanına bir hazine alarak adamlarıyla birlikte onu aramağa çıkar. Aradan aylar geçer diyar diyar dolaşır bu arada bir de oğlu olur. Konakladığı memlekette bir gece çadırında uyumaktadır. Şehirden müthiş bir feveran koptuğunu duyar. Ne olduğunu sorduğunda şehri sel sularının bastığını ve birkaç yılda bir bu felâketlere maruz kalındığını öğrenir. Bu şehir Urfa, çadırını kurduğu yer ise Samsat Kapısıdır.

Ertesi gün hem bir hayır işlemek hem de bir meşgale olacağı düşüncesiyle sel sularının şehri basmadan akabileceği bir dere faaliyeti kazdırmaya girişir. Tellal çağırtarak çalışabilecek herkes çağrılır. Şehirde hem bir iş sahası açılmış olması ve hem de sel felâketinden kurtulacağı için bütün halk bayram eder. Bunu duyan delikanlının anası da oğluna: 'oğlum bak şehirde bütün genç ve yaşlılar çalışıyor. Bu hayırseverin işinde sen de çalış, birkaç para kazan' der. Ertesi gün delikanlı gider ve bu işte çalışmaya başlar.

Günlerden bir gün bu hükümdar kızının çocuğunu bir ağlama tutar. Dadılar hizmetçiler her ne ederlerse ağlamasını durduramazlar. Çalışan amelelerden bazıları onu oyalayarak susturmak isteseler de bir türlü başarmazlar. Çocuk, işçiler arasında elden ele dolaşır dururken bizim delikanlının kucağına verilir. Ve o anda ağlaması durur. Oynamaya başlarlar. Durum çocuğun annesine bildirilir. Anne de' madem öyle bu işçi kazma işinde çalışmasın bu çocuğa baksın' der. Böylece o çocuğa bakmaya başlar. Bir gün delikanlının anası bohçasını karıştırırken oğlunun sırma işlemeli elbisesine rastlar: ' oğlum şu elbiseler artık bize yaramaz bu asillere yakışır. Bir elbise, memleketimize şu kadar yararı olan bu asil ve hayırsever kimselere götür hediye et' der. Oğlan da üzülerek elbiseyi alır, gelir çadırın önündeki adamlardan birine vererek: "Bu elbise bizim gibi fakir kimselere yakışmaz. Bunu bizim hediyemiz olarak kabul etmesini söyleyin' der ve elbiseyi verir, gider. Adam çadıra girip durumu anlatarak elbiseyi kadına verir. Kocasını bulma ümidini yitirmiş olan kadın kendi el işleri olan elbiseyi görünce büyük bir heyecanla: 'çabuk bu elbiseyi getiren adamı bulup getirin" der. İşçiler arasında adamı bulur palas pandıras getirirler. Şaşkınlık içinde olan delikanlıyı çadıra sokarlar. Kadın eski elbiseler içindeki genci görünce, hemen tanır o da karısını tanır. Böylece tekrar buluşmuş olurlar. Başlarından geçenleri birbirine anlatırlar. Yeniden mutlu hayata başlarlar.

Dere tamamlanır üstüne su kemerleri ve köprüler yaptırılır. Köprülerden birinin temeline onları yeniden yaptırabilecek mücevherler ve hızma koyarlar. Böylece yıkıldığında tekrar yaptıra bilinmesi için teminat sağlamış olurlar. O günden sonra bu köprünün adı kadının

hızma'sına istinaden Hızmalı, dere ise soyuna nispetle Kara Koyun adını alır. Bu aile öldükten sonra da derenin kenarına gömülmüşlerdir. Mezarların yeri bugün bellidir. Bu mezarlar askerî mahfelin, subay gazinosunun ve askerî kantinin arkasında dere kenarındaki küçük bir boşluktadır. Ne yazık ki ilgilenen olmadığı için çevresi daralarak kaybolma tehlikesi ile karşı karşıyadır.

Kara Cümcüm Efsanesi

Peygamberimiz Hz. Muhammed, Yukarı Mezopotamya'da fütûhatlar yapan Hz. Ali'den günün birinde, cennetlik ve cehennemlik birer ölüden haber getirmesini ister. Hz. Ali birinci seferde bir kabirle lisanı hâl ile konuşur ve Zaloğlu Rüstem'le karşılaşır. Onun ahvâlini Hz. Muhammed'e nakleder. İkinci seferde cehennemlik biri ile konuşur. Bu defa Kara Cümcüm ile karşılaşır. Kendisine dünyadaki hayatını sorunca Kara Cümcüm: 'Ben dünyadaki çok büyük hazinelere maliktim. Bu hazinemi çok sayıdaki cariyeleri satarak elde ettim. Bir gün her taraftaki altınların tükendiğini ancak Cümcüm Köyü'nde altının hâlâ bulunabileceğini tahmin ederek çok güzel bir cariyemi buraya gönderdim. Tellal cariyemi satılık diye pazara çıkarınca köyden bir genç buna âşık olur. Annesinden bir altın ister. Annesi altınlarının kalmadığını ancak oğlunun aşkını da belirterek oğlunu babasının mezarına gönderir ve ' oğlum, biz ölülerimizi ağzına birer altın koyarak gömerdik. Sen de git babanın mezarını aç ağzındaki altını çıkar ve gel bu güzel cariyeyi al' der.

Bu ihbarı alınca ben bu defa çevrenin bütün mezarlarını açtım. Ölü insan kemiklerini yeryüzüne saçtım, bütün kuru kafaları parçalayarak altınlarını topladım. İşte şimdi bu yüzden cehennem azabı içindeyim. Bana kurtuluş yolu göster ya Ali!' der.

Hz. Ali, 'peki tekrar dirilir, hayata dönersen ne yapacaksın' der. Kara Cümcüm: 'Ben bütün hazinelerimi insanların hizmetine harcar, onların mesken tuttukları her eve mermer borular döşetir bu borulardan su yerine süt gönderirim.' Hz. Ali, 'Madem bu hizmeti yapacaksın küm (kalk) biiznillah' der ve Kara Cümcüm hayat bulur. Yetmiş bin sağım hayvanı (koyun inek) satın alır.

Yaptırdığı mermer havuzlarda biriktirdiği sütleri meskenlere mermer oluklarla dağıtır. Bundan sonra çok adil bir hükümdar olur. Hatta bir mermer olukla da Maraş'taki Kisra Sarayının aş ocağına süt gönderdiği rivayet edilir. Bugün Cümcüme-Dutluca-Dikili-Karababa mevkilerinde bu efsane mezarlara rastlandığı söylenmektedir."

Urfa'da Kültürel ve Sosyal Hayat

Max Weber, şehirleri mabet, kale ve çarşı etrafında kurulan yerleşim yerleri olarak tanımlar ve ardından mabet etrafında kurulan şehirleri "***Kutsal***", kale etrafında kurulan şehirleri "***Garnizon***", çarşı etrafında kurulan şehirleri ***"Ticaret"*** şehirleri olarak tanımlar. Şehirlerin etrafında şekillendiği yapı, aynı zamanda o şehrin kültürel ve sosyal hayatını şekillendirir. Şehir tapınak etrafında kurulmuşsa ***kutsal,*** kale etrafında kurulmuşsa ***garnizon,*** çarşı etrafında kurulmuşsa ***ticarî*** refleks gösterir.

Bu bağlamda Urfa'ya baktığımızda, şehrin 13.500 yıllık Göbeklitepe Tapınağı, 5000 yıllık Balıklı Göl ve 3.500 yıllık İbrahim makâmıyla bir yandan kutsal bir şehir, diğer yandan çarşısı ve büyük verimli toprakları/ovalarıyla ticaret şehri refleksi gösterir. Urfa, bu anlamda tarih boyunca bu iki kaynaktan (din ve tarım) beslenmiş ve sosyal hayatını bu ikisi etrafında şekillendirmiştir. Urfa, tarım toplumu olduğu için feodalite burada çok ama çok güçlüdür. Hâlâ aşiretçiliğin ve ağalığın en güçlü olduğu yer Urfa'dır. Şehirde feodalitenin güçlü olmasının arkasında binlerce dönüme sahip ağaların varlığı saklıdır. Ticaret ve siyaseti belirleyen feodaliteden kurtuluş, ancak şehrin tarım toplumundan sanayi toplumuna geçmesiyle mümkündür. Urfa'nın kültürel ve sosyal refleksini din ve tarım üzerinden gitmeden çözmek mümkün değildir. Zira bu iki

Halil-ür Rahman Camii

unsur tarih boyunca şehrin kazanımı olduğu kadar, geri kalmışlığının ve modernleşememesinin en büyük sebebidir. Çünkü toprağa bağımlı tarım toplumu refleksi göstermektedir. Dindar olduğu için kaderci, toprağa bağımlı olduğu için kapalıdır. Kadercidir, köylüsü yılda bir kez ekip biçtiği toprağından verim alabilmek için yağmur duasına sığınır, esnafı ise tarihi çarşılarında oturup "***er rizku alallah***" diyerek müşterinin ayağına gelmesini bekler.

Coğrafya Bir Kaderdir Ama!

Coğrafya kader ilişkisi bağlamında en büyük benzerliği Urfa göstermektedir. İbni Haldun'un ***"coğrafya kaderdir"*** ve "***soğuk iklimlerin insanları cesur ve çalışkan, sıcak iklimlerin insanları korkak ve tembel olur"*** tanımlamasında olduğu gibi, sıcak, çöl iklimine sahip Urfa'da zaman ağır işler, rehavet ve tembellik hâkimdir. Doğu toplumlarına özgü rehavetin verdiği tembellik dillerine dahi aksetmiştir. Urfalıca veya Urfa ağzı ise uzun konuşmaktan hoşlanmayan, tembel insanların kısa sözcüklerle kurduğu sözcüklerden oluşur. Meselâ ***"geliyorum"***, ***"gidiyorum"*** diye sözcüğü uzatmak yerine ***"geliyem"***, ***"gidiyem"*** gibi harfleri yutarak oluşturulan bir dildir. Bu sıcaklığın tesiri şehrin sosyal ve ticarî hayatındaki rehavetten dahi anlaşılır. Bu bir nevi İbni Haldun'un "coğrafya kaderdir" sözünü doğrular gibidir. Zira coğrafik anlamda baktığımızda, Urfa, çöl iklimi sıcaklığına sahip olduğu için İbni Haldun'un deyimiyle tembel ve kadercidir.

Şehir mabet etrafında şekillendiğinden, tarih boyunca fizik ötesi koruyucuları olmuştur. Pagan döneminde ay, yıldız, güneş şehrin koruyucu tanrıları iken, Hıristiyanlık döneminde İsa'nın mendili/mektubu, İslâmî Dönemde ise İbrahim makâmı şehrin koruyucudur. Üretimi tanrıya, güvenliği peygamberlere havale eden şehirde zevk ve rehavet olmazsa olmazdır. Kutsalı bol olan her toplum gibi düşünceyi sınırlamış, kendine mahsus tabular oluşturmuştur. *Öyle ki bu düşünce biçimiyle şehirde hakikat efsaneye, efsane de hakikate dönüşmüştür.* Urfa'nın tarih boyunca kendini değiştirmek diye bir derdi hiçbir zaman olmamış, bilâkis kendisini değiştirmeye gelenleri kendisine benzetmiştir. Ayrıca rehavetin getirdiği ortamdan fazlasıyla faydalanmış ve ***"ehli keyf"*** bir dünya oluşturmuştur. Bu ehli keyf dünyada ***"yemek"*** ve ***"müzik"*** şehir olmazsa olmazı olmuştur. Urfa'da yaşamış olduğuna inanılan dokuz peygamberden bahsedilir. Urfa'da anlatılan Peygamber Kıssalarına baktığımızda hiçbiri hakikatle uyuşmaz. Daha çok efsaneler çerçevesinde anlatılır. Mevlâna Hz. İbrahim Nemrut mücadelesi tevhid akidesi çerçevesinden anlatılırken araya Yusuf Züleyha kıssasından bir parça eklenerek ***"İbrahim Anzılha/Züleyha"*** aşkına dönüştürülür ve daha sonra Pagan Balıklı Göl tapınağı yeni bir efsaneyle "İbrahim ve Anzılha Gölü" adını alır. Şehir İbrahim Peygamberi o denli kendiyle özdeşleştirmiştir ki, her doğan dört erkekten birine ***"İbrahim"***,

"Halil" yahut *"İbrahim Halil"* adını verir. Yine Hz. **İbrahim'in misafirperverliğini yaşatmayı kendine bir görev addeder.** Yıllarca Karayoluyla Hacca giden hacıları Urfalılar evlerinde ağırlayarak İbrahim'in yolundan gittiklerini göstermiş olurlar. Urfa'da misafirleri otelde ağırlamak çok ayıptır. *Misafir ancak evde ağırlanır ve bu bir İbrahimî gelenektir.* İbrahim Peygamber, oğlu İshak'a eş bulması için azâbını Harran'a gönderir, azâbı kuyu başında gördüğü Rebaka'yı İshak'a eş olması için alıp getirir. Yakup Peygamber, Rebeka Kuyusu başında dayısı kızlarına âşık olur ve onlarla evlenir. Musa, Şuayp şehrinde, Şuayb'in kızına âşık olur ve evlenir. Urfa'da peygamber efsaneleri hep aşk ve evlilik etrafında anlatılır. Çünkü Urfalı zevki, eğlenceyi, aşkı en az din kadar çok sevmektedir...

Müzik Bu Şehrin Ruhudur

Müziği Urfa'dan çekip alırsanız, Urfalının kendini ifade edecek başka bir dili bulunmaz. Müzik demek, Urfalının kendini dışa vurduğu dil demektir. Müzik burada zikirdir, duadır, ibadettir, âyindir. Bir akademi işlevi gören Sıra Geceleri, adını Yunanca *"Sıra"* kelimesinden almış, Antik Yunan'ın *"Şölen"* lerinden ilhamla günümüze kadar değişim ve dönüşüme uğrayarak gelmiş bir kültürdür. Urfa sosyal hayatının en belirleyici geleneği **Sıra Gecesi**'dir. Sıra Gecesi dinin, siyasetin, sanatın, musikinin ve şehrin güncel olaylarının konuşulduğu bir platformdur.

mabet etrafında şekillendiği gibi musikisi de Kilisede doğmuştur. II.-IV. yüzyıl arasında yaşamış Aziz Badaysan, Aziz Afraim ve Aziz Yakup'un yazdığı şiirler/ilâhiler bugün dahi Doğu ve Batı Kiliselerinde okunmaktadır. Meselâ milâdi II. yüzyılda yaşayan Aziz Bardaysan'ın yazıp bestelediği şiirler gitar eşliğinde Urfa sokaklarında söylenmiş ve etkisi yüzyıllarca devam etmiştir. Tarihte *"Bardaysancılar"* diye bir müzik ekolü doğmuştur. Urfa'nın müzik ile olan ilişkisini daha sonraları tarihî Harran Üniversite'nde görüyoruz. Müzik Risaleleri yazan İhvan-ı Safa, Harran Üniversitesinin birikiminden faydalanmıştır. Yine müzikle adı özdeşleşen Büyük Türk filozofu Farabî ve Kindî tarihi Harran üniversitesi âlimleri arasında yer almaktadır. Bir dönem delileri tedavi etmede etkili olan ve bugünkü Rast makamına karşılık gelen *"Rehavi"* makâmı Urfa'da ortaya çıkmıştır.

Evliya Çelebi'nin yazdığına ***göre "Hz. İsa Urfa'ya gelmiş ve buradaki bir kiliseye inmiştir. Onun için buraya "Mesih Dirî" derler Hâlâ maruftur. Havariler burada İncil'i gayet hazin bir sesle okumuşlardır. Onun için o makâma "Ruhavî" demişlerdir"*** diye yazmıştır.

Müzik ve yemeğin kültürel ve sosyal hayatı şekillendirdiği Urfa'da, nişan, düğün, sünnet gibi yalnızca insanların mutlu günlerinde yemek verilmez, aynı zamanda cenaze merasimi olan ***"Taziyeler"***de de yemek vermek, sofra açmak bir gelenektir. Urfalının yemeğe olan düşkünlüğü ve damak zevki şehre dışarıdan gelen seyyahların dahi dikkatini çekmiştir. Meselâ Evliya Çelebi ***"Urfa halkı garip dostu ve gönül okşayan adamlardır. Gece ve gündüz misafirsiz yemek yemezler"*** diye yazmıştır. Tavernier ise "***Urfa'da Türkiye'nin başka hiçbir yerinde yiyemeyeceğiniz kadar güzel yemekler yiyebilirsiniz***" diyerek şehrin eşsiz damak zevkine vurgu yapmıştır. Şehrin yemeğe düşkünlüğünün sınırı yoktur. Viranşehir veya Harran'dan getirilen koyunun eti, Birecik'ten getirilen patlıcan, Cülap'tan gelen domates ve Paşabağı'ndan gelen isot ile ancak güzel bir kebap yapılacağını şart koşan bir zihniyet! Çiğ Köfte efsanesinde ise, köftenin yapıldığı çürütülmüş et ceylan avından elde edilmiştir. İlginçtir Urfalı, Çiğ Köftenin yapılış öyküsünün tarihini dahi İbrahim Peygamber-Nemrut mücadelesine götürerek, ona bir kutsiyet kazandırır. Yemek ve müzik yalnızca sosyal hayatı değil, zihin dünyasını da şekillendirmiştir. Yemek üzerine en çok deyim ve atasözü olan şehirlerden biridir Urfa. Yeme-içmeye yakılan türküler üzerine ayrıca durmak gerekir. ***"Desinler yedi öldü, demesinler aç öldü", "Bir günde iki yere davet edileciğime Allah canımı alsın", "İyi yemek israf olacağına, kötü karın yırtılsın", "Ölenle ölünmez, bari kebabı öldürmeyelim", "Yediğinin hakkını ver"*** , ***"Can boğazdan gelir" vb.*** birçok atasözü ve deyim şehrin yemek zevkini ve bunun sosyal hayattaki karşılığının ipuçlarını vermektedir.

Beş yüz yemek çeşidini aşan mutfak kültürüyle şehir, yemek zevkini bu denli içselleştirmesi anlamsız değildir. Geçmişi günümüzden 13.500 yıl öncesine giden Urfa'nın çok çeşitliliği ve kültürlüğü yemek veya müzik gibi tek bir alanda indirgemek mümkün değildir. Urfa'nın kültürel zenginliği ve çoğulculuğu birçok alanda kendini göstermektedir. Urfa'nın çeşitliliği görünen yüzünden (somut) daha çok

görünmeyen (soyut) alanda kendini gizlemektedir. Zira bu çoğulculuk bir yandan Urfa'nm sosyal hayatını zenginleştirirken, diğer yandan şehrin davranış biçimini de şekillendirmektedir.

Urfa'da Hiçbir Şey Kesin Çizgilerle Ayrılmaz

Bu çeşitlilik ve çoğulculuğu din, ırk, mezheb, dil, kültürel ve folklorik çeşitlilik oluşturmaktadır. Meselâ Urfa'daki çoğulculuğun oluşmasında yüzyılların birikimi olan tarihi, kültürel ve sosyal hayatın etkisi büyüktür. Yine Sâbîilikten Zerdüştlüğe, Zerdüştlükten Yahudiliğe, Yahudilikten Hıristiyanlığa, Hıristiyanlıktan İslâmiyet'e kadar çeşitli din ve mezhebin bu çoğulculuğun oluşmasında söz konusudur. Öyle ki Urfa Paganizmin, Sabîîliğin de merkezidir. Hıristiyanlığın Yakubilik mezhebinin kurucusu Viranşehirli Aziz Yakup'tur. Yezidiliğin ilk kurucusu Şeyh Adiy, Suruç'ta meftun bulunan Şeyh Mesleme'nin müridididir. Manizim, Hermetizim inançlarının ilk ortaya çıktığı yer Harran'dır. Doğu Kadim Hıristiyanlığı Urfa'da şekillenmiştir. Kültür, inanç ve geleneklerin içinde fazlasıyla hissedeceğimiz bu etkiler, Urfa'nın çoğulculuğunu besleyen dinamiklerdir. *Zira Urfa'da hiçbir şey kesin çizgilerle ayrılmaz, melez bir özellik gösterir.* Meselâ nasları kati ve sabit olan din bile Urfa'nın bu çeşitliliğinden payını alarak Urfa standartlarına göre şekillenmiştir. Burada Peygamberler acıdan, dertten hoşlanan, mecnun gibi âşık tipler olarak karşımıza çıkar. Acı ve trajediden zevk alma, kendini acıyla tanımlama bu şehrin genetiğine sinmiştir. Acı Çiğ Köfteyi yer, acı türküler çığırır ve acıdan zevk alır. Diyebiliriz ki Urfa, acının zevkle yoğrulduğu tek şehirdir.

Urfa, İbrahim Peygamber'i en çok içselleştiren şehir olarak bilinmesine rağmen, dinî hayatı saf İslâm akidesinden/İbrahim mesajdan daha çok tasavvufa dayanır. Urfa, dinî ve sosyal hayatında şer'i değil, tasavvufidir. Hatta İslâm coğrafyasının başka yerlerinde göremeyeceğimiz farklı ritüellere sahip bir tasavvufî anlayışı vardır. Urfa tasavvuf anlayışında güçlü bir melâmetî damar vardır. Dazlak Baba, Baba İshak, Kalenderi anlayışın izlerini sürmek mümkündür. Henüz tarikatların ortaya çıkmadığı fakat İslâm tasavvufunun ilk neşv-ü nema bulduğu dönemlerin en büyük zatlarından biri olan Şeyh Hayat-ı Harranî, Harran'da metfundur. Ve öldükten sonra tasarrufu devam eden dört zattan biridir. Başka coğrafyalarda Nakşibendilik ile Kadirîliğin, Kadirilik ile Rufailiğin ritüel olarak bir birinden kesin çizgilerle ayrılmasına karşılık, Urfa'da bunlar iç içe geçmişlerdir. Hatta bu konuda araştırma yapan İlâhiyatçı bir arkadaşımız farklı tarikatların birbirinden izler taşıması karşısında şaşırmıştır. Meselâ âyin sırasında (zikir) cezbe (trans) halinde iken kendi kendini şişleme (Debbus) yalnızca Rufailiğe ait iken Urfa'da âyin sırasında bunu Kadiriler de yapmaktadırlar. Yine Dergâh Camii'nde her sabah yapılan zikirde (vird) bütün tarikatlara gönderme yapılması dünyanın hiçbir yerinde yoktur. Bu anlamda *Urfa, dil, din ve mezhep olarak farklılıkları*

kendi potasında eriten, kendine mahsus bir düşünüş ve hayat biçimi geliştiren müstesna şehirdir. Bu olguda din, dil, ırk, mezhep ve tarikatlar asgarî müşterekleri azamî müştereklere çevirerek bir arada yaşama tecrübesi sunmuşlardır. Bu binlerce yıllık birikiminin sonucudur.

Urfa'da günlük hayat ağır ve âheste işler. İnsanların büyük şehirlerde olduğu gibi bir yerlere koşuşturmak için acelesi yoktur. Çünkü köylü ekini ekmiş, yağmuru Allah'tan beklemektedir. Şehirli dükkânını açmış kısmetini beklemektedir. Şehirde meşhur bir deyim vardır; "***Hacı amca acele işe gelemez"*** veya ***"Hacı amca acele işi sevmez"*** diye. Devlet memurlarında dahi başkent memurlarında olduğu gibi kanun ve kurallara riayette hassasiyet yoktur. İşler daha çok hatır gönüle dayanır. Çünkü geçmişi savaş ve talanlara yazılmış bu şehrin tarihinde kanunlar çoğu zaman olmamıştır. XVIII. yüzyılda şehre gelen bir seyyah, büyük bir isyanın yaşandığını görmüş ve *"bu topraklarda devlet hiçbir zaman olmamıştır"* diye yazmıştır. Gelenek hukuktan daha güçlüdür. Şehir, gelenek ve töreden kaynaklanan binlerce trajik hikâyeyi bağrında saklamaktadır!

Urfa'nın sosyo-kültürel hayatını sadece birkaç nokta üzerinden tahlil etmek ve tanımlamak mümkün değildir. Urfa üzerine tezler yazılabilecek kadar zengin bir geçmişe ve sosyal hayata sahiptir. Şehrin görünen bir ehli keyf yüzü var, bir de görünmeyen acı ve hüzünden beslenen trajik bir yüzü vardır. Şehrin bu iki yüzünü iyi okumadan tanımlamak mümkün değildir. Urfa, bugün Güney Doğunun yıldız şehri olarak, dindar ve mütedeyyin yapısı, çoğulcu sosyal ve kültürel hayatıyla kadim zamanlarla modern zaman arasında kalmış ***"arafta"*** bir şehirdir. Özellikle GAP ile birlikte gelen değişim, ekonomik canlanma, sosyo-kültürel hayatının değişmesi ve her yıl ortalama 40- 50 bin yeni çocuğun doğması, şehri içinden çıkılmaz bir noktaya getirmiş, bu yüzden eğitim sıralamasında şehirlerarasında 79. sıradadır. İçeriden ve dışarıdan büyük göçler alan Urfa, ***"şehirlilik"*** kimliğini kaybetmek üzeredir. Şehir bir yandan dışarıya şehirli ve beyin göçü vermenin sıkıntısını yaşarken, diğer yandan içeride köylü göçüyle karşı karşıya kalmıştır. Suriye Savaşı ile birlikte de altı yüz bin Suriyeli göçmene kapılarını açmıştır. Şehrin kırsaldan ve Suriye'den aldığı bu göçlerle demografik yapısı değişmiştir. *Şehrin birlerce yıllık kadim geleneği yok olmaya yüz tutmuştur.*

Eyûb Nebi
(Fotoğraf: Burhan Akar)

Urfa'nm sosyo-kültürel olarak kendini yeniden dönüştürebilmesi için eğitim ve kültüre önem vermeli, geçmiş birikiminden ilham almalıdır. Şehrin refleksini oluşturan mabet şehri, ticaret (tarım)şehri olgusu üzerinde durmalı, bu iki unsur üzerinden kendini yeniden konumlandırmalıdır. Efsaneleri din, dini ise efsane yerine koymamalı, yemek, müzik ve sıra gecesi gibi hizmet sektöründen daha çok üretime dayalı sektörlerde kendini ifade etmelidir. Sıra Gecesi, müzik, Çiğ Köfte ve yemek (lokanta) gibi hizmet sektörlerinden daha çok, tarıma dayalı sanayisi ve üretimiyle öne çıkmalıdır.

Bu bağlamda Urfa, kutsal şehir efsanesinden kurtulmadıkça ticaret şehrine dönüşemez. Çünkü kutsal büyüdükçe ticaret küçülür, ticaret büyüdükçe mabet küçülür. Urfa'nm ticarî ve modern bir şehir olabilmesi için kendini "mabet şehir" dışında yeniden tanımlaması gerekir. Urfa, büyük verimli ovalara/topraklara sahip bir şehir olarak ticaret şehrine dönüşebilmesi için tapınaklar dışında bir düşünce geliştirmelidir. Büyük verimli arazileri sahip dolması/topraklarını kiraya veren ticaret şehri konumuna yükseltir. Bu da şehrin ticarî olarak canlanmasına, sosyal hayat olarak zenginleşmesine ve gelişmesine yol açar. Urfa, binlerce yıllık geçmişi ve kültürel zenginliğiyle yeniden sosyo-kültürel hayatını şekillendirecek birikime ve tecrübeye sahiptir. Yeter ki bu birikimi harekete geçirecek iradeyi ortaya koysun veya ortaya koyabilecek öncüler çıkabilsin!

Urfa
Halk Hikâyeleri

"Ne güzel hikâyeler dinlerdik
Komşu kadınlarından
Bir yanda yedi başlı canavar
Öbür yanda Mehmet şah
Peşinden koştuğu padişah kızı
Uykularımızda bir düştü
Aşk hayatımızda ince bir ayrıntı"

Mehmet Kurtoğlu

Urfa Halk Hikâyeleri Üzerine Bir Değerlendirme

Henüz televizyonların evlere girmediği 1970'lerin ortalarından 1980'lerin başına kadar Urfa'da süre gelen bir gelenek vardı. Uzun kış geceleri vakit geçirmek için konu-komşu bir araya gelir, hikâye anlatılırdı. Böylece hem vakit geçirmiş olur, hem de gürültü yapan çocukları bir araya toplayarak susturmuş olurlardı. Çünkü hikâye anlatıldığında çocuklar pür dikkat dinler, nefes bile almazdı.

Bu yıllarda akşam yemeğinden hemen sonra, özellikle komşu kadınlar bir araya toplanıp hem yiyip içer hem de içlerinden biri hikâye anlatılırdı. Hikâye anlatan kadınlar okur-yazar olmamalarına rağmen, sanki bir masal yahut hikâye kitabından okuyormuş gibi anlatırlardı. Yüzlerce hikâyeyi akıllarında tutuklarından dolayı güçlü bir hafızaya sahiptiler. Hikâye anlatma bir hafıza ve kabiliyet işi olduğundan herkes anlatamazdı ve ancak her mahallede bir veya iki kadın hikâyeci olurdu. Çünkü hikâye anlatmak başlı başına bir sanat ve bu sanatı en iyi kadınlar icra ediyorlardı. Anlatan kişinin iyi bir hafızası olduğu gibi olayları ve tasvirleri süslemesi de ayrı bir maharet gerektiriyor. ***"Binbir Gece Masalları"*** gibi ardı ardına uzun hikâyeler dinlediğimiz olurdu. Kocaları kahveye ya da yatıya giden komşu

kadınları çoluk çocuklarıyla bir evde toplanırdı. Kışın soğuğunu ise oturdukları odanın ortasına kurdukları tandır ile geçiştirirlerdi. Dört ayaklı büyükçe tahtadan bir kürsüye benzeyen tandırın ortasına mangal konurdu. Mangalın içinde köz olmuş ateşin üstü kül ile örtülür ve tandır dediğimiz büyük kürsünün üstüne büyük bir yorgan atılarak dört etrafında çoluk çocuk bütün herkes ayaklarını içine sokarak otururdu...

Köylerde ise daha çok köy odalarında erkekler sohbet eder, yaşlılar ya tasavvufî ya da kıssadan hisse hikâyeler anlatırlar. Urfa köylerinde ayrıca "Dengbej" denilen âşıklar, yaşanmış olaylar üzerinden hikâye ve destanlar anlatırlar. Bu Kürtçe sözlü edebiyatta ***kilam ve stran*** söyleyen sanatçıların adıdır. Dengbêj sözcüğünün kelime anlamı; deng 'ses', bêj 'söyle'dir. Bu kelime, sözün ahenkle icra edilmesini sağlayan kişi anlamında kullanılmıştır. Dengbêjler genellikle köyden köye dolaşarak hayatlarını, söyledikleri destanlar, kılamlar, ilâhîler ve hikâyeler ile sürdürmektedirler. Bazıları erbane (tef), bılur (kaval) gibi çalgılarla söyleseler de, dengbêjlerin çoğu herhangi bir çalgı âleti kullanmadan, gırtlak gücüne dayanarak sanatlarını icra ederlerdi. Kahramanlıkların anlatıldığı ve 'şer' denilen sıtranlardan (şarkı) avcılığa, baharın güzelliği 'kılam'lardan, düğün ve eğlencedeki mutluluktan, zaferlerin heyecanına kadar, hastalıktan kaynaklı acılardan, haksızlık birçok konu, değişik şekillerde sanat olarak sözlü Kürt edebiyatında yerini almıştır. Dengbêj kelime mânâsı olarak sese biçim, hayat, renk veren anlamındadır. Dengbêjlerin seslerini kullanarak yarattıkları yapıtlara lawik ve kilam denir. Doğu Anadolu ve Güney Doğu Anadolu'da gelenekselleşmiş olan Dengbêjlik (Van, Kars, Erzurum, Ağrı, Muş vs.) gibi yerleşim yeri köylerinde hâlâ sürdürülmektedir.

Ayrıca Urfa'da 70'li yılların sonuna kadar sokaklarda destan satıcıları vardı. Bunlar bir A4 sahifesine basılan hece ölçüsüyle daha çok aşk, acı, ölüm ve trajik olaylar üzerine yazılan destanları bir kasete okuyarak, çanta teypte sesi açarak halka dinletip, öylece satarlardı.

Dönüp geçmişe baktığımızda anlatılan hikâyelerin güzel ve insanı büyüleyen bir yanı, anlatanların da büyük bir anlatım kabiliyetleri olduğudur. Doğu kültürünün sözlü geleneğe bağlı olduğunun en büyük kanıtı bu hikâyelerdi. Hikâyeyi yalnızca

kadınlar anlatmazdı, erkekler de hikâye anlatırdı. Urfa'da erkekler, daha çok halk kültüründe "mesele" denilen "menkıbe" ya da "kıssa" anlatırlar. Hatta bugün bile Urfa'da yaşlılar arasında gözlemlediğimiz bir özellik var ki ince, güzel ve aynı zamanda şehrin derin geleneksel kültürünün bir devamıdır. Meselâ, bir genç nahoş bir hareket yaptığında, onu doğrudan ikaz edip bozmak yerine, ustası, babası ya da bir büyüğü onu terslemez, hiçbir şey olmamış gibi davranır ve yaptığı hoş olmayan hareketin kötülüğünü anlatan bir "mesele" yani kıssadan hisse anlatır. Ve o genç de anlatılan bu kıssadan kendine bir pay çıkarır.

Urfa halk hikâyeleri çok yönlü okumalara açık, zengin çağrışımlar içinde barındıran bir özelliğe sahiptir. Kültürel bir hazine gibidir. Urfa'da anlatılan hikâyeler büyük bir coğrafyayı içine alır. Bu ise Urfa'nm fikrî anlamda büyüklüğünü gösterir. Hindistan'dan Mısır'a, Kafkaslardan Afrika'ya kadar uzanır. Yalnızca bu hikâyelerde İstanbul ulaşılmaz bir şehir gibi görünür. Bu, hem İstanbul'un güzelliğinden hem de altı yüzyıllık bir İmparatorluğun başkenti olmasından dolayıdır. Bu hikâyelerdeki şehirler, ya uzaklığı belirtmek ya da güzelliği sembolize etmek için kullanılır çoğu zaman...

Meselâ Tolstoy'un ***"İçimizdeki Şeytan"*** adlı hikâye kitabındaki hikâyelerden birinde mekân olarak Urfa geçer. Aslında bunun tercümeden kaynaklanan bir hata olduğunu, Urfa değil de Ufa şehri olduğunu söyleyenler de vardır. İster Ufa ister Urfa olsun hikâye eskiden Hıristiyan şimdi ise Müslüman bir şehirde geçer. Ayrıca Tolstoy'un şehre yüklediği anlam da Urfa ile bire bir örtüşür. Tolstoy'un Urfa'da geçen İlyas adlı hikâyesidir. Hikâyede bugün bile görebileceğimiz Urfalı tipolojisi seçilir. Urfalının zenginliğe de fakirliğe de olan bakışı daha da önemlisi Urfalının fakirlik karşısındaki tevekkülü karikatürize edilir...

Kadını Ön Plana Çıkaran Düşünce Yapısı

Doğu toplumlarında kadının ezildiğinden, horlanmışlığmdan hep bahsedilir. Ama Urfa halk hikâyelerinde bunu genelleyecek olursak bütün doğu hikâyelerinde kadın ön plandadır. Kadın erkek kahramanla aynı saftadır. Hatta genel geçer zihniyet algılamasında kadın şeytanî, sinsi gösterilirken hikâyelerde masum olarak karikatürize edilir. Bu belki de halk hikâyeciliğinde kadınların güçlü olarak varlığı ve etkisinden kaynaklanıyor olabilir. Meselâ, ***"Altı Kardeş Bir Bacı"*** adlı hikâyede, dağ başmda yaşayan ve avcılık yapan altı kardeş ve bir bacı anlatılır. Erkek kardeşler kız kardeşlerini gözlerinden dahi sakınırlar. Kız evin temizlik ve yemek işlerini yapar. Bir gün çeşmeden su getirirken kovasının içine küçük bir su yılanı düşer. Eğilir suyu içerken yılan ağzına kaçar. Fakat kız fark etmez. Aradan birkaç ay geçer kızın karnı büyümeye başlar. Kardeşleri onun hamile olduğunu düşünür. Aralarında

onu öldürmeye karar verirler. Daha sonra kura çekilir ve en küçük kardeşe öldürme işi verilir. Küçük kardeş kızı yanına alır ve kimsenin göremeyeceği uzak bir yerde kesmeye götürür. Yüreği el vermediğinden bacısını kesmeye kıyamaz. Onu bir başına dağ başında bırakıp geri döner. Kardeşlerine de öldürdüğünü söyler. Kızı ise oradan geçen Mehmet Şah'ı görür. Kız başından geçen olayı ona anlatır. O da kızı dinleyip, kendisiyle evlenmek istediğini belirtir. Karnı büyüyen kız bir gün aniden kusar ve midesinden büyük bir yılan çıkar. Daha sonra kardeşlerini bulur ve onlara her şeyi anlatır.

Bu hikâye de hem namus mefhumunun ne denli önemli olduğu hem de kadının masumluğu anlatılır. Erkeklerin çokluğu ataerkil düşüncenin izlerini verse de tek kızın gözden sakınarak korunması kadına verilen değeri ortaya koyar. Ayrıca kızı, kardeşlerinin öldürmeye kalkışması ve bu işin küçük kardeşe düşmesi, onun da daha sonra kızı öldürmeye kıyamayıp dağ başında terk edip dönmesi Yusuf Peygamber kıssasından izler taşır. Yine kızı öldürme işinin küçük kardeşe verilmesi de Urfa'daki geleneksel anlayıştan/töreden kaynaklanır. Urfa'da ***"evin küçüğü evin itidir"*** diye bir söz vardır. Bunun anlamı bütün iyi ve kötü işleri küçük kardeşe gördürmektir. Namus cinayetinde kaçan kızı ve onu kaçıranı öldürme işi genellikle en küçük çocuğa verilir. Baba öldüğünde anne en küçük çocuğun evinde kalır.

Kadın duyarlılığının hâkim olduğu Urfa halk hikâyelerinde kadının özel/biricik ve kutsallığı ön plandadır. Hatta namus cinayetlerinde kutsallığı kirlenen kadm öldürülmesinin arkasında yine bu anlayış vardır. İlginç olan Urfa halk hikâyelerinde kadm güzel, temiz, kutsal olarak idealize edilir. Bu konuda Fetna Eyt Sabah "***Halk masalları ataerkil yasalarda görülen ve kadınları aşağılayan tüm yaklaşımları ortadan kaldırır. Bu masallarda bir kız çocuğunun dünyaya gelmesi felâket olarak algılanmaz"*** der. Urfa'da bir dönem anlatılan halk hikâyelerinin büyük çoğunluğu gerçekte ***"Birbir Gece Masalları"***nda geçen hikâyelerdir. Hind-Arap etkisi taşıyanlarıda Urfa ağzında pekçok sayıda olan bu hikâyeye "***heket"*** denilir. Herkes hikâye anlatamaz, bu konuda usta anlatıcılar vardır. Şimdi bu hikâyeler üç tanesini sayfalarımıza alalım...

Urfa Halk Hikâyelerinden Seçmeler*

Tembel Ahmet

Bir varmış, bir yokmuş. Evvel zaman içinde, kalbur saman içinde, develer tellâl iken, pireler hamal iken, ben ninemin beşiğini tıngır mıngır sallar iken vakti zamanında ülkelerden birinde bir Padişahın üç kızı varmış. Bir gün Padişah kızlarını yanına çağırarak, hangisinin kendisini daha çok sevdiğini sormuş. Büyük kızı bal kadar, ortanca kaymak kadar, küçük de tuz kadar sevdiklerini söylemişler. Padişah, büyükle ortancanın cevaplarına memnun olmuş. Her birini, konuşurken ağızlarından bal, kaymak akan vezirlerinden birine vermiş. Fakat küçük kızı kendisini tuza benzettiğinden ona kızmış. Tutmuş onu da Tembel Ahmet adında fakir mi fakir birine vermiş. Her Allah'ın günü ekmekle tuz yesin de aklı başına gelsin, demiş. Tembel Ahmet "kara yazılının" biriymiş. Sessiz, kimsesiz. Ne kardeş, ne bacı, ne de bir dikili ağacı varmış. Hiç bir iş yapmaz. Anası ona bakarmış. De dayanabilirsen dayan bakalım, Sultan Hanımı bir tasadır almış. Düşünmüş, taşınmış, aklına bir şey gelmiş. Boyun bükerek, dil dökerek Tembel Ahmet'i kandırıp işe koymaya karar vermiş. Günlerden bir gün : "Aaa yiğidim, demiş, seni kadar çok sevdiğimi bilirsin. Eğer sen de beni seviyorsan şu tembelliğini üzerinden atar, bir kazmaya sap olursun" demiş. Sultan hanımın bu sözleri üzerine Tembel Ahmet, "ama ben iş bilmem ki, zembil mi taşıyayım?" deyince de, karısı ona "kâr eden ar etmez aslanım. Hele sen yavaş yavaş bir işe başla da sonrasın Allah kerim. Kulun kurbanın olayım ne olursun kırma beni" diyerekten yalvarmış ta yalvarmış. Tatlı söz yılanı deliğinden çıkarır, hele böyle bir Sultan söylerse. Tembel Ahmet, "seni kıran kırılsın Sultanım" demiş. Bir Bismillah çekerek evden çıkmış. Hemen kısmet kapıları açılmış. Eline geçen paraları getirip karısına vermiş. Sultan Hanım bir sevinmiş, bir sevinmiş ki deme gitsin. Ahmet'in sırtını okşayarak tekrar işe göndermiş. Anası et, aşlık almış, gelini de bir güzel yemek pişirmiş ki ağzına lâyık. Ahmet akşam eve dönünce gözü, gönlü açılmış. Yağlı yüzlü nefis yemekler yemişler, hoşbeş etmişler, sonra yatmışlar. Ertesi sabah Sultan Hanım kocasını erkenden uyandırmış. O da "ya Hak! ya nasip!" diyerek çarşının yolunu tutmuş.

Tembel Ahmet gün geçtikçe daha çok çalışarak kendini herkese sevdirmiş. Derken günün birinde bir Bezirgân onu kervanbaşı yapmış. Tembel Ahmet çabucak eve gelip durumu hanımına anlatmış ve çıkıp gitmiş. Kervan az gitmiş, uz gitmiş, dere tepe düz gitmiş, altı ay bir güz gitmiş, nihayet uçsuz bucaksız çölde bir vaha bulmuşlar. Tabii kervandaki insana da, hayvana da su lâzım. Aramışlar, taramışlar bir kuyu bulmuşlar. Ne çare ki kuyuda su

---

*Burada yer alan hikâyeler Zeki Karagözlü'nün Urfa Hikâyeleri adlı kitabından iktibas edilmiştir.

yokmuş. Bezirgân, Tembel Ahmet'e, bu kuyu kurumazdı ya, herhalde kırk haramilerin işi olsa gerek. Eğer aşağı iner de su gözlerini açarsan seni kendime ortak yapar, cebini de altınla doldururum, demiş. Tembel Ahmet, Bezirgân'ın teklifini kabul etmiş, kuyuya inmiş. Kuyunun dibi derin mi derin, serin mi serinmiş. Su gözlerini ararken eline demir bir kapak ilişmiş. Kapağı açınca bir de ne görsün! Dayalı döşeli bir köşk, içinde bir Arap oturuyor, bir dudağı yerde, bir dudağı gökte. Arabın sağında güzel dedikçe güzel bir ak kız varmış, solunda çirkin mi çirkin bir kara kız varmış. Arap, Tembel Ahmet'e burada ne aradığını sormuş. O da su aradığını söylemiş. Arap, "bu kızlardan hangisi güzel?" deyi sorunça "Gönül kimi severse güzel odur!" diye cevap vermiş. Arap Tembel Ahmet'in bu sözlerine memnun olmuş. Kendisine bir nar, bir anahtar, bir de kıl armağan etmiş. Anahtarla su gözlerinin kapaklarını açarsın, narla kıl da bir gün işine yarar, demiş.

Tembel Ahmet hemen kuyuya dönerek anahtarla su gözlerinin kapaklarını açmış, sevinçle yukarı çıkmış. Kuyu buz gibi sularla dolmuş. Hemen kovaları sarkıtıp su çekmişler. İnsanlar, hayvanlar kana kana içmişler. Bezirgân Tembel Ahmet'i kendine ortak yapmış, cebini de altınla doldurmuş. Kervan yine yola revan olmuş. Yolda başka bir kervanla karşılaşmışlar. Tembel Ahmet koynundaki narı çıkarıp kervanda bir tanıdığına vermiş."Al bunu anama götür hem beni ansın, hem de yerken ağzı tatlansın" demiş. Yolcu yolunda gerek. Gide gide sınıra varmışlar. Sınırın ötesinde komşu ülke padişahının kızı bir süre önce kaybolmuş. Padişah, kızını kervancıların kaçırdığını sanarak ülkesine kervancıların girmesini yasaklamış. Bezirgân bunun Tembel Ahmet'e anlatarak bir çare bulmasını istemiş. Tembel Ahmet, Padişaha sunulacak değerli hediyen varsa kolay, demiş. Bezirgân çok kıymetli hediyeler çıkarıp Ahmet'e vermiş. Ahmet yola düşmüş.

Derelerden sel gibi, tepelerden yel gibi geçerek komşu ülkenin başkentine ulaşmış. Üstüne başına şöyle bir çeki düzen verdikten sonra Padişah katma çıkmış. Derin saygılarla hediyeleri sunmuş ve başlarından geçenleri anlatmış. Padişah, kuyudaki köşk öyküsünü dinlerken çok heyecanlanmış. Arabm sağında oturan ak kızın, kayıp olan kızı olduğunu söylemiş ve kendisiyle askerlerini o kuyunun bulunduğu yere götürürse kervana ülkesine girme izni, kendisine de ağırlığı kadar altın vereceğini bildirmiş. Tembel Ahmet'in canına minnet! Emrin başım üstüne Padişahım demiş. Hazırlıklar tamamlanınca hemen yola koyulmuşlar. Kafilenin önünde Padişah ile Tembel Ahmet küheylanlar üzerinde gidiyor, seçme askerler de tozu dumana katarak kuyunun olduğu yere gelmişler. Beş, on gözü pek asker kuyuya inmiş. Fakat ne bir ses, ne bir soluk! Padişah, askerlerinin kılıçtan geçirildiğini sanarak telâşlanmış. A yiğitler yiğidi, bu işi ancak sen yaparsın, diye Tembel Ahmet'ten yardım

dilemiş. O da olur demiş. Kuyuya inerken Arabın verdiği kılı nişan olarak eline almayı düşünmüş. Kılı kâğıdından çıkarınca karşısında zebellâh gibi bir adam peyda olmuş. Adam yerlere kadar eğilerek "her dediğini yapmaya hazırım, emret sahibim!" demiş. Tembel Ahmet'te, Padişahın kızı ile askerlerini getirmesini istemiş. Göz açıp kapamadan dediği olmuş. Padişahla kızı birbirine kavuşmuş. Bütün ülke Padişahın sevincine katılarak bayram etmiş. Padişah hemen kervana izin, Tembel Ahmet'e de ağırlığınca altın vermiş. Sonra, kızım sizin Padişahın oğlunun nişanlısıdır. Şimdi çeyiziyle birlikte sana emanet edeceğim demiş. Tembel Ahmet, Padişahın buyruğunu yerine getireceğine söz vererek kızı ve kırk deve yükü çeyizini alıp memleketin yolunu tutmuş. Memleketine ulaştığında evinin yerinde yeller estiğini görmüş. Sormuş, soruşturmuş, Sultan Hanım'ın Padişah sarayı karşısında bir saray yaptırarak anasıyla beraber orada olduğunu öğrenmiş. Katarı sarayın önüne çekmişler. Hizmetçiler Sultan Hanım'a kocasının geldiğini müjdelemişler. Gelin, kaynana sevinçle Tembel Ahmet'e kavuşmuşlar. Olanı biteni birbirlerine anlatmışlar. Meğer Tembel Ahmet'in gönderdiği narın her tanesi paha biçilmez bir mücevhermiş. Birkaç nar tanesi satarak bu zenginliğe erişmişler. Gerisi de duruyormuş.

Kafilenin gelip yerleşmesini bütün memleket halkı gibi Padişah ta merakla seyretmiş. "Kim bu?" diye sormuş. Çok zengin bir Hint mihracesi olduğunu söylemişler. Padişah, Mihracenin gelip elini öpmesini beklemiş aradan günler geçmiş. Bakmış ki ne gelen var ne de giden. Tavşan yürümeyince dağ yürür, diyerek bir gün şehzadesini yanına katıp kendisi gitmiş. Tembel Ahmet, Padişahı yedi yerden karşılamış. Yol yorgunluğundan gelemediğini söyleyerek Padişahtan özür dilemiş. Onları yemeğe davet etmiş. Sofraya oturduklarında Padişahla şehzadesi her yemekten kaşığın ucuyla alıp bırakmışlar. Çünkü yemeklere hiç tuz konmamış. Tembel Ahmet, "neden yemiyorsun Padişahım? Gerçi yemekler size göre değil ama?" diyecek olmuş. Padişah, "bilmem bizim ağzımızın mı tadı yok yoksa yemeklere tat veren bir şey mi eksik, bir türlü bu nefis yemeklerin lezzetini alamadık" demiş.

Tembel Ahmet, orada elpençe divan duran yüzü örtülü cariyesine, "git aşçı başına söyle yemeklere tat katacak bir şey göndersin" diye buyurmuş. Cariye içinde üç tabak bulunan bir altın tepsiyi getirip sofraya koymuş. Tabaklardan birinde bal, birinde kaymak, birinde de tuz varmış. Padişah ne bala el sürmüş, ne kaymağa. Bir çimdik tuz alıp atmış tabağa, başlamış ağzını şapırdatmağa. Tembel Ahmet, "Devletim, ne baldan, ne kaymaktan aldınız. Hemen tuza daldınız" der demez, Padişah, "ne bal verir ne de kaymak bu şor tuzun tadını" demiş. "Bunu iş işten geçtikten sonra anladım, sevgili kızımı da bu yüzden yitirdim" demiş. Bunun üzerine, deminden beri karşılarında duran cariye yüzündeki örtüyü açınca iş anlaşılmış. Meğer bu cariye gibi duran, Padişahın kızı Sultan Hanım'mış. Şehzadenin nişanlısını da

aralarına alarak gelip Padişahın elini öpmüşler. Tembel Ahmet her şeyi anlatmış. Ağlaşmışlar, söyleşmişler. Hemen ertesi gün toylar, düğünler kurulmuş, kırk gün kırk gece şenlikler yapılmış. Şehzade ile komşu ülke Padişahının kızı da evlendirilmiş. Padişah, damadı Tembel Ahmet'in adını Temel Ahmet koyarak kendine vezir yapmış. Herkes mutluluğuna ermiş.

Mercan Kız

Bir varmış, bir yokmuş. Evvel zaman içinde, kalbur saman içinde, develer tellal iken, pireler hamal iken, ben ninemin beşiğini tıngır mıngır sallar iken, vakti zamanında bir ailenin dâr-ı dünya bir kızı varmış. Kız, bir gün kuyudan su çekmeye giderken, bir kuş dile gelerek konuşmuş: "Mercan Kız!" diye seslenmiş. Mercan Kız, kendisinin çağırıldığını duyunca çevresine bakmış. Bir kuşun ismini söylediğini görünce donakalmış. Daha sonra kendini toparlayarak, kuşa "Benim ismimi nerden biliyorsun, niçin ismimi çağırıyorsun?" demiş. Kuş tekrar dile gelerek, Mercan Kız'ın sorusuna: "Senin kaderin Kerbelâ gibi olsun!" diye karşılık verdikten sonra uçup gitmiş. Mercan Kız şaşırmış, duyduklarına bir anlam vermemiş. Ertesi gün Mercan Kız yine kuyudan su çekmeye giderken isminin söylendiğini duymuş. Bakmış, yine aynı kuş. Kuş yine dile gelerek; "Senin kaderin Kerbelâ gibi olsun" demiş ve uçup gitmiş oracıktan. Sonraki gün Mercan Kız yine kuyudan su çekmeye giderken, yine aynı kuşun kendisine seslendiğini duymuş. "Senin kaderin Kerbelâ gibi olsun" demiş kuş. Bunun üzerine Mercan Kız ağlamış, sızlamış, üzülmüş. Her geçen gün yemeden içmeden kesilmiş ve zayıflamış. Bunu fark eden annesi, Mercan Kız'a sormuş: "Nedir seni bu kadar üzen şey yavrum? Hadi anlat derdini. Anlat da derdine derman olayım yavrum" demiş. Mercan Kız Başından geçenleri anlatmış annesine bir bir. Annesi "Yarın, kuyuya beraber gidelim, ben de göreyim bu kuşu!" demiş. Ertesi gün Mercan Kız ve annesi kuyudan su getirmeye giderken yine o kuş dile gelmiş; "Mercan Kız senin kaderin Kerbelâ gibi olsun" demiş. Annesi dile gelen kuştan "Senin kaderin Kerbelâ gibi olsun" sözlerini duyunca şok olmuş. Zaman kaybetmeden eve dönmüşler. Mercan Kız'ın annesi olan biteni kocasına anlatmış. Adam da epeyce üzülmüş duyduklarına.

Bu durum karşısında Mercan Kız'ın babası düşünmüş, taşınmış ama bir çözüm bulamamış. Adam hanımına: "Vakit kaybetmeden malımızı, mülkümüzü satıp bu diyardan gidelim" demiş. Bir hafta içinde hazırlıklarını tamamlamışlar, götürebilecek eşyalarını yanlarına alıp, Mercan Kızı da bir deveye bindirip yola çıkmışlar. Az gitmişler, uz gitmişler, dere tepe düz gitmişler. Artık ne bir insanoğlu ne bir köy ne de bir şehir görünmüyormuş. Yorgunluktan anne ve babanın ayaklarına karasular inmiş. Mercan Kız, devenin üstünde olduğundan babası sormuş; "Kızım görünürde bir yer var mı?" Mercan Kız, bir süre sonra çok uzakta bir evin belirdiğini söylemiş. Bunun üzerine, yorgun hallerine rağmen evin belirdiği yöne doğru daha da hızlı yürümeye başlamışlar. Evin önüne gelmişler. Babası evin kapısını çalmış. Fakat kapıyı açan olmamış. Mercan Kız deveden inip "Bir de ben deneyeyim, belki açan olur" demiş kendi kendine.

Mercan Kız, kapının tokmağına dokunur dokunmaz kapı açılivermiş. Kapının açılmasıyla birlikte içeri girmiş Mercan Kız. O sırada beklenmeyen bir şey olmuş. Kapı kendi kendine kapanmış. Anası ve babası dışarıda kalmış. Bunun üzerine korkuya kapılan anne ve babası kapıyı açmaya çalışmışlar. Kapıyı kıracak derecede çalmışlar, tekmelemişler ama nafile. Açılmamış bir türlü kapı. Ellerinden bir şey gelmediğinden, oracıkta çaresizse beklemeye başlamışlar. Mercan kız da evin içinde ağlamış, sızlamış ama dışarı çıkamamış. O kadar çok ağlamış ki, dışarıda kendisinin bu ağlamalarını duyan anne ve babası çaresizlikten dolayı çıldıracak gibi olmuşlar. Anne ve babası Mercan Kızı sakinleştirmek için ağlamanın sızlamanın boş olduğunu söyleyip teskin etmeye çalışmışlar. "Kızım Sen şimdi evin içini gez, dolaş bak bakalım kimse var mı?" demişler. Mercan Kız anne ve babasının bu sözleri üzerine evin her tarafını dolaşmış. Bir Allah'ın kulunu görememiş. Yalnız, evin avlusunun ortasında bir mezar ve bir at görmüş. Mercan Kızla at karşı karşıya gelmişler. At dile gelip: "Eğer, bu mezara yedi yıl bakıp hizmet edersen, mezarın içinde yatan kişi uyanıp mezardan çıkar" demiş. Bu sözler karşısında daha da korkan Mercan Kız, düşünmüş, taşınmış ama bir çıkış yolu bulamamış. Atın bu sözleri üzerine kaderine razı olmuş kız. O günden başlayarak mezara hizmet etmiş.

Günler haftaları, haftalar ayları, aylar yılları kovalamış. Yedi yıl tamam olmuş. Allah tarafından mezarın içinde yatan kişinin uykudan uyanıp dirileceği gün evin kapısı açılmış. O gün de evin civarından geçmekte olan çingene kafilesinden bir kadın evin kapısının açık olduğunu fark edince kafileden ayrılıp, evin içine girmiş. Evin güzelliği karşısında şaşkına dönmüş kadın. Bu sırada mezarın başında oturan Mercan Kız ile karşılamış. Çingene; "Bana bir sadaka ver!" demiş. Mercan Kız; "Evden istediğini alabilirsin ama ben kalkıp veremem" demiş. Çingene; "Hayır, olmaz, ne vereceksen sen getir. Ben nasıl evden kendi kendime

bir şey alayım" demiş. Mercan Kız bakmış ki çingene inatçının, söz anlamazın biri, bunun üzerine mezarın başından kalkıp bir şeyler getirmek üzere içeriye gitmiş. Çingene bunu fırsat bilerek hemen mezarın başına oturmuş. O esnada mezar yavaş yavaş açılmaya başlamış. İçinden genç ve yakışıklı bir delikanlı çıkmış. Başında çingenenin oturduğunu görünce sormuş. "Bana yedi yıl boyunca kim baktı?" demiş. Çingene de "Ben baktım!" demiş. Bu sırada Mercan Kız, genç delikanlıyla çingenenin konuştuklarını duymuş ama ses çıkarmamış. Genç Adam, çingeneye: "Bu kız kim diye?" sormuş. Çingene de; "Hizmetçimiz" demiş. Mercan Kız, bunun bir yalan olduğunu asıl kendisinin yedi yıl baktığını söylemiş. Ama nafile, Genç Adam çingenenin sözüne inanmış. Genç Adam ertesi gün düğün hazırlığı için şehre gitmeye hazırlanmış.

Mercan Kız'a, "İstediğin bir şey var mı" diye sormuş. Mercan Kız da, bir bıçak, bir bebek ve bir de sabır taşı alıp getirmesini istemiş kendisinden. Yalnız, "Bu istediklerimi alıp getirmez ya da unutur isen gündüzün gece olur. Evin yolunu şaşırırsın" diye eklemeyi de ihmal etmemiş. Genç Adam ihtiyacı olan her şeyi almış ama Mercan Kızın istediklerini almayı unutmuş. Eve gelmek için yola çıkmış ama gündüzü gece olmuş. Genç Adam o zaman anlamış, Mercan kızın istediklerini almayı unuttuğunu. Tekrar şehrin yolunu tutmuş, çarşıya gelmiş. Alış veriş yaptığı adamdan bir bebek, bir bıçak ve bir de sabır taşı vermesini istemiş. Alış veriş yaptığı adam ârif bir insanmış. Genç Adam'ın istediği şeyler dükkân sahibini oldukça kuşkulandırmış. Genç Adam'a, bunları kim için aldığını sormuş. Genç Adam da "Hizmetçime alıyorum" diye karşılık vermiş. Bunun üzerine Dükkân sahibi, Genç Adam'a "Eve gidince hizmetçine bunları ver, ama gece olunca, el ayak çekildikten sonra hizmetçini takip et, bak bakalım ne yapıyor" demiş. Genç Adam şehirden ayrılmış. Yolda giderken kendini düşünmekten alıkoyamamış. Eve vardığında, başından hiçbir şey geçmemiş gibi davranmış. Çingene için aldıklarını Çingeneye, Mercan Kız'a aldıklarını da Mercan Kız'a vermiş. Akşam olmuş, yemeklerini yemişler. Vakit epeyce ilerlemiş, herkes odasına çekilmiş. Genç Adam, Çingene'nin uyuduğundan iyice emin olduktan sonra, şehirde alış veriş yaptığı adamın sözlerini hatırlamış. Hemen odasından çıkarak, Mercan Kız'ın kaldığı odanın kapısında beklemeye başlamış.

Bu sırada da Mercan Kız, Genç Adam'm kendisine getirmiş olduğu bebekle konuşup başından geçen her şeyi anlatmış. Bebeğe bunları anlatırken bebek de bir yandan yavaş yavaş şişmeye başlamış. Bebeğin iyice şiştiğini görünce sabır taşına bıçağı sürüp keskinletmiş. Genç Adam, kapının arkasında Mercan Kız'ın söylediklerini dinliyormuş. Mercan Kız, Bıçağın keskin olduğundan emin olunca onu karnına saplamak için hazırlamış. Genç Adam bu sırada içeri girmiş. "Bebeğe anlattığın her şeyi duydum, kendine kıyma, yarın Çingene'nin

çaresine bakarız" demiş. Sabah olunca bir daha buralara gelmemek şartıyla, Çingene'yi kovmuşlar. Genç Adam, uzun ve çileli bir uğraştan sonra Mercan Kız'ın anne ve babasını arayıp bulmuş. Mercan Kız, hasret giderdikten sonra başından geçenleri anne ve babasına anlatmış. Daha sonra anne ve babası Genç Adam ile Mercan Kızı evlendirmişler. Mercan Kız ve genç adam uzun bir ömür beraber sürmüşler.

Bir varmış, bir yokmuş, evvel zaman içinde, kalbur saman içinde, develer tellal iken, pireler hamal iken, ben ninemin beşiğini tıngır mıngır sallar iken, vakti zamanında bir köyde yaşlı bir adamla üç kızı yaşarmış. Bir gün yaşlı adam kızlarına; "Şehre gideceğim, istediğiniz bir şey var mı?" demiş. Büyük kız babasından bir elbiselik, ortanca kız bir yazma, küçük kız ise, babasından üç isot almasını istemiş. Küçük kız babasma demiş ki; "Şayet üç isotu unutursan veya almaz isen "Arkan deniz, önünde dağ olsun!" demiş. Adam, kızları ile vedalaştıktan sonra yola çıkmış. Az gitmiş, uz gitmiş dere tepe düz gitmiş, bir şehre varmış. Önce bir hana gidip iyice dinlenmiş, karnını doyurmuş. Şehirde satacağını satmış, alacağını almış. Büyük kızının istediği elbiseliği, ortanca kızının istediği yazmayı almış. Küçük kızın istediği üç isotu almayı unutup yola çıkmış.

Az gitmiş, uz gitmiş tam yolun yarısında önü yüksek, geçit vermeyen bir dağ, arkası ise uçsuz bucaksız bir deniz oluvermiş. Adam, küçük kızının istediği üç isotu almayı unuttuğunu hatırlamış. Adam, önündeki geçit vermeyen yüksek dağa ve uçsuz bucaksız denize "Yol verin!" diye seslenmiş. Geçit vermeyen dağ ve uçsuz bucaksız deniz, Adam'ın bu sözleri üzerine birden kaybolmuş. Adam, tekrar geldiği yola dönerek şehrin yolunu tutmuş. Şehirdeki bütün esnafa; "Üç isot var mı?" diye sormuş. Esnaftan biri, Adam'a; "Aradığın üç İsot padişahın oğlunun adıdır, biz bunun dışında ne böyle bir şey gördük ne de böyle bir çiçek veya ot adı duyduk" demişler. Adam, bu sözlerden sonra sarayın yolunu tutmuş. Saraya gidip, padişahla görüşmek istediğini bildirmiş. Padişah Adam'ı huzuruna kabul etmiş. Adam, padişahın huzuruna çıkmış. Padişah Adama sormuş: "Benimle niçin görüşmek istersin, benden istediğin bir şey mi var?" demiş. Adam: "Hünkâr'ım köyden şehre gelecektim. Üç kızım var, ben de; "Şehirden bir şey ister misiniz?" dedim, küçük kızım da bana Üç İsot'u al getir dedi. Şehre gelip sorup, soruşturdum, Üç İsot'un sizin oğlunuz olduğunu söylediler bana. Ben de bu sözlerin üzerine saraya sizinle görüşmeye geldim." demiş. Padişah, "Doğru söylemişler, Üç İsot benim oğlumdur ama senin kızın güzel mi? Saçları uzun mu?" diye sormuş. Adam; "Kızım hem güzel, hem de saçları uzundur" demiş. Padişah, adamı kırmamış, "Eli boş dönmesin" diye ona Üç İsot'un saçından iki tel vermiş. "Al kızına götür bu saçları. Kızın Üç İsot'un iki tel saçını birbirine sürdüğü an Üç İsot orada olur" demiş. Adam,

Padişah'a teşekkür etmiş, saraydan ayrılmış, köyünün yolunu tutmuş.

Az gitmiş, uz gitmiş, dere tepe düz gitmiş, evine gelmiş. Adam, dinlenip, kızlarının hal ve hatırlarını sormuş. Sonra beraberce yemeklerini yemişler. Adam şehirden kızlarının istemiş olduğu eşyalarını heybesinden çıkarmış, kızlarını yanına çağırmış, büyük kızın elbiseliğini, ortanca kızın yazmasını ve küçük kızın istediği Üç İsot'un iki tel saçını vermiş. "Bu iki tel saçı birbirine sürdüğün an Üç İsot hemen yanında olur" demiş. Gün iyice kararmış, akşam olmuş, herkes odasına çekilmiş. Küçük Kız, odasına kapanarak kapının sürgüsünü sürgülemiş. Sonra koynundan Üç İsot'un iki tel saçını çıkarıp, babasının kendisine söylediği gibi birbirine sürmüş. O anda odanın içinde çok yakışıklı bir genç adam zuhura gelmiş. Kız, daha ne olduğunu anlamadan Üç İsot, "Bu bir sır, hiç kimseye bundan bahsetme. Yoksa bir daha gelmem, beni de göremezsin" demiş. O gece ikisi birbiriyle tanışıp, sohbet etmişler. Bundan sonra Üç İsot, her gece gizlice gelip Küçük Kız ile oynaşıp, sevişmiş. Aradan uzun zaman geçmiş, kız hamile kalmış. Kızın karnı her geçen gün büyümeye başlamış. Bunun farkına varan babası ve kız kardeşleri köyde çıkan söylentilerden rahatsız olmuşlar. Kız'ın kimden hamile kaldığını sormuşlar. Kız, Üç İsot'tan hamile kaldığını söylemiş. Akşam olmuş, herkes odasına çekilmiş. Üç İsot, her zamanki gibi gece yarısından sonra gelip kıza; "Ben sana söylemedim mi, bunun bir sır olduğunu! Ve sana bunu kimseye söylememeni tembihlemedim mi? Niçin ikimizin sırrını söyledin başkalarına!" demiş. Kız, sıkıştırıldığını, mecbur kaldığından dolayı sırrını açıkladığını söylemiş. Üç İsot o anda bir kuş olup uçmuş. Kız, Üç İsot'u artık tamamen kaybettiğini anlamış ve sabaha kadar ağlamış.

Sabah, kızın babası ve kız kardeşleri köydeki söylentiler üzerine aralarında konuştukları gibi kızı bir sandığın içine koymuşlar, kapağının kilidini de kendisine verip, sandığı içten kilitlemesini istemişler. Kız, kendi kaderine razı olup, boynunu bükmüş. Kız sandığı içerden kilitledikten sonra, sandığı bir eşeğe yüklemişler. Ve Fırat'ın kenarına gelince onu suya atmışlar. Coşkun akan nehir, sandığı aldığı gibi önüne katıp götürmüş. Öldürmeyen Allah öldürmez ya, sandık, Fırat kenarında bir köşkün bahçesine akan arıktan sürüklenmiş. Bahçıvan, suyun yüzeyinde bir sandık görünce, onu sudan çıkarıp, temizlemiş. Bahçıvan sonra evin Hanımına, suda işlemeli bir sandık bulduklarını söylemişler. Hanım, gelip sandığı görmüş, çok beğenmiş. "Odama bırakın!" diye emretmiş hizmetçilere. Hizmetçiler de sandığı alıp Hanım'm odasına götürmüşler.

Kız sandığın içinde kalmaktan sıkılmış, dışarı çıkmak istemiş. Sandığı açıp içinden çıkmış, yaşadığına inanamamış bir anda. Hayal gördüğünü sanmış, odanın içinde gezerken buranın bir köşkün odası olabileceğine kanaat getirmiş. Dışarıdan ayak seslerini duyunca tekrar sandığın içine girmiş. Hanım, öğlen yemeğini kendi odasında yediğinden, odaya gelenler

hizmetçilermiş. Hizmetçiler, Hanım'ın yemeğini masanın üzerine bırakıp odadan çıkmışlar. Kız, ayak seslerinin kesilmesi ve kapının kapatılması üzerine odada kimsenin olmadığına kanaat getirmiş, tekrar sandıktan çıkmış. Odada güzel yemek kokularını hissedince hemen masaya oturup yemeğin yarısını yiyip tekrar sandığın içine girmiş. Odada ayak sesleri duymuş, Hanım, yemeğinin yarım getirildiğini görünce hemen hizmetçilerini çağırmış, "Benim yemeğimi niçin yarım getirdiniz?" diye sormuş. Hizmetçileri; "Biz yemeğinizi her zaman getirdiğimiz gibi getirdik, niçin yarım getirelim?" demişler. Hanım kızmış. Ama durum hiç değişmemiş. Hanım'ın yemeği hep yarım gelmeye devam etmiş. Hanım, bu böyle gitmez deyip bir gün öğlen yemeğine az bir vakit kala odasında saklanmış, hizmetçiler yemeği getirmişler. Hanım, bakmış bir süre sonra sandık açılmış, içinden bir kız çıkmış. Yemeği yiyeceği sırada kızın kolundan tutup çekmiş, "Kimsin, burada ne arıyorsun?" demiş. Kız, korkmuş, ağlamış, başından geçenleri tek tek anlatmış. Hanım, Kıza acıyıp yardımcı olacağını söylemiş. Hanım, Kızın anlattıklarından sonra kendisinin bu köşkün hanımı ve Üç İsot'un da ablası olduğunu, her Cuma günü Üç İsot'un kendisini ziyarete geldiğini söylemiş. Kızı yedirip içirip, giydirip, gönlünü almış. Üzülmemesi için teselli etmiş. İki gün sonra Kızın bir oğlu olmuş. Hanım, Kız'a; "Cumaya kadar kendini toparlarsan, Üç İsot geldiğinde bir oyun oynarız" demiş. Kız, "Nasıl bir oyun oynayabiliriz?" diye sormuş. Hanım, "Cuma günü Üç İsot geldiği zaman "gül suyu şerbeti getirin!" derim, Üç İsot, gül şerbetini çok sever, sen de bize ikram edersin, yalnız ikram ederken ayağın kaymış gibi yapıp tepsideki gül şerbetini onun üzerine dökersin, ben de sana kızarım" demiş.

Cuma günü olmuş, öğlene doğru Üç İsot köşke ablasını görmeye gelmiş. Hanım ve kız konuştukları gibi yapmışlar. Üç İsot ile sohbet ederken Hanım, "Bize gül şerbeti getirin!" diye emretmiş. Kız, giyinmiş, süslenmiş, edalı edalı yürüyerek gül şerbetini getirmiş. Gül şerbetini Üç İsot'a ikram edeceği sırada, ayağını kayar gibi yapmış, tepsiyi elinden düşürmüş ve bardaklardaki şerbet Üç İsot'un üzerine dökülmüş bardaklar kırılıp etrafa saçılmış. Hanım, Kız'a bağırıp, çağırmış; "Bir tepsi tutmasını bile beceremiyorsun!" demiş. Üç İsot;"Bir şey olmaz, kırılan bardak olsun!" demiş. O esnada Kız ile Üç İsot birbirleriyle göz göze gelmişler. Kız, ortalığı temizledikten sonra yanlarından uzaklaşınca, Üç isot;"Kim bu kız?" diye sormuş. Ablası; "Yeni almış olduğumuz hizmetçi kız" demiş. Üç İsot;"Allah var güzel kız!" diyerek onu beğendiğini ima etmiş. Ertesi hafta Üç İsot, yine ablasını görmeye gelmiş. Kız'ı görünce güzelliğine daha da hayran kalmış. Haftalar birbirini kovalamış, her geçen gün Üç İsot'un aşkı daha da büyümüş. Köşkün bahçesinde gezerken Üç İsot, bir tutam gül koparıp kıza vermiş. Bahçede otururken Kız, Üç İsot'un dizinde uykuya kalmış. Bu sırada Üç İsot'a babası ona amcasının kızını istemiş. Ve Üç İsot'un hemen saraya dönmesini emir buyurmuş.

Bu haber üzerine Üç İsot, hemen adamlarını alıp yola çıkmış. Üç İsot'un ardından da kız, uykudan uyanmış, fakat onu yanında görememiş. Ablasına Üç İsot'u sormuş, o da kardeşinin amcasının kızıyla evlenmek üzere yola çıktığını söylemiş. Kız bunu duyar duymaz yola çıkmış, yolda bir çobana rastlamış. Çobanla anlaşarak elbiselerini değiştirmişler. Allah'ın işi ya, yolda Üç İsot ile çoban kılığındaki kız, birbirleriyle selâmlaşmışlar.

Üç İsot, çoban kılığındaki kıza sormuş: "Çoban, ne gördün?" , "Yar gördüm, Yar yatan gördüm, Gül kucak gördüm, Yar yarından ayrılmış, Ah intizar gördüm!" Çoban'ın bu sözleri Üç İsot'un çok hoşuna gitmiş; "Seni bir yere bırakmayacağım benimle beraber geleceksin, seni düğünüme davet ediyorum!" demiş. Çoban da kabul etmiş bu daveti. Yolda Üç İsot, Çoban'a; "Ne gördün?" diye sormuş. Çoban da bıkmadan usanmadan aynı sözleri tekrarlamış. Sarayda düğün yapılıyormuş. Üç İsot, kalbi buruk bir halde düğünde yemiş, içmiş, mecburen oynamış. Üç İsot'la gelinin nikâhı kıyılmış, gerdek odasına girecekleri vakit, Üç İsot "çobanın da kendisiyle içeri girmesi gerektiğini, aksi takdirde gerdeğe girmeyeceğini söylemiş." Padişah "Olmaz!" demiş. Ama ona sözünü geçirememiş bir türlü. Sonunda bakmışlar olacağı yok, gerdek odasının ortasına bir perde çekmişler. Üç İsot, gelin ve çoban gerdek odasına girmişler. Perdenin bir tarafına Üç İsot ile gelin; diğer tarafına ise çoban geçmiş. Üç İsot tekrar Çoban'a sormuş, "Çoban ne gördün?" "Yar gördüm, Yar yatan gördüm, Gül kucak gördüm, Yar yarından ayrılmış, Ah intizar gördüm" demiş. Çoban, bakmış, bu işin sonu yok, belindeki kuşağı çıkarıp tavandaki çengele bağlamış ve kendini asmaya çalışmış. Üç İsot, Çoban'dan ses seda çıkmadığını görünce perdeyi indirmiş. Bir de ne görsün Çoban nerdeyse boğulup, ölecekmiş. Kılıcını çektiği gibi kuşağı kesmiş, Çoban yere düşmüş. Saçı başı açılmış.

Üç İsot, çobanın sevdiği kız olduğunu görünce sevinmiş. Kız, başından geçen her şeyi anlatmış ve bir erkek çocuklarının olduğunu, şu anda onun da ablasının yanında kaldığını söylemiş. Üç İsot, kız ile gerdek odasından dışarı çıkıp; olan biten her şeyi babasına anlatmış. Bir erkek çocuklarının olduğunu söylemiş. Padişah önce şaşırmış, çocuk sözünü de duyunca; "Önemli olan sizin mutluluğunuz!" demiş. Tam o sırada Üç İsot'un ablası oğlunu getirmiş. Padişah bunun üzerine; "Düğün hazırlıkları yapılsın" diye ferman buyurmuş. Kırk gün kırk gece düğün yapılmış. Üç İsot ile kız birbirine kavuşmuş. Onlar erdi muradına biz çıkalım kerevetine

Şanlıurfa'da İnanç Dünyası

Şanlıurfa, geçmiş dönemdeki inanç dünyası ve bu dönemde birçok peygamber, âlim ve din adamlarını ağırlayan Doğu ile Batı arasında âdeta bir kavşak noktası görevini üstlenmektedir. Bunların yanında tarihî geçmişi, coğrafik konumu, İpek Yolu üzerinde bulunması sebebiyle farklı din, kültür ve uygarlıkların bir araya geldiği bir çekim merkezi hâline gelmiştir. Tarih boyunca Şanlıurfa, çok tanrılı dinlerin yansıra birçok peygamberi bağrından çıkarmış, birçok peygamberin uğrak yeri olmuş bir şehirdir. Üç semâvî inancın atası olarak kabul edilen Hz. İbrahim, bu şehirde doğmuştur. Hz. İsa bu şehri kutsamıştır bu yüzden de "İnançlar Diyarı" ve "Peygamber Diyarı" olarak bilinmektedir. Şehir Hz. Eyyûb ve Hz. İbrahim ile de bütünleşmiştir. Bu yüzden Şanlıurfa'nın sahip olduğu kültürel mirası ve inanç dünyasını bu çalışmaya sığdırmak elbette düşünülemez.

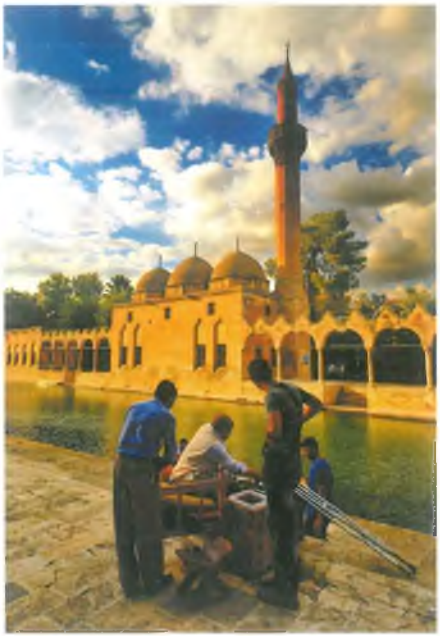

Şanlıurfa'da Etnik Yapı

Şanlıurfa etnik yapı olarak Arap, Kürt ve Türk kökenli insanlar nüfusun neredeyse tamamını oluşturmaktadırlar. Bu bakımdan Şanlıurfa'nın tamamı için genelleme yapılmamakla birlikte

Siverek ilçesinde çok sayıda Zaza nüfusunun olduğu, Viranşehir'de çok sayıda Yezidilerin yaşadığı bilinmektedir. Ayrıca Şanlıurfa'nın tarihî yapısından dolayı birçok Gayrimüslim unsurların yaşadığı da bilinmektedir. Bu anlamda, Arap ve Türk nüfusunun birbirine yakın olduğu, Kürt varlığının ise Şanlıurfa'nın etnik yapısı içerisinde en kalabalık nüfusa sahip olduğu bilinmektedir.

Din Olgusuna Genel Bir Bakış ve Şanlıurfa

Din kavramı, bireyler ve toplumlar için vazgeçilmez ihtiyaçlardan birisidir. Bu yüzden insanoğlu var olduğu günden bugüne bir şeylere inanma ihtiyacını duymuştur. İlk zamanlarda doğadaki olağanüstü olarak adlandırılabilecek varlıklara meselâ güneşe, aya, taşa taparak ihtiyacını gideren insanoğlu, semâvî dinlerle birlikte bu ihtiyacını daha sistemli bir şekilde karşılamaya başlamıştır. Buradan da şu kanıya varabilir. Tarihî kaynaklar göstermiştir ki, din olgusu insanlıkla beraber doğmuştur. Şanlıurfa hakkında hiçbir bilgisi olmayan birisinin bile, çok kısa bir sürede dinin bölge için ne kadar önemli bir yer işgal ettiğini görmesi mümkündür. Bu anlamda bizi bu kuvvetli kanıya götüren şey de tabii ki maddî ve mânevî kültür unsurlarıdır. "Peygamberler Şehri" olarak bilinmesinden dolayı Şanlıurfa'yı din merkezli maddî kültür mirasları çoğu zaman geleneksel olanla iç içe geçmesine rağmen insanların giyim kuşamı, dinî mecraları, konuşma dilindeki dinî vurguların sıklığı, dinle ilgili olan her şeye ve herkese karşı belirgin ve genel bir saygı gibi pek çok sayıda gösterge ile mânevî kültür alanında karşılık bulmaktadır.

Hz. İbrahim Makamı
(Fotoğraf: Burhan Akar)

Şanlıurfa'da İnanç Dünyası

Şanlıurfa'da Çok Tanınılı Dönem

Eski Urfa, yedi kapılı sur içinde gizlenmiş büyülü bir şehirdir. Tarihî olarak on üç bin beş yüz yıl geriye uzandığı rivayet edilmektedir. Evliya Çelebi ise bunu daha da gerilere doğru götürmektedir. Çelebi'ye göre şehir Nuh tufanından sonra yapılmıştır. Bazı rivayetlere göre ise Hz. Âdem cennetten kovulduğunda buraya yerleşerek tarım ile uğraşmıştır. Hz. Âdem cennetten aldığı güç ile "Edene" adında bir köy kurmuştur. Urfa geçmişten günümüze tarihî yönüyle geleceğe ışık tutan bir şehirdir. Bu bakımdan bir çok medeniyete beşiklik etmiştir.

Şanlıurfa, tarih boyunca önemli olaylara ve savaşlara sahne olmuştur. Güney Doğu Anadolu bölgesinin önemli sınır şehridir. Tüm bu özelliklerden dolayı Nuh tufanından sonra kurulan üç şehirden birisi olarak tanımlanır. Şanlıurfa'da çok tanrılı dönem denildiği zaman akla ilk gelen yerleşim birimi Harran'dır ve Putperestliğin merkezi olarak bilinir. Burada ay tanrısı Sin ile güneş tanrısı Samaş'm mabetleri bulunmaktaydı. Bir başka rivayete göre ise, Nuh tufanından sonra yeryüzünde tesis edilen ilk şehir olup Nuh peygamberin torunlarından Kaynan tarafından kurulmuştur.

Tek Tanrılı Dinlerin Şanlıurfa

Hıristiyan, Musevi ve İslâm peygamberlerinin atası olarak bilinen Hz. İbrahim Şanlıurfa'da Dünyaya gelmiştir. Nemrut ve halkının taptığı putlarla olan mücadelesinden dolayı bu şehirde ateşe atılmıştır. Eyyûb Peygamber Şanlıurfa'da hastalık geçirmiş ve burada vefat etmiştir. Hz. Eyyûb'u arayan Elyasa peygamber O'nun yaşadığı yere kadar gelmiş fakat onu göremeden orada vefat etmiştir. Hz. İsa Şanlıurfa'yı kutsamıştır. Bütün bu anlattıklarımız ölçüsünde Şanlıurfa "Kutsanmış Şehir" ve "Peygamberler Şehri" olarak adlandırılmıştır.

Peygamberlik ve Ahret İnancı

Harran bölgesinde, ahret anlayışı bakımından en çarpıcı görüşleriyle, sevabın ve günahın karşılığını ruhların bir bir gördüğüne inanılmaktadırlar. Ancak bu belli bir süre gecikebilir. Ancak peygamberler kötü hasetlerden ve düşüncelerden arınmış mükemmel insanlardır. Onlara göre peygamber her türlü soruya doğru cevap verir. İnsanların her türlü niyetlerini bilir. Peygamberlerin yolu âlemin faydasınadır. Özetle Harran'da tek tanrılı din anlayışının günümüzdeki anlamıyla olmasa da hep var olduğunu söyleyebiliriz. Bu anlamda peygamber inancının da var olduğunu ifade edebiliriz.

Hz. Âdem (a.s) ve Urfa

Rivayetlere göre Hz. Âdem (a.s.)'in bir süre Harran Ovası'nda yaşadığı ve bu bereketli topraklar üzerinde tarım ile uğraştığı söylenmektedir. Hz. Adem'i topraktan yaratan Cenab-ı Hak, O'na ruhunu üfleyerek ruh vermiştir. Hz. Adem (a.s.) 'in kaburga kemiğinde de Hz. Havva 'yi yaratmıştır. Cenab-ı Hak Meleklere "Âdem'e secde edin" diye buyurmuştur.

Hz. Nuh (a.s) ve Urfa

Âdemoğulları, Allah'ın göndermiş olduğu peygamberlerin buyruklarından sapmış olup elleriyle yaptıkları putlara tapmaya başladılar. Bu anlamda putperestliğin ilk örneği bu

dönemde başlamıştır. Tüm bu sapkınlıkları önlemek için Hz. İdris'in neslinden gelen Hz. Nuh'a peygamberlik verilir. Hz. Nuh, kavminin Tevhide davet eder fakat kavminden çok az kişi buna riayet eder. Diğerleri ise sapkınlıklarına ve putperestliğine devam ederler. Hz. Nuh'a kötü muamelede bulunarak onu yalancı konumuna getirirler. Tüm bunlara sabreden Hatta O'na bir gün sabrı taşınca Allah'a münacatta bulunup kavmine beddua eder. Duası kabul olur. Cenab-ı Hak, Hz. Nuh'a bir gemi yapmasını vahiy eder. Ve kendisine inanları ile hayvanlardan bir çift alarak gemiye yerleştirmelerini ister. Tüm bunları yerine getiren Hz. Nuh vakit tamamlanınca Tufan alâmetleri meydana gelir. Hz. Nuh'un gemisine binenler kurtulur. Geride kalanlar ise helak olur.

Hz. İbrahim (a.s) ve Urfa

Nemrut bir gün bir rüya görür ve korku içinde uykudan uyanır. Rüyada tacının, tahtının devrildiğini, çok sevdiği hükümdarlığının elinden gittiğini görür. Rüyasını yorumlamak için, kâhinlerini, bilginlerini, komutanlarını toplar. Gördüğü rüyayı anlatır...

O'lar Nemrud'a, "Senin tacını, tahtını bu ülkede doğacak bir çocuk devirecek. Senin dinini ortadan kaldıracak." derler. Nemrud bu haberden ürktü. Doğacak olan bu çocuktan kurtulmanın çaresini sordu. Onlar düşündüler, konuştular ve şu karara vardılar: Bu çocuk doğmadan öldürülmelidir. Zalim hükümdarın ve memurları bu karara vardılar. Ve uygulamaya başladılar. Nice anneler ve onların masum çocukları bu canavar ruhlu zalimlerin elinde can verdi.

Hz. İbrahim'in babası Azer, Nemrud'un çok sevdiği kimselerden olduğu için, O'nu puthanelerine bakmak ile görevlendirmişti. Azer'in hanımı Nuna, Nemrud'un o şiddet saçan günlerinde hamile kalmıştı. Hamileiğini gizlemek için her çareye başvurur ve büyük sıkıntılar çeker. Doğum zamanı yaklaşınca da daha bir korkuya kapılır. Doğum anı yakınlaşınca, çare olarak şehirden çıkıp bir mağaraya sığınır. Hz. İbrahim o mağarada doğar. Anne ancak çok az bir zaman yanında kalabilir. O'nun sarar, sarmalar ve mağarada bırakarak yine gizlice evine döner. Hz. İbrahim'in mağaradaki hayatı, korunması ve büyümesi ile ilgili bir çok şey söylenmektedir. Mağaradan ilâhî bir suyun çıkarak O'na gıda olduğu rivayet edilir.

Balıklı Göl

Yahut ceylanın gelerek O'nu beslediği veya parmağını ağzına koyup emerek yaşadığı, söylenir. Yörede yaşayan hikmet sahibi bir ihtiyarın gelerek, hayatı boyunca kendisini koruyup beslediği, yaşaması için ona gerekli şeyleri sağlayıp öğrettiği gibi inanışlar da vardır. Bu anlamda bakıldığında her ne şekilde olursa olsun sonunda peygamber olarak görevlendirilen Hz. İbrahim'in Yüce Allah tarafından korunduğunu görmekteyiz.

Hz. İbrahim'in peygamberliğine ilk iman eden Hz. Lut olmuştur. Hz. İbrahim'in ateşe atılması olayında Hz. Lut, amcası Hz. İbrahim'i ateşin yakmadığını görmüştür. Bu olay karşısında Hz. İbrahim (a.s)'in peygamberliğini kabul ederek, dinine tâbi olmuştur. Hz. Lut, Amcası İbrahim peygamber ile birlikte hayvancılık ile uğraşmakta idi. İkisinin de malı ve mülkü çoğaldığı için kaldıkları yer kendilerine yetersiz hâle gelmişti. Bu yüzden aralarında huzursuzluk çıkmıştır. Hz. İbrahim Hz. Lut'a kardeşçe ayrılmasını ve başka bir yere gidip yerleşmesini söyler. Bu durumu anlayışla karşılayan Hz. Lut, Şanlıurfa'da Sodom'a doğru göç etmiştir.

Hz. İshak (a.s) ve Urfa

Hz. İbrahim'in oğludur. Hz. İbrahim vefat ettikten sonra Cenab-ı Hak, kendisini peygamber olarak görevlendirir. Hz. İshak Şam'dan geldikten sonra memleketi Harran'a gelir. Burada bir süre kalır. Bazı rivayetlere göre Hz. İshak Hz. Lut'ün kızı ile evlenmiştir. Hz. İshak 160 yılında vefat etmiştir

Hz. Yakup (a.s) ve Urfa

Hz. İbrahim'in oğlu Hz. İshak dayılarının memleketi olan Harran'a gelerek oradan evlenir. Yine peygamberlik ile görevlendirildiği "Kenan İline" gider. Bu evlilikten İys ve Yakup adlarında çocukları olur. Hz. Yakup çobanlık yapmaktadır. Harran'da Hayatel Harrani Türbesi'nin kuzeyindeki "Bir-i Yakup" Hz. Yakup Kuyusu olarak bilinmekte ve günümüzde hâlâ ziyaret edilmektedir.

Hz. Yusuf (a.s) ve Urfa

Hz. İshak oğullarında olan İys ve Yakup Hz. İshak vefat etmeden bir vasiyette bulunarak oğulları arasında çıkan kıskançlıktan dolayı Hz. Yakub'u ata yurdu Harran'a gitmesini ister. Hz. Yakup Harran'a gelerek burada dayısının kızıları Rahil ve Leyya ile evlenir. Rehil'den de Yusuf dünyaya gelir.

Eyûb Nebi Köyü'nde Sabır Taşı
(Fotoğraf: Ahmet Efe)

Hz. Eyyûb (a.s) ve Urfa

Hz. Eyyûb'un yaşadığı yer ile ilgili faklı bilgiler vardır Şanlıurfa'da yaşadığı rivayet edilen Hz. Eyyûb, çok zengin olup, tarım ve hayvancılıkla uğraşmıştır. Cenab-ı Hak kendisini imtihan etmek için önce mallarını, sonra çocuklarını ve daha sonra da kendisine ağır bir hastalık vermiştir. Günlerce hasta yatağında yatan Hz. Eyyûb'un vücudunu yaralar, kurtlar sarmıştır. Tüm bu alanlara karşı Hz Eyyûb büyük sabır gösterir. Bir gün Hz. Eyyûb Allah'a söyle bir dua da bulunur: "Allah'ım vücudumu hastalık, zayıflık ve takatsizlik kapladı. Merhamete muhtaç bir hâle geldi. Sen ise Rabb'im, merhametlilerin en şefkatlisisin" diye dua eder. Bunu üzerine Cebrail (a.s) 'in getirdiği vahiy gereği ayağını yere vurarak yerden su fışkırır. Hz Eyyûb bu su ile şifa bulur. İçindeki bütün sıkıntıları yok eder. Böylece Hz. Eyyûb "Sabır timsali" olarak bilinir. Musibet geçirenlere ise halk arasında "Allah Hz. Eyyûb sabrı versin" şeklinde duada bulunulur. Hz. Eyyûb sıhhatli hâline kavuştuktan sonra, zaman zaman ağlardı. Sebebini sorduklarında şöyle demişti: "Ben hasta iken geceleri bir ses gelirdi: Ey hastamız nasılsın? İşte o ses şimdi gelmiyor ona ağlarım." demiş.

Hz. Musa (a.s) ve Urfa

Hz. Musa, kardeşlerinden birinin bir Mısırlı tarafmdan dövüldüğünü görünce araya girer, fakat istemeden adımın ölmesine sebep olur. Kısa sürede yayılan bu haber Firavuna kadar gider. Bu dönemde hükümdar olan Firavun Hz. Musa'nın yakalanması için emir verir. Onu âlemlere ibret olsun diye halkın gözü önünde öldüreceğini söyler. Bunun üzerine Hz. Musa'nın akrabalarından birisi durumu Hz. Musa'ya anlatır. Firavundan kaçan Hz. Musa, Şuayb Peygamber'in ülkesine gelir. Şuayb Peygamber'in kızlarından biriyle evlenir. Bazı rivayetlere göre Hz. Musa'nın mucizevi asasını Şuayb Peygamber'den aldığına inanılmaktadır.

Hz. İsa (a.s) ve Urfa

M.Ö. 132. Yılında Şanlıurfa'da bir şehir krallığı olarak hüküm süren Orshene Krallığı vardı. Bu dönem Hıristiyanlık dünyası açısından oldukça büyük bir öneme sahiptir. Bu dönemin krallarında olan V. Abgar Ukkama, Hz. İsa'ya mektup yazarak halkıyla birlikte dinini kabul ettiklerini ve kendi dinini öğretmesi için Şanlıurfa'ya davet etmiştir. Hz. İsa Şanlıurfa'ya

gelememiştir. Fakat Şanlıurfa'yı kutsadığına dair bir mektubunu ve yüzünü sildiği mendilde çıkan iziyle birlikte Kralla göndermiştir. Kral V. Abgar, bu mendili yüzüne sürerek şifa bulmuştur. Hıristiyanlığın ilk yıllarında Edessa 'da dünyanın en ihtişamlı kiliseleri inşa edilmiştir.

Hıristiyanlık Dönemi

3.yüzyılın başında Edessa'nın başta gelen bir mahallesinde bir Hıristiyan Kilisesi bulunmaktaydı. Fakat nüfusun çoğunluğu muhtemelen putperestti. Bu anlamda bu yüzyıldan sonra ise sadece Hıristiyanlık şehirde etkin bir din konumunda olacaktı.

Hıristiyan Dindarlara Göre Urfa'daki Kutsal Eşyalar

Kutsal Mendil

Abgar V ile Hz. İsa'nın birbirlerine yazdıkları mektupların metinleri Batı dünyasında hâlâ muska olarak kullanılmaktadır. Bu bilgiler her ne kadar rivayetlere dayansa da Hıristiyanlık dininin Kuzey Mezopotamya'da o dönem de kuvvetli bir şekilde var olduğu açıktır. Bu anlamda bu kutsal mendil dönemin farklı hükümdarları tarafından Urfa'dan istenmiştir. Bazen şehir bu kutsal emanet sayesinde korunmuştur. Romalıların Urfa'ya saldırıda bulunurken, Urfalılar Romalılara elçiler göndererek orduyu uzaklaştırmaları hâlinde Hz. İsa'nın kendi kralları Abgar'a göndermiş olduğu kutsal mendili onlara teslim edeceklerini bildirmişlerdir. Urfalılar mendili verdikten sonra Romalılar geri çekilmişlerdir. Burada anlatılan rivayette de gördüğümüz gibi dinî yapı, toplumda siyasi, sosyal ve günlük hayatı çok derin bir şekilde etkilemektedir.

Hz. İsa'nın Mendili
(Fotoğraf: Ahmet Efe)

Meryem Ana Tasviri ve Varak Haçı

1902 yılında Varrak Manastırı'nın önemli Haçı ile Meryem Ana'nın tasvirini Urfa'ya getirildi. Varak Haçı, Hıristiyanlar tarafından çok önemli görülüp gerçek Haçın bir parçası olarak kabul edilir. Varak Haçı, Van bölgesinde Varak Manastırında bulunmak idi. Daha sonra Urfa'da Aziz Havariyyün Kilisesine getirilmiştir.

Maniheizm

Edessa'da Maniheizm topluluğu mevcuttu. M.S. 489'da imparatorluk emriyle kapatılmasına

zorlanan Perslerin Okuluna kadar bu inanç şehirde güçlü bir şekilde var olmuştur. M. S. 8. yüzyılda Harran'da Maniheist Kilisesi vardı. Biruni Harran'daki mezhebin, Zerdüşlük ile daha uyumlu olduğunu ifade etmiştir.

Şanlıurfa'nın İnanç Turizmi Açısından Dünyadaki Yeri

Şanlıurfa tarih anlamda dünya kültür ve medeniyeti bakımından merkez kabul edilir. Bu açıdan da literatürde "Bereketli Hilâl" olarak adlandırılır. Arkeolojik bulgular şehir merkezi Balıklı Göl etrafında 11.000 yıl önce Neolitik Çağ olarak toplumları tarafından yerleşildiği kanıtlanmıştır. Bu dönem Anadolu coğrafyasında şehirleşmenin başlangıcı olarak kabul edilmektedir. Bu özelliğinden dolayı "Müze Şehir" olarak adlandırılır. Buna paralel olarak Göbekli Tepe'de yapılan arkeolojik kazılarda ilkel inançlara ait dünyanın en eski tapınaklarına rastlanılmıştır. Bu yönüyle de Şanlıurfa İnanan insanlar bakımından dünyanın en eski yerleşim bölgesi olarak adlandırılmaktadır. Geçmiş dönemin din anlamda başkenti sayılabilecek bu şehir birçok sosyo-kültürel yapıyı da kendi içerisinde barındırmıştır. Bu bakımdan din toplum birlikteliği ve sosyal düzende âdeta bir birleştirici beton konumdadır. Şanlıurfa tüm bu anlattıklarımızdan yola çıkarak değerlendirildiğinde inanç turizmi bakımından Mekke ve Kudüs'ten sonra kutsal bir merkez olduğu söylenebilir.

Ekonomik Yapısı ve Gelişmeleriyle Şanlıurfa

Ekonomik kalkınma, bir toplumun ekonomik, sosyal ve siyasî alanlarındaki değişimi ve bu değişimin beraberinde getirdiği gelişmeyi ortaya koyan bir kavramdır. Özellikle Az Gelişmiş Ülkeler açısından büyük öneme sahip olan kalkınmanın sağlanmasında hemen her dönemde kamu ekonomisinin karar birimi olarak devlete önemli görevler düşmüştür. Nitekim, nitel ve nicel bir anlama sahip olan kalkınma bir süreç olarak ekonomik büyümeyi de içinde barındırması yönüyle, iktisadî yaklaşımların her döneminde iktisat politikası araçlarından yararlanmayı zorunlu kılmıştır. Bu bağlamda, kalkınmanın sağlanmasında uygulanan politikalar ve bu politika amaçlarına ulaşmayı sağlayacak olan araçlar günümüze kadar geçen süreçte farklılık göstermiştir.

Ülkelerin, bölgelerin ve illerin içerisinde bulunduğu ekonomik yapı ortaya çıkaracağı katma değerler ve pozitif hayat şartları açısından büyük öneme sahiptir. Özellikle içerisinde bulunduğumuz dünya düzeninde bölgesi ve/veya yerel kalkınmanın sahip olduğu önem, illerdeki ekonomik yapı üzerinde ayrıca durulmasına yol açmıştır. Bu bağlamda, ortaya çıkan bölge aktörlerinin önemi vurgulanmış ve hemen hemen tüm dünyada çeşitli şekillerde örgütlenen bölge kalkınma aktörlerinin rolü kalkınmanın sağlanmasında yadsınamayacak derecede artmıştır. Böylece, kalkınma süreci, günümüzde yerelden ulusala doğru olacak şekilde aşağıdan yukarıya doğru bir oluşumu beraberinde getirmiştir. Bu oluşum içerisinde, millî düzeyde bölge ve illeri içerisine alacak şekilde çeşitli sınıflandırmalara gidilmiş ve bu sınıflandırmalar ile bölgelerde ve/veya illerde sosyo-ekonomik gelişme sağlanmaya çalışılmıştır.

Kentler, yerleşmelerin demografik büyümelerinin ifadesi olarak tanımlanan ve sadece nüfus olarak büyümeyi değil, ekonomik, kültürel, politik ve psikolojik faktörlerle birlikte yaşanan sosyal bir gelişim sürecini de içeren zor ve karmaşık bir olgudur. Günümüz küresel sürecinde önemi hızla artan kentleşme kavramı, bir ülkedeki kent sayısının ve bu kentlerde yaşayan nüfusun artmasını tanımlayan ve toplumdaki bir dönüşüme karşılık gelen bir kavramdır. Kentleşme, sanayileşme ve modernleşme süreçlerinin sonucunda ortaya çıkan yerleşim yerlerindeki toplum hayatını, yapısal dönüşümünün sebebi ve sonucu olan ve sadece nüfus hareketi olarak adlandırılmaması gereken bir olgudur. Kentleşme, nüfusun ekonomik açıdan sanayi ve hizmet sektörüne kaymasını, yerleşme niteliği olarak doğanın belirleyici olduğu, işlevleri sınırlı, çok sayıda yerleşmeden dolayı doğayı kendine göre biçimlendiren, yoğun ve çok işlevli yerleşimlere doğru geçişi, toplum açısından da "gruplaşmaların dengelendiği sistemli bir bütünlüğü ve farklılaşmaya dayalı dinamik" bir hareketi kapsamaktadır.

Kentleşme süreci, Türkiye'de bölgeler arasında önemli farklılıklar ortaya çıkaracak şekilde gerçekleşmiştir. Türkiye'de yaşanan siyasî, sosyal ve ekonomik değişim ve dönüşümler Güney Doğu Anadolu Bölgesi'nde de etkilerini göstermiştir. Bu durum, Güney Doğu Anadolu Bölgesi'nin sahip olduğu kaynakların değerlendirilerek bu yörede yaşayan insanların gelir düzeyinin ve hayat kalitesinin yükseltilmesini, zorunlu hâle getirmiştir. Bunu Güney Doğu Anadolu Projesi'nin ortaya çıkması gerçekleşmiştir. GAP (Güney Doğu Anadolu Projesi), başlangıçta Bölge'nin su ve toprak kaynaklarının geliştirilmesine dayanan bir program olarak ele alınmıştır. 1989 yılında, Master Plan'ın hazırlanması ile tarım, sanayi, ulaştırma, eğitim, sağlık, kırsal ve kent altyapısı yatırımlarını da içine alan entegre bir bölgesel kalkınma projesine dönüşmüştür. Böylece, 1989 yılında, GAP Bölge Kalkınma İdaresi Teşkilâtı kurulmuş ve kalkınmanın planlanması, çeşitli sektörlerde farklı kuruluşlar tarafından yürütülmekte olan GAP yatırımlarının yönlendirilmesi, izlenmesi ve kuruluşlar arası koordinasyonun sağlanması ile görevlendirilmiştir. 1990'lı

yıllarda dünyada yaşanan gelişmelere paralel olarak Güney Doğu Anadolu Projesi uygulamalarında sürdürülebilir kalkınma felsefesi benimsenmiş ve bu çerçevede insanî gelişme, katılımcılık, eşitlik ve adâlet ilkeleri esas alınmıştır.

GAP Master Planı'nın yapımından sonra Bölge'de ve Türkiye'de plan kapsamındaki varsayımlara uymayan önemli gelişmeler (Körfez Savaşı, Irak Ambargosu, terör, ekonomik krizler) meydana gelmiş ve özellikle 1990'lı yılların ikinci yarısından itibaren derinleşen kamu kesiminin finans sorunları dolayısıyla plan, hedeflerinden önemli ölçüde saparak GAP'ın hedef olarak konulan 2005 yılında tamamlanmasının mümkün olamayacağı anlaşılmıştır. Diğer yandan, dünyada çevre konularına duyarlılık artmış, katılımcılık, kalkınmanın sürdürülebilirliği, cinsiyet dengeli kalkınma gibi kavramlar ön plana çıkmıştır. Böylece, Bölge kalkınmasına farklı bir yaklaşım getirecek yeni bir plan hazırlanması ihtiyacı doğmuş ve insanî gelişmeyi öncelikli hedef kabul eden **GAP Bölge Kalkınma Planı** 2002 yılında hazırlanarak uygulamaya girmiştir.

Tarım sektöründen kırsal kalkınmaya, bitki üretiminden hayvancılığa kadar hemen her alanda değişim ve dönüşümü beraberinde getiren GAP Projesi, özel sektör yatırımlarını da olumlu etkilemiş ve bir yandan ülkedeki rekâbet gücünü geliştirirken, diğer yandan bölge kalkınma hedefini hızlandırarak söz konusu hedefi daha güçlü hâle getirmiştir.

Kalkınma altyapılarının geliştirilmesi ve çevrenin korunması, insan kaynaklarının geliştirilmesi ve Bölge içi gelişmişlik farklarının azaltılması amaçlarının hedeflendiği GAP Bölge Kalkınma Planı yerini 2008-2012 döneminde GAP Eylem Planı'na bırakmıştır. Böylece, GAP projesi kapsamındaki yatırımların hızlandırılarak, büyük bir bölümünün 2012 sonuna kadar tamamlanması hedefi ile, ekonomik büyüme, sosyal gelişme ve istihdam artışı sağlanarak Bölge'de yaşayan vatandaşların refah, huzur ve mutluluğunun artırılması amacıyla bütün yatırımlar ve yaşanan gelişmeler gözden geçirilmiş ve başta sulama olmak üzere temel altyapı yatırımlarının hızlandırılarak büyük bir bölümünün tamamlanması kararı alınmış ve GAP Eylem Planı uygulamaya konulmuştur. Bu süreçte, Şanlıurfa, mevcut proje ve eylemlerin hayata geçirilmesinin hedeflendiği GAP illeri Adıyaman, Batman, Diyarbakır, Gaziantep, Kilis, Mardin, Siirt, Şanlıurfa ve Şırnak arasında yer almıştır.

2008-2012 dönemi GAP Eylem Planı'nda planlanan eylemler önemli ölçüde tamamlanmış olup, büyük ölçekli yatırımların hızlandırıcı etkisini yenilikçi uygulamalarla daha fazla arttırmak amacıyla 2014-2018 dönemini içeren ikinci GAP Eylem Planı hazırlanmış ve mevcut hedeflere ek olarak "*yaşanabilir şehirler, turizm, organik ve iyi tarım, yenilenebilir enerji ve inovasyon*" temaları yeni plana eklemlenerek, plan dünyadaki gelişmeler gündemine uyumlu hâle getirilmiştir.

28/08/2002 Tarihli ve 2002/4720 Sayılı Kararname uyarınca İstatistikî Bölge Birimleri Sınıflandırmasında iller "Düzey 3" olarak tanımlanmıştır. Ekonomik, sosyal ve coğrafî yönden benzerlik gösteren komşu iller, bölgesel kalkınma planları ve nüfus büyüklükleri de dikkate alınarak "Düzey 1" ve "Düzey 2" olarak gruplandırılmak suretiyle hiyerarşik İstatistikî Bölge Birimleri Sınıflandırması yapılmıştır. Buna göre:

•Düzey 3 kapsamındaki İstatistikî Bölge Birimleri 81 adet olarak İl düzeyinde,

•Düzey 2 kapsamındaki İstatistikî Bölge Birimleri 26 adet olarak komşu İllerin gruplandırılmasıyla grup düzeyinde,

•Düzey 1 kapsamındaki İstatistikî Bölge Birimleri 12 adet olarak "Düzey 2" İstatistikî Bölge Birimlerinin gruplandırılmasıyla grup düzeyinde, belirlenmiştir.

İstatistikî Bölge Birimleri Sınıflandırmasına göre Şanlıurfa ve Diyarbakır:

•Düzey 1 kapsamındakî İstatistikî Bölge Birimleri içerisinde 12 adet grubun 12. olarak TRC düzeyinde,

•Düzey 2 kapsamındaki İstatistikî Bölge Birimleri içerisinde 26 adet grubun 25. olarak TRC2 düzeyinde,

•Düzey 3 kapsamındaki İstatistikî Bölge Birimleri içerisinde 81 adet İl içerisinde Şanlıurfa TRC2 olarak 76. sırada, yer almıştır.

TRC2 Bölgesi, Türkiye'nin güneydoğusunda bulunan ve Diyarbakır ile Şanlıurfa illerini kapsamına alan bir yapılanmadır. Başta Suriye ve Irak olmak üzere Orta Doğu ülkeleri ile

coğrafî ve ticarî sınır ilişkilerine sahip olan TRC2 Bölgesi illeri, bu yönüyle stratejik önemi de yüksek olan bir yapıya sahiptir.

Bölgesel gelişmişlik farklarını azaltmayı ve sektörel kümelenmeyi öne çıkarmayı hedefleyen yeni yatırım teşvik sistemine göre, sosyo-ekonomik gelişmişlik durumları dikkate alınarak altı farklı bölge oluşturulmuştur. Buna göre, TRC2 Bölgesi İlleri, Kalkınma Bakanlığı'nca hazırlanan *2011 yılı sosyo-ekonomik gelişmişlik sıralamasına* göre, ülkenin en az gelişmiş illerinin bulunduğu ve teşvik sisteminden en fazla faydalanan altıncı grupta yer almaktadır. Seksen bir il sıralamasında Şanlıurfa, yetmiş üçüncü sırada yer almıştır. Büyüklük sıralamasına göre Şanlıurfa ilinin dokuzuncu sırada yer alması ise söz konusu İlde demografik yapı ile sosyo-ekonomik yapı arasında belirgin farklılıklar olduğunun önemli bir göstergesidir.

Şanlıurfa ili nüfus bakımından Türkiye'nin dokuzuncu, kent büyüklüklerine göre on birinci kentidir. Doğal nüfus artış hızı ve buna bağlı olarak çocuk nüfusunun yüksek olduğu Şanlıurfa, bağımlı nüfus oranı açısından birinci sıradadır. İllerde Yaşama Endeksi 2015'e göre ise; "Yaşama Memnuniyeti" sıralamasında Şanlıurfa elli altıncı sıra ile Türkiye sıralamasının en altlarında yer almıştır. Söz konusu endekse göre; Şanlıurfa'nın eğitim sıralamasında yetmiş sekiz ile sondan üçüncü sırada yer alması TRC2 Bölgesi'nde yer alan söz konusu ilin stratejik sorunlu yapısını ortaya koyması bakımından önemlidir.

2011 yılı TÜİK verilerine göre, yirmi altı bölge içerisinde TRC2 Bölgesi'nin 2011 yılı itibariyle kişi başına Gayri Safi Katma Değerinin 4,282 Dolar ile yirmi dördüncü sırada yer alması, sosyal içerikli sorunların bölgenin tek sorunu olmadığına vurgu yapması bakımından önemlidir.

Şanlıurfa İline Ait Göstergeler

Nüfus (2014)	1 845 667
Nüfus Artış Hızı (2013-2014)	‰ 24
Net Göç Hızı (1980-2014)	‰ -7.2
Ortaöğretimde Net Okullaşma Oranı (2013-2014)	% 53.1
İşgücüne Katılma Oranı (2013)	% 38.7
İşsizlik Oranı (2013)	% 16.3
İstihdam Oranı (2013)	% 32.4

TRC2 Bölgesi'nde yer alan Şanlıurfa işgücü piyasası göstergeleri Türkiye ortalamasının gerisinde seyretmektedir. Söz konusu verilerle, TRC2 Bölgesi, istihdam oranı ve işgücüne katılımda 26 "düzey 2" bölgesi içinde son sırada yer almaktadır. Bu durum, bölgenin üretim kapasitesindeki yetersizliği göstermesi bakımından önemlidir. Ayrıca, mevcut tablo, eğitim düzeyinin işgücü piyasalarının etkinliği açısından önemli bir gösterge olması ve eğitim bölge düzeyinin Türkiye ortalamalarının altında olması ile de yakından ilişkilidir.

Şanlıurfa İşgücü Piyasası Göstergeleri (2013 Yılı İtibariyle, %)

	Türkiye	Şanlıurfa
İşgücüne Katılma Oranı	38,7	51,1
İşsizlik Oranı	16,3	9,7
İstihdam Oranı	32,4	25,9

Şanlıurfa'da istihdamın sektörel dağılımına bakıldığında, ilgili rakamların tarım sektöründe Türkiye ortalamasının üzerinde, sanayi sektöründe ortalamanın altında olduğu göz çarpmaktadır. Hizmetler sektöründe ise Şanlıurfa ili, Türkiye ortalamasına daha yakın bir oran göstermekle birlikte, bu sektör de ülke ortalamasının altında yer almaktadır. Tarım sektörünün ağırlığında, bölgenin GAP Bölgesi kapsamında olmasının önemli bir payı vardır.

Şanlıurfa'da İstihdamın Sektörel Dağılımı (2012 Yılı İtibariyle %)

	Şanlıurfa	Türkiye
Tarım	47,6	24,6
Sanayi	14,5	26,0
Hizmetler	37,8	49,4

TRC2 Bölgesi'nde yer alan Şanlıurfa, sahip olduğu Türkiye ortalamasının altında kalan sosyal ve ekonomik içerikli gelişmişlik göstergelerine rağmen, tarım sektörü açısından ülkede önemli bir yere sahiptir. Nitekim, su ve toprak kaynaklarının geliştirilmesi ile sosyal ve ekonomik kalkınmanın hedeflendiği Güney Doğu Anadolu Projesi'nde (GAP), Şanlıurfa % 38 oranı ile, sulanabilir alan ve sulama hedefleri açısından, en büyük paya sahip iki ilden birisini oluşturmaktadır (Diğer İl % 25 oranı ile Diyarbakır'dır). Sulama alanlarının büyük bölümünü bünyesinde muhafaza eden TRC2 Bölgesi'nde sulama projelerinin tamamlanması

ile tarım üretiminde meydana gelecek artış, bölgede tarıma dayalı sanayinin gelişimini ve yeni istihdam imkânlarının oluşturulmasını sağlaması bakımından önemlidir. Diğer bir ifadeyle yöre, bölge ve ulusal kalkınmanın sağlanmasında tarıma dayalı üretimde TRC2 bölgesi içerisinde yer alan Şanlıurfa ili önemli bir paya sahiptir.

Bölgesi demografik göstergeleri bakımından da Türkiye ortalamalarının gerisinde kalan bir bölge görünümündedir. Tablo şehirleşme oranı, sosyo-ekonomik gelişmişlik sıralaması, ortalama nüfus artış hızı, toplam doğurganlık hızı ve ortalama hane halkı büyüklüğü göstergeleri değerlendirildiğinde, bölgenin demografik yapısına ilişkin önemli bulgulara ulaşılmaktadır.

Şanlıurfa İli Demografik Göstergeleri (%)

	Şanlıurfa	Türkiye
Şehirleşme Oram (%)	55,4	77,3
Sosyo-Ekonomik Gelişmişlik Sıralaması	73	-
Ortalama Nüfüs Artış Hızı (%)	4,36	12,0
Toplam Doğurganlık Hızı (%)	4,36	2,02
Ortalama Hane Halkı Büyüklüğü (Kişi)	6,2	3,8

İstanbul Üniversitesi ve İstanbul Kalkınma Ajansı işbirliği ile hazırlanan 2012 yılı Küresel Rekâbet Endeksi çalışmalarında Şanlıurfa ili elli altıncı sırada yer almıştır. Şanlıurfa ilinin demografik yapı ve eğitim başlıklarında ülkenin son sıralarında yer alması ve ekonomik etkinlikte yeterli performansı göstermemesi, hayat kalitesini ve rekâbetçilik düzeyini olumsuz etkilemektedir.

Toplum refahının sağlanmasında önemli bir yere sahip olan eğitimin Şanlıurfa ilindeki gelişim süreci yıllar itibariyle olumlu bir trend sergilemiştir. Bu durumda, devletin Güney Doğu Anadolu Bölgesi'ne yönelik eğitim alanında gerçekleştirdiği projelerin önemli bir rolü olmuştur. Bununla birlikte, Şanlıurfa nüfusunun diğer illere göre yüksek ve genç nüfustan oluşması, eğitime ilişkin bazı verilerin Türkiye ortalamasının üzerinde kalmasına yol açmaktadır. Şanlıurfa'da ilkokulda öğretmen başına düşen öğrenci sayısının 2012-2013 öğretim döneminde 26 (Türkiye ortalaması 20), ortaöğretimde ise 25 (Türkiye ortalaması 16) olması bu tablonun önemli bir göstergesidir. Şanlıurfa'da 2012 yılı itibariyle okuma yazma bilmeyen kadınların oranı % 16.4 iken bu oranın erkeklerde % 3.3 olması, bölgenin

kız çocuklarının eğitimi konusunda benimsediği bakış açısına sahip kültür yapısından kaynaklanmıştır. Ayrıca, 15 yaş üstü nüfus içinde okuma yazma bilmeyenlerin oranı % 15 (Türkiye ortalaması % 5.1), yüksekokul veya fakülte mezunlarının oranı ise % 4.9 oranı ile Türkiye ortalamalarından önemli ölçüde sapma göstermektedir. Kalkınmışlığın önemli göstergeleri arasında yer alan *nüfus artış hızı* ve *eğitim* kalemlerinde Şanlıurfa'nın ortaya koyduğu tablo, İl'de kalkınmışlık düzeyinin arttırılması amaçlı uygulanması gereken politikaların devamlılığının önemini ortaya koymaktadır.

21. Yüzyılda Şehirleşme ve Hedefler

Gelişmekte olan ülkelerde daha hızlı olmak üzere şehirleşme sürecinin devam ettiği, şehirleşmeyi büyümenin odağına taşıyan yaklaşımların ortaya çıktığı ve dünya genelinde şehir ekonomilerinin ve hayat tarzının yaygınlaştığı günümüzde; bilgiye dayalı ekonomi, finans ve ihtisaslaşmış hizmetler, nitelikli işgücü, Ar-Ge ve yenilik kapasitesi özellikle büyük şehirlerde yoğunlaşmaya başlamıştır. Bu bağlamda, bölgesel teşvik uygulamaları, marka şehir uygulama ve çalışmaları ve kentsel rekâbeti arttırıcı teknolojik imkân ve imkanlardan yararlanarak yerel hizmetlerin kalitesinin arttırılması üzerinde durulan uygulamalardan bir bölümünü oluşturmaktadır. Dünya kalkınma yazınında bölgelerin rekâbet gücünü artırmaya yönelik uygulamalardan birisini de teşvik politikaları oluşturmaktadır. Türkiye'de 2012 tarih ve 3305 sayılı kararla uygulamaya giren 4. teşvik paketi ve 2017 yılı 24 Ocak tarihi itibariyle başvuruları alınmaya başlanılan ve aralarında Şanlıurfa'nın da yer aldığı 23 ili kapsamına alan **"Cazibe Merkezleri Programı"** ile bölgeler arası gelişme farklılıklarının en aza indirilmesi hedeflenmiş ve böylece demografik, iktisadî ve kurum sorunlarının giderilmesi amacıyla diğer bölgelerden ve yurt dışından yatırımların bölgeye aktarılmasının önü açılmaya çalışılmıştır.

678 sayılı Kanun Hükmünde Kararname ile düzenlenen Cazibe Merkezi Programı, aralarında Şanlıurfa'nın da yer aldığı uygulama kapsamındaki illerin refah seviyesini yükseltmek amacıyla başlatılan yatırım seferberliği hayata geçirilmiş ve kapsamındaki illerde istihdam, üretim ve ihracata yeni bir ivme kazandırmayı hedeflemiştir. Gerek uygulanan teşvik politikaları, gerekse merkezi yönetimin Şanlıurfa'ya yönelik gerçekleştirdiği kalkınmanın sağlanarak refah seviyesinin arttırılması orijinli yatırım hamleleri İlin gelişme düzeyini arttıracak ve böylece rekâbet edebilir bir kent düzeyine ulaşmasını sağlayacaktır.

Öneri Bazlı Çıkarımlar ve Bazı Göstergeler

28/08/2002 Tarihli ve 2002/4720 Sayılı Kararname uyarınca, İstatistiki Bölge Birimleri Sınıflandırmasında Düzey 1 kapsamındaki İstatistikî Bölge Birimleri içerisinde 12 adet grubun 12nci olarak TRC düzeyinde, Düzey 2 kapsamındaki İstatistikî Bölge Birimleri içerisinde 26 adet grubun 25nci olarak TRC2 düzeyinde ve Düzey 3 kapsamındaki İstatistikî Bölge Birimleri içerisinde 81 adet İl içerisinde Şanlıurfa TRC21 olarak 76. sırada yer alan Şanlıurfa, sergilediği sosyo-demografik ve ekonomik göstergeleri ile her ne kadar Türkiye ortalamasının gerisinde kalmış olsa da, son yıllarda gerçekleştirilen kalkınma hamleleri Şanlıurfa'yı büyük bir hızla Türkiye ortalamalarına doğru taşımaktadır. Bu bapta Şanlıurfa'nın bazı ticaret verilerini alıntılamakta fayda bulunmaktadır...

Şanlıurfa İli Dış Ticaretinin Aylara Göre Dağılımı

Türkiye İhracatçılar Meclisi (TİM) ve Türkiye İstatistik Kurumu (TUİK) verilerine göre Türkiye'nin 2016 Kasım ayı ihracatı bir önceki yılın aynı ayına göre %4 oranında artmıştır. Şanlıurfa ilinin 2016 Kasım ayı ihracatı bir önceki yılın aynı ayma göre %46 oranında düşüş kaydederek 12 Milyon 92 bin dolar olarak gerçekleşmiştir. Şanlıurfa ili 2016 Ekim ayı ihracat rakamı 14 milyon 306 bin USD iken, aynı yılın Kasım ayı ihracat rakamı 12 milyon 92 bin USD olarak gerçekleşmiştir. 2016 Kasım ayı bir önceki ay ile kıyaslandığında ihracatta %15'lik bir azalış olduğu görülmektedir. Şanlıurfa ilinin 2016 Kasım ayı ithalatı ise, bir önceki yılın aynı ayma göre %37 oranında artış kaydetmiştir. Türkiye geneli 2016 Kasım ayı ithâlatı ise bir önceki yılın aynı ayı ile kıyaslandığında %6 ' lık bir artış yaşandığı görülmektedir. Şanlıurfa İlinin ihracatın ithâlatı karşılama oranına bakıldığında, 2015 yılı Kasım ayında 2,00 olan bu oran 2016 Kasım ayında 0,77 olmuştur.

		2015 Kasım	2016 Kasım	%
İhracat (Bin $)	**Türkiye**	11,436.,953	11,952,365	4
	Şanlıurfa	22,785	12,092	-46
İthâlat (Bin $)	**Türkiye**	15,972,822	16,934,095	6
	Şanlıurfa	11,323	15,571	37

Kaynak: Tuik, Tim

Ürün Gruplarına Göre İhracat

2016 yılı Kasım ayında, Mobilya, Kağıt ve Orman Ürünleri, Yaş Meyve ve Sebze, Kimyevî Maddeler ve Mamulleri öne çıkan sektörlerdendir. 2016 Kasım ayında; Hububat, Bakliyat,

Yağlı Tohumlar ve Mamulleri ile Makine ve Aksamlarının sektör sıralamasında 2015 Kasım ayına göre düşüş kaydettiği görülmektedir.

2016 Kasım Ayı Ürün Gruplarına Göre İhracat

İlk 10 sektör	(bin dolar)
Mobilya, Kâğıt ve Orman Ürünleri	3.203
Yaş Meyve ve Sebze	1.633
Kimyevi Maddeler ve Mamulleri	1.416
Elektrik Elektronik ve Hizmet	1.208
Çimento Cam Seramik ve Toprak Ürünleri	895
Hazır giyim ve Konfeksiyon	687
İklimlendirme Sanayii	637
Tekstil ve Hammaddeleri	551
Makine ve Aksamları	506
Otomotiv Endüstrisi	367

Kaynak: Tim

2016 Kasım ayında ihracat yapılan ilk 10 ülke incelendiğinde, 2015 yılında olduğu gibi Irak 1. sırada yer almaktadır. Irak'ı Suriye ve İran takip etmektedir.

2016 Kasım ayı ihracat yapılan ilk 10 ülke

Ülke	İhracat (1000$)
Irak	7.336
Suriye	1.664
İran	978
Cezayir	470
Almanya	231
Sudan	219
Lübnan	140
Hollanda	101
Nijerya	89
Trakya S.Bölge	82

Yatırım Teşviki

2015 yılı Kasım ayında Şanlıurfa iline toplam 38 milyon TL tutarında 9 adet belge düzenlenmiş olup ön görülen istihdam 436 kişidir. 2016 yılı Kasım ayında Şanlıurfa iline toplam 14 milyon TL tutarında 7 adet belge düzenlenmiş olup ön görülen istihdam 549 kişidir.

2016 Yılı Ekim Ayı			
Sermaye Türü	Belge Adedi	Sabit Yatırım (Milyon TL)	İstihdam
Yerli Sermaye	5	8	246
Genel Toplam	7	14	549

Kaynak: Ekonomi Bakanlığı

Sosyal Güvenlik Göstergeleri

2016 Kasım ayında, Şanlıurfa ilinde 12.003 işyerinde toplam 122.870 zorunlu sigortalı çalışmaktadır. Bunların % 84'i erkek, % 16'i ise kadın sigortalı çalışanlardan oluşmaktadır. 1.892.320 kişilik nüfusa sahip olan Şanlıurfa ilinde 2016 yılı Kasım ayında 1.855.515 kişi sosyal güvenlik kapsamında yer almakta olup, 36.805 kişi bu kapsam dışındadır. Nüfusun % 98'i sosyal güvenlik kapsamındadır.

Öncelikli Hayat Kalitesi Göstergeleri	İlin Toplam Nüfusu	Toplam Sosyal Güvenlik Kapsamı	Sosyal Güvenlik Kapsamı Dışında Kalan Nüfus
Şanlıurfa	1,892,320	1,855,515	36,805

Yaşayan ve Kaybolan Zanaatlar

Zanaat Üzerine Tespitler

Yüzyıllardan beri usta-çırak ilişkisiyle sürdürülen ve geliştirilen el sanatları "Zanaat" olarak adlandırılmaktadır. Toplumun yüzyıllar öncesinden gelen hayat tarzından ve ihtiyaçlarından doğan el sanatları, çeşitli kültürlerin katkılarıyla zenginleşerek olgunluğa erişmiştir. Şanlıurfa el sanatlarının gelişmesinde Mezopotamya topluluklarının yanı sıra Türkmenlerin, Osmanlı kültürünün, Âhilik geleneğinin, kervan yolları kavşağında bulunmanın, yörenin doğal koşullarının ve geçmiş uygarlıklardan kalan birikimin etkileri görülür.

Edessa'da (Urfa) bir şehir krallığı olan Osrhone Krallığı (Abgarlar) zamanında (M.Ö.132-M.S.244) zanaatkârlar toplum tarafından tanınan bir grubu temsil etmekteydiler. Zanaatkârlar ve dükkân sahipleri, Anadolu Selçuklularında başlayan, Osmanlı'da ve günümüzde de devam eden "Âhilik" benzeri loncalar hâlinde örgütlenmişlerdi ve bazı sanatların ancak yetki belgesi almış şahıslarca yapılmasına izin verilmekteydi. Urfa geçmişte, Anadolu'yu Halep'e bağlayan kervan yolu üzerinde önemli bir ticaret merkezi konumundaydı. Doğudan gelip Halep'e ve Halep üzerinden Bağdat'a giden, ya da Hatay yoluyla İskenderun limanına giden kervanlar Urfa'da konaklamaktaydı. Bundan dolayı Halep'le Urfa arasında çok yakın ticaret ve kültür ilişkileri kurulmuştu. Urfalı zanaatkârlar, kervanların taşıdığı başka yörelere ait sanat ürünlerinin desen, renk ve biçim örnekleri ile tanışıyor, kendi ürünlerini de başka yörelere gönderiyorlardı. Konaklayan kervanların hayvanlar için ihtiyaç duydukları hamut, eyer, semer ve koşum takımlarını üretiyor ya da onarıyorlardı. Bundan dolayı şehirde saraçlık ve semercilik oldukça gelişmişti.

Kervanlar yoluyla Urfa'dan gelip geçen kültürler yanında, Osmanlı döneminde şehrin demografik yapısı da çeşitli milletlerden oluştuğundan, her millet ileri olduğu bir sanatla öne çıkmış, böylece bu yıllar el sanatlarının en fazla çeşitlenip geliştiği bir dönem olmuştur. Urfa Çarşılarında erkekler tarafmdan sürdürülen el sanatlarının yanında, kadınlar da evlerde örgü, oya, dokuma, nakış, dikiş, dantel tekniklerinde, kırlent, namaz örtüsü, seccade, sofra örtüsü, yastık başları, ve örtüsü, yatak takımları, hamam takımları, bohçalar, masa örtüleri, peşkirler, tütün ve para keseleri, gömlekler, iç çamaşırları, gecelik takımları, mendiller, perdeler, yün kazak, çorap, eldiven gibi ürünler üretiyorlardı. Çoğu çeyiz sınıfına giren bu ürünler satılmıyor, evlenecek genç kızların çeyiz bohçalarında saklanıyordu. Ancak, bazı yoksul ve dul kadınlar bu ürünleri pazara gönderip satıyor, ayrıca kürkçü dükkânlarından gönderilen kürkleri dikiyor, yamşahlara püskül yapıyorlardı.

Sipahi Pazarı (Bedesten)

Cumhuriyetin ilk yıllarında "Sanatlar Ocağı" olarak kullanılan Ermeni Apostolik Kilisesi

Cumhuriyetin kurulmasıyla bazı el sanatları Urfa'da "Mekteb-i Sanayi" ve "Sanatlar Ocağı" adlı okullarda öğretilmeye başlanmıştır. Daha sonraki yıllarda ise Meslek Liselerinde ve Halk Eğitim Merkezlerinde el sanatları eğitimleri yer almıştır. Büyük bir sabır ve beceri ile toplumun ruhunu yansıtarak gelişen geleneksel el sanatları, ustadan ustaya geçerek günümüze kadar gelebilmiş ve yüzyıllardan beri usta-çırak ve Âhilik geleneğiyle sürdürülmüştür. Bu gelenek "bilgi" ve "ustaya saygı" esasıyla devam ederek "Âhilik Kültürü"nü de oluşturmuştur. Günümüzde Şanlıurfa'da yaşayan el sanatları, özgün olarak yapılmaya ve kullanılmaya devam etmektedir.

Kazaz Pazarı ve Yöresel El Dokumaları

Şanlıurfa geleneksel el sanatları Dokumacılık (Cülhacılık-Abacılık-Halıcılık-Kilimcilik), Basmacılık, Çorapçılık, Keçecilik, Çulculuk (Semercilik), Kürkçülük, Kazzazlık, Debbağlık, Saraçlık, Köşkerlik (Yemenicilik-Kunduracılık), Tarakçılık, Bakırcılık, Dövme Demircilik, Tenekecilik, Kuyumculuk, Taşçılık (Taş Süsleme), Çömlekçilik, Kokacılık, Ağaç Oymacılığı, Hattatlık, Kalem İşi Süslemeciliği ve Tespihçilik bulunmaktadır. Gümrük Hanı ve çevresindeki tarihî han ve çarşılarda icra edilen el sanatlarından önemli bir kısmı günümüzde yaşatılmaktadır. Bir kısım sanatlar ise fabrika üretimine geçilmesi ve talep olmayışından dolayı yakın geçmişte terk edilmiş durumdadır. Bunlardan meselâ H.775/M.1374 tarihli Emir Mencek Vakfiyesi'nde Urfa'da 18 yaycı ve okçu dükkânının bulunduğu kayıtlıdır, bu kayıttan yaycılık ve okçuluk mesleklerinin de geçmişte Urfa'da icra edildiği anlaşılmaktadır.

Bez ve Kumaş Dokumacılığı

Osmanlı döneminde Urfa'nın el sanatları arasında özellikle dokumacılık önem kazanmıştır. Değişik dokumalar yapan tezgâhların bulunduğu ve bunların miktarının her geçen gün arttığı görülmektedir. 1313 tarihli Halep Vilâyet Salnâmesi'nde Suruç'ta kilim, halı, seccade, kıl çadır; Birecik'te iplikten bez üretildiği belirtilmektedir.

1566 yılı Mufassal defterinde Ruha'daki (Urfa) dokuma ile ilgili olarak11 cüllah (çulhacı), 18 Hallac (yün kabartan), 38 hayyât (terzi), 6 kilimci, 1 hasırcı, 1 çırcırcı'nın mevcut olduğu kayıtlıdır. 1650 yıllarında Urfa'yı ziyaret eden Evliya Çelebi Seyahatnamesinde, Urfa'da pamuk ipliğinden kapı gibi sağlam bez dokunduğunu, bunun Musul bezinden daha güzel ve temiz olduğunu yazmaktadır. Evliya Çelebi'nin sözünü ettiği bu bez, Urfalılar'ın "İzar" dedikleri bez olmalıdır. Bu bezin bir kalite düşüğüne ise "Kâhke Bezi" denilmektedir.

1867 tarihli Halep Vilâyet Salnâmesi'nde, Urfa'da bez ve pamuktan aba yapılarak Harput, Kayseri başta olmak üzere birçok yere satıldığı belirtilmektedir. 1908 senesi Halep Vilâyet Salnâmesi'ne göre Urfa'da çeşitli dokuma tezgâhları (el tezgâhı) bulunmaktaydı ve bunların sayısı günden güne artmaktaydı. Bu tezgâhlarda ipekli alaca ve çeşitli renklerde pencere örtüsü, perdelikler ve minder, yatak, yastık ve yorgan yüzü imâl edilmekteydi. Ayrıca beyaz

bezler ve yünden imâl edilen yazlık şallar, iplik ve yünden kilim ve halılar ile kıldan çuval, torba ve kara çadır, başörtüsünü başa tutturmaya yarayan igal ve dayanıklı yerli bezden basma üretimi de yapılıyordu.

1883 tarihli Halep Vilâyet Salnâmesi'nde Urfa'da 221 adet kumaş tezgâhının varlığından söz edilmiş olması dokumacılığın bu ilde çok önemli bir sektör olduğunu vurgulamaktadır. Yakın geçmişe kadar şehrin ekonomisine önemli katkı sağlayan dokumacılık, aynı zamanda birçok kişinin geçim kaynağı durumunda idi. Dokumacılık sanatı Şanlıurfa'da Çulhacılık (Bez Dokumacılığı), Aba Dokumacılığı, Halı Dokumacılığı, Kilim Dokumacılığı olmak üzere dört gruba ayrılmaktadır.

Yün ipliği, pamuk ipliği ve floş'un kamçılı tezgâhın tek ayakla çalışan çeşidi olan "cakarlı" ve 2-4 ayakla çalışan çeşidi olan "çekmeli" tezgâhlarda dokunarak "Yamşah" ("Neçek"-"Çefiye") ve "Puşu" gibi başörtüsü, "Ehram" ve "Fıta" gibi kadın boy örtüsü hâline getirilmesi sanatına Urfa'da "Cülhecılıh" denilmektedir. Ağaçtan yapılan, el ve ayak yardımıyla hareket ettirilen çulha tezgâhlarına "Kamçılı Tezgâh" denilmektedir. Bu tezgâhın tek ayakla çalışan "Cakarlı" ve 2-4 ayakla çalışan "Çekmeli" olmak üzere iki türü vardır. Tek ayaklı cakarlı tezgâhlarda puşu, iki ayaklı çekmeli tezgâhlarda ince düz yamşahlar ve 4 ayaklı çekmeli tezgâhlarda da "Dügür" (kalın) yamşahlar dokunmaktadır. Çulha tezgâhlarının kamçılı olmayan, yani mekiği el ile atılan çeşitlerinde "Aba" (kadın ve erkek boy örtüsü) ve "Çaput Çul" (Kilim) dokunmaktadır.

Çulhacılık

Çulhacılık sanatı şehir surlarının kuzey dışarısındaki Kamberiye Mahallesi'ndeki evlerde ve bu evlerden sokağa açılan atölyelerde sürdürülüyordu. 30-40 yıl öncesine kadar Kamberiye Mahallesi'nde 100'e yakın kamçılı tezgâhta icra edilen Yamşah ve Neçek dokumacılığı (Çulhacılık) son zamanlarda önemini yitirmiş, tezgâh sayısı 4'e düşmüştür. Hekimdede Mahallesi'nde "Kumaşhane" denilen evdeki 10'a yakın tezgâhta 100 yıldan beri çulhacılık yapılmaktayken, bu sanata olan ilginin azalmasıyla bu tezgâhlar 1991 yılında dağıtılmış ve imâlathane konuta dönüştürülmüştür.

Yamşah Dokumalar

Genelde kadınlar tarafından başörtüsü olarak kullanılan yamşah, son yıllarda köylü erkekler tarafından da kullanılmaktadır. Pamuk ipliği ile sarı, yeşil ve kahverengi renklerde floş'tan dokunmaktadır. Floş birinci kalite elyaflı pamuktan yapılmış, parlak, ipek görünümünde bir iplik olup Bursa'dan beyaz olarak getirtilip Urfa'da boyanmaktadır. Yamşah, dokuma sürecinde 12-13 aşamadan geçer. Bobin haline getirilen iplik kelep yapılır. Kelepler bakır kazanlarda kaynar suya katılan boya ile boyanır, güneşte kurutulduktan sonra el dolabında açılarak uzatılır, kavuk (yumak) edilir. Sonra çözgü çözülür, ipler uzatılır. 250 m. olan her bir çözgü "kücü"ye çekildikten sonra dokumaya başlanılır. Çözgü iplerinin tezgâha bağlanması bir hafta zaman alır. Tezgâha bağlanmış çözgüde 1400 beyaz pamuk iplik, 400 parlak sarı floş iplik olmak üzere 1800 ip bulunur.

Hışvalı, Şakkalı, Kuru Hafız, Ahmediye, Direkli, Dümbüllü ve Sarı Ağabağı Urfa'da dokunan başlıca yamşah çeşitleridir.

Yamşah çeşitlerinden "Kuru Hafiz"

Yamşah çeşitlerinden "Hışvalı"

* Vala

"Vala" yüce, yüksek anlamındadır. Urfa'da kırmızı renkli ipekten dokunan valalar, gelin duvağı ya da genç kız başörtüsü olarak kullanılırdı. Günümüzde dokuması yapılmamaktadır.

* Puşu

"Cakarlı" denilen tek ayaklı tezgâhlarda bordo, beyaz veya kahverengi ipekten sırmalı olarak dokunan erkek başörtüsüne "Puşu" denilmektedir. Bu örtü ayrıca gömleğin üzerinden bele sarılmak suretiyle de kullanılmaktadır. Puşu, bir zamanlar düz beyaz olarak dokunur, tahta kalıp baskısı ile nakışlanırdı. Bu şekilde nakışlanan puşular daha sonra bir saat süre ile suya basılarak boya tortuları giderilir, böylece nakışların temiz görülmesi sağlanırdı. Günümüzde

puşu dokumasında floş ip kullanılmaktadır. Puşular tezgâhta nakışlı (kuşgözü) olarak dokunduğundan ayrıca işlenmemektedir.

* Ehram (Hamam)

Ehram, baştan ayaklara kadar inen ve gözler açıkta kalacak şekilde el yardımıyla yüze bürüklenen (yüzün kapatılması) beyaz yünden dokunmuş kadın boy örtüsüdür. Eskiden yaşlı kadınlar tarafından kullanılan bu örtü, günümüzde kullanılmadığından imâlatı da terkedilmiştir. Ehram'a Anadolu'da "Car" denilmektedir. İhramlar kamçılı tezgâhların 2-4 ayakla çalışan çeşidi olan "çekme" tezgâhlarda tümüyle doğal saf beyaz yün iplikten dokunur. Tezgâhtaki genişlikleri 80-100 cm. arasında değişen ihramlar, kullanılmak üzere yan yana dikildiklerinde genişlikleri 180 cm., boyları da 225-230 cm. arasında olur. İhramların kenarları, çözgü uçları örülerek düğümlenir ya da bastırma ipliği kullanılarak saçaklanır. "Eriş", "Mekik", "Baklava Dilimli Yollu", "Payam" (Badem), "Tud" (Dut), "Kepenek" ve "Sandıklı" adlarında çeşitli desenlerde dokunurlardı. Eriş motifi ihramın yalnız iki ucuna (baş tahta) su (bordür) şeklinde işlenir. Kepenek ise Erzurum ihramlarındaki "antika" motifinin bozularak kelebeğe benzetilmiş biçimidir.

Ehram dokumacısı Halil Atçı

Eski kuşağın son ustalarından olan ve 101 yaşında vefat eden Halil Atçı, Yakubiye Mahallesi'ndeki tezgâhında bu sanatı vefat ettiği 2009 yılına kadar sürdürmüştür.

* Fıta

Günümüzden 30-40 yıl önce, 12-15 yaşları arasındaki kızların baştan bele kadar örtünmek için kullandıkları yarım örtüye fıta denilmektedir. İhramdan farklı olarak çözgü ve atkıları yün olmayıp pamuk ipliğindendir. Genellikle iki renkli pamuk ipliğinden kareli olarak dokunurlardı.

* İzar-Kâhke Bezi

Beyaz pamuktan, kaliteli olarak dokunan bezlere (patiska) Urfa'da "İzar" denilmektedir. Bundan bir kalite daha düşük olan ve ucuz olduğu için halk tarafından tercih edilen kirli beyaz ya da hafif krem renkteki bezlere ise "kâhke bezi" denilmektedir. "Kahke" Urfa'da simit'e verilen addır. Bu bez, simit fırınlarında hamurun ve simitin üzerini örtmek amacıyla kullanıldığından halk arasmda bu adı almıştır. Günümüzde dokunmamaktadır.

Dokumacılık

Aba

Aba, el mekikli cülha tezgâhında tiftik ve deve yününden dokunan ve elbise üzerine giyilen bol bir giysidir. Aba, biçim olarak kürkü andırmaktadır. Geçmişte Harran Kapısı, Kaleboynu, Eyyûbiye Mahallelerindeki tezgâhlarda icra edilmekteydi. Erkek ve kadınlar için ayrı modellerde olan bu giysiler günümüzde kullanılmadığından dokunması da terk edilmiştir. Abalar: İnce Aba ve Kaba Aba olmak üzere başlıca iki ana çeşitte dokunur. İnce abaların "Haçiya", kaba abaların sa'duni, meşleh, siyah aba, kırmızı aba ve kev olmak üzere beş çeşidi bulunmaktadır.

1886 tarihli Halep Vilâyet Salnamesinde Urfa'da 12 adet iplik boyahanesinin bulunduğunun belirtilmiş olması dokumacılığın o yıllarda yaygın olduğunu göstermektedir. Urfa'da Akarbaşı semtinde, Sipahi Pazarı'mn güneyinde, ortasından Balıklı Göl'ün suyunun aktığı "Boyahane" adı verilen sağlı sollu dükkânlarda halı ve kilimlerde kullanılacak iplikler boyanıyordu. Boyahanenin bitişiğinde, Balıklı Göl suyu ile çalışan bir su değirmeni de bulunmaktaydı. Yeraltındaki boyahane, günümüzde kapatılmış bir durumdadır.

Alman Protestan misyonerler 1912 yılında, kurdukları "Deutsche Orientmission" örgütü vasıtasıyla bugün "Basmahane" (Şehit Nusret İlköğretim Okulu) olarak bilinen binada bir halı fabrikası açmışlardır. Halı atölyesi ve iplik boyahanesinden oluşan bu fabrikada Ermeni gençlerinden oluşan 360 işçi çalışmaktaydı. Halı atölyesinin başına halıcılık konusunda Almanya'da deneyim kazanmış bulunan Franz Eckhart getirtilmişti. Basmahane'de dokunan halı örneklerinden günümüze ulaşan olmamıştır.

Basmahane Halısı

Bağdat'ta 1054 yılında doğan Hariri, "Makamat" adlı eserinde Suruç İlçesinin kilimleri, halı ve seccadeleri ile ünlü olduğunu kaydetmektedir. Suruç'un 5 km. kuzeyindeki Aligör köyünde günümüzden 50-60 yıl önce halıcılık sektörünün ileri bir düzeyde olduğu bilinmektedir. 50-60 yıl önce terk edilmiş bulunan ünlü Aligör halılarının örneklerine araştırmalarımız sırasında ulaşılmış, kilim desenli bu halıların tespiti yapılarak fotoğrafları çekilmiştir. Ayrıca Halfeti ve Birecik çevresindeki köylerde 40-50 yıl önce "Zincirli" adı verilen kilim desenli halılar dokunmaktaydı. Günümüzde dokunması terk edilmiş bulunan bu tür halıların nadir örnekleri bazı evlerde tespit edilebilmiştir. Halı dokumacılığı merkezde ve ilçelerde Halk Eğitim bünyesinde devam etmektedir.

Kilim dokumacılığı Şanlıurfa köylerinde yüzyıllardan bu yana sürdürülmektedir. Daha çok köylü kadınlarımız tarafından sürdürülen bu sanat, son yıllarda makine türü halı ve kilimlerin yaygınlaşması ile önemini kaybetmiş ve unutulma noktasına gelmiştir. Siverek'in Karacadağ ve Karakeçi yöresi ile Viranşehir ilçesinin köylerinde dokunan kilim modelleri tüm ilçelerimizde görülmektedir.

Dokuma tezgâhı için, iki metre uzunluğundaki üç ağaç konik olarak birbirine çatılır ve uçları yukarıdan halatla bağlanır. Birbirine çatılmış üç ayaktan ikisine ise yerden 30 cm. yükseklikte yere paralel olarak "gücü" denilen bir ağaç halatla bağlanır, bu ağaçla üç ayağın 5-6 metre ilerisine çakılmış kazıklara tutturulan diğer bir ağaç arasına 60-70 cm. enindeki çözgü ipleri gerilip bağlanarak tezgâh kurulur. Karacadağ yaylasında ve Urfa köylerinde kullanılan "Karaçadır"lar bu yer tezgâhlarında keçi kılından yapılan iplerle dokunmaktadır. Bu teknik ile ayrıca keçi kılından "Palas" denilen yaygılar da dokunmaktadır.

Harran Kapı'da Çul Dokumacısı

Dokuma esnasında çözgü ipleri arasından geçirilen atkı iplerini sıkıştırmak için "kirkit" denilen, tarak benzeri dişleri olan demirden yapılmış tutma yeri olan bir âlet kullanılır. Kıl çadır dokumalarında kullanılan keçi yünü ipler önceden yıkanmaz ve kirkit ile ipler iyice sıkılaştırılarak dokunur, böylece kış aylarında kıl çadır yağmur geçirmez. 60-70 cm. enindeki dar dokuma parçalarının her birine "şakka"

denilmektedir. Şakkalar yan yana uzunlamasına serilerek keçi kılından iplerle birbirine dikilir. "İvlemek" denilen bu dikme işleminde "köpime" adı verilen çuvaldız kullanılır.

Dar dokuma kilimleri Karacadağ, Siverek, Viranşehir, Hilvan köylerinde ve merkez ilçeye bağlı Kısas beldesinde yaşlı kadınlar tarafından yakın zamana kadar sürdürülmekteydi. Kısas beldesinde geçmişte "Koce" adındaki yaşlı bir usta tarafından tezgâhta çul dokunmaktaydı. İlçelerimizden Harran, Akçakale, Bozova ve Ceylanpınar'da ise kilim dokumacılığı yaygın değildir. Bu ilçeler ve köylerinde kullanılan kilimler daha çok Siverek ve Viranşehir'den getirtilmektedir.

Mekteb-i Sanayi Çoraphanesi

Çorapçılık

Evlerde kadınların el ile ördükleri rengârenk desenli yün çoraplar Anadolu'nun tüm yörelerinde olduğu gibi Urfa'da da eskiden yaygındı. Çorapçılık sanatı 1927 yılında, Urfa Mekteb-i Sanayi'nin Çoraphane bölümünde öğrencilere öğretilmeye başlanılmıştır. Bu mektepten mezun olan gençler çorap atölyeleri açmışlardır. Attar Pazarı'nın güney başında, Kavafhane Çarşısı'nın doğu cephesindeki 10 civarındaki dükkânda çorapçılık sürdürülmekteydi. Bu dükkânlar 1960'lı yılların sonuna kadar işlevini sürdürmüş ve büyük fabrikalara rekâbet edemeyen bu atölyeler tamamen kapanmıştır.

Çit (Çığ) Örücülüğü

Çit (çığ) örücülüğü Şanlıurfa'nın Birecik, Suruç, Siverek, Karacadağ ve Karakeçi bölgelerinde yaygındır. Boyları 1 metre ile 2 metre arasında kesilen kamışlar (yörede yetiştirilen kendir bitkisi çubukları) yan yana dizilerek sumak tekniğinde yün iplerle örülür. Bu çit örgüler istenilen uzunlukta yapılabilir. Urfa merkez ve kırsal alanlarında yaz aylarında evlerin damlarında veya avlularında kurulan, ağaçtan yapılmış, yerden yaklaşık 1 metre yükseklikte "taht"larda geceleri yatılır. Bu tahtların içinin görünmemesi için etrafı çit örgülerinden yapılan "çığ"la kapatılır. Bu "çığ"larla kapatılan tahtların içi dışarıdan görünmez, ancak hava alır. Genellikle "çığ"lar, sumak tekniğinde yatay çizgilerden oluşan yün ipi örgüsü ile sade biçimde yapılır. Renkli iplerden örülmüş çok güzel baklava desenli çitler ise genellikle Siverek ve Suruç ilçelerinde görülür. Bu desenli örülmüş çitler büyük kıl çadırların etrafını kapatmada, genellikle özel günlerde (düğün, bayram, şenlik) kurulan misafir çadırlarının etrafında da kullanılır. Şehir merkezinde ise sade biçimde yapılmış örgülü çığlar kullanılır. Günümüzde çığ üretimi ve kullanımı çok azalmıştır.

Kendircilik

Geçmişte Şanlıurfa'nın Birecik ilçesinde yetiştirilen kendir bitkisi, Fırat Nehri kenarındaki atölyelerde (Kendir Burgaları) işlenerek kendir ipi üretilirdi. Kendircilik uzun bir dönem (1980 yılına kadar) Birecik'te para kazanılan bir iş olduğu için gözde bir meslek ve sanattı. Kendircilik mesleği usta çırak ilişkisi ile öğrenilirdi. Kendir liflerinin çubuklarından ayırma işinde yüzlerce insan çalıştığından önemli bir geçim kaynağı ve ticaret ürünüydü.

Kendir, Fırat'a yakın köylerde çiftçiler tarafından ekilip yetiştirilir. Yazın başlangıcında köylerde yetiştirilen kendir bitkisini tüccarlar alır, Fırat kıyısına taşırlar, burada kendir çubukları deste biçiminde bağlanarak yan yana dizilir. Bu deste yapma işlemine "mengüh" denirdi. Bağlanıp yan yana sıralanan kendir çubukları Fırat kıyısında suya iyice basılır ve 6-7 gün bekletilir. Daha sonra suda iyice ıslanan çubuklar dik biçimde dairevî olarak birbirine çatılarak (Bekür Yapma) suyunun süzülmesi beklenir. Kuruyan kendir çubukları Fırat kıyısındaki "kabye"lere gelip çardak kurmuş ailelere dağıtılır. Yoksul ailelerin kadınları ve çocukları kendir çubukları üzerindeki lifleri ayırıp kendir atölyesine verir, "kibrit" denilen çubuklar ise bu işi yapan ailelere kalır. Lif ayırma işi için ücret almayan ailelere, sadece kışın yakacak olarak kullandıkları çubuklar kalır, kendi ihtiyaçlarından fazla çubukları ise aileler satarak gelir elde ederlerdi.

Birecik'te Yapılan Yendirler

Çubuklardan ayrılan kendir lifleri ambarlarda "mutaf" denilen kısa ve kalın sopalarla dövülür, sonra lifler bir iki metre uzunluğunda zırhlarda taranarak tel tel hâline getirilir. Daha sonra kendir lifleri erkeklerin çalıştığı kendir atölyelerinde ustalıkla bükülerek iplik yapılır. Kendir liflerinin bükülerek ip hâline getirilmesi, yazın geceleri serinde yapılır. Güneşte sıcakta yapılan kendir kuruyunca sağlam olmayıp kopacağından bu iş gece ve sabah saatlerinde yapılır. Geçmişte en sağlam ipler ve ip halatlar kendirden yapılırdı. Veyso Haydar, Kelekçi Kendir işleme ve ipe dönüştürme işlemi Birecik'in 1980 yılına kadar en önemli geçim kaynağıydı. Şimdi Fırat Nehri kenarındaki kendir atölyelerinin (burga) yerini evler almış ve bu meslekte tarihe karışmıştır.

Keçecilik

Urfa yöresinde koyunculuğun gelişmiş olması keçecilik sanatının zamanla Âhilik geleneği ile örgütlü bir sanat dalı hâline gelmesinde etkili olmuştur. Keçe, hallac tarafından kabartılan

kuzu yünlerinden yapılan bir yaygıdır. Kabartılmış yünler bir bezin üzerine renkli nakışlarla birlikte istenilen ebatta (Enleri 1-1.30 metre, boyları ise 2-4 metre arasında) tabakalar hâlinde dizilip sulanır, rulo yapılarak ayakla tepilir. Daha sonra kenarları düzeltilerek tekrar rulo yapılıp tepme işlemi sürdürülür. Ham denilen bu keçe hamama götürülüp göğüsle dövülür. Sıcaklık ve suyla yünler birbirinden ayrılmayacak şekilde sıkışır. Hamamdan sonra rulo yapılıp tekrar tepme işlemi uygulanır. Sonra açılıp kurutulduktan sonra kullanılır.

Bu tarihi ata sanatı, 1960'lı yıllarda Urfa'da Keçeci Pazarı denilen eski çarşıda ve çevresindeki hanlarda 100'den fazla iş yerinde sürdürülüyordu. 1980'li yıllarda makine halılarının piyasaya hâkim olmasıyla bu sanat dalı önemini yitirmiş olup günümüzde üç-beş dükkânda sürdürülmektedir. *Şanlıurfa'da yapılan keçe türleri: Çoban keçesi, Kış keçesi, Ev keçesi, Sedir keçesi, At keçesi, Sünger yatak keçesidir. Nakışlar ise Acem nakışı, Yarım acem nakışı, Dal nakış, Pul nakış, Göbek nakışıdır.*

Siverek Gümrük Hanı'nda Keçe Ustası

Günümüzde fabrika türü yaygıların üretilmesiyle bu tarihî sanat önemini kaybederek üç atölye kalmış ve yok olma safhasına girmiştir. Sandalye minderi, duvar halısı, seccade, heybe, külâh, çizme, patik gibi taşınabilecek ve turistlerin ilgisini çekebilecek türde çok renkli keçe ürünlerinin yapımına geçilmesiyle bu sanata canlılık kazandırılması mümkün olabilecektir.

Çulculuk (Semercilik-Palancılık-Havutçuluk)

At ve merkep gibi binek hayvanları üzerine atılan semerlere Urfa'da "Palan", bu sanatla uğraşanlara da "Çulcu" (Palancı) denilmektedir. Eskiden deve üzerine atılan ve "Havut" denilen deve palanları da bu sanat koluna girmekte, bu işle uğraşanlara "Havutçu" denilmekteydi. Deve neslinin gittikçe tükenmekte olması, Havutçuluk sanatmm günümüzde tamamen kaybolmasına olmuştur. 30-40 yıl öncesine kadar at, eşek ve deve gibi hayvanların binek ve yük taşıyıcı olarak Urfa'da önemli bir yeri vardı. Tarlalardaki ürünler deve kervanları ile kente getirilirdi. Tarlada el ile biçilen buğday sapları devenin Havut'u üzerinde "Şelte" yapılarak (toparlanıp bağlanarak)

Çulcu Pazarı Dükkânları

harman yerine getirilir, bu işle uğraşanlara "Şelteci" denilirdi.

Şehir merkezine yakın taş ocaklarından kesilen taşlar, merkeplerin sırtında şehre getirilirdi. Ayrıca kamyonlarla şehrin belli yerlerine yığılan kumlar, merkeplerin "Sırga"larında inşaat alanına taşınırdı. Şehir içerisinde her çeşit yük taşımacılığı da eşek ile yapılırdı. Çulcular, ayrıca yük hayvanlarına "Palan" yanında "Sırga" denilen ve palanın üzerine atılarak iki yana sarkan geniş cepleri bulunan örtüler de dikmekteydiler. Çulcular semer, havut ve sırga yapımı yanında Şanlıurfa evlerinde kullanılan "sap yastık"ları da imâl ederlerdi.

Mevlevihâne'nin doğusunda yer alan "Çulcu Pazarı"nda 25-30 dükkânda çalışan çulcu esnafı 30-40 yıl önce çarşıyı tamamen terkederek "Kürkçü Pazarı"na taşınmıştır. Günümüzde taşımacılığın motorlu araçlarla yapılması, neticesinde at, eşek ve deve gibi hayvanlar önemini yitirmiş, dolayısıyla "Çulculuk" zanaatı da terkedilmiştir.

Kürkçülük

Kürk Yelek ve Kürk

Hayvan kürklerinin işlenerek giysi hâline getirilmesi insanlık tarihinin en eski sanatlarından biridir. Kürkçülük, günümüzde Urfa'da yaşatılmaktadır. Ana rahminde ölen, ya da en fazla 5 aylık iken ölen kuzuların tüylü derilerinden yapılan düz yakalı (yakasız), dış kısmı "şakaf" denilen siyah kumaşla kaplı aba gibi bolca giysiye Urfa'da "Kürk" denilmektedir. Urfa'ya has olan bu giysi, Anadolu'da Urfa dışında başka bir yerde yapılmamaktadır. Bilhassa kış aylarında yaşlı ve orta yaşlı kimseler tarafından giyilmekte ve esnafın büyük bir kısmı dükkânlarında kürk kullanarak soğuktan korunmaktadırlar. Kürk yapımında kullanılan kuzu derilerinin Urfa'dan, Tokat, Afyon ve Isparta illerinden sağlanmaktadır. Bunlar: İnce Kürk, Orta Kürk ve Kaba Kürk olmak üzere üç kısma ayrılmaktadır. İnce Kürk ana rahminde ölen kuzunun yününden, orta kürk 1-2 aylık iken ölen kuzunun yününden, kaba kürk ise 4-5 aylık kuzunun yününden yapılmaktadır. Kuzunun yaşı büyüdükçe kürkün kalitesi ve değeri düşmektedir. Kürk yapımında siyah, beyaz ve alaca renkte tüyleri olan üç çeşit deri kullanılmaktadır. Her rengin kıvırcık türü daha makbuldur. Ancak bunların en değerlisi siyah tüylü deridir. Nadir bulunan siyah deri cinsi ancak beyaz ve alaca kürklerin yakaları, kol ağızları ve eteklerinin ihtiyacını karşılayabilmektedir. Siyah tüylü deriler Anadolu'da Tokat'tan, yurt dışından ise Afganistan'dan temin edilmektedir. Kürk derileri tüy cinsleri bakımından kıvırcık, çakmaklı ve düz olmak üzere üç çeşittir. 1970'li yıllardan bu yana Şanlıurfa'da kürk yelek yapımına başlanmıştır. İnce deriden kıvırcık tüylü olan bu yelekler kaba olmadıklarından ceket altına giyilebilmekte,

mide, böbrek ve bel ağrıları olanlar tarafından tercih edilmektedir.

Kürk yapımı: Tımar işlemi, biçme-dikme işlemi ve üzleme (Yüzleme) işlemi olmak üzere üç işlemden geçer.

Tımar İşlemi: Tuzlanmış ve kurutulmuş olarak alınan kuzu derileri suya basılarak 24 saat süreyle yumuşatılması sağlanır. Sabunla ve bol su ile iyice yıkanır, sonra asılarak süzülür ve üzerlerindeki artık etler "Kazak" denilen bir âletle alınır. Deri kısmına tuz ve "Şeb" (şap) karışımı sürülerek "Şebleme-Tımar"yapılır. Sonra "Pişme payı" denilen 24 saat süreyle dinlendirilmeye alınan deri 24 saat sonra, el ile çekilerek gerginleştirilir. Daha sonra güneşe serilerek kurutulur. Kuruyan derinin tüy tarafında bulunan şeb ve tuz tozları bıçakla alınır. Etli yüzüne tekrar su serpilerek 24 saat süreyle yumuşamaya bırakılır. Yumuşayan deri, duvara dayalı tahta tezgâha takılarak "Kazak"la et kısmı ağartılır ve sonra güneşte kurutularak "tavlama" yapılır. Deri uç kısmından boğumlanıp kendirle bağlanarak, duvar halkasına tutturulur. "Doğunluk" denilen, el ve ayakla çalışan bir aletle "yumuşatma-cilalama" işlemi yapılır. Yumuşatılan ve parlatılan deri, "havaralama" işlemi için dağlardaki taş ocaklarına gönderilir. Burada "havara" denilen beyaz taş tozu, derinin tüylü tarafına el ile iyice sürülerek tüyler parlatılır ve temizlenir. Havaralanan deri doğunlukla ikinci kez yumuşatmaya alınır. Yumuşatıldıktan sonra kazakla et tarafı son kez silinerek tımar işlemi tamamlanmış olur.

Derinin Tımar Edilişi

Biçme-Dikme İşlemi: Tımar yapılan deriler, türlerine ve renklerine göre sınıflandırılarak 60-65 cm. arasında boy kesilirler. Bir boy derinin eni 20-25 cm. arasında değişebilir. Ölçme işi 70 cm. uzunluğundaki "Arşın" denilen tahta bir ölçü aletiyle yapılır. Biçki işlemi (boy kesme) deriyi keserken tüyleri kesmeyen özel deri makası ile yapılır. Böylece yan yana dikilen derilerin tüylü kısımlarından bakıldığında dikiş izi görünmez.

Biçilen parçalar, iğne ve "üsküf" (yüksük) ile el dikişi yapılarak birbirine dikilir. Birer karış enindeki (20-25 cm.) 12 parça derinin yan yana dikilmiş şekline "Bir Şakka" denmektedir. Bir kürk, biri üst şakka, diğeri alt şakka olmak üzere iki şakkadan ibarettir. Bu iki şakka, birbirine teğellenerek 120-130 cm. boyunda, 12 karış eninde kürk boyu elde edilir. İki şakka

hâlindeki kürk, kadınlar tarafından evlerde dikilir. El dikişi ile her parça, aralarına bez "sızı" koyularak dikildikten sonra özel kürk makasıyla tüylerin boyları kırpılarak bir hizaya getirilir. Bu işlemden sonra, kürk havaralanmak üzere tekrar dağa taş ocağına gönderilen tüyler son kez havaralanarak temizlenip parlatılır. Son olarak kürkün yaka kısmına, kol ağızlarına ve eteğine siyah tüylü deri dikilerek işlemler bitmiş olur.

Üzleme (Yüzleme) İşlemi: Kürkü, satın alan kişiler terziye götürerek "şakaf" denilen siyah renkli özel kürk kumaşıyla dıştan kaplattırırlar. Buna "üzleme" denilmektedir. Böylece "kürk" denilen geleneksel kışlık giysi tamamlanmış ve kullanıma hazır olmuştur.

Kürkçülük sanatı, Şanlıurfa'da "Kürkçü Pazarı" denilen tarihî çarşıda çok eskiden beri sürdürülmektedir. Komşu ülkelere de eskiden ihraç edilen kürkler, İl merkezinde ve çevre İllere de satılmaktadır. Günümüzde kürkçülük 5-6 atölyede devam etmektedir.

Kazzazlık

İpek ipliğinin el ile bükülerek işlenmesine "Kazzazlık" denilmektedir. "Kazzaz Pazarı" denilen kapalı çarşıda (Bedesten) 40-50 yıl önce 30-40 dükkânda sürdürülen bu sanat, günümüzde 1-2 usta tarafından yaşatılmaya çalışılmaktadır. "İş ağacı" denilen âlet kazzazlıkta kullanılan tek ve en önemli âlettir. Kazzaz ustası bütün işlerini bu basit âlet üzerinde yapmaktadır. İş Ağacı, 40 cm. uzunluğunda, 15 cm. enindeki yassı bir tahtanın üzerine dikine yerleştirilen 30 cm. uzunluğunda, 3 cm. çapında yuvarlak bir ağaçtan ibarettir. Yuvarlak ağacın baş kısmı iplikleri tutacak şekilde boğumludur. Yassı tahta diz altında sıkıştırılarak örülecek ipek iplikler dik ağacın baş kısmındaki boğuma tutturulup püskül, igâl ve keytan yapımı gerçekleştirilir.

İpekçilik, Urfa'da 100-150 yıl kadar önce önemli bir iş dalı durumundaydı. Bugün Urfa bahçelerinde görülen çok sayıdaki dut ağacının zamanında ipek böcekçiliğinde kullanıldığı, yaşlılar tarafından söylenilmektedir. Günümüzde kazzaz esnafı tarafından kullanılan ipek iplikler Diyarbakır ve Bursa'dan getirtilmektedir. Çeşitli renklerdeki ipek ipliği, kullanım yerlerine göre, ince ibrişim ve kaba ibrişim olmak üzere iki kısma ayrılmaktadır. İnci saplama, cep saati kaytanı, tabanca kaytanı, kor kaytanı, saç bağı, puşu püskülü, tespih püskülü, sırma şerit, igal kazzazlık sanatının başlıca ürünleri arasındadır.

Son Kazzaz Ustası Abdurrahman İpek

Urfa'da kazzazlıkla iştigal eden bazı aileler "İpek", "İpekçi",

"Kazzaz", "Ören" ve "Örer" soyadlarını almışlardır. Günümüzde terk edilmiş olan Kazzazlık sanatının son ustası Abdurrahman İpek 2002 yılında 81 yaşında iken vefat etmiştir. Kalfalıktan yetişmiş bazı ustalar bu sanatı devam ettirmektedirler.

Debbağlık

Büyükbaş hayvancılığın yaygın olduğu Şanlıurfa'da, debbağlık sanatının geçmişi çok eskilere dayanmaktadır. Gön debbağlığı ve deri debbağlığı olmak üzere iki bölüme ayrılan bu zanaatın her bölümü ayrı debbağhânelerde ve ayrı ustalar tarafından icra edilirdi. Gön debbağları aşağı debbağhânede, deri debbağları da yukarı debbağhânede çalışırlardı. 1883 tarihli Halep Vilâyet Salnâmesi'nde her iki debbağhâneden söz edilmektedir. Bu sanat günümüzde fabrika türü derilere yenik düşerek tamamen terk edilmiş bir vaziyettedir.

Gön Debbağlığı

Öküz, inek ve deve gibi büyükbaş hayvanların derilerinin işlenmesine "Gön Debbağlığı", bu sanatı yapanlara da "Göncü" denilmektedir. Buradaki gön kelimesi kösele anlamında olmayıp, kalın deri anlamındadır. Bu deri, postallarda yüz ve astar olarak kullanıldığı gibi saraçlıkta da kullanılmaktadır. Eski Et ve Balık Kurumu'nun batısındaki Aşağı Debbağhâne (Ahırvan) denilen yerde yapılırdı. Bu debbağhâne, hâlen muhafaza edilmektedir.

Deri Debbağlığı

Koyun ve keçi gibi küçükbaş hayvanların derilerinin işlenmesine "Deri Debbağlığı", bunları işleyenlere de "Debbağ" denilmektedir. Gön denilen kalın derilere nazaran daha ince olan bu deriler postal ve ayakkabılarda astarlık deri olarak kullanılmaktaydı. Çakeri Camii'nin doğusunda yer alan ve günümüzde gecekondularla işgal edilmiş olan "Yukarı Debbağhâne" denilen yerde yapılırdı. Meşin, sahtiyan ve ince astar başlıca deri çeşitleridir. 1313 tarihli Halep Vilâyet Salnamesi'nde Birecik'te kırmızı sahtiyan (keçi derisi) imâl edildiği de belirtilmektedir.

Saraçlık Ürünlerinden At Koşum Takımları

Saraçlık

Kösele denilen kalın deri ve normal ince deri ile "eğer" başta olmak üzere hayvan koşum takımları, kemer, silâh kılıfı, mermi kılıfı, çanta ve avcı gereçlerinin yapıldığı sanata Saraçlık, bu işle uğraşanlara Saraç, ürünlerine Saraciye ve sanatın sürdürüldüğü çarşıya da Saraçhane denilmektedir. Deriden

işlemeli olarak yapılan at koşum takımları, yanları postlu yumuşak çizmeler, pantolon ve ceketler eski Türklerin bu sanat dalındaki başlıca ürünlerini oluşturuyordu. Bu sanat, "Saraçhane" adı verilen çarşılardaki esnaf tarafından sürdürülmüştür. Şanlıurfa'da ünlü Arap atlarının yetiştirilmiş olması, saraçlık sanatının önemini arttırmış ve bu sanata büyük ilgi duyulmasına sebep olmuştur.

1650 yıllarında Urfa'yı ziyaret eden Evliya Çelebi, Urfa'daki saraçlıktan bahsederek saraçhanesini şu cümlelerle anlatmaktadır: "... Saraçhanesi İbrahim Halil Irmağı kıyısındadır. Onun için Bağdat serdabı gibi soğuk su ile sulanmış anayolun iki tarafı ma'mur ve güzel, mevsiminde türlü çiçeklerle süslü olup geçenlerin içini açar. Oralarda bütün bilgi sahiplerinin toplandığı, dinlendiği yerler vardır." Evliya Çelebi'nin sözünü ettiği saraçhânenin yeri kesin olarak bilinmemektedir. Bu sanat, yakın zamana kadar Hüseyniye Çarşıları yakınındaki "Saraç Pazarı" denilen çarşıda 20 civarındaki dükkânda sürdürülmekteydi. "At"ın toplum hayatındaki yerini kaybetmiş olması Saraçlık sanatının son yıllarda gerilemesine sebep olmuş, Saraç Pazarı'ndaki dükkânlar elbiseci esnafı tarafından kullanılmaya başlanmıştır. Bu sanat günümüzde 1-2 dükkânda yaşatılmaya çalışılmaktadır.

Saraçlıkta kullanılan kalın deriler, düz kösele, sabunlu kösele, yağlı kösele ve glase (kundura derisi-ince deri) olmak üzere dört sınıfa ayrılır. Bu deriler, eskiden Urfa'daki Debbağhâneden sağlanırdı. Urfa Debbağhânesi'nin kapanması üzerine bu malzemeler günümüzde başka illerden sağlanmaktadır. Kaba işlerde; tosun (öküz) ve manda derisi, ince işlerde; dana derisi (glase deri) kullanılmaktadır. Saraçlık sanatında deri malzeme yanında toka, düğme, çıt çıt, gem, üzengi, zincir, çapraz (maşa) gibi metal malzemeler de kullanılmaktadır. Bel kemeri, eğer, livan başlığı, üzengi takımları sabunlu kösele ve düz kösele ile yapılmaktadır. Dizgin ve benzeri koşum takımları da yağlı kösele ile üretilmektedir. "Glase" denilen deri ile tabanca kılıfı ve tüfek rahtı yapılmaktadır.

Köşkerlik (Yemenicilik-Kunduracılık)

Urfa'daki el sanatları arasında yemeniciliğin (ayakkabıcılık) önemli bir yeri vardı. 19. yüzyılın ortasında bu sanatın teşvik edildiği görülmektedir. Urfa'da bu günkü Endüstri Meslek Lisesi'nin karşılığı olan "Mekteb-i Sanayi"de 1927 yılında "Kundurahane" adıyla bir bölüm bulunmaktaydı.

Köşger kelimesi Farsça "keşfger" kelimesinden türemiş olup ayakkabıcı anlamındadır. Ancak, köşkerlik ve kunduracılık her ne kadar birbirine yakın meslekler ise de, ikisi arasında ince neccarlık ve kaba neccarlık örneğinde olduğu gibi farklılıklar vardır. Köşkerler yemeni (postal), çarık, gelin botu "kalıç potin", yine bir çeşit bot olan "fede" türünde ince işçilik

istemeyen ayakkabılar üretmekteydiler. Bu esnaf sanatını, Atar Pazarı'nın doğusunda, kuzey-güney yönünde uzayan Eskici Pazarı'nda sürdürmekteydiler.

Mekteb-i Sanayi Kundurahanesi

Çeşitli modellerde erkek ayakkabısı ve "zenne" denilen ve yine çeşitli modellerde, gayet ince işçilik isteyen kadın ayakkabıları diken Kunduracılar ise Çadırcı Pazarı'nın kuzeyinde, günümüzde terziler tarafından kullanılmakta "Kavafhane" çarşısında, ayrıca Mevlevihane ile Danakovan Hamamı arasında, Kasap Pazarının kuzey kapısının devamında ayrı bir kapalı çarşı olan ikinci "Kavafhane"de çalışmaktaydılar. Kavafhane çarşısındaki esnaf, 1950'li yılların ortalarında çarşılarının yıkılmasıyla bu günkü Yıldız Meydanı ile Haşimiye Meydanı arasındaki Kunduracı Pazarı'na taşınmıştır. 1970'li yıllardan sonra fabrika ürünü hazır ayakkabıların üretilmesi ile bu çarşıdaki dükkânlar da günümüzde çeşitli amaçlarla kullanılır olmuştur.

Yemeni

Yüzü (saya) deriden yapılan, tabanı köseleden dikilen topuksuz erkek ayakkabısına "yemeni" denilmektedir. Bu ayakkabı çeşidinin ilk kez Yemen'de Yemen-i Ekber adında bir usta tarafından icat edildiği için bu adla anıldığı söylenilmektedir. Bu ayakkabı çeşidi sonraları Halep'e, oradan da Antakya, Adana, Gaziantep, Maraş ve Urfa'ya kadar yayılmıştır. Urfa'daki diğer adı da "Postal" olan topuksuz yemeniler toprakta ve tarlada yürümeye elverişli olduğu için köylüler tarafmdan yaygın olarak kullanılmıştır. Yemeninin tabanındaki gön manda veya sığır derisinden, yüzü (saya) ise keçi derisindendir. Astarı; koyun derisinden, iç tabanı; sığır veya keçi derisinden, kenarı (sızı) oğlak derisinden yapılmaktadır. Tüm dikişler elle yapılmaktadır.

Yemenici
H. Ahmet Hastaoğlu

Urfa yemenisi zarif ve incedir. Sağ ve sol ayak için ayrı dikilir. Urfa yemenisinde kadın ve erkek için aynı model dikilir. Yemenicilikte ayak ölçüsü alınmaz. Kişilerin ayak ölçülerine göre değil, seri olarak yapılır. Büyüklükleri 30 numaradan 45 numaraya kadar değişir. Kadın yemenileri 35'den 39'a kadardır. Yemeni boyları küçükten büyüğe doğru sırayla

şöyledir: Bir mıhlı, iki mıhlı, dört mıhlı, orta ayak, zegerdan, lorta, rüzgâr, çavuk hava rüzgâr olmak üzere 8 boydur. Hemadanı, annebi ve fındığı renkli derilerden yapılmaktadır. Çocuk yemenilerinin gönü ince, kadın yemenilerinin gönü orta kalınlıkta, erkeklerinki ise kalın olur. Yüzdeki deri kalınlığı değişmez. Urfa'da en çok satılan yemeni boyu rüzgâr'dır. Ondan sonra, orta ayak ve zegerdan satılır. Orta ayak yemenileri daha çok köylü kadınlar giyerdi.

* Kalıç Potin (Gelin Botu)

Köylü gelinler için yapılan botlara "kalıç potin" denilmektedir. Yüzü kırmızı deriden yapılan kaliç potin, uzunca konçlu olur, ön kısmına mavi püskül takılır, ökçesine ay şeklinde demir nalça çakılırdı.

* Fede

Ön kısmı yarık, üç bağcıklı, burnu yukarı kalkık bir çeşit bota fede denilmektedir. Yemeniden farklı olarak tabandan dikilirdi. Önce taban çevresine falçatayla dikiş dikilecek bir yarık açılır, taban yüze dikildikten sonra bu yarık kapatılarak dikiş gizlenir.

Tarakçılık

Son Tarakçı Ustası
Şıh Müslim Özbal

Şanlıurfa'da tarakçılık, günümüzden 50-60 yıl öncesine kadar Eski Arasa Hamamı ile Hoca Abdülvahit Camii arasında kalan çarşıdaki 20 kadar dükkânda icra edilirdi. Fabrika türü plastik tarakların imâl edilmesiyle bu sanat tamamen yok olmuştur. Deve'nin bacak kemiğinden, annep, armut ve iyi cins ceviz ağacından yapılmaktaydı. Annep, armut ve ceviz ağaçlarının kesildikten sonra kurumaları için, bir yaz mevsimi geçmesi gerekmektedir. Beyaz renkteki deve kemiği fildişi görünümü verdiğinden, diğerlerine nazaran sert ve dayanıklı olduğundan daha çok tercih edilmekteydi. Bu kemik ayrıca tarakçılar tarafından göze sürme çekmede kullanılan "Sürme Mili", eskiden berberlerin sünnet esnasında kullandıkları "Sünnet Mili" ve tabanca kabzasına kakma yapımında kullanılmaktaydı. Deve kemiği ayrıca tespihçiler tarafından tespih yapımında da kullanılmaktadır.

Deve kemiği ve ağaç bulunmadığı durumlarda nadir olarak Camız boynuzundan da tarak yapılmaktaydı. Ancak, sıcak suya karşı dayanaksız olan ve çabuk eğilen camız boynuzu, fazla tercih edilmekteydi Çeşitleri: kadın tarağı, erkek tarağı ve sakal tarağı olmak üzere başlıca üç çeşitti.

Bakırcılık

Şanlıurfa il sınırları içindeki Hassek Höyük, Kurban Höyük, Lidar Höyük gibi höyüklerde yapılan arkeolojik kazılarda kalkolitik çağa ait bakır kaplar, ok ve mızrak uçları ile iğnelere bol miktarda rastlanılmıştır. Ayrıca Harran kazılarında, içkale içersindeki bir odanın tavanının tesadüfen çökmesi sonucu bulunan, 11. yüzyıl sonu ve 12. yüzyıl Eyyûbiler dönemine tarihlenen 199 parça nadide madeni eser, bakırcılık sanatının bu bölgede ileri bir düzeyde olduğunu vurgulamaktadır. Bu bakır eserler: İşlemeli havanlar, siniler, kazanlar ve çeşitli kaplardan oluşmaktadır.

Hüseyniye Çarşılarında Bakırcı Ustaları

Urfa'da tarihi geçmişi eskilere dayanan bakırcılık sanatı 1960'lı yıllara kadar önemini korumuş, Kazancı Pazarı ve Hüseyniye Çarşıları'ndaki dükkânlarda çok sayıda usta tarafından sürdürülmüştür. 1960'lı yıllarda alüminyum, plastik ve daha sonraları çelikten imâl edilmiş, fabrikasyon türü mutfak gereçlerinin piyasaya hâkim olması ile bu sanat önemini yitirmiştir. 1950'li yıllarda 100 iş yerinde 300 usta ve kalfa ile sürdürülen bakırcılık sanatı günümüzde 10 işyeri ve 30 civarında usta ile sürdürülmeye çalışılmaktadır. Şanlıurfa bakır işleri "dövme çekiç" tekniğiyle ün salmıştır. Urfalı bakırcı ustalarının bu teknikteki maharetleri övülmektedir. Son zamanlarda bazı genç ustalar tarafından "Kabartma Çekiç" tekniğiyle turistik amaçlı, tarihî yerleri ve özel amblemleri konu alan kabartmalı tepsiler, cezveler yapılmaya başlanmıştır.

Şanlıurfa Bakırcılık Ürünleri

Şanlıurfa ve çevresi mutfağının zengin olması, bulgur kaynatma, pekmez ve şire yapma, süpha yemeği, hacı yemeği, tirit gibi 300-500 kişiye verilen ziyafetler bakırdan yapılan mutfak gereçlerinin zengin bir çeşitlilik göstermesine sebep olmuştur. 0.70 mm. ile 1.5 mm. arası kalınlıklardaki düz ya da disk (yuvarlak) pirinç veya bakır levhalar işlenerek çeşitli formlarda şekillendirilmektedir.

Meselâ, Tas Kebabı yemeği için özel bir tas biçimi geliştirilmiştir ki sadece bu yemeğin yapımında kullanılır. Sac kavurma yemeği için özel saclar, pilav çeşitleri için özel lengerler imâl edilmiştir. Yine aynı şekilde "Bulgur Kazanı", "Köfte Leğeni", "Hamur Teşti", "Ges Teşti" (Çamaşır Teşti) gibi amacına uygun olarak üretilmiş kaplar vardır. Ana başlıklar altında bu ürünler: Kazanlar, Kuşhanalar (Tencereler), Tavalar, Siniler-Tepsiler, Lengerler-

Süzekler, Sahanlar, Sıtıllar (Kovalar), Taslar, Leğenler-Teşler, İbrikler-Sülehyeler (Sürahiler), Gümgüm ve Cezveler.

Dövme Demircilik

Demirin yeterli biçimlendirme sıcaklığına kadar ısıtılıp örs üzerinde dövülerek çekiç, kıskaç (kerpeten) yardımıyla bükme, delme, yayma, yığma yoluyla biçimlendirilmesine sıcak demircilik denilmektedir. Kılıç, pala, kama, hançer, bıçak gibi silâhlar, saban, pulluk gibi tarım âletleri, keski, çivi, keser, kazma, kürek, balta, satır, kapı kullebi (menteşe), kapı kilidi, kapı tokmağı, kapı anahtarı gibi daha birçok âlet ile ferforje türünde pencere kafesleri ve balkon korkuluklarının yapıldığı demircilik sanatı Şanlıurfa'da Barutçu Hanı civarında Demirci Pazarı'nda sürdürülürdü. Urfa'da bugünkü Endüstri Meslek Lisesi'nin karşılığı olan "Mekteb-i Sanayi"de 1927 yılında "Demirhane" adıyla bir bölüm bulunmaktaydı.

Mekteb-i Sanayi Demirhanesi

Kullanım amacına göre demir gereçlere ısıtma ve dövme işlemi sırasında farklı biçimlerde su verilerek serleştirilir. Bu sanatın en özgün örnekleri olan pencere kafesleri, merdiven ve balkon korkulukları geleneksel Urfa evlerinde görülmektedir. Gelişen teknoloji ile artık fabrikalarda üretilen bu ürünler, demircilik sanatına ilginin azalmasına sebep olmuş ve bu sanat bir-iki dükkân dışında tamamen yok olmuştur.

** Kapı Tokmakları*

Yerel dilde "Dögecek" adı verilen kapı tokmakları dövme tekniği ve döküm tekniğinde demirden yapılmıştır. Urfa evlerinin sokak kapılarının üzerlerine iri yuvarlak başlı kabara çivilerle ay-yıldız motifleri yapılmış, sanat değeri taşıyan el emeği ürünü çeşitli şekillerde tokmaklar yerleştirilmiştir. Nadir olarak bronz tokmak da kullanılmıştır. Dövme tekniğindeki tokmaklar, kuş motifli, stilize ejder motifli, yaprak motifli, palmet ve üzüm motifli, ucu palmet motifli halka ve sade halka biçimlerinde yapılmıştır. Ayrıca uç kısmı aynaya doğru kıvrılmış L biçimli olanlara da rastlanılır. Döküm tekniğinde olanlar ise genellikle "Hanımeli" şeklinde yapılmıştır. Tokmağın altında, vurulduğunda ses çıkaran, "ayna" ya da "göbek" adı verilen, oyma ve dövme tekniğinde süslenmiş demir elemanlar bulunur. Kapı tokmaklarının

yanında ayrıca halkadan oluşan "çekecek"ler yapılmıştır. Çekecekler aynı zamanda içeriye ses duyurmak için de kullanılır. Tokmaklar genellikle yabancılar, çekecekler ise ev halkı ve tanıdıklar tarafından kullanılır.

Kapı Tokmağı

Hanımeli Tokmak

Tenekecilik

Tenekecilik mesleği, Atar Pazarı'nın kuzey kesimi ile Hanönü Çarşısı arasındaki Tenekeci Pazarı'nda sürdürülmekteydi. 1970'li yıllara kadar sürdürülen bu sanat plastik, aliminyum ve çelik ürünlerin piyasaya hâkim olmasıyla terkedilmiştir. Esnaf, cam ve çerçeve işine yönelmiştir. Bakır'ın pahalı olması yüzünden daha ziyade yoksul ve orta gelirli kişiler, tepsi, semaver, çaydanlık, su-yağ ve peynir muhafazası için tenekeler, aydınlatmada kullanılan ve "İdare" denilen yağ ve gaz kandilleri, huniler, su ve ayran tasları, su matarasına benzeyen, içine uyuz hayvanların tedavisinde kullanılan katran ve bırk'ın konulduğu "debbe" denilen kaplar, mataralar, "havruz" denilen çocuk lazımlıkları, hastalar için ördekler, abdest ibrikleri, sürahiler, resim çerçeveleri, bakkalların meyve koyarak vitrin olarak kullandıkları önleri camlı teneke kutular, saka tenekeleri, hicap (muska muhafazası), hamaylı, nazarlık "muska" muhafazaları, kildan, hançer kınları, tapu ve secere türü evrakların konulduğu silindirik muhafazalar, kazılan kuyulara hava basmak için borular, kadayıf teli dökmeye yarayan "kırma"lar, tulumba tatlısı dökmeye yarayan ağzı motifli kalıp, kıldan, dondurma kaşığı, dondurma emeceği, fener, gibi gereçler imâl edilirdi.

Tenekeci Pazarı

Ayrıca, çocuk oyuncakları da tenekeciler tarafmdan yapılırdı. Bunların başlıcaları; hışhış, deleme (topaç), su fışkırmaya yarayan tulumbalar (enjektör benzeri), buharlı oyuncak gemiler, fülüt, fırlatmalı fırfır, üflemeli fırfır'dır. Tenekeciler ayrıca evlere gidip, peynir, yağ ve pekmez konulan tenekelerin ağızlarını lehimlerlerdi. Lehim, nışadır ve lehim ile yapılır. Lehim yapılacak yer önceden tuz ile temizlenir. Isıtılan balta nışadıra sürülür, sonra balta lehime batırılır ve ucuna kalay alınarak lehim yapılacak yere sürülür ve lehim yapıır. Bu sanat günümüzde tamamen terkedilmiştir.

Kuyumculuk

Güzelliğin ve gücün simgesi altın ve gümüş işlemeciliği sanatı, Şanlıurfa'nın en eski el sanatlarındandır. Şanlıurfa yöresinde kadın takılarının geçmişi, Neolitik (M.Ö. 8000-5000) ve Tunç Çağı (M.Ö. 3000-1200)'na kadar uzanmaktadır. 1894 Halep Vilâyet Salnâmesinde Urfa'daki kuyumculuğun çevrede ünlü olduğu belirtilmektedir.

Şanlıurfa'da altın, gümüş, inci ve elmas gibi kadın takılarının genel adı "Hışır" (hulliyyat) dır. Evlilik öncesinde kız tarafının (kız evi) erkek tarafından (oğlan evi) yöreye özgü olarak talep ettikleri hışırların cinsi ve sayılarının yer aldığı yazılı listeye "kesim kâğıdı" denilmektedir. En fakir kız ailesi dahi, kesim kâğıdına bir gerdanlık, birkaç çift bilezik yazarak oğlan evinden talepte bulunur.

Gümüş Gerdanlıklar

Gümüş Reşme

Günümüzden 60 yıl öncesine kadar Balıklı Göl yakınındaki "Aslanlı Han" (günümüzde yıkılmıştır) bitişiğinde yer alan "Eski Kuyumcu Pazarı" (günümüzde terzi ve tespihçiler bulunmaktadır) denilen tarihî Kapalı Çarşı'da icra edilen kuyumculuk sanatı, günümüzde Yıldız Meydanı civarındaki dükkânlarda ve Pamukçu Pazarı ile Kınacı Pazarı denilen kapalı çarşılarda sürdürülmektedir. Şanlıurfa'nın en eski kuyumcu ustalarının Halepli oldukları söylenmektedir. Bundan dolayı Urfa kadın takıları ile Halep takıları arasında benzerlikler görülmektedir. Hâlen eski ustaların yetiştirdiği 50'den fazla kuyumcu ustası Şanlıurfa'da geleneksel takıların üretimini sürdürmektedir. Şanlıurfa merkezindeki geleneksel takılarda maden olarak 21-22 ayar altın işlenmektedir. Kuyumculukta atölyede eritilen altın, önce çubuk kalıplara dökülür sonra silindirden birkaç kez geçirilerek ince plaka hâline getirilir, tel yapımı için ise haddeler kullanılır. İstenilen inceliğe gelen tel ve plakalar pürmüz ile tavlanır ve istenilen biçimde kesilir.

Gümüş Kadın Başlıkları

Gümüş Hamaylı

Şanlıurfa'da takı modellerinin yapımında: *Delik işi (kesme-oyma), kalem işi (çelik kalemle yüzeyde derin izlerle desen yapma), kabartma (çekiçleme ile veya kalıpla yapılır), kalıpla çakma, telkâri (tel ile yapılan modeller), burma (tellerin bükülmesi ile yapılan kalın burma bilezik), döküm, kaplama (bakır, bronz ve gümüşün kimyasal yolla altınla kaplanması), yaldızlama, habbeleme, mıhlama (taşların yüzük, küpe ve kolye üzerine takılması), hasır örme, renkli taş kakma gibi teknikler kullanılarak altın, atölyelerde işlenir.* Ekonomik değeri bakımından günümüzde de önemini yitirmeden sürdüren altın işlemeciliği, kentteki diğer el sanatlarına göre uzun yıllar yaşayacak bir sanat özelliğini taşımaktadır. Bu arada altın takılar olarak Küpeler, Gerdanlıklar, Kolyeler, Frenk Bağı, Kordon, İğneler, Kemerler, Bilezikler, Yüzükler, Ellikler.

Gümüş Takılara Gelince: Tepelik, Üç Kor, Levzik, Reşme, Maşallah, Gerdanlık, Küpe, Tasma (Beğnik), Saç Koru, Saç Bağı, Saç İğnesi, Enselik, Frenk, Hamaylı, Gögüslük, Kemer, Bilezik, Hızma, Halhal.

Harran Kalesindeki Çift Köpek Kabartması

Taşcılık

Çevrede ağaç malzemenin bulunmayışı, taşın Şanlıurfa mimarisinde hâkim malzeme olarak kullanılmasına yol açmıştır. Halk arasında "Hevara Daşı" olarak adlandırılan bu taşın kentin güneybatısındaki dağlık bölgeden getirildiği bu bölgeye yayılmış çok sayıdaki Antik Taş Ocağından anlaşılmaktadır. Dağın bir yamacının delinerek diğer yamacından çıkılan taş ocakları (Delikli Mağara) yanında, uzunluğu 50-75 metre, eni 25-30 metreyi bulan büyük taş ocaklarına Kanlı Mağara Deresi, Kasarcı Deresi ve Ehber Deresi'nde yoğun bir şekilde rastlanılmaktadır.

Urfa' daki hayvan figürlü taş kabartmanın İslâmî döneme ait en eski örneği, Harran içkalesinin doğuya bakan kapısının iki yanında yer alan Nûmeyriler dönemine H. 451 (M. 1059) ait çift köpek kabartmalarıdır. Ayrıca, Eyyûbiler dönemine ait H. 626 (M. 1228-29) tarihli Han el-Ba'rür Kervansarayı'ndan Urfa Müzesi'ne getirilen büyük bir taş blok üzerindeki bağdaş kurmuş vaziyette bir insanın sağında ve solundaki aslanları boyunlarından zincirle tutuşunu tasvir eden kabartma, Urfa şehir surlarının Harran Kapısı kuzey cephesinde yine Eyyûbiler dönemine ait çift başlı kartal kabartması ve bunun iki yanında aslan gezdiren kaftanlı insan figürleri, kalker bir taş üzerindeki kuyruğu düğümlü ve gövdesi pullu ejder kabartması, Şanlıurfa kalesinin doğu burcundaki Memluklu dönemine ait (XV. yüzyıl başları) yüksek kabartma çift aslan hayvan figürlü plastiğinin Urfa' daki en eski örnekleridir.

Gümrük Hanında Taşçı Ustaları

1517 tarihinde Osmanlı hâkimiyetine giren Urfa'da, insan figürlü heykel ya da kabartmaya hiç yer verilmemiş, aslan, ejder ve yılan gibi hayvan kabartmalarına çok az sayıda yer verilmiştir. Şanlıurfa Müzesi'ndeki çifte arslan kabartması, eski bir Urfa evi olan ŞURKAV Kültür Merkezi büyük odasının kuzey cephesindeki ve Birecik ilçesi Salih Kalender Evi duvarındaki arslan kabartmaları, Selâhattin Eyyûbi Camii olarak kullanılan Ermeni Kilisesi'nin pencere pahlarındaki gövdeleri zincir şeklinde birbirine dolanmış çift ejder kabartmaları, yine XVIII. yüzyıla ait Rızvaniye Camii harim kapısı pahlarındaki zincirleme dolanmış çift yılan kabartmaları, Çakeri Camii karşısındaki Köroğluzâde Haydar Ağa Evi eyvanı döşemesinde helezonik biçimdeki çifte yılan kabartmalı su yolu, Osmanlı dönemi figürlü plastiğinin Urfa'daki örneklerinin tamamını oluşturmaktadır.

İslâmî dönem Urfa taş işleme sanatlarında nadir olarak görülen figürlü plastiğin yarattığı süsleme boşluğunu, bitki ve geometrik taş süsleme ile kitâbe ve mezar taşlarındaki hat sanatı örnekleri büyük bir başarı ile doldurmuştur. Mimarîde kullanılan ünlü Urfa Taşı'nın işlemeye elverişli gayet yumuşak özellikte olması, taş işleme sanatında zengin bir süsleme geleneğinin doğmasını sağlamıştır. Taşın bu özelliği ile tarihî kültür zenginliğinin birleşmesi mimarî süslemede zengin bir motif repertuvarının doğmasına sebep olmuş, bu zenginlik tarih içersinde gelişerek günümüze kadar ulaşmıştır. Öyle ki, Türk-İslâm taş süsleme sanatı içinde yer alıp da Şanlıurfa mimarî eserlerinde bulunmayan motif hemen hemen yok gibidir.

Urfa taşının bu özelliği ile tarihten gelen taş işleme sanatı geleneğinin birleşmesi, Emeviler dönemine ait 744-750 tarihli Harran Ulu Camii'nde İslâm taş süsleme sanatının en ünik eserlerinin doğmasına sebep olmuştur. Bu camide Emeviler döneminden kalma asma dalı ve üzüm salkımlı sütunlar, akantus yapraklı sütun başlıkları, Zengiler ve Eyyûbiler dönemi onarımlarından kalma girift rumî kompozisyonlu sütun başlıkları ve rumî-palmet bordürlü kemer süslemeleri âdeta taştan dışarıya taşan plastik özellikleri ile sadece İslâm coğrafyasında değil, dünya taş süsleme sanatları

Melekler Evinde taş süslemeler

içersinde önemli bir değere sahiptir. Taş süsleme geleneği Osmanlı döneminde de devam ederek cami, han, hamam gibi anıtsal eserlerden ziyade bilhassa ev mimarisinde kendini göstermiştir. Evlerin avluya bakan cephelerindeki zengin geometrik ve bitkisel rozetler, bordürler ve konsollardaki süslemeler, gününü evinde geçiren kadına zevkli bir ortam yaratma düşüncesinin ürünü olarak karşımıza çıkmaktadır. Şanlıurfa Mimarisi İslâmî Dönem taş süslemeciliğinde, İslâm süsleme sanatlarının bitki süslemeleri, geometrik süsleme, figürlü konular, sembolik formlar, yazı ve kompozisyonlar (karma/bileşik kullanım) gibi ana gruplarına yer verilmiştir. Motif zenginliğinin yanında teknik zenginlik de dikkati çekmektedir. Taş süsleme sanatı tekniklerinden olan kabartma, oyma, şebekeli oyma, kakma ve çizikleme tekniklerine Şanlıurfa taş süslemeciliğinde görülmektedir.

Sırrın köyünde pişmiş toprak su küpleri
(Fotograf: Güngör Güner)

Çömlekçilik

Çömlekçilik sanatının Urfa'da neolitik çağın akermik evresinden bu yana (M.Ö.7000-5000) var olduğu yapılan arkeolojik kazılardan anlaşılmaktadır. Çömlekçilik sanatı, 30-40 yıl öncesine kadar Urfa'nın Kısas ve Sırrın köylerinde sürdürülmekte idi. Özellikle en güzel su küpleri Sırrın Köyü'nde (bugün Şanlıurfa'nın bir mahallesi) yapılmaktaydı. Küp yapımı birçok ailenin geçim kaynağıydı. Ayrıca Birecik ilçesinin Hobab (Altınova) köyünde yapılıp Birecik-Halfeti ve Gaziantep'e gönderilen su küpleri üzerinde kabartma kilim motifleri bulunuyordu.

Yrd.Doç.Dr. F. Evren Daşdağ, "Şanlıurfa'dan Harran'a İlkel Çömlekçilik" konulu çalışmasında Şanlıurfa'da su küpünün yapımında şu tespitlerde bulunmuştur: "Su küpünün çamuru kıraç veya toprağı kötü olmayan arazilerden, taşsız toprak seçilir. İnce un eleğinden geçirilen toprağa ince saman ve kırmıt katılır. Oran, 2 ölçü toprak, 1 ölçü saman ve 1 ölçü kırmıttır. Türkçe'de kullanılan kiremit sözcüğünün yöredeki karşılığı kırmıttır. Kırmıt Arapça'da cırmıt olarak kullanılıp, Türkçeye geçen bir sözcüktür ve kiremitin öğütülmüş biçimine denir. Kırmıt, 100'ün üzerinde höyüğün bulunduğu, Şanlıurfa'nın bir ilçesi olan, Harran'dan temin edilir. Harran'ın kalıntılarında kullanılan çeşitli yapı malzemelerinden biri, duvar örgüsünde kullanılan tuğladır. Bir diğeri de çatı örmede yararlanılan kiremit yani kırmıt'tır. Küp yapımı için kırmıtın tercih edilmesinin sebebi, mayasının tuğlaya göre daha kaliteli oluşudur. Kırmıt 5 cm. kalınlığında 25x25 cm. ebadında kare biçimli kilitli bir kiremit çeşididir. Sırrın halkı Harran'da özellikle İmam Bakır Köyü'nden kırmıtını temin eder.

Harran'da kazılıp toprağın altından sökülerek çıkarılan kırmıt, taş yardımıyla kırılır. Curun denilen hacimli taşların üzerine konan kırmıt, büyük ağır demirden kürelerle (loğlarla) saatlerce, toz hâline gelinceye kadar ezilir. İçine kırmızı felhan da katılan kırmıt sulandırılarak, özleşsin diye, bir gün bekletilir. Daha sonra bu çamura saman eklenerek, ayakla veya elle yoğrulur. "Ayaklama" denilen bu işlemin ardından çamur iki veya üç saat bekletilir. Çamur yapışmasın diye, yere saman serpilerek küpün "dibek" adı verilen dip kısmının yapılmasına başlanır. Bu işleme "sıvama" denir. Sıvama işlemi tuzlu su konmuş bir tasa el batırılarak gerçekleştirilir. Bir karış yüksekliğindeki dibeğin üzeri, bant usulüyle kurudukça yükseltilir. Sıvama işlemi bitmiş küp, kuruması için yaklaşık bir hafta güneşte bekletilir.

Küpler yılda bir kez, bahar aylarında yapılır. Bir kişi, eğer yardım edenleri de varsa, bir dönemde yaklaşık 500 adet küp yapabilir. Küpler sipariş üzerine 4 kovalık, 5 kovalık gibi boy boy yapılmaktadır. 20-25 yıl öncesine kadar her ev küp siparişi verirken, günümüzde ise siparişi ancak tarlada çalışanlar ve suyunun şifalı olduğuna inanan hastalar vermektedir.

Küp için kırmıt ezilmesi

Küplerin pişirimi için boş bir alanda yere önce tezekler dizilir, yan taraflara da tezekler koyularak içlerine küpler, ağızları yukarıya bakacak şekilde oturtulur. Küplerin hem arasına hem de içlerine tezek ve yakacaklar konarak, üstleri tezeklerle örtülür. Tezeklerin üstü sıvanır. Tezekler ve içindeki küpler beyazlaşıncaya kadar yaklaşık 3 saat kadar pişirime tabi tutulur. Pişirim sonrası bir gün tezekler içinde bekletilip, soğutulan küpler, daha sonra 3-4 gün sabah ve akşam olmak üzere iyice sulanarak sertleştirilir, kurutulur. Pişen küplerde çatlak oluşmuş ise, biraz çimento sürülerek, kapatılır. Genç kızlar ve yaşlı kadınlar tarafından yapılan Sırrın küpleri, erkekler tarafından eşek sırtlarına yüklenip pazarda satılır ve yine erkekler tarafından felhanlanır (içi çamurla sıvanır).

Küp, dibek adı verilen konik bir ayak üzerine oturur. Dibekten itibaren, gövdenin en şişkin noktası olan kurşak'a kadar genişleyerek çıkar. Kurşaktan itibaren daralarak, ağız kısmına ulaşır. Bazı küplerin ağız kısmında yer alan bandın üzerinde ise topuz adı verilen, bardak veya çanak koymaya yarayan, 2 veya 4 adet yuvarlak bulunur. Topuz, bir top çamurun düzleştirilerek, yuvarlak biçim verilmesi ile elde edilir. Bazı küplerin üstüne kilden, kulplu

kapak da yapıldığı görülür. Bazı su küplerinde çift kulp görülürken, bazıları kulpsuz da olabilir. Küpün et kalınlığı ise genellikle 4 cm kadardır. Bu tip ilkel çömlekçilikte kullanılan yegâne dekor âleti parmaktır. Küp ağzının altındaki banda ve kurşak denilen hata, düzenli aralıklarla, işaret parmağı kullanılarak dikey çizgiler çekilir. Ağız ile kurşak arasında kalan göğüs bölümüne ise fitil yöntemi ile yapılan, ucu yukarıya bakan bir ok yerleştirilir. Okun üzerine yine parmakla, küçük yatay çizgiler çekilir. Bu ok genellikle bir yüze yapılır. Bazen de göğüs kısmına bir adet kır çiçeği veya yöresel, basit bir adet yılan motifi yapılır."

Su Küpü

** Su Küplerinin İçinin "Küp Felhanı" ile Sıvanması*

Buzdolabının bulunmadığı dönemlerde yapılan su küpleri suyu soğutma amacıyla yaz aylarında kullanılırdı. Yazın başında, su küplerinin iç yüzeyi "küp felhanı" denilen bir çeşit felhan (toprak) ile sıvanır ve suyun küp dışına sızması önlenmiş olurdu. Küp felhanı denilen toprak, dağların kaya tabakaları arasında hava ve güneş görmemiş koyu kırmızı renkli topraktır. Yazın gelişiyle birlikte, seyyar satıcılar sokaklarda dolaşır, "küp felhanı geldi" diye bağırarak, torba içinde satarlardı. Yazın evlerde kullanılan su küpleri avluda gölge bir yere, bağ ve bahçelerde ise ağaç gölgesine konulurdu. Küpler yere konulabileceği gibi, genellikle yarısına kadar içine oturacağı ortası boş, dört ayaklı ağaç kaide üzerine konulur. Bazı evlerin avlusunda su küpleri için özel olarak yapılmış nişler yer alırdı. Su küpleri kışın ise avlunun yağmur değmeyen bir yerine veya zerzembeye konulurdu. Küp ve çömlekçilik sanatı ve imâlatı günümüzde azalmış bulunmaktadır.

** Küplerin Şanlıurfa'da Kullanım Alanları*

Eski Urfa evlerinde yemek kapları ile malzemeler ve zahireler "zerzembe" veya "zehredamı" denilen evin bodrum katındaki kilerde muhafaza edilir. Yazın serin, kışın ılık olan bu mekânda yiyecekler bozulmadan uzunca bir süre kalabilmektedir. İşte bu zerzembelerde çeşitli zahire ve yiyecekler küplerde muhafaza edilirdi. Yaz ayları gelince Urfa evlerinde zahire biriktirme işi başlar. Unluk buğday, bulgur, peynir, pekmez, sadeyağ, frenksuyu (salça), zeytin, kuru isot (pul biber), mercimek, nohut, Karacadağ pirinci her eve giren zahirelerdendir.

Urfa'da su küpü dışında, çeşitli erzaklar için özel üretilmiş küpler kullanılırdı. Urfa evlerinde "zerzembe"nin bir duvarının önüne 40 cm yüksekliğinde 3-4 metre uzunluğunda bir seki üzerinde küplerin yan yana oturtulacağı çukurlar yer alır. *Kışlık ve Yazlık Yiyeceklerin Konulduğu Küpler ve Çömlekler:* Peynir küpü, Yağ küpü, Frenksuyu (domates salçası) küpü, Zeytin küpü, Pekmez küpü, Çömlek (fırın için), Kuru isot çömleği, Taze İsot Saklama Küpü, Et kavurma Küpü, Ekşili küpü.

Kokacılık (Kovacılık)

Teneke ve bakır kova yanında, otomobillerin eski teker lastiklerinden yapılan kovalara Urfa'da "koka" denilmektedir. Kokalar kuyulardan su çekmek, inşaatlarda harç ve kum taşımak amacıyla kullanılırdı. Urfa'ya bu sanatın, otomobil lastiğinin 1845 yılında icadından sonra, 20. yüzyılın başlarında geldiği tahmin edilmektedir. Pazar Camii avlusunun kuzey kapısı önündeki kokacı pazarındaki dükkânlarda sürdürülen bu sanat, günümüzde plastik kovaların yapılmasıyla terk edilmiştir. Lastik kovalar, otomobillerin eskiyen lastiklerinin iç çeperindeki telli ince kısımınm çıkarılıp, kesik koni şeklinde kıvrılarak yanları ve tabanının dikilmesiyle yapılırdı. Kovanın iki yanına taşınmasını sağlamak için lastikten kulp dikilirdi. Kovanın taban çapı, 20 cm., yüksekliği 40 cm., ağız çapı 35 cm. boyunda olurdu.

Kokacı Pazarı'nda Son Kokacı

Ağaç Oymacılığı-Neccarlık

Evlerdeki ve Şanlıurfa Müzesi'ndeki kapı, pencere, dolap kanatlarına, sandık ve ayna gibi diğer ahşap eserlere bakıldığında ağaç oymacılığın Şanlıurfa'da çok eski ve parlak bir geçmişe sahip olduğu anlaşılmaktadır. 1927 tarihinde çekilmiş bir fotoğraftan Urfa'daki "Mekteb-i Sanayi"de bir marangozhanenin mevcut olduğu anlaşılmaktadır. Marangozluk sanatı Urfa'da "İnce Neccârlar" ve "Kaba Neccârlar" olmak üzere iki ayrı gruptaki ustalar tarafmdan sürdürülmektedir. Kaba neccârlar bugünkü Neccâr Pazarı denilen çarşıda hâlen sanatlarını sürdürmekte, adından da anlaşılacağı üzere kaba ürünler imâl etmektedirler. İnce Neccârlar ise, Karameydan mevkiinde bugünkü postanenin yerinde bulunan Halkevi ile Yusuf Paşa Camii arasındaki dükkânlarda çalışırlardı. İşlemeli kapı, pencere kanatları, çeyiz sandıkları ve aynalar bu esnaf tarafından üretilmekteydi. Buradaki dükkânlar zamanla

kapatılmış olup, kapı ve pencere kanatları günümüzde her türlü oyma ve süslemeden yoksun olarak değişik yerlere dağılmış marangozlar tarafından imâl edilmektedir.

Evlerdeki kapı ve pencere kanatları Urfa'daki ağaç eserler arasında önemli bir yer tutmaktadır. 1716-1721 tarihlerine ait Rızvaniye Camii'nin bu tarihten kalma kapısı, Eyyûbi Medresesi'nin yerine 1781 tarihinde inşa edilen Nakibzâde Hacı İbrahim Efendi Medresesi Kütüphânesi'nin aynı tarihten kalan kapısı dışında, tarihleri daha öncelere götürülebilecek ağaç eser Urfa'da bulunmamaktadır.

Rızvaniye Camii Süslemeli Kapısı

Urfa evlerindeki ağaç süslemeli kapı ve pencere kanatlarının üzerlerindeki kitâbelerden, bu eserlerin 1835, 1854, 1859, 1868 ve 1875 tarihlerine ait oldukları ve Neccâr Mehmet, Yeşilneccârzâde Bekir, El-Hac Hüseyin ve Ahmet Hamdi adlarındaki yerli ustalar tarafından yapıldıkları anlaşılmaktadır. Ancak, kitâbesiz bazı kapı ve pencere kanatlarının daha başka tarihlerde ve başka ustalar tarafından yapılmış olabileceği düşünülecek olursa usta sayısını arttırmak mümkündür. Kapı ve pencere kanatları dışında, Urfa'daki ağaç oymacılığının güzel örneklerine oda duvarları kaplamalarında, tavanlarda, camhâne tabir edilen nişlerde, sandıklarda ve ayna çerçevelerinde rastlanılmaktadır.

Urfalı sanatkârlar tarafından yapılan ağaç eserlerde 50'nin üzerinde değişik kompozisyon dikkat çekmektedir. Bir vazodan çıkan dallara bağlı palmetler, tam ve yarım dairelerin kesişmesinden oluşan kompozisyonlar, dairevî bir eksen çevresinde birbirini kesen çemberlerin oluşturdukları çeşitli rozetler, bir çiçek rozeti etrafından çark-ı felek şeklinde dönen dallara bağlı çok dilimli palmetler, rumî ve palmetlerden oluşan değişik bordürler evlerdeki ağaç eserlerde en çok rastlanılan mahalli üslûptaki süslemelerdir. Ağaç eserlerde ağaç işçiliği tekniklerinden oyma, geçme (kündekâri), kafes, muşarabiye ve kakma teknikleri büyük bir ustalıkla uygulanmıştır. Kapı kanatlarında görülen bitki ve geometrik süslemeler yanında, Arap harfleriyle ustalıkla yazılmış ve hat sanatının güzel örneklerini içeren kitâbeleri ayrı bir süsleme ögesi olarak değerlendirmek gerekmektedir.

Zanaat bugün sadece emekli öğretmen Fikret Ergin, Osman Nergiz ve Enver Çoban tarafından sürdürülmeye çalışılmaktadır.

Nakibzâde Medresesi Kütüphane Kapısı

Ağaç Oymacısı Fikret Ergin Usta

Fikret Ergin Ustanın Ağaç Oyma İşleri

Urfa'da "Mekteb-i Sanayi" Marangozhanesi

Tesbihcilik

Şanlıurfa'da uzun yıllardan beri tesbih imâlatı özenle yapılmaktadır. Tespihler, çeşitli maden ve malzemelerden yapılmakta ve kullanılan malzemenin cinsi ile anılmaktadır. Kuka (tarçın) tespih, bağa tesbih, firuze tespih vb. gibi. Şanlıurfa'daki tesbih atölyeleri, tarihî, çarşıların olduğu Gümrük Hanı civarındaki bölgede yaygındır. Gümrük Hanı avlusunda bulunan tespih satıcılarında, kuyumcular pazarındaki kuyumcularda ve Balıklı Göl'ün yanında yer alan ŞURKAV çarşısında tesbih çeşitleri bulunmaktadır. Tesbih taneleri tornada ve zımpara çarkı yardımıyla çekilmektedir (biçimlendirilmektedir). Tesbihler yuvarlak, yumurta, beyzi, selvi, sığırcık ve arpa modeli ismi verilen biçimlerde işlenerek şekillendirilir. İmâlatta çeşitli taşların yanı sıra, sentetik malzeme, boynuz, fosil, kemik, diş, sedef, kabuk, çekirdek, cam ve değerli ağaçlar kullanılmaktadır.

Urfa'da Bir Tespihçi Dükkânı (Tespihçi Sait İşçi)

Taş malzemede: Yakut, akik, firuze, zümrüt, yeşim, zebercet, inci, lacivert yıldız taşı, kahverengi yıldız taşı, Şiraz taşı, yılan taşı, lâl taşı (garnet), kaplan gözü taşı, ametist, safir, şehcerağ, şahmaksut (Afganistan taşı), lapis, topaz, necef (renksiz berrak bir taş olup "Padişah Tespihi" diye bilinir), mercan (taş gibi olup denizde yaşayan hayvanın kalker iskeletinden elde edilir), kan taşı, lüle taşı ve altın kullanılmaktadır.

balık dişi, deve kemiği (naka), keçiboynuzu, manda boynuzu, mors dişi, balina dişi, mamut dişi, gergedan dişi, hipopotam dişi, bufalo boynuzu, geyik boynuzu, bağa (kaplumbağa kabuğu), kullanılmaktadır.

Fosillerden elde edilen malzemede: Damla kehribarlar (ağaç üzerindeki reçinenin denizaltında fosilleşmiş hali), yüsüri (siyah mercan-deniz bitkisi fosili) ve Oltu taşı kullanılmaktadır.

Sentetik malzemede: Sıkma kehribar, ateş kehribarı, bakalit, katalin (1927-1950 arası New York'ta üretilmiş fenol formaldehit bir malzeme) kullanılmaktadır.

Ağaç ve meyve malzemede: Zeytin, sandal, tarçın, pelesenk, tik, gül, siyah abanoz, kuka (tropikal bir meyve ağacı olup Şanlıurfa'da "tarçın" denilmektedir.), öd, kan ağacı, yılan ağacı, demir ağacı, kral ağacı, venge, narçıl, demir hindi, zeytin çekirdeği, Hindistan cevizi, kullanılmaktadır. Kuvars ve çeşitli camlar da tespih yapımında kullanılmaktadır.

Şanlıurfa'ya has malzeme olarak "ceylan boynuzu"ndan da tesbih yapılmaktadır. Bazı tespihlerin nazara, bazılarının cilt hastalıklarına iyi geldiği, bazılarının yüksek enerji gücü verdiği, bazılarının strese iyi geldiğine inanılır. Akik taşı tesbihler ele serinlik verdiğinden ve elde terleme yapmadığından yazın sıcakta tercih edilmektedir. Kışın ise kehribar tesbih tercih edilmektedir. Damla kehribarın, bazı kan hastalıklarına iyi geldiği söylenmektedir. Atölyelerde kehribarın tozu atılmayıp kullanılmaktadır. Kuka tesbihler ele gelen kaygan yapısı, kullandıkça renk alıp koyulaşması ve güzel koku vermesiyle günümüzde oldukça revaçtadır. Kuka tesbihlerin aynı zamanda mikrop kırıcı özelliği olduğu söylenir.

Hattatlık

Urfa'daki İslâmî Dönem sanatları arasında önemli bir yeri olan Hat Sanatı'nın en eski örnekleri Harran Ulu Camii kalıntıları arasındaki ve Harran eski mezarlığında kazılar sonucu ortaya çıkartılan mezar taşlarında görülmektedir. Ayrıca Harran Kapısı kuzey cephesinde yer alan Eyyûbi nesihi ile yazılmış şerit kitâbe, Eyyûbi medresesinin kuzey duvarındaki çiçekli neshi kitâbe ve Şeyh Mes'ûd Zaviyesi'nin sarnıç kitâbesi, Urfa'daki hat sanatının XI.-XII. yüzyıl örnekleri arasında yer almaktadır. Eyyûbiler'den Osmanlı dönemine kadar geçen süreç içerisindeki Hat eserlerinden kayda değer örnekler günümüze ulaşmamıştır. Osmanlı döneminden kalma çok sayıda kitâbe, mezar taşları, yapılar ve evler üzerindeki dekorasyon amaçlı celi nesih, celi sülüs, celî tâ'lik ve makıli tarzlarındaki kompozisyonlar zengin bir çeşitlilik göstermektedir.

Hattat Arabizade Behçet Efendi'nin Tuğra şeklinde Besmele Levhası

Urfalı hattatlardan 1860 doğumlu Ahmet Vefik Efendi ve öğrencisi Arabizâde Behçet Efendi (1893-1965), eserlerinin bir kısmını Osmanlı dönemi sonlarında, bir kısmını da Cumhuriyet döneminde vermiştir. Behçet Efendi, kûfi hariç, nesih, sülüs, divâni ve rik'â gibi yazı çeşitlerini büyük bir ustalıkla kullanmış, ancak en çok celi sülüs ve celi tâ'lik türlerinde eser vermiştir. 1965 yılında Urfa'da vefat etmiştir. Behçet Efendi'den hat dersleri alan Hattat Mahmut Dörtbudak ve Münib Görgün ile ayrıca Mustaf Kaçar, İsmail Kanbaz, Abdülkadir Kuşkıran, İ. Halil Umuç, M. Ali Caduk, Mustaf Parıldar günümüzde bu sanatı Urfa'da sürüdürmektedirler.

Kalem İşi Süsleme Sanatı

Kalem İşi, fresk sanatının Osmanlı mimarisinde bitki motiflerinin ağırlıklı kullanılmış bir şeklidir. Bu sanatın Akyüzler Evi, Abdülkadir Hakkâri Evi, Hacı Bekir Pabuççu Evi, Kürkçüzâde Halil Hafız Efendi Evi ve daha birçok evin oda tavanlarındaki örnekleri bu sanatın XIX. Yüzyılda Urfa'da ulaştığı boyutu göstermesi açısından önem taşımaktadır. Bıçakçı Mahallesi Nabi Sokak'taki bir Hıristiyan evinin tavanındaki melek figürlü kalem işleri son yıllarda silinmiştir. Bu sanat Şanlıurfa şehir merkezinde daha çok Hacc'a gidenlerin evlerinin sokak kapılarında kendini göstermiştir. Süslemenin yapılacağı zemin önce kendir sıvası denilen, içerisinde kendir liflerinin karışık olduğu kireç bir harç ile sıvanır, bu sıva üzerine toz boyanın yumurta akı, ya da tutkal ile karıştırılmasından elde boyalarla süslemeler yapılırdı.

Urfa'da Hacı Evi Kapısı

Hacca giden kişinin yakınları, o kişi Hac'da iken kendisine bir hediyede bulunmak "sini sürmek" amacıyla onun evinin kapısını ressamlara süsletirlerdi. Bazen bu süsleme sadece sokak kapısı ile sınırlı kalmaz, evin avluya bakan odalarının kapıları, misafir odalarının duvarları, dolap ve niş çevreleri, eyvan duvarları de süslenirdi. Sokak kapılarındaki süslemelerde simetri esasına dikkat edilirdi. Genellikle kapı alınlığının ortasında Kâbe ya da Peygamberimizin türbesinin resmi çizilir, bunun sağına dairevî bir kompozisyon içerisinde "Allah", soluna "Muhammed" yazılırdı. Bazen ortadaki resimlerin yerine "Besmele", "Maşaallah" ya da Fetih suresinin ilk âyeti olan "İnna fetehnaleke fethan mübina" yazılırdı. Bu yazıları yazmak ayrı bir uzmanlık gerektirdiğinden bazen ünlü bir hattatın eserlerinden kopya edilir, bazen de hattat çağrılarak yazdırılırdı. Urfalı Hattat Behçet Arabi (1893-1965) Urfa'da bu geleneği sürdüren son hattatlardandı.

Kapının iki yanına ve kapı alınlığının köşelerine simetrik biçimde bir saksıdan çıkan çiçek dalları, hurma ağacı kompozisyonları işlenirdi. Sağlık ve şifa sembolü olan yılan figürüne de kapının iki yanında simetrik olarak yer verilirdi. Hacı kapısı süsleme geleneğinde amaç; Hacc'a giden kişiye bir hediyede bulunmak, adres tarifinde kolaylık sağlamak idi. Hacıların evlerinin girişlerinde Hac yolculuklarının kanıtı olan süslemeler resmedilmiştir. Bu simgelerden bazıları: dilenci kâsesi (Keşkül), bayrak, değnek, balta, cezve, çubuk. Buhurdanlık v.b.dir.

Suruçlu Reşit Şaman adlı ustanın 1950'li yıllarda Urfa'da bu sanatı icra ettiği bilinmektedir. Bu sanat 1960'lı yıllarda Urfa'da bazı tabelacılar tarafından sürdürülmüştür. Mahmut Sabuncu, Abdurrahman Polat, Nihat Kürkçüoğlu, Abdurrahman Birden 1960'lı yılların hacı kapısı süsleme ustalarındandır. Son yıllarda bu sanat, 50x10 cm boyutundaki sac levhalara serigrafi tekniğinde basılarak sürdürülmüş ve bu levhalar sokak kapıları üzerine asılmıştır.

Geleneksel El Sanatları Eğitim ve Araştırma Merkezi (GESEM)

El sanatlarımızın gelecekteki varlığının sürdürülmesi için ürün çeşitlerinin yeni ihtiyaçlara göre yozlaştırılmadan üretimiyle ilgili ve yerel ekonomi ile turizme katkılarını sağlamak amacıyla Şanlıurfa Valiliği'nce "Şanlıurfa El Sanatlarını Geliştirme, Üretim, Tanıtım ve Eğitim Projesi" kapsammda, 24 Şubat 2010 tarihinde unutulmaya yüz tutmuş el sanatlarının canlandırılması ve yaşatılması için "Şanlıurfa Geleneksel El Sanatları Araştırma ve Geliştirme Eğitim Merkezi" açılmıştır.

Şanlıurfa El Sanatları Müzesi

İsviçre Misyoner Hastanesi olarak yapılmış ve son yıllarda Şanlıurfa Valiliği tarafından restore edilen tarihî binada yer alan merkezde Culhacılık, Kazzazlık, Kürkçülük, Keçecilik, Halıcılık ve Kilimcilik, Ağaç Oymacılığı, Telkâri-Gümüşçülük ve Tespihçilik eğitim kursları açılmıştır. Eğitimler ŞURKAV bünyesinde devam edilmektedir. Kurslarda çok sayıda özgün ürün üretilmektedir. Bu kurslardan yetişen gençlerin yapacakları el emeği üretimlerle, aile ekonomilerine katkıda bulunmaları amaçlanmıştır. Kurslarda geleneksel el sanatlarının eğitiminin yanı sıra, günümüz ihtiyaçlarına göre bazı el sanatları ürünlerinin, yeni tasarımlarla yeni kullanım alanları kazandırılarak üretilmesi çalışmaları da yer almaktadır.

Şanlıurfa'da Giyim / Kuşam ve Halk Dansları

Halk Oyunları Giyim Kuşamı Üzerine Düşünceler

Halk oyunları kültürün içinde yer alan ve giysi, müzik-oyun üçlemesinden biridir. Geleneksel giyim kuşam diye ifade ettiğimiz giyiniş biçimi ise, günümüz bakış açısıyla değerlendirildiğinde aslında belli noktalarda gelenekselliğini sorgulamamız gereken bir alan olarak ele alınmalıdır. Gelenekseli yeniden tasarlama gibi iddialı bir ifadeyi kullanmanın zorluğu yanında gerekliliği de burada ortaya çıkmaktadır. Bilindiği gibi, halk oyunları giysisi diye bir elbise biçimi yoktur. Bir gösteri/icra sanatı olarak ele alınan biçimiyle temsilî bir halk oyunları giyiniş biçimi oluşturulmuştur. Bu süreçte elbette yerel ve doğru kaynaklar temel alınarak halkın kullandığı biçimiyle oluşturulan giysiler olmakla birlikte, araştırma ve derleme çalışmalarının yetersiz olduğu yörelerde hoşa giden biçimde değerlendirilerek oluşturulan giysiler ortaya çıktığıda bilinmektedir. Geleneksel oyunların sergilenmesi sırasında yaşanan icra kaygısı, geleneksel giysileri birbirine benzeten, standartlaştıran ve belli oranda ana yapıdan uzaklaştıran bir sorun oluşturmuştur. Halk kültürümüzün önemli ve vazgeçilmez bir unsuru olan geleneksel oyunlarımızın "harman yeri" diye ifade ettiğimiz köy, kasaba ve kentte oynanırkenki icra kaygısı, yarışma kültürü içinde yer alan icra kaygısı ile ciddi farklılıklar

taşımaktadır. Bu durum doğal karşılanmalıdır. Yarışma kültüründeki icra kaygısının oyun-müzik-giysi bağlamında geleneksel oyunlarımıza kazandırdıkları yanında kaybettirdiklerini de ele almak gerekmektedir. Bir toplumda çok eskilerden kalmış olmaları dolayısıyla saygın tutulup kuşaktan kuşağa iletilen, yaptırım gücü olan kültürel kalıntılar, alışkanlıklar, bilgi, töre ve davranışlar olarak ifade bulan "gelenek" kavramı doğrultusunda "geleneksel" kavramını geleneğe dayanan veya gelenekle ilgili olarak ifade edebiliriz. Halk oyunlarını da bu çerçevede ele aldığımızda, giysi-müzik-oyun üçlemesinin eskiden kalan yapısının ne kadar korunduğu ve geleceğe aktarılma sürecinde ne kadar değiştiği/geliştiği/tahribata uğradığı ya da geleneksel olanın değiştirilebilir/geliştirilebilir bir şey olup olmadığı üzerine yapılacak tartışmalar bu alan için yararlı olacaktır.

Şanlıurfa halk oyunlarında giyilen geleneksel giysi/aksesuar parçalarını kadın-erkek olarak ve başa-bedene-ayağa giyilenler biçiminde sınıflandırabiliriz. *Erkeklerde sırmalı puşu, keçe külâh, gömlek, kırk düğme yelek, ceket, şalvar, bel bağı, mendil, çorap, postal, pazubent gibi giysi ve aksesuarların varlığından söz edebiliyoruz. Kadın giyiminde ise gümüş taç başlık, köfü, neçek, hibriye, entari, etek, sıkma yelek, şalvar, önlük, üçetek, kemer, mendil, çorap, postal, hamayıl, halhal, üçkor, reşme gibi giysi ve aksesuarlardan bahsediyoruz.* Bu giysi parçaları ve aksesuarlar renk, kumaş, desen, malzeme gibi farklılıklar göstermektedir.

Halk oyunları yarışma/gösteri kültürü içinde incelediğimizde, özellikle aksesuar kullanımında önemli oranda bir azalma/yok olma ile karşı karşıya olunduğu gözlenmektedir. Bu azalma/yok olma durumunun önemli sebeplerinden ikisi aksesuarların maddî değeri ile yapımındaki zorluklardır. Gümüş aksesuarların yerini imitasyon olanlar alsa bile, oyuncu sayısı ile değerlendirildiği zaman bu durum yine de maddî kaynak sıkıntısı yaşayan halk oyunları toplulukları için sorun yaratmakta ve halk oyunları topluluklarının geleneksel aksesuarlardan yoksun olarak izleyici karşısına çıkmalarına yol açmaktadır. Son yıllarda erkeklerin sol kollarına takarak kullandıkları boncuktan örülerek yapılan pazubent ile kızların kullandıkları gümüş hamayıl, halhal gibi aksesuarlara hiç rastlanmamaktadır. Gümüş taç başlığın üzerine monte edilen tepelik isimli gümüş aksesuarın üretimi ise yapılmamaktadır. Kaynak yeri Suriye'nin Halep ili olan ve oradaki tezgâhlarda dokunarak üretilen sırmalı puşu'nun üretimi de artık yapılmamakta ülkemizde üretimi içinse herhangi bir çaba görülmemektedir. Bu anlamda, Şanlıurfa halk oyunları kültüründe yer alan önemli bir giysi parçasının gelecekteki varlığı, son bulmanın eşiğindedir. Temel giysi parçalarının üretimi daha kolay olmakla birlikte, pazarı oluşturan temel unsurun arz-talep olması göz önüne alındığında, son yıllarda halk oyunlarına ilginin azalmasıyla birlikte oyun topluluklarının sayıca azalması, üretimle

ilgilenen terzilerin ve ustaların da bu pazardan yavaş yavaş çekilmesine yol açmıştır. Bugün Şanlıurfa'da postal denilen geleneksel ayakkabı üretimiyle uğraşan yalnızca bir usta kalmıştır. Yeni usta yetişmemesi yüzünden talep olması hâlinde üretim arzı Gaziantep ve Kahramanmaraş illerinden sağlanmaktadır. Köfü denen kadın başlığına monte edilen ve yapay saç görevi gören "saç koru"nu imâl eden yalnızca bir kazaz ustası kalmış ve Şanlıurfa Valiliği'ne ait ŞURKAV vakfının bir birimi ile Geleneksel El Sanatları Merkezi'nde üretim yapılması desteklenmektedir. Bu usta, mesleğinin son temsilcisidir. Erkek giysisinde bel bağı olarak "hışvalı" isimli kumaşın üretimi yine GESEM'de bu işin son temsilcilerinden biri olan culha ustası tarafından geleneksel dokuma tezgâhlarında yapılmaktadır. Kız giysisinde kullanılan yün kemerin üretimi de benzer süreçlerden geçmektedir.

Geleneksel üretimin yok olmaya yüz tutmasından kaynaklanan bu tür sorunların varlığı yanmda, yarışma kültürünün getirisi olan bir takım sorunların varlığı da halk oyunları giysisinin problemleri arasında yer almaktadır. Bu alanda Şanlıurfa halk oyunları giysisi için gösterebileceğimiz en belirgin örnek, kız giysisinde giyme-çıkarma kolaylığı sağlaması ve oyuncuların boy farklılıklarından kaynaklanan uyum sorununu ortadan kaldırmaya yönelik olarak uygulanmış olan entari denen elbiseyi ikiye bölerek "etek" ve "sıkma yelek" oluşturulmasıdır. Her oyuncunun boyuna göre entari dikmek bir sorun olarak düşünüldüğünde sorunu çözmek için entari yerine belden boyu her oyuncu için ayarlanması çok kolay olan etek ve üç eteğin yakasından görünen kısım için ise sıkma yelek diye tabir edilen kolsuz bir parça tasarlanmıştır. Bu durum, hem entari denen geleneksel giysi parçasını ortadan kaldırmış hem de sıkma yelek ve etek diye iki ayrı parçanın Şanlıurfa halk oyunları giysi kültüründe boy göstermeye başlamasına yol açmıştır. Ancak giysinin bu hâliyle kazandığı kullanım yaygınlığı, entarinin kullanım alanını tamamen kısıtlamış ve belki de son 25-30 yıldır entarinin kullanıldığı tek bir halk oyunları giysisi üretilmemiştir. Entari örneğine göre oldukça masum sayılacak bir uygulamanın gelenekseli bozup bozmadığı elbette tartışmaya açıktır ve bu konuda farklı düşünceler olacaktır. Erkek başlığı olarak kullanılan sırmalı puşu'nun bir kenarına dikilen ve halk arasında "gül" olarak isimlendirilen renkli püsküller de yaygınlığını kaybetmeye, oyun toplulukları püskülsüz puşu ile sahnede boy göstermeye başlamıştır.

Şanlıurfa halk oyunları için yeni bir giysi takımı ihtiyacından hareketle yola çıkıldığında maliyet, tasarım ve üretim gibi birbirinden zorlu üç aşama ile karşı karşıya kalınmaktadır. Daha öncesinde ise "neden yeni bir giysi takımı üretilmeli" sorusuna cevap olacak bir ihtiyacın ortaya çıkması gerekmektedir. Giysi ve aksesuarların koşullara bağlı olarak yıpranan,

sökülen, yırtılan, kaybolan, bozulan, parçalanan bir yapıya sahip olduğu ve belli bir zaman geçtikten sonra yenilerine ihtiyaç duyulabileceği konusunda, üretim için maddî kaynak sağlayan kişi ve kurumların ikna edilmesi gerekmektedir. Şanlıurfa'da 2013 yılında kurulan ve kısa adı MOZKED olan Mozaik Kültür Sanat ve Spor Derneği'nin teklifi ve maddî kaynak sağlanması gibi büyük ve önemli bir sorun aşıldıktan sonra, 2015 yılı Mart ayında ilk tasarım ve araştırma çalışmalarına başlandı. Geleneksel olanın yeniden tasarlanması sorunu ile bu aşamada yüz yüze gelindi. Geleneksel olan yeniden tasarlanabilir mi, geleneksel olanda değiştirilebilir unsurlar var mıdır gibi önemli soruların cevabını almadan üretime başlanamazdı. Çünkü mevcut hâliyle Şanlıurfa halk oyunları giysilerinde uzun zamandır kullanılagelen bir takım yanlış uygulamaların olması ve yeni yapılacak giysi çalışmasında aynı yanlış uygulamaların sürdürülmesi hâlinde, yanlış olanın gelenekselleşmesi gibi ciddi bir hata yapılması ihtimalinin ağır sorumluluğu taşıyan bir ekip bu işte çalışacaktı.

Üretimi yapılacak kız ve erkek giysilerinin renk, desen, nakış gibi unsurlarında değiştirilebilecek ve değiştirilemeyecek olanlara bu süreçte karar verildi. Federasyonun giysi kurulunda kabul gören rapora göre erkek giysisindeki kırk düğme yelek ve şalvar gri, kahverengi ve siyah olarak kullanılabiliyor, kız giysisinde ise üçetek için herhangi bir renk zorunluluğu yer almıyordu. Çalışma ekibinin temel kaygısı geleneksele bağlı kalarak yeni ve daha önce üretilen giysilerden farklı bir giysi tasarım çalışması gerçekleştirmekti. Son yıllarda yarışma ve gösterilerde kullanılan giysiler incelendi. Aynı zamanda dernek, okul, müze gibi çeşitli kurumlar ziyaret edilerek mevcut giysiler renk, kumaş, desen ve nakış ekseninde incelendi, basılı kaynaklarda ilgili bölümler tarandı. İncelemeler sonunda erkek giysilerindeki şalvar ve kırk düğme yeleklerin hepsinde kahverengi gabardin kumaş kullanıldığı, başa kahverengi ya da siyah sırmalı puşu bağlandığı, ayağa kırmızı postal giyildiği görüldü. Kız giysilerinde ise üçeteklerin yeşil, kırmızı, lacivert çoğunlukta olmakla birlikte nadir olarak da mor ve siyah olduğu, üzerlerindeki nakışların desenlerinin ise bir standart göstermediği ve hatta bazılarının nakışsız olduğu, nakışların bazen gümüş, bazense altın renkli ipliklerle yapıldığı gözlendi. Başlık olarak çoğunlukla beyaz neçek üzerine hibriye bağlandığı, nadiren de imitasyon gümüş taç başlık kullanıldığı görüldü. Bervanek denilen önlüklerin siyah kumaştan

dikildiği, üzerlerine işlenen nakışların ise bazen el işi kanaviçe, bazen makine nakışı olduğu görüldü. Nakışlarda kullanılan motiflerin bir standart göstermemekle birlikte hemen hepsinin bitki ya da geometrik motifler olarak sınıflandırılabileceği gözlendi. Kızlara giydirilen şalvarlara bakıldığında ise az sayıda şalvarın çiçek desenli emprime kumaştan üretildiği, gözlendi.

kız ve erkek giysilerinin geleneksel yapısı yanında hem kendi içlerinde bir renk uyumuna sahip olmaları hem de karma bir oyun topluluğu içinde kız ve erkek giysilerinin birbirine uyumlu olması için pek çok renk kombinasyonu denendi. Erkek giysisinde hâkim renk kırk düğme yelek ve şalvarda iken kız giysisinde hâkim renk üçetekte göze çarptığı için özellikle bu giysi parçaları üzerinde çalışmaya, diğer giysi parçası ve aksesuar renklerini bu ana parçaların rengine uyumlu olacak biçimde tasarlamaya karar verildi. Denenen renkler sonrasında erkek giysisi için geleneksel renk çeşitliliği içinde yer alan griye, kız giysisi için ise daha önce denenmemiş olan pembeye karar verildi. Kız aksesuarlarının tamamı gümüş olacağı için üçetek üzerine işlenecek nakışların da gümüş rengi olması kararlaştırıldı.

Kullanılacak kız ve erkek başlıklarına karar verirken, yine geleneksellik ölçüt alınarak, yaygın olanın dışında bir takım arayışlar yapıldı. Halk oyunları toplulukları erkek başlığı olarak genellikle bugün üretimi yapılmayan sırmalı puşu kullanmaktadırlar. Şanlıurfa geleneksel giyimi içinde yer alan, oyun toplulukları tarafından ise yaygın olarak kullanılmayan keçe külâh başlığın proje ekibi tarafından yeni üretilecek olan halk oyunları giysisi için erkek başlığı olarak kullanılmasına karar verildi. Kız başlığı olarak ise, üretimi neredeyse hiç yapılmayan, oyun toplulukları tarafından kullanılmayan üzeri geleneksel gümüş takılarla (üç kor, reşme) süslenmiş köfü'nün kullanılması kararlaştırıldı. Ayağa giyilecek postalların rengine karar verilirken, kız ve erkek giysilerinin hâkim rengine göre kızlar için kırmızı, erkekler için siyah renk uygun bulundu.

Proje ekibi ve terzi, entari için kumaş araştırması yaparken, giyildiğinde dökümlü duran poplin kumaşın uygun olacağını düşünerek, üçetek ile uyumlu olacağını düşündükleri pudra pembesi tonunda poplin kumaşa karar verdi. Yapılan saha araştırmalarında Bervanek denen önlüklerin genellikle siyah olduğu görülmüştü. Geleneksel hayatta siyah rengin tercih edilmesinin sebebi, önlüğün elbiseyi kirden koruyan bir kalkan görevi görmesiydi. Proje ekibi, halk oyunları giysisinde önlüğün temsili bir nitelik kazandığını ve yine koyu renk olması koşuluyla renginin değiştirilebileceğine karar verdi. Bu doğrultuda, üretimi yapılacak kız giysisinin genel görünümüne uyumlu olacağı düşünülen bordonun dikilecek olan önlük için uygun olacağı kararlaştırıldı. Kız şalvarı için pek çok seçenek denendi ve genel görünüme

uyumlu olacağı düşünülen, beyaz zemin üzerine pembe ve mor çiçek desenlerinin yoğunlukta olduğu emprime bir kumaş seçildi.

gömleğinde beyaz zemin üzerine ince ve dikey renkli çizgilere sahip pamuklu kumaşın uygun olacağı düşünüldü ve kolları saat kapak hâkim yaka özellikteki erkek gömleği dikimi de böylece gerçekleştirilmiş oldu. Kız oyuncuların kullandığı Bervanek denilen önlüklerin üzerine bitki motifli kanaviçe nakışlar yapılması planlandı. Nakış ustası ile pembe, mor, bordo ve yeşil renklerin hâkim olduğu karanfil ve gül motifleri ile bezeli bir kompozisyonun önlüklerin üzerine işlenmesine karar verildi.

Köfü, günümüzde geleneksel hayatta neredeyse varlığını sürdürmeyen, çoğu halk oyunları topluluğu tarafından da kullanılmayan bir başlık türü olduğu için proje ekibinin tasarım sürecinde en fazla zorlandığı giysi parçalarından biri oldu. Tüm uğraşlar ve taramalar sonunda tasarım ekibinin kafasında, üretilecek köfünün görüntüsü ile ilgili hatırı sayılır fikir oluşmuştu. Sonrasında, köfünün üzerine monte edilecek üçkor ve reşme isimli gümüş takıların imitasyon örneklerinin araştırılmasına başlandı. Geleneksel olan gümüş takılara görüntü olarak en yakın olan üçkor ve reşme örnekleri seçildi. Yapay saç görüntüsü veren "saç koru" isimli parça bütün köfülerin ense kısmına dikildi. Saç korunda yer alan örgülerin ucuna giysinin genel görünümü ile uyumlu olacak renklerde püsküller takıldı. Köfünün ön orta bölümüne, köfüyü kullanan kişinin alnına gelecek biçimde üçkor denilen aksesuar dikildi. Hemen ardından köfünün sağ ve sol yanlarına, kullanan kişinin şakak ve yanaklarını süsleyecek biçimde reşme denilen aksesuarlar dikildi. Böylelikle köfünün genel görünümü bitirilmiş oldu. Son olarak neçek denilen beyaz kare tülbent, ikiye katlanarak üçgen biçime sokuldu ve köfünün ön kısmını açıkta bırakacak biçimde üzerine yerleştirildi. Giysinin genel görüntüsü ile uyumlu olacak birer pembe ve yeşil renk tül mendil şerit biçimde neçeğin köfüye sabitlenmesi için etrafına sarıldı ve köfünün yan tarafıda fiyonk biçiminde bağlandı.

Yapılan kaynak taramaları ve araştırmalar, keçe külâh denen başlığın etrafına kumaş sarılarak kullanıldığını gösteriyordu. Hakim rengi gri olan erkek giysisinde kahverengi olan parçaların yalnızca keçe külâh ve geleneksel olarak başka renk üretimi yapılmayan hışvalı isimli bel bağı olmasının renk uyumsuzluğu yaratıp yaratmayacağı proje ekibini uzun süre düşündürdü. Keçe külah üzerine sarılacak olan kumaşın da kahverengi tonunda olmasının, giysinin genel görünümünde bir uyumsuzluk yaratmayacağı kararı verildi. Üretimdeki renk alternatifi fazla olan, halk arasında "arafat" olarak adlandırılan kumaşın kahverengi tonunda olanının keçe külah üzerine sarılarak kullanılmasına karar verildi.

Şanlıurfa halk oyunları giysisinde doğal renginde yün dokuma çorap kullanıldığı kaynaklarda

belirtilmesine rağmen, uzun yıllardır yün görünümlü fabrikasyon çorapların kullanıldığı görülmektedir.

Üçetek, kız halk oyunları giysisinin en gösterişli ve ön planda olan giysi parçası olduğu için, üçetek üzerine işlenecek nakışların yapısı, rengi ve niteliği konusu üzerinde önemle duruldu. Elde edilen veriler incelendiğinde, üçetek üzerine işlenen nakışlar arasında bir standart görülmedi. Yalnızca bitki motiflerinin hâkim olduğu nakışların yanmda bitki ve geometrik motiflerin bir arada kullanıldığı nakışlara rastlandı. Proje ekibi, üretilen yeni üçetek üzerine yapılması planlanan nakışlar için yeni ve denenmemiş bir desen kompozisyonu üretmek yerine, araştırmalar sonunda tespit edilen nakış örnekleri arasından en güzel olanı seçerek uygulamasını yaptırmaya karar verdi.

Mart ayının ilk günlerinden itibaren başlayan araştırma, inceleme, tasarım, alışveriş, sipariş, dikiş gibi birbirinden farklı ve bir o kadar da zor, aynı zamanda hafife alınmayacak bir sorumluluk yüklü macera, yaklaşık üç buçuk aylık yoğun ve çok yönlü bir çalışmanın ardından yeni giysi takımının tamamlanması ile son buldu. Giysiler on altı kız ve on altı erkek giysi takımı olarak toplamda 32 adet üretildi. Üretilen yeni giysi takımı ilk olarak Haziran 2015'te Şanlıurfa Eyyübiye Belediyesi adına MOZKED Derneği oyuncuları tarafından Bulgaristan'ın Primorsko kentinde düzenlenen uluslar arası halk oyunları festivalindeki gösterilerde izleyici karşısına çıktı.

1945 Yılı Urfa Halk Oyunları Ekibi
Soldan Sağa : Ahmet Barak, İsmail Topdemir, Cuma Koç, Ramazan Koç, İsmail İnanç, İbrahim Çepiş ve İsa Bara

Halk oyunları giysisi yalnızca terzi elinden çıkan ve birkaç parça kumaşın birbirine dikilerek oluşturulduğu sıradan bir üretim değildir. Culhacılık, Kazazlık, Yemenicilik, Gümüşçülük, Keçecilik, Nakışçılık gibi pek çok geleneksel sanatın yaşamasına imkân sağlayan ve terzi, kumaşçı gibi esnaflara da gelir kapısı olan bir alan olarak değerlendirildiğinde bu sürecin önemi daha belirgin olarak gözler önüne serilecektir. Halk oyunları giysisinin korunması/saklanması da elbette bu özel ilgi alanını sahiplenen kişi veya kurumlarca sağlıklı biçimde yapılabilir. Giysilerin saklanma koşulları önemlidir ve geleceğe aktarılmaları saklanma koşullarıyla bağlantılıdır.

1970'li yıllarda Hasan Rastgeldi ve Urfa Kız Halk Oyunları Ekibi

19. yy Urfa Erkek Giyimi ve Urfalı Bir Aile / ŞURKAV Arşivi

Urfa Lisesi Halk Oyunları Ekibi/ 1974 Soldan Sağa : Abdullah Balak, Hüseyin Baran, Mehmet Kılıç, Feridun Yüzgen, Hadi Şeker, Mustafa Dinç, Mehmet Dehşet, M.Durdu Kürkçüoğlu Davulcu ; Ali Eğlence Zurnacı ; Aslan Çiçek

Şanlıurfa Halk Oyunları

Yöremizde oynanan oyunların tümüne halay denir. Halay Orta Anadolu ve Güney Doğu Anadolu Bölgemizde toplu, düz çizgi hâlinde ve yarım daire formunda kol kola, el ele oynanan oyunlardır. Beş kişiden az oyuncuyla oynandığı zaman karakteri bozulan bir oyun tarzıdır. Dizinin başında "halay başı" sonundaki "pörçük" ya da "pöçik" adını alır. Baş ve sonda oynayan her iki oyuncunun da elinde birer mendil bulunur. Yörede oynanan oyunların bir çoğu davul-zurna ile bazı oyunlar ise kavalla oynanmaktadır. Bunun yanı sıra kadınların oynadıkları oyunlarda (çiftetelli) keman, cümbüş, def, darbuka da kullanılmaktaydı. Halk oyunların halkımızın üzüntüsünü, yasını, kıskançlığını, neşesini, kuvvetini, yiğitliğini, yakarış ve yalvarışını gösteren figürler ve motifler görmek mümkündür. Oyunların bir kısmı yaşanmış olaylardan alınmış bir kısmı ise oynanan yeni figürlere isim verilerek, halk arasında benimsenmiş ve günümüze kadar gelmiştir. Şanlıurfa merkezinde oynanan oyunların bir çoğu Hilvan ve Suruç ilçelerinde sıkça rastlanan ve hâlen köy meydanlarında, harman yerlerinde ve düğünlerde oynanan oyunlardır.

Halk Oyunlarında Geleneksel Takılar ve Giysiler

Şanlıurfa merkezinde kına ve sürme kadınlar tarafından kullanılan makyaj malzemesidir. Köylerde ise kına ve sürmenin yanı sıra dövme de geleneksel bir makyajdır. Kına, düğünlerde gelinin eline yakıldığı gibi bayramlarda ve diğer özel günlerde de kadınlar tarafmdan ellere ve ayaklara yakılır. Sürme ise, güzel görünmek için kadınlar tarafından gözlerine çekilir. Şanlıurfa'nın bazı köylerinde erkeklerin de yüz ve ellerine dövme yaptıkları görülmektedir. Takılar altın ve gümüşten yapılmaktadır. Yöredeki takılar merkez ilçe, Siverek-Suruç-Bozova-Hilvan ve Harran-Akçakale bölgesi olarak üç gruba ayrılır.

Merkez İlçede Takılar

Gerdanlıklar: Hasırlı gerdanlık, incili telkâri gerdanlık, telkâri akıtmalı gerdanlık, koruklu gerdanlık, incili kelep, urubiya, mahmudiye, beşibirlik ve on birlik.

Kolyeler: Frenk bağı, koruklu, incili, akik, oymalı piramit ve kordon.

Bilezikler: Tahta bilezik, telkâri kapaklı yarım akıtma, düz kapaklı yarım akıtma, oymalı akıtma, fişenkli, incili telkâri, hunili, yıldızlı, şebekli, kordonlu, çift çakmaklı, urubiye ve ayneli.

Kemerler: Frenk bağı kapaklı, liralı ve telkari kemer.

Fes: Başa takılan tacın (fes) üzerine tutturulur. Üst kısmı telkâri işlemeli, çevresi gümüş paparalarla oluşan saçaklarla süslüdür.

Fesin alt kısmına alından yukarıya takılır. Ortasında yuvarlak ve mavi taşlı bir göbek, yanların da ise üç sıra zincir vardır.

Fesin iki yanına takılır. Şakaklardan yanağa doğru sarkar.

Üçkor göbeğinin altına takılır, alına doğru sallanır.

Levziklerin bir zincir üzerinde sıralanmasından meydana gelmiş çeşitleri olduğu gibi haplı, salkımlı ve akik çeşitleri bulunmaktadır.

Yöredeki ismi beğnikdir. Boğaza takılır.

Hamayli: Üzerinde Âyet ya da duaların yazılı olduğu kağıtları muhafaza eder. Bu takıların silindir biçimi olanlarının yanmda çok ince dikdörtgen kapaklı olanı da vardır.

Hızma: Buruna takılır altın ve gümüş olanları vardır.

Halhal: Bilezik şeklinde ayak bileklerine takılır. Çevresi habbe denilen nohut iriliğinde gümüş toplarla saçaklıdır.

Enselik: Başın arkasına sağlı sollu olarak saç korunun üzerine takılır ve enseye doğru sarkar. Dört sıra hâlinde saçaklı madeni bir takıdır.

Saç bağı: Adından da anlaşıldığı gibi saç şeklinde gümüşten yapılır.

Maşallah: Alma takılır. Üzerinde " Maşallah" yazılıdır. Etrafı plaka halindedir.

Harran ve Akçakale Yöresi Takıları

Bu ilçelerimizde baş üzerinde takı kullanılmayıp hızma, küpe, bilezik ve kemer türünde takılar kullanılmaktadır. Bu bölgede genellikle kadınlar takı yerine " Dövme" denilen el ve yüze yapılan süslemeleri tercih etmektedirler.

Verdine: Hızmanın sabit biçimidir gümüş ya da altından yapılır.

Himegiy: Altın, gümüş, boncuk ya da karanfilden yapılan bu takı boyuna takılır.

Suyc: Bilezik çeşitidir.

Yüzük.

Halhal

Şerit veya ipe takılan, bele kadar sarkan bir takıdır. Altın, gümüş liralı ya da boncukludur.

Gümüşten yapılmış olup iki-üç kor sıra hâlinde boyuna takılır.

Çeşitli Takı Fotoğrafları

Kadın Giyimi

Köfü / Kö: Gümüş takılı veya takısız kullanılabilinir. Karton kalıp üzerine kumaş sarma yolu ile yapılır. Üzerine beyaz neçek örtülür. Kumaş olarak Sırmalı Puşu, Puşu ve Hışvalı kullanılır. Örme yolu ile saç koru takılır. Üçkor, reşme ve tül kullanılarak görselliği güzelleştirilir. Yaşlı kadınlar genelde sade köfü kullanır.

Entari (Fistan/Zabın): Üç eteğin içine giydikleri şifon ya da organze üzerine sarma işlemeli veya düz kumaştan yapılan uzun elbisedir.Yakası hâkim yaka, kollar manşetli, ön bele kadar düğmeli ya da fermuarlıdır. Kollu veya kolsuz dikilebilir. Entari yerine sıhma (yelek) ve etek kullanılabilinir.

Üç Etek: Üçetek genellikle üst giysisi olarak kullanılır. Genç kızların giysileri daha güzel ve gösterişlidir. Kadife kumaştan yapılır. Düz ve işlemeli olanlar tercih edilir. Bazı köylerde üçeteğin yan dikiş yırtmaç boyu diz ile bilek arasındadır. Başka köylerde ise bu yırtmaçlar bel hizasına kadar çıkar. Üçeteğin iç kısmına, şifon ya da organze üzerine sarma işlemeli kumaştan yapılan uzun bir elbise giyilir. Yakası hâkim yaka, kollar manşetlidir. Üçetek altına fistan yerine, üstte içe yelek ve altına beyaz etek de giyilebilir.

Kuşak: Renkli örme yün kemer kullanılır. Bazı köylerde deri kemer, gümüş veya altın kemerde kullanılır.

Şalvar (Yelek): Entarinin üzerine giyilen bez kumaştan veya el tezgâhlarında dokunan hışvalıdan kalınca yapılmış sıcak tutmaya yarayan bir yelektir.

Şalvar (Uçuk Yazma): Pijamaya benzeyen bir alt giysisidir. Paçaları bol kesimli olup lastik geçirilir. Zıbın veya eteğin altına giyilir. Emprime kumaştan yapılır.

Oğlak: Yöredeki ismi bervan veya peşmal olarak bilinir. Üzeri çeşitli kaneviçe ve çift iğne süslemeleri ile desenlendirilmiş olup, sadeleri de vardır. Kumaş rengi genellikle siyah tercih edilir. Her renk kullanılabilir.

İbriye (Bibiriye-Vala): Kadınların beyaz necek üzerine bağladıkları renkli bir kumaş parçasıdır. Genelde ipek veya satenden yapılır. Siyah ve kırmızı renklerin bir arada olanı tercih edilir.

Necek: Beyaz ince kumaştan olan bir baş örtüsüdür.

Saç Koru: Floş ipten örme yoluyla elde edilir.

Postal (Yemeni): Deriden yapılır. Altı kösele ve topuksuzdur. Kırmızı, siyah, annebi ve kahverengi renkleri kullanılır. Daha önceleri siyah sivri burun kundura, lastikli potin, kalıç potin, püsküllü çizme, akem postal ve çerkezi postal kullanılırdı. Günümüzde ise yüzü kesik postal kullanılmaktadır.

Gümüş Başlık (Tac): Fesin içine karton kalıp konur, üstüne puşu sarılır, en üst kısma gümüş tepelik takılır. Ön kısmına üçkor, yan kısımlara reşme denilen gümüş takılar kullanılır. Arka tarafına floştan örülmüş bele kadar inen saç koru takılır. Başlığı genç kızlar bu şekilde kullanırken, orta yaş ve üzeri kadınlar önce başlarına necek sarıp üzerine başlığı takarlar.

Üç Etek

Yelek

Yemeni

Erkek Giyimi

Erkek Giyimi

Erkek Giyimi

Tepelik: Başa takılan tacın (fes) üzerine tutturulur. Üst kısma telkâri işlemeli çevresi gümüş par paralardan oluşan saçaklarla süslüdür.

Üç Kat: Fesin ön kısmına alından yukarıya doğru takılır. Ortasında yuvarlak mavi taşlı bir göbek, yanların da ise üç sıra zincir bulunur.

Sarkar: Fesin iki yanına takılır. Şakaklardan yana doğru sarkar.

Fes Çorap: Genellikle yünün doğal renginden olmak kaydıyla saf yün kullanılır. Elle işlenir. Günümüzde elle işleyen olmadığından dolayı makine işi çorapta kullanılmaktadır.

El tezgâhlarında dokunan culhadan yapılır. Bunun dışında dökümlü kumaşlardan da yapılmakta ve her rengi kullanılmaktadır.

Erkek Giyimi

Kaftan (Kısa Çekef): Kabardin kumaştan yapılır. Sıfır yaka olup çift kat kumaş kullanılır. İçi astarlı, kol ağzı saat kapağı kesimidir. Ön tarafta iki cep bulunur. kesim yerleri ve arka tarafına kaytan dikilir. Kahverengi, lacivert, kurşini (gri) ve siyah renkleri ve tonları kullanılır.

Yelek: Şalvar kumaşından yapılır. kısa kesimli ve kulsuzdur. Düğmeli veya düğmesiz kullanılabilir. İçi astarlıdır. Kahverengi, lacivert, kurşini (gri) ve siyah renkleri ve tonları kullanılır.

Kırkdüğme Yelek: Arka beden ve kollar astardan yapılır. Ön beden ise şalvarlık kumaştan yapılır ve kollar kısadır. Yeleğin ön süslemesinde kaytan kullanılır. Küçük ve çok sık olarak dikilen düğmelerden dolayı kırk düğme yelek denilmektedir. Bu düğmeler küçük boncuklara ip sarma yoluyla elde edilir. Günümüzde bu düğmeler bulunmadığından, yelek kumaşından baskı düğmelerde kullanılmaktadır. Kahverengi, lacivert, kurşini (gri) ve siyah renkleri ve tonları kullanılır.

Şalvar

Harmani Gömlek (Osmanlı Dönemi)

Şalvar: Kabardin kumaştan yapılır. Şalvarın ayak bileğinden dize kadar olan kısmı dardır. Bacak arasındaki peyiğin uzunluğu topukla diz arası olacaktır. Uçkurun ucuna renkli püskül takılır. Kahverengi, lacivert, kurşini (gri) ve siyah renkleri ve tonları kullanılır.

Beltağı: 1945 yıllarından önce "Acem Şalı" ve "Yün Kemer" kullanılırdı. Günümüzde ise acem şalı ve yün kemer bulunmadığından dolayı yerli dokuma kumaştan yapılan "Hışvalı" kullanılmaktadır. Geleneksel olarak Kahverengi ve Turuncu renkleri kullanılır. Hışvalı çok önceleri yaşlı kadınların başlarına sardıkları, özellikle köfü üzerine sararak kullandıkları bir baş örtüsüdür.

Yarım Kapak Çelebiye Gömlek: Hâkim yaka çelebiye gömlek, hakim yaka nolıutlu gömlek, hakim yaka boblen gömlek ve çelebiye harmani gömlek kullanılır.

Puşu: Siyah, bordo ve beyaz puşu, siyah, bordo, ve kahverengi sırmalı puşu. Siyah ve kırmızı necek. Turuncu ve kahverengi hışvalı siyah, kahverengi ve yün rengi keçe külâh kullanılabilir.

Erkek Giyimi

Cebeliye Gömlek (Köynek)

Keçe Külah

Keçe Külah: Keçeden yapılır. İçi astarlıdır. Külâh başa giyildikten sonra etrafına puşu sarılarak elde edilen bir başlıktır. Yün rengi, kahverengi ve siyah renkleri kullanılabilir.

Çorap: Genellikle yünün doğal renginden olmak kaydıyla saf yün kullanılır. Elle işlenir. Günümüzde elle işleyen olmadığından dolayı makine işi çorapta kullanılmaktadır.

Fotoğ Çizme: Deriden yapılır. Altı kösele ve topuksuzdur. Kırmızı, siyah, annebi ve kahverengi renkleri kullanılır. Daha önceleri siyah sivri burun kundura, lastikli potin, kalıç potin, püsküllü çizme, akem postal ve çerkezi postal kullanılırdı. Günümüzde ise yüzü kesik postal kullanılmaktadır.

Pazubant: Güç ve kuvvetin simgesidir. Pazuya takılır. Deri veya boncuklu olanı kullanılır. İç kısmına dua veya muska konulmaktadır.

Mendil: Urfa yöresi Halk Oyunları Ekiplerinde ekip başı ve ekip sonunun kullandığı mendil bir oyun aracıdır. Kostüm üzerinde aksesuar olarak mendil kullanılmaz. Ancak mendil Urfalıyam Ezelden oyununda, erkeklerin oynadığı kılıç-kalkan (fasıl) oyunu ve kadınların oynadığı Marhama (mendil) oyununda bütün oyuncular mendil kullanır.

Çorap

Merkez ve İlçelerde Oynanan Oyunlar

Urfalıyam Ezelden, Gemi (Sal), Gazale Grani (Ağırlama), Hasandağı, Düz, Cezayir, Çeçan Kızı, Tek Ayak (Derik), Üç Ayak (Merkez), İki Ayak (Diniğ), Üç Ayak (Viranşehir İlçesi), Beş Ayak, Gelberi, Dellocan, Rışko, Şevko, Karaçi, Terge (Türk-i, Tergi), Keriboz (Suruç İlçesi), Terge (Harran İlçesi), Keriboz (Hilvan İlçesi), Kımıl, Çeçano, Abravi (Lorke), Soseh, Zava (Damat), Şujun, Urfa Seylanisi, Suruç Seylanisi, Teşi, Dik, Keçike, Güliameda, Mim, Çepik, Koçeri, Temirağa, Kommetki (Kızkuluki), Nure, Dinge, Fasıl: Kılıç -Kalkan (Dörtlü Değnek)

Bu oyunların dışında sadece ismi bilinen fakat nasıl oynandığı bilinmeyen çok eski oyunlar da bulunmaktadır. Araştırılmayan daha birçok oyunumuz mevcuttur.

Urfa yöresinde süne adı verilen bir haşeredir. Buğdaylar başak bağladığı sırada tanelere dadanır. 10-11 mm uzunluğunda tıknaz gövdeli bir böcektir. Kışı yüksek yerlerde, yaylalarda, yaprakların ve bitki kırıntılarının altında geçirir. İlkbaharda ovalara iner, yumurtalarını iki sıra hâlinde yaprakların alt yüzüne bırakır. Yumurtadan çıkan böcekler sütlü taneleri emerek beslenir.

Süne, kelimenin tam anlamıyla büyük bir felâket olarak toplumun günlük hayatında yer almaktadır. Tüm karşı koymalara rağmen bu parazit hayvan ortadan kaldırılamamaktadır. Ekinler boy attığı zaman, başaklar süt hâlinde iken kımıl tarlaya girer, başağa doğru tırmanır ve başaktaki sütleri emdikten sonra başka bir başağa geçer. Kımıl mücadelesinde ilaçla başa çıkılamayınca bu haşereleri toplama yoluna başvurulur. Toplanan kımıl kilo ile zirai mücadele kurumlarına satılır.

Kımıl toplayanların ellerinde genellikle kalbur, bellerinde iş önlüğü veya torbalar bulunur. Toplayıcılar kalburla buğday saplarına vurarak buğday başakları üzerindeki kımılların kalbura dökülmesini sağlarlar. Kalburda biriken kımıllar, önlüklere daha sonra torbalara aktarılır, böylece her köylü günde bir kaç kiloya varan kımıl toplamış olur. Kımıl, zamanla köylerimizde, bu hayat mücadelesini dramatize eden bir halk oyunu olmuştur. Yay ve daire şeklinde sıralanan, çok sayıda erkek ve kadın tarafından köy meydanında oynanmaktadır. Bu oyun oynanırken davul ve zurna eşliğinde, türkü de söylenir. Yalnız erkek, yalnız kız ve kız-erkek oynanabilir.

Ekinimizi kavurdi
Gök yüzüne savurdi
İslâm değil , gavurdi
Havar kımıl , Lo kımıl.

Urfalı'lar hep ağlar
Buğdayına bel bağlar
Şu kımıl yürek dağlar
Havar kımıl, Lo kımıl.

Ekinimizi ekmişiz
Boşuna beklemişiz
Kımıldan çok çekmişiz
Havar kımıl, Lo kımıl.

* Grend (Ağırlama): Bu oyuna ağırlama da denir. Adından da anlaşıldığı gibi ağır hareketlerle oynanan bir oyunudur. Merkez ve ilçeler dahil her bölgede oynanış şeklinde ve müzikte farklılıklar görülmektedir. Yalnız erkek ve kız-erkek oynanabilir.

* Şire: Basit fakat çok ritmik hareketlerden oluşan bir oyundur. Eskiden şire yaparken üzümleri büyük tekneler içinde ayakla ezerlermiş. Buradaki ayak hareketlerinden esinlenerek bu oyunun çıktığı söylenmektedir. Bu oyunda oyuncuların omuzlarını oynatmaları çok önemlidir. Düz oyununda ağırlık ekip başındadır. Ekip başı zaman zaman ortaya çıkar ve bütün figürlerini sergiler. Köyde kurulan halaylarda genellikle düz oyunu oynanır. Merkezde ve tüm ilçelerimizde oynanmaktadır. Yalnız erkek, yalnız kız ve kız-erkek oynanabilir.

* Tek Ayak (Derik): Yörede sevilerek oynanan oyunlardan biridir. Oyun ismini sol ayağın öne tek vurulmasından almıştır. Diğer bir ismi ise Derik'tir. Derik isminde güzel bir kız için yakılan türküden çıktığı yaşlılar tarafından söylenmektedir. Derik çok güzel oynayan, oynarken kuş kadar hafif, çekirge kadar çevik olan güzel bir kızdır. Derik'in oyunlarına herkes hayran kalır ve düğünlerde Derik aranır. Derik bir düğüne gitmediği zaman düğün sahibi üzülür ve aşağıdaki türküyü söyler. Yalnız erkek, yalnız kız, ve kız-erkek oynanabilir.

Derik gilde bir kuş var
Kanadında nakış var
Toya Derik gelmedi
Elbet bunda bir iş var.

* İki Ayak (Dinig): Sol ayak iki defa öne vurulduğu için bu oyuna iki ayak denir. Çok ritmik ve göze hoş gelen figürler içerir. Aslında bu oyun, derik oyununun bilinip oynanmasından sonra ayak figürü eklenerek sonradan düzenlenen bir oyundur. Yalnız erkek ve kız-erkek oynanır.

* Terge (Türk-i Tergi): Bu oyuna yöremizde Türk-i Beraza da denilmektedir. Terge oyununun Suruç Ovası'nda hâlen yaşamakta olan Alâeddin Keykubat'ın torunları olan Alâeddin Aşiretinden çıktığı söylenmektedir. Bu oyun göçebe Türkmen aşiretlerine ait olduğu için, Türk-i Tergi denilmektedir. Aynı zamanda Harran ve Akçakale ilçelerimizde yaşayan Arap kökenli vatandaşlarımızın da değişik bir tarzda oynadıkları görülmektedir.

Zengin kültürümüzün bir çok özelliklerini taşıyan bu oyun kardeşliği ve sevgiyi simgeler. Oyun içerisinde seylani figürleri de bulunmaktadır. Yalnız erkek, yalnız kız ve kız-erkek oynanabilir.

Ritmik ayak hareketleri üzerine kurulu bir oyundur. Urfalıyam Ezelden türküsünün müziği ile oynanır. Ellerde mendil, ayak figürüne uygun olarak sağa ve sola kollar sallanır. Baş ise hafifçe sağa sola çevrilir. Yalnız erkek, yalnız kız ve kız-erkek oynar.

Bu oyunumuz Arap kökenli olup, bölgenin tamamında oynanmaktadır. Çok ritmik ayak ve omuz figürleri içerir. İlçelerde değişik uygulamaları görülmektedir. Yalnız erkek, yalnız kız ve kız-erkek oynanabilir.

Kaval veya davul-zurna eşliğinde oynanır. Bu oyunumuzda da bolca ayak figürü bulunmaktadır. Yiğitlik ve sertlik içeren bir oyundur. Arap kökenli olup Akçakale ve Harran ilçelerimizde daha sık rastlanmaktadır. Yalnız erkek ve kız-erkek oynanır.

* Gemi (Sal): Fırat kenarında bulunan Bozova-Hilvan ilçelerimiz ve oraya yakın köylerde oynanmıştır. Sal ile nehri geçme, yük nakli ve bu işleri yaparken meydana gelen kazaları anlatır. Üzüntü ve sevinci ifade eden mizansen figürleri vardır. Yalnız erkek ve kız-erkek oynanır.

* Gazale: Gazal ceylan demektir. Elinde kovasıyla süt sağmağa giden bir köylü kızı, yakın bir köyden gelen davul sesine göre ritmik hareketler yaparak sekmeye başlar ve oyunun adı kızın ceylan gibi sekmesinden dolayı gazal ismini alır. Yalnız kız ve kız-erkek oynanabilir.

* Cezayir: Erkek oyunudur. Bu oyunda yiğitlik, sertlik, asker ve savaş figürleri hâkimdir. Bu oyun tüfek kullanarak ta oynanmaktadır. Yalnız erkek oynar.

* Çeçan Kızı: Bu oyun, düz oyununun figürleri ile aynı olmakla beraber, ezgi farklı, ritim daha hızlı çalınmaktadır. Düzde olduğu gibi bu oyunun da güzel yanı ekip başının kendi figürlerini ortada göstermesidir. Yalnız erkek, yalnız kız ve kız-erkek oynanabilir.

* Üç Ayak: İki ayakta olduğu gibi öne iki değil de, üç defa vurularak oynanan ve sonradan derlenmiş bir oyundur. İsmini ayak vuruşlarından almıştır. Yalnız erkek, yalnız kız ve kız-erkek oynanabilir.

* Beş Ayak: Bu oyun da yine Derik oyunundan esinlenerek, ayak vuruşları arttırılarak derlenmiş bir oyunumuzdur. İsmini ayak vuruşlarından almıştır. Yalnız erkek, yalnız kız ve kız-erkek oynanabilir.

Abravi oyununun değişkenidir. Oyuncular dik durarak, iki ve dördüncü sayılarda dizlerini kırarak oynarlar. Genelde Akçakale, Harran ve merkezde oynandığı görülmektedir. Yalnız erkekler oynar.

Çok eski düğün törenlerinde damat karşılarken oynanan ve türküsü olan bir oyundur. Yalnız erkek, yalnız kız ve kız-erkek oynar.

Çok yaşlı bir adam eşeği ile birlikte hurma toplamaya gider. Topladıkları hurmaları çuvallara koyar ve eşeğine yükler. Köyün yolunu tutar. Köyün çocukları da yaşlı adamı her defasında takip ederler ve çuvaldan dökülen hurmaları gizlice toplamaya başlarlar. Eşeği önden çeken yaşlı adam, hiç arkasına bakmaz. Eşek de düşen hurmalardan yemek ister. Durarak kafasını geri çevirir ve yerden hurma alıp yürümeye devam eder. Bu işlem tekrar ettikçe yaşlı adam da eşekle birlikte iki-üç adımda bir durmak zorunda kalır. Böylece boz eşek yani keriboz oyunu ortaya çıkmıştır. Yalnız erkek, yalnız kız ve kız-erkek oynayabilir.

Teşi yün ve pamuk eğirmeğe yarayan iğdir. Teşi oyunu kadının ev işlerini sembolize eder. İp eğirme, süt sağma, hamur yoğurma gibi ev işlerini anlatır. Yalnız kızlar oynar.

Komşudaki düğünde çalınan davul sesine dayanamayan anne çocuğunu eve bırakır, düğüne gider. Daha sonra baba eve gelir çocuğa annesinin nereye gittiğini sorar. Çocuk, davul sesinden dolayı "dın dına " gitti diye cevap verir. Dm dın kelimesi herkes tarafından duyulur ve annenin yapmış olduğu figürler zamanla dın dın kelimesinden "Dinge'ye" döner. Günümüze kadar böyle geldiği yaşlılar tarafından söylenmektedir. Merkezde oynanan Dinge'de yalnız kız ve kız-erkek oynarken, Hilvan ilçemizde oynanan Dinge'de ise yalnız erkek ve kız-erkek oynar.

Daha çok Siverek ilçemizde oynanan bir oyundur. Diyarbakır'a yakın olmasından dolayı komşu ilden etkilenmiştir. Diyarbakır yöresinde oyuncuların tümü karşılıklı el çırparlar. Urfa'da ise halayın başından kopan iki kişi arasmda el çırpılır. Bazen sadece halay başı çift mendille ortaya çıkarak figürlerini yapar. Daha sonra davula mendil çırpar ve yerine geçer. Yalnız erkek, yalnız kız ve kız-erkek oynayabilir.

* Kılıç-Kalkan Oyununun Doğuşu ve Dörtlü Değneğe Dönüşü: Şanlıurfa'nın 1920 yılındaki Kurtuluş Savaşı'nda, düşmanı topraklarımızdan atan çetelerin başarılarını kutlarken davul-zurna eşliğinde kılıç-kalkanları ile oynadıkları bilinmektedir. Daha sonraları halk arasında yaygınlaşmaya başlayan, Kılıç-Kalkan mahalli düğünlerin vazgeçilmez oyunu hâline gelmiş ve her mahallede bir oyun ekibi oluşmuştur. Belli bir süreden sonra halk arasında tam

Kılıç-Kalkan Oyunu

anlamıyla benimsenen kılıç-kalkan oyununda, kılıcın ağzı keskin olduğundan bir çok yaralanmalar olmuştur. Bu yaralanmalardan dolayı 1945'li yıllarda kılıç-kalkan oyununun mahallelerde oynanması yasaklanmış, sadece Halk Evlerinde oynanması sağlanmıştır. Kısa bir süreden sonra kılıç-kalkanın yerini değnek almış, oyunun ismi "Dörtlü Değnek" olarak değiştirilmiştir.

Bu oyunumuz dört kişiyle oynandığı gibi sahnenin durumuna göre altı veya sekiz kişiyle de oynanabilir. Oyunun içerisinde baştan sona kadar mertlik, yiğitlik kokar. Birinci kısmı ağırlama, ikinci kısmı az hareketli, üçüncü kısmı harbi hareket, dördüncü kısmı düz hareket, beşinci kısmı ceng-i harbi olarak beş kısımdan oluşur. Oyun 1.2.3. ve 4. kısımlarında normal figürler yapılırken (birbirilerine göz dağı vermek) son kısımda ceng edilir.

1945-1960 /Şanlıurfa Halk Evi 2003 / Şükrü Üzümcü Soldaki: Bedih Balıkçın, Soldaki: Bedih Balıkçın, Sağdaki : İbrahim İnanç, Sağdaki : İbrahim Barak

Halk Oyunları Çalgıları

Davul: Türk milletinin yanında kutsal bir yeri vardır. İlk dinî merasimlerden savaş alanlarına, mehteranlardan köy meydanlarına kadar hayatımızın bir parçası olmuştur. Halk oyunlarımızındavullaoynatan adam nabzı olarak kabul edilir. Ceviz ağacından yapılır. Kasnak, ip ve deri olmak üzere üç kısımdan meydana gelir. Tokmak ana ritmi, çubuk ise ana ritmi daha da çeşitlendirerek çalar. Genellikle küçük davul, orta davul, büyük davul ve koltuk davulu gibi mahalli boyları ve adları vardır. Yöremizde büyük davul (Meydan Davulu) kullanılmaktadır.

Zurna: Üflemeli halk çalgılarımızın başında gelen zurna, davulun ayrılmaz parçasıdır. Oyun eşlik çalgısı olan zurnanın geçmişi Orta Asya'ya dayanır. Yöremizde açık hava çalgısı olarak yaygındır. Kaba, orta ve cura olarak üç boya ayrılır. Özel bir soluk alma tekniği ile çalınır. Erik, şimşir ve zerdali ağacından yapılanları tercih edilir.

Kaval: Anadolu çoban çalgısı diyebiliriz. Çoban masallarına konu olmuş ve efsaneleşmiş bir çalgıdır. Oldukça yumuşak ve etkileyici sesi vardır. Yurdun her köşesinde yaygındır. Dilli ve dilsiz olmak üzere iki türe ayrılır. Yörelerine, ebatlarına hatta ses renklerine göre değişik adlar verilir (kırma, hortlatma, dillice, ada kavalı, çoban düdüğü vb.). Çeşitli ağaçlardan, kamıştan, kartal kanadı kemiğinden ve son yıllarda metalden yapılmaya başlanmıştır. Etomolijisi hakkında değişik görüşler vardır. Genellikle içi boş anlamına gelen " kav " kelimesinden türediği söylenir. Yöremizde genellikle Akçakale ve Harran ilçelerimizde kullanılan bazı oyunların eşlik çalgısıdır.

Def-Tef: Hemen hemen her yöremizde mevcuttur. Yaklaşık 20-50 cm çapında bir kasnak ve tek yüzüne gerilmiş ince bir deriden ibarettir. Kasnak üzerine açılan yarıklara 3-5 çift ince pirinçten yapılan ziller geçirilerek çalgının ritminin zenginleşmesi sağlanır. Bazı yörelerde sade olanları da vardır. Kadın oyunlarında ve eğlencelerinde daha çok kullanılır.

Keman, Cümbüs ve Darbuka: Birçok yörede kullanılan halk müziği çalgılarıdır. Yörede hâlen erkeklerin "Asbap Gecelerinde" ve kadınların "Kına Gecesi" ile kadın düğünlerinde kullanılan ve bazı oyunlarımıza eşlik eden çalgılardır.

Eyyübiye Belediyesi Kültür Gecesi /2015

Urfa Halk Oyunları Müziği Araştırma ve Derleme Çalışması Albümü'ne Emeği geçenler /2015

Eyyübiye Belediyesi MOZKED Halk Oyunları Ekibi BULGARİSTAN'da / 2015

Devlet Halk Dansları Topluluğu Geleneksel Urfa Oyunlarını öğreniyor. ANKARA/2011

Japon turistler Urfa oyunlarını oynadılar. HARRAN /2003

Şanlıurfa Mutfağı

Şanlıurfa'nın Yemek Kültürü

Urfalılar damak zevki gelişmiş insanlardır. Yemeklerde koyun/kuzu eti tercih edilir, tatlılarda sade yağ. Sebze ve yeşillikte tazeliğe önem verilir ve yörenin özel tadı aranır. Bir zaman ustalar dermiş ki, "İyi bir kebap, Viranşehir veya Harran'dan getirilen erkek koyunun eti, Birecik'ten gelen patlıcan, Cülap'tan gelen domates, Paşabağı'ndan gelen isot, Akziyaret'ten gelen beyaz soğan ve Karacadağ'ın kömürü ile pişirilirse, kebap o zaman kebap olur."

Yemeklerde taze ve yeşil olarak tüketilen sebzelerin damak tadı yanında besin değerleri açısından da günlük olmasına dikkat edilir. İçindekilerin görülmemesi için çarşıdan evlere kapaklı sepetlerde götürülen sebzelerin yemeği, çarşıya geldiği mevsimlerde yapılır. Uzun ömürlü sebzelerin mevsim içerisindeki gelişmesine göre yemekte kullanılma şekilleri de değişir ve besin dengesi sağlanır. Bazı sebzelerin lezzet yolculuğu ise güneşte kurutulmak suretiyle daha uzun bir zamana yayılır. Bu sebeple kış hazırlıkları mutfaktaki anne, abla ve ninelerimiz için büyük önem taşır. Yemeklerin büyük bölümünde kullanılan ve köylülerden temin edilerek yağ küplerinde saklanan sade yağ ile frenk suyu denilen domates salçası ve başta Çiğ Köfte olmak üzere hemen bütün yemeklerde kullanılan ve kuru isot denilen pul biberin

hazırlanması kış yaklaşırken her evin en büyük telâşıdır. Bu temel ihtiyaçların dışında, eski Urfa evlerinin zahire damı ve zêrzembe denilen mekânlarında mevsimler boyunca korunan yiyecekler çok çeşitliydi. Peynir basma, bulgur kaynatma-çekme, eşkili basma, isot reçeli, kebbat reçeli ve çeşitli reçeller yapılması, koruk suyu çıkarma, koruk, limon ve vişne şurubu, patlıcan, domates, biber, kabak kurutma, mercimek çektirme, nar pekmezi yapma, nişe çıkarma, şehriye kesme, şire çıkarma, yaprak basma, zeytin kırıp tatlandırma.. ailelerin bu çeşit faaliyetlerindendir.

Dağ yatılarında ve oda'larda erkeklerin, evde ise kadınların yemek yaptığı Urfa'da misafirle yemek yeme konusundaki yaygın bir alışkanlık vardır. Çok eskilere dayanan ve kimilerince Hz. İbrahim ile başlattığı bu gelenekle ilgili olarak Evliya Çelebi seyahatnâmesinde: "..bu Urfa halkı gayetle garip dostu ve gönül okşayan adamlardır. Gece ve gündüz misafirsiz yemek yemezler." diye yazmıştır.

Günlük yemeğin dışında geleneksel âdetler ve sosyal etkinliklerin çoğu yemekle birlikte hatırlanır. İşte onlar...

Sıra Gezme: Çeşitli yaşlarda veya mesleklerdeki arkadaş gruplarının sonbahar ve kış gecelerinde haftada bir gece arkadaşın evinde sıra ile yaptıkları toplantılara denilir. O gece yapılan toplantıya ise "Sıra Gecesi" denilir. Sıra kendisine gelen kişi, gecenin bütün masraflarını karşılayarak misa?rlerini en iyi şekilde ağırlamaya çalışır. Müzik ya da sohbetle geçen bu toplantıların geleneksel yemeği, kadayıf ya da benzeri bir tatlıyla Çiğ Köftedir. Sıra gecesinde günlük olaylar söyleşilir, çeşitli şakalaşmalar ve oyunlarla süren gece, grupların çoğunda çalanları grup üyelerinin oluşturduğu müzik faslıyla şenlenir.

Sahaniye: Sıra gezme gibi arkadaş grupları arasmda sürdürülen bir başka gelenektir. Sahaniye yapılacağı zaman arkadaşlar birbirlerine "Şu günün gecesinde sahaniyemiz vardır, haberin olsun" der. Belirlenen gecede herkes o gün evinde pişen yemeklerden bir iki sahan (tabak) toplanılan eve getirir. Her arkadaşın getirdiği değişik yemekler ortaya konularak yenilir, sohbet edilir. Maksat, dostlukları kuvvetlendirip hoşça vakit geçirmektir.

Harefene: Bu yemekli toplantı ise arkadaş gruplarının, o toplantıda yenilip içilenin paralarını bölüştüğü usulle yapılır.

Oda: Arkadaş gruplarının giderlerini ortaklaşa ödedikleri evde genelde her akşam, bazen de haftanın belli akşamları erken saatlerden itibaren oturup toplantıya katılanların yemek, sohbet, oyun gibi çeşitli şekillerde vakit geçirdiği gelenektir.

Dağ Yatısı: Eskiden erkeklerden oluşan arkadaş gruplarınca birkaç günlüğüne yatılı olarak gidilen bazen aşçı ve özel müzik gruplarının da birlikte götürüldüğü dağ gezilerine verilen addı.

'Aziz Gün' denilir: Bu günlerde aya köftesi ve benzeri yemekler yapılarak komşulara ve fakirlere dağıtıldığı gibi Muharrem ayında da evlerde aşure yapılarak dağıtılır.

İftar: Ramazan ayı oruç tutan herkes için çok özeldir. Yemek muhabbetlerinin yoğunlaştığı günlerin akşamında herkes kendi ekonomik durumuna göre iftar ve sahur ramazanını özel olarak yaşar. Mevsimiyse, iftar sofralarında mutlaka Çiğ Köfte de yer alır.

Dâvet Yemekleri: Genelde ev sahibinin çeşitli vesilelerle erkek arkadaşlarıyla dostlarına evde verdiği yemektir. Ortalama yemek listesi: Çorba, bir et ve bir sebze yemeği, pilav, içli köfte, ağzıaçık, ağzıyumuk gibi ara yiyecekler yanında, mutlaka Çiğ Köfte ve tatlıdan oluşur. Yapılacak yemeğe göre sofrada bostana ve cacık vs.de yer alabilir. Yemek konusunda gösterişe pek önem verilmeyen Urfa'da yalnızca misa?rin önemine göre, sofrada et yemekleri çeşitlendirilirdi.

Bayram Yemeği: Ramazan Bayram'ında sabah namazını müteakip mezarlık ziyareti dönüşü komşulara, yoldan geçenlere, fakirlere verilen yemektir. Çoğunlukla kuzu içi, üzlemeli pilav ve zerde'den oluşur.

Taziye Yemeği: Üç gün süreyle oturulan taziye evinde ölen kişinin ailesine yakınları ve dostları tarafından verilen yemektir. Kebap türleri, lahmacun ve kadayıftan oluşan bu yemek, taziyeye gelmiş olanlar ve fakirlere verilir.

Hac Yemeği: Hac'dan dönen kişinin kendisini ziyarete gelenlere üç gün süreyle verdiği yemektir. Genellikle üzlemeli pilav ve zerdeden oluşur.

Sünnet Yemeği: Sünnet yapıldıktan sonra aile ya da kirve tarafından verilen yemek. Genellikle tirit ikram edilmekle birlikte kuzu içi, üzlemeli pilav ve zerde sunulduğu da olur.

Saçöpümü: Kız isteme merasiminin olumlu sonuçlanması üzerine oğlan evinin kadınlarının, kız evinin kadınlarına yaptığı teşekkür ziyaretine denilir ve kız evi bu gündüz ziyaretinde misa?rlerine genellikle Çiğ Köfte, meyve ve tatlıdan oluşan bir teşekkür yemeği sunar.

Sakalöpümü: Saç öpümü'nden makul bir süre sonra oğlan evinin erkeklerinin, kız evinin erkeklerine yaptığı tanışma ziyaretine denir ve bu akşam ziyaretinde misafirlere Çiğ Köfte, meyve ve tatlıdan oluşan bir teşekkür yemeği sunulur.

Süpha: Düğünlerde verilen yemeklerin genel adıdır. En az 300-400 kişi için hazırlanan süpha yemeğinin amacı akrabaları ağırlamanın yanmda muhtaç ve düşkün kimselerin de karınlarını doyurmaktır. Süpha'da yemek olarak, kuzu içi, kaburga, üzlemeli pilav, tatlı olarak da zerde verilir.

Yemek sabahtan başlayıp ikindi sonuna kadar devam eder. Süpha verilen evin kapısı bu süre içerisinde açık tutularak tanıdık, tanımadık herkesin gelip yemek yemesi sağlanır ve komşulara yemek dağıtıldığı gibi ahbaplara tepsiyle süpha yemeği de gönderilir.

Asbap Gecesi: Damada elbise giydirilirken düğüne katılan misa?rlere ikram edilen yemektir. Pilavın yanında mevsimine göre borani, kuru fasulye, kaburga gibi yemeklerden biri verilir.

Hamam Yemeği: Evliliğin ilk günü damadın kirvesi, yakın arkadaşları tarafından gidilen hamamda yıkanıldıktan sonra o gün kirve tarafından evinde verilen yemektir. Eskiden kaburga, kuzu içi, Çiğ Köfte, kadayıfın sunulduğu yemeklerin yerine günümüzde lokantalardan getirtilen kebap ve kadayıf sunulmaktadır

Duvak Yemeği: Evliliğin ikinci günü öğlen vakti oğlan tarafının, kız tarafının, yakın akrabalarına verdiği kuzu içi, üzlemeli pilav ve zerde'den oluşan yemektir. Aynı günün akşamı damadın el öpmek için ailesiyle birlikte kız evine gittiği akşam ziyaretinde genellikle Çiğ Köfte, meyve, muhallebi'den oluşan bir ikram yapılır.

Urfa Mutfağından Bazı Yemek Tarifleri

Ağzıaçık

Ağzıaçık

Malzemesi: 6 Kişilik
1 kğ un
½ çay bardağı yağ
1 tatlı kaşığı tuz
½ limonun suyu ya da iki kaşık sirke
1 kğ yağsız, çifte çekilmiş kıyma
2 orta boy soğan rendesi
2 yemek kaşığı pul biber
1 tatlı kaşığı karışık baharat
1 yumurta
2 yemek kaşığı un
2 su bardağı yağ
Tuz

Yapılışı

Undan bir tabak ayrılarak geri kalan un bir tepsiye boşaltılır. Ortası açılarak biraz tuz ½ limonun suyu (yahut iki kaşık sirke) ve biraz su ilave edilerek hamur yoğrulur. Yoğrulan hamurun kıvamı kulak memesinden biraz daha sert olmalıdır. Küçük bir tabağa biraz yağ konulur, el batırılarak hamur yağla yoğrulur.

Diğer bir tabağa kıyma konulur. Rendelenmiş kuru soğan, tuz, baharat, kırmızı biber, bir yumurta ve iki yemek kaşığı un ilave edilerek iyice karıştırılır. Hamurlar çok iri ceviz büyüklüğünde bezelere ayrılır ve un yardımıyla tatlı tabağı büyüklüğünde açılır, üzerine parmakla biraz su sürülür. Kıymadan erik büyüklüğünde parçalar alınarak el yardımıyla elle sulandırılarak üzerine yayılır ve kenarları çirtik yapılarak kapatılır. Önce kıymalı tarafı yağa gelmek üzere iki taraflı kızartılır. Cacık veya bostanayla yenir.

Ağzıyumuk

Ağzıyumuk

Malzemesi: 4 Kişilik
5 su bardağı un
½ limonun suyu
1 kğ yağsız kıyma et
1 iri kuru soğan
1 çay bardağı dolusu ufalanmış ceviz içi
1 tatlı kaşığı karabiber
1 tatlı kaşığı tuz
1 su bardağı yağ

Yapılışı

Kıymayla ince kıyılmış soğan azıcık yağda kavrulur. Tuz, karabiber, minik doğranmış ceviz içleri ilave edilir. Geniş bir kapta soğumaya bırakılır. Hamur ağzıaçık hamuru gibi yoğrulur. Ceviz büyüklüğünde bezeler yapılır, bir çay tabağı genişliğinde açılır. Bir tatlı kaşığı kıyma ortasına konularak el yardımıyla ağzı büzülür, kapatılır (fazlalığı koparılır). Kızartma tenceresinde ısıtılan yağa ilk önce büzülmüş tarafı gelecek şekilde atılır sonra diğer tarafı kızartılarak çıkartılır, servis yapılır, bostana ile yenilir.

Aya Köftesi

Malzemesi: 5 Kişilik
8 çay bardağı çiğköftelik bulgur
1 büyük soğan
300 gr dövülmüş çiğ köftelik et
1 su bardağı pul biber
1 çay kaşığı karabiber
1 tatlı kaşığı tarçın
2 tatlı kaşığı tuz
2 su bardağı sıvı yağ

Yapılışı:

Genişçe bir köfte* leğeninin bir tarafına bulgur konur. Diğer tarafında ince kıyılmış soğan, et, pul biber, tarçın, tuz, iyice birbirine karışıp özdeşleşince bulgur yavaş yavaş bu karışıma

---

* Köfte sözcüğü Farsça ezilmiş, dövülmüş anlamına gelen *küften*' den türemiştir..

ilave edilerek su yardımıyla çiğ köftedeki gibi yoğrulur (Aradaki fark çiğ köfteye su konulmadan buzla yoğrulmasıdır). Yoğrulan köftenin kıvamına bakmak için iri bir sıkım yapılır, avuç ayasında yuvarlanır, dağılmadan yuvarlanıyorsa tutmuş* demektir. Köfte leğenin bir tarafına toplanır, küçük bir mandalin büyüklüğünde yapılan sıkımlar elde önce yuvarlanır, sonra iki avuç ayasında karşılıklı hafif vuruşlarla köfteye şekil verilir ve avuç içiyle kenarları düzeltilir. Kızgın yağda çok koyu olmamak şartıyla kızartılır, tabaklara alınır. Aya köftesi ana yemek değildir. Bostanayla, ekşi bamya, su kabağı, bütün patlıcan gibi yemeklerin yanında pilava seçenek olarak yenilir.

* Yoğrulan köftenin kıvamına geldiğini anlatan bir deyim.

Bakla Boranisi

Malzemesi: 6 Kişilik
4 kilo içi irileşmiş taze bakla
Yarım kg kuşbaşı yağsız et
2 yemek kaşığı salça
Yarım su bardağı yağ
Tuz
Yoğurt- sarımsak

Borani Köftesi için
8 çay bardağı köftelik bulgur
300 gr dövülmüş kara et
1 çay bardağı pul biber
2 tatlı kaşığı tuz
1 çay kaşığı karabiber
1 adet orta boy soğan
Kızartma için yağ

Yapılışı

Bulgur tepsinin bir köşesine konulur, geriye kalan malzemeler ve soğan 8 eşit parçaya bölünerek tepsiye konulur, iyice karıştırılır. Yavaş yavaş bulgurlar ilave edilerek su yardımıyla yoğrulur. Bulgurlar yumuşayınca bir ufak parça elde yuvarlanır dağılmadan yuvarlanıyorsa köfte kıvamına gelmiş (= tutmuş) demektir. Köfte, tepsinin bir kenarına toplanır içerisindeki soğanlar ayıklanır. Bir miktar alınarak minik sıkımlar yapılır. Sıkımlar avuç ayasınında

nohut büyüklüğünde yuvarlanır. Kızgın bol yağda rengi koyulaşıncaya kadar kavrulur. Öte yandan et tencerede biraz haşlanır, baklaların içleri çıkartılır, kabukları atılır. Yarım pişirilen etin içine yağ konulur, pembeleştirilir. İlave edilen iç baklalar yağda azıcık çevrilir, salça ilave edilir. Tekrar birkaç kere çevrilip 4-5 su bardağı su ilave edilir ve tuzu konulur. Piştikten sonra boranı köfteleri servis tabağına konulur. Üzerine yemek ilave edilir. sarımsaklı yoğurt dökülerek servis yapılır, beyaz pilavla yenir.

Basma Köftesi

Malzemesi: 6 Kişilik
8 çay bardağı köftelik bulgur
1 su bardağı pul biber
1 adet büyük boy soğan
1 çay kaşığı karabiber
1 tatlı kaşığı tarçın
300 gr dövülmüş çiğ köftelik et
2 su bardağı sıvı yağ
tuz

Tiridi için

2 yemek kaşığı sade yağ
2 yemek kaşığı salça
1 yemek kaşığı biber salçası (arzuya göre)
Sarımsaklı yoğurt

Yapılışı

Büyükçe bir tepsiye çekilmiş et, 8 parçaya bölünmüş soğan, pul biber, karabiber, tarçın, tuz konularak karıştırılır. Bulgur yavaş yavaş ilave edilerek su yardımıyla yoğrulmaya başlanır. Köftenin kıvama geldiğini anlamak için bir ufak sıkım yapılır ve avuç içerisinde yuvarlanır. Düzgün şekil alıyorsa tutmuş demektir. Köfte tepsinin bir kenarına toplanır, içerisinden iri soğan parçaları çıkartılarak atılır. İri bir misket büyüklüğünde sıkım yapılıp düzgün olarak elde yuvarlandıktan sonra işaret parmağı ve orta parmak bitiştirilerek avuç içerisinde yuvarlanmış köftenin üzerine hafifçe basılır ve bu işlem yuvarlanan bütün köftelere uygulanır. Kızartma tenceresine yağ ilave edilerek basma köfteleri kızgın ateşte

çok koyu olmadan kavrulur. Diğer taraftan tencereye yağ konulur. Isınan yağda salça ve biber salçası kavrulur, 1 veya 1,5 litre su konularak kaynamaya bırakılır. Kaynayınca ateşten alınır. Bir kâsede sarımsaklı yoğurt yapılır. Servis tabağına önce kızarmış basma köfteleri konulup üzerine salçalı su dökülerek sarımsaklı yoğurt ilavesiyle sıcak olarak yenir.

Bişe

Malzemesi

3 bardak un
1 yemek kasığı sirke
1 cay kasığı tuz
3 bardak sıvı ya

Yapılışı

Tepsiye boşaltılan una bir çay kaşığı tuz ilave edilir, içine sirke dökülerek suyla yoğrulur. Kıvamını bulunca el yağa batırılmak suretiyle yoğrulup hamur haline getirilir. Hamur ceviz büyüklüğünde kesilerek yuvarlanılır ve oklavayla pasta tabağı büyüklüğünde açılarak yağda pembeleşinceye kadar kızartılır. Servis tabağına alınan Bişe, bu şekilde yenildiği gibi şeker balı ya da pekmeze batırılarak da yenilebilir.

Dolmalı Köfte

*Malzemesi:*6 Kişilik
1 kg yağsız kıyma,
1/2 çay bardağı yağ
1/2 kg kuru soğan,
250 gr ceviz içi tuz ve kara biber
Sonbaharda mayhoş nar taneleri
12 çay bardağı çiğköftelik bulgur
500 gram dövülmüş kara et
1 baş soğan
tuz, karabiber
6 yemek kaşığı pul biber

Dolmalı Köfte

Yapılışı

Kıyma et bir tavaya konulur yarım bardak suyla biraz pişirilir. Suyunu çekince ince kıyılmış soğan, yağ ilave edilerek kavrulur, tuz, baharat ve ayıklanmış ince kıyılmış ceviz ilave

edilir. İyice karıştırılıp ateşten alınır, nar taneleri katılır. Tepsiye dövülmüş kara et, 8 parçaya ayrılmış soğan, pul biber, tuz, kara biber konularak iyice karıştırılır. Yavaş yavaş bulgur alınarak suyla yoğrulmaya başlanır. Köftesi kıvama gelince içindeki dörde bölünmüş soğanlar ayıklanıp atılır, avuç içerisinde ceviz büyüklüğünde yuvarlanır. Yuvarlanan köfte avuç içerisinde tutularak diğer elin işaret parmağıyla oyulur. İçerisine hazırlanan harç konularak ağzı kapatılır, yuvarlanır. Tencerede kaynayan tuzlu suya atılarak haşlanır. Servis tabağına alındıktan sonra bostanayla yenilir. Arzuya göre haşlanmış köfteler tavaya konulan yağda hafif pembeleştirilerek de yenilebilir.

Duvaklı Pilav

Malzemesi: 6 Kişilik
½ kğ. patlıcan
½ kğ. yağsız kıyma
4 yemek kaşığı sade yağ
1 su bardağı sıvı yağ
4 su bardağı pirinç
1 su bardağı iç fıstık ya da badem.
1 yemek kaşığı salça
1 tatlı kaşığı baharat
tuz

Yapılışı

Kıyma et tencereye konulup az pişirilerek kavrulur. Patlıcanlar alacalı soyularak ince ve uzunlamasına dilinip kızartılır. Pirinç önceden sıcak su ve tuz ilave edilerek ıslatılır. Tencereye yağ konulur, kabukları soyulmuş badem veya fıstık ısınan yağda hafifçe pembeleştirilir. Fıstıklar ve pirinçlerin suyu süzülerek tencereye alınır, kavrulmaya başlanır. Kavrulan pirinçlere salça ilave edilip kavrulma işlemi bitirilir. 1 bardak pirince 2 bardak su hesap edilerek su ilave edilir, baharat ve tuz atılarak pilav kısık ateşte pişirilir. Pişince altını kapamaya yakın fıstıklar ilave edilip demlenmeye bırakılır. Büyük, derince bir kâseye kavrulan kıyma serilir. Kızarmış patlıcanlar kâsenin duvarlarına dizilir. Demlenmiş pilav kasenin içersine boşaltılır, düzeltilir. Servis yapılmaya başlanırken kâsenin ağzına bir tabak konularak ters çevrilir, sofraya alınır, tabaklara servis yapılır.

* Bu yemeğe *maklube* de denilir. Maklub, Arapca *ters döndürülmüş, altı üstüne getirilmiş* demektir.

Elma Aşı

Malzemesi: 5 Kişilik
Bir buçuk kg ekşi, yeşil küçük elma

250 gr kuşbaşı et
3 yemek kaşığı yağ
Tuz

Yapılışı

Elmalar dörde bölünerek ortalarından sert çekirdekleri ayıklanır, yıkanır. Kuşbaşı et pişinceye kadar haşlanır, tencerede ısınan yağda pembeleştirilerek elmalar ilave edilir. Birlikte birkaç defa çevrildikten sonra 2 bardak su ilavesiyle pişirilir, tuzu atılır. Ocaktan servis tabağına alınan yemek pilav veya aya köftesiyle yenir.

Frenk* Tavası

Malzemesi: 6 kişilik
1/2 kg az yağlı kıyma et
2,5 kg. domates
1 adet büyük kuru soğan ,
2 tane taze kırmızı biber
5-6 diş sarımsak,
1 kaşık salça
1/2 su bardağı yağ,
1 yemek kaşığı pul biber,
Tuz ve baharat

Frenk Tavası

Yapılışı

Kıyma et küçük bir tepsiye konulur. İnce kıyılmış soğan, sarımsak ve biberler üstüne ilave edilir, kuru biber, tuz, baharat ve salça katılarak karıştırılır ve harcı hazırlanır. Domatesler, başı üste gelecek ve bıçak dibine değmeyecek şekilde üç dört yerden yarılır. Ceviz büyüklüğünde alınıp avuçta sıkılan harç yarılan yerlere doldurulur ve tavaya dizilir. Yarım bardak suda kalan salçayla biraz tuz karıştırılarak yağla beraber üzerine dökülür. Üstünü kaplayacak büyük bir tabak konulur, kapağı kapatılır. Kısık ateşte suyunu çekinceye kadar pişirilen yemek ocaktan alınınca servis tabağına alınarak sade pirinç ya da bulgur pilavıyla baş soğan ve yeşil biber eşliğinde yenilir.

Frenkli Kebap

Malzemesi: 6 Kişilik
1 kg az yağlı zırhla çekilmiş kıyma
3 kg domates
2 tatlı kaşığı tuz.

Frenkli Kebap

---

* Urfa'da domatese verilen ad.

Yapılışı

Domatesler dörde bölünür. Her dilimin sırtı şişin bir yönüne gelmek üzere, ceviz büyüklüğünde elde toparlanan bir et ve bir domates şeklinde saplanır. Dinlenmiş ateşte dikkatle pişirilmelidir. Domatesli kebabın eti yağlı olursa pişerken dökülür. Baş soğan, közlenmiş -tercihen kırmızı- isot ve ayranla dürüm yapılarak yenilir. Sonbaharda lezzetinin zirvesine ulaşır.

Haşhaş Kebap

Malzemesi: 6 Kişilik
1 kg az yağlı zırhla çekilmiş kıyma et
1 çay bardağı köftelik bulgur
1 tatlı kaşığı tuz
Yapılışı

Haşhaş Kebap

Kıyma et, ıslanmış köftelik bulgur ve tuzla iyice yoğrulur. 1 avuç kıyma avuçlandıktan sonra sıkılıp kebap şişine geçirilmek suretiyle tombul bir şekil verilir ve mangal ateşinde yavaşça çevrilerek pişirilir. Yapılacak dürüm, ince kıyılıp üzerine limon sıkılan taze yeşil soğan ve maydanoz, közlenmiş isot ve ayran eşliğinde her mevsim yenilebilir.

Haytalya

Malzemesi: 6 Kişilik
2 kg süt
7 yemek kaşığı dolusu buğday nişastası
2 su bardağı şeker

Yapılışı

Bir tür su muhallebisidir. Bir kâseye iki su bardağı süt konulduktan sonra içine nişasta dökülür, nişastalar toplanmasın diye iyice çırpılır. Diğer taraftan süt bir tencereye boşaltılarak ateşe konulur, kaynayınca nişastalı süt ağır ağır içerisine karıştırılır. Dibini tutmaması için kısık ateşte karıştırılıp 10 dakika kadar iyice kaynatıldıktan sonra yayvan bir tepsiye boşaltılır, donup soğuyunca kurumaması için üzerini kaplayacak şekilde yavaşça su doldurulup buzdolabına konulur

2 bardak şekerin üzerine 2 bardak su boşaltılır, eriyinceye kadar karıştırıldıktan sonra şerbet hâline getirilir. Yenileceği zaman küp şeker büyüklüğünde doğranıp kâselere konur. Üzerine sade veya şeker boyalı şerbet / gül suyu dökülerek yenilebileceği gibi vişne suyu, portakal suyu /şerbeti dökülerek de yenilebilir. Soğuk, mümkünse buzlu yenilmelidir.

Kaburga

Malzemeler: 6 Kişilik
1 kuzu kaburgası
1 su bardağı pirinç (dolma için)
1 kuzu ciğeri
1 paket snober *
1 paket kuş üzümü
1 tatlı kaşığı tarçın
1 çay kaşığı karabiber
1 küçük kâse yoğurt
3 yemek kaşığı salça
3 yemek kaşığı haspir**
1 kg pirinç (pilav için)
6 yemek kaşığı sade yağ
4 tatlı kaşığı tuz
1 tatlı kaşığı karışık baharat

Yapılışı

Kaburga yıkanıp tuz ve karabiber ile ovularak bekletilir. Kemikle etin arası bir bıçak yardımıyla birbirinden ayrılır. Sonra yoğurtla 1 yemek kaşığı salça karıştırılıp kaburganın üzerine sürülür, derince bir tencerede her tarafı pembeleşinceye kadar üç kaşık yağda kızartılır. Başka bir tencereye 2 yemek kaşığı sade yağ konulur. Snober tencereye atılıp pembeleştirilir ve bir tabağa alınır. Ufak ufak doğranmış ciğerler kızgın yağa atılarak hafifçe kavrulur. Bir su bardağı pirinç ayıklanıp yıkandıktan sonra tencereye konularak kavrulur. 1 su bardağı su ilave edilerek tuz, tarçın, karabiber, kuş üzümü ilave edilerek pilav yarım pişirilir, snober katılır, tencere ateşten alınır. Kısa bir süre dinlendirdikten sonra kızartılmış kaburganın içerisine doldurulur ve sonra iğne iplik yardımıyla kaburganın kesik kısmı dikilir. Tenceresinde kalan yağ içerisine 2 yemek kaşığı salça konulup kavrulur. Doldurulmuş kaburga, tencereye alınır, kaburganın üzerine çıkacak kadar su ve tuz ilave edilerek iyice pişirilir ve kaburga tencereden alınır.

Pişirilen kaburga tencereden alındıktan sonra kaburganın suyuna 3 kaşık haspir atılarak kaynatılır. Diğer bir tencerede ısıtılan yağa pirinç dökülerek kavrulur. Haspirli kaburga suyu pirincin üzerine üzerine dökülüp tuz ve baharat ilave edilerek pişirilir. Suyu çekince ateşten alınır, dinlendirilir. Dinlenmiş pilav büyük bir servis tabağına alınır. Pişen kaburganın dikişleri açılarak pilavın üzerine konulur, servis yapılır, Bostanayla yenilir.

---

* Snober, Urfa'da çam fıstığına verilen isimdir.
** Haspir, Urfa'da safran'a verilen isimdir.

Kazan Kebabı

Malzemesi: 5 Kişilik
1,5 kğ ince uzun patlıcan*
500 gr. yağsız kıyma et
4 -5 adet domates
1 adet büyük boy soğan
3-4 adet yeşil ya da kırmızı biber
2 yemek kaşığı salça
1 baş sarımsak
1 yemek kaşığı pul biber
1 çay kaşığı karışık baharat
½ çay bardağı yağ
Tuz

Yapılışı

Patlıcanlar yıkanarak alacalı soyulur, her biri bütün kalacak şeklide ikişer santim aralıkla dikine ya da verevine yarılır. Bir tepsiye, kıyma et, ince doğranmış soğan, yeşil biber, minik küp şeklinde doğranmış 2 adet domates, ince kıyılmış sarımsak, bir yemek kaşığı pul biber, baharat ve yeteri kadar tuzla bir yemek kaşığı salça konulur, iyice yoğrulur. Avuç arasmda sıkılan harç önceden soyulup hazırlanmış patlıcanların yarıklarına doldurularak genişçe bir tavaya dizilir. Derince bir kaba konulan 2 bardak su içerisinde 1 yemek kaşığı salça iyice eritilip bir tatlı kaşığı tuz ve yağ ilave edilir. Patlıcanların üzeri bir tabakla örtülüp tavanın kapağı kapatılır kısık ateşte tamamen suyunu çekinceye kadar pişirilerek servis yapılır. Sade pirinç ya da bulgur pilavıyla, yeşil biber ve baş soğan eşliğinde yenilir.

Keme** Boranisi

Malzemesi: 6 Kişilik
Bir buçuk kilo keme
Yarım kg yağsız kuşbaşı et
2 kaşık salça
yarım su bardağı yağ,
Tuz
Karabiber
Sarımsaklı yoğurt

Borani Köftesi için
8 çay bardağı köftelik bulgur
300 gr dövülmüş kara et

---

*Kışın kurutulmuş patlıcanla da haşlanmak suretiyle, aynı şekilde yapılır.
** Keme: Patatese benzeyen ilkbaharda yetişen bir tür yabani mantar, domalan.

1 çay bardağı pul biber
2 tatlı kaşığı tuz
1 çay kaşığı karabiber
1 adet orta boy soğan
Kızartma için yağ

Yapılışı

Bulgur tepsinin bir köşesine konulur, geriye kalan malzemeler ve soğan 8 eşit parçaya bölünerek tepsiye konulur, iyice karıştırılır. Yavaş yavaş bulgurlar ilave edilerek su yardımıyla yoğrulur. Bulgurlar yumuşayınca bir ufak parça elde yuvarlanır dağılmadan yuvarlanıyorsa köfte kıvamına gelmiş (= tutmuş) demektir. Köfte, tepsinin bir kenarına toplanır içerisindeki soğanlar ayıklanır. Bir miktar alınarak minik sıkımlar yapılır. Sıkımlar avuç ayasınında nohut büyüklüğünde yuvarlanır. Kızgın bol yağda rengi koyulaşıncaya kadar kavrulur.

Öte yandan kemeler suda ıslatılır, bıçakla kazınarak iyice temizlenir ve tavla zarından biraz daha büyük şekilde doğranır. Tencerede ısıtılan yağda önce haşlanmış et, sonra keme kavrulur, iyice karıştırılır. Biraz çevrilip salça ilavesiyle kavrulduktan sonra 6-7 bardak suyla tuz, kara biber eklenerek pişirilir. Servis tabağına konulan köftelerin üzerine dökülen yemek sarımsaklı yoğurt ilavesiyle beyaz pirinç pilavıyla (daha ziyade Nisan ve Mayıs aylarında) yenilir.

Kemeli Kebap

Malzemesi: 6 Kişilik
1 kg orta yağlı zırhla çekilmiş kıyma et
2 kg keme
2 tatlı kaşığı tuz

Yapılışı

Keme geceden suda bekletilir, ertesi gün sırtı bıçakla kazılıp temizlenerek büyük ceviz büyüklüğünde parçalara ayrılır. Kemenin ortası uygun şekilde delinmezse şişe saplanırken ikiye bölünür. Bu iş özel bir âletle, bir kebap şişinin geçeceği kadar sacdan yapılmış bir boruyla yapılır. Kemenin ortası delindikten sonra diğer kebaplar gibi 1 et 1 keme olarak saplanıp mangalda pişirilir. Dürüm yapılarak üzerine limon sıkılan ince kıyılmış yeşil soğan ve maydanoz, közlenmiş isot ve ayran eşliğinde, kemenin topraktan çıkartıldığı Nisan ve Mayıs aylarında yenilir.

Koruk Salatası

Malzemesi: 6 kişilik
Bir kg taze koruk
1 kg salatalık (ya da hıttı)

Koruk Salatası

4-5 diş sarımsak ,
Bir yemek kaşığı kuru nane,
Tuz

Yapılışı

Koruklar yıkanıp tanelenerek suyu çıkartılır. Salatalığın kabukları soyularak çok ufak doğranır, sarımsakların kabuğu çıkarılarak dövülür. Bir servis kâsesine salatalık ve dövülmüş sarımsak konur. Üzerine koruk suyu dökülür tuzu atılarak karıştırılır. Küçük kâselere konularak üzerine ince kuru nane serpilir. Yaz başında kâselere atılacak buzla lezzeti zirvededir. Diğer zamanlar şişelenmiş bekletilmiş koruk suyuyla yapılır.

Küncülü *Akıt

Malzemesi: 6 kişilik
2,5 su bardağı yıkanmış temizlenmiş küncü
1 su bardağı pekmez
Ceviz içi

Yapılışı

Tavaya konulan yıkanmış küncüler kısık ateşte iyice kavrulduktan sonra içine pekmez ilave edilerek katılaşıncaya (= 'akıtlaşıncaya) kadar ateşte tutulur (Kıvamını anlamak için bir kâseye soğuk su konularak pişen 'akıttan bir tutam içine atılır. Donarsa olmuş demektir, eğer dağılırsa biraz daha pişirilmesi gerekir). Islak bir tepsiye dökülen 'akıt, kaşıkla bastırılarak. yayılır. Ceviz parçaları ayıklanıp üzerine serildikten sonra soğuk bir yerde donmaya bırakılır ve dilimler hâlinde servis yapılarak yenilir.

Küncülü Akıtma

---

* Küncü, Urfa ağzında *susam*'a verilen addır. 'Akıt ise, şeker veya pekmez kaynatılarak elde edilen çok koyu yapışkan maddedir. Arapça '*akid*e sözcüğünden gelir.

Lıklıkı Köfte*

10 çay bardağı çiğ köftelik bulgur
750 gr. dövülmüş kara et
1 adet büyük boy soğan,
1 tatlı kaşığı karışık baharat
1 su bardağı pul biber
2 tatlı kaşığı tuz

Harcı

1 Kğ. kıyma halinde iç yağı
½ kğ. kuru soğan
1 tatlı kaşığı tuz
2 çay kaşığı baharat
2 yemek kaşığı pul biber

Lıklıklı Köfte

Harcının Yapılışı

İç yağı bir tepsiye boşaltılır, üzerine kaynayan su çekilip yumuşayınca iki elle çiğ köfte gibi yoğrulur. Biraz yoğrulduktan sonra üzerine soğuk su çekilerek dondurulur. Kirli suları boşalttıktan sonra üzerine tekrar kaynar su dökülür, tekrar yoğrulur ve üstüne tekrar soğuk su konur. Bu işlem, içyağı kar gibi beyaz oluncaya kadar tekrarlanır ve sonunda içyağı macun hâline gelir. Kuru soğan temizlenerek çok ince kıyılır. Kararınca tuz iki çay kaşığı baharat, iki yemek kaşığı kırmızı biber, hepsi bir araya getirilerek içyağıyla iyice yoğrulur. Yarım ceviz büyüklüğünde parçalara ayrılarak oval şekil verilerek yuvarlanır, tepsiye konularak buzlukta dondurulur.

Köftesinin Yapılışı

10 bardak çiğ köftelik bulgur ve bir baş soğan ayıklandıktan sonra dörde bölünerek tepsiye konulur. Yeteri kadar tuz 1 tatlı kaşığı baharat ve 1 su bardağı pul biber 750 gr. dövülmüş kara et ilave edilerek iyice içli köfte gibi yoğrulur. Köftesi kıvama gelince içindeki dörde bölünmüş soğanlar ayıklanıp atılır, köfteden birer mandalina büyüklüğünde parçalar alınarak avuç içine yuvarlanır ve işaret parmağıyla oval şekilde oyulur. Buzluktan çıkarılan harç oyulmuş köftelerin içine konularak ağızları kapatılır, iyice yuvarlanır. Büyük bir tencerede kaynayan ve içine bir yemek kaşığı tuz atılan suda haşlanır, servis tabağına alınarak anında sıcak olarak yenilir.

---

* Birecik civarında benzeri *şırşırlı köfte*. Arap etkisi altındaki bölgelerde, *Kûbbü'l müşviyye*'dir. Lıklıkı adının, sıcakken sallandığında kulağa gelen *lık lık* sesinden kaynaklandığı sanılmaktadır.

Pancar * Boranisi

Malzemesi: 8 kişilik
4 kg pancar
1/2 kg yağsız kuşbaşı et
1 çorba kâsesi nohut,
1/2 çorba kasesi lolaz
Tuz
1/2 bardak yağ
1 büyük kâse sarımsaklı yoğurt

Borani Köftesi için
8 çay bardağı köftelik bulgur
300 gr dövülmüş kara et
1 çay bardağı pul biber
2 tatlı kaşığı tuz
1 çay kaşığı karabiber
1 adet orta boy soğan
Kızartma için yağ

Pancar Boranisi

Yapılışı

Bulgur tepsinin bir köşesine konulur, geriye kalan malzemeler ve soğan 8 eşit parçaya bölünerek tepsiye konulur, iyice karıştırılır. Yavaş yavaş bulgurlar ilave edilerek su yardımıyla yoğrulur. Bulgurlar yumuşayınca bir ufak parça elde yuvarlanır dağılmadan yuvarlanıyorsa köfte kıvamına gelmiş (= tutmuş) demektir. Köfte, tepsinin bir kenarına toplanır içerisindeki soğanlar ayıklanır. Bir miktar alınarak minik sıkımlar yapılır. Sıkımlar avuç ayasında nohut büyüklüğünde yuvarlanır. Kızgın bol yağda rengi koyulaşıncaya kadar kavrulur.

Pancarların yeşil yaprakları ayıklanarak sapları iyice yıkanır, ince ince kıyılarak minik küp şeklinde doğranır, bir tencerede kaynatılan suyun içine atılır. Bir-iki taşırım kaynatıldıktan sonra süzgece dökülür, suyu sıkılır ve bir tabağa alınır. Nohut ve börülce ayrı tencerelerde haşlanır. Et başka bir tencerede pişirilir, üstüne yağ ilave edilir, bir iki çevirmeden sonra pancarlarla birlikte kavrulur, iki litre kadar su ilave edilir. Kaynara geçince haşlanmış nohut ve börülce ilave edilir, tuz atılır, on beş-yirmi dakika kadar pişirilir. Servis tabaklarına köfteler konur, kepçeyle üstünü kaplayacak şekilde yemek dökülür. Sarımsaklı yoğurt ilavesiyle beyaz pirinç pilavıyla yenir.

---

*Urfa ağzında *pazı*'ya verilen pancar adı, *pencer* şeklinde söylenir.

Patlıcanlı Bulgur Aşı*

2 su bardağı yemeklik iri bulgur
4 tane patlıcan 5-6 tane taze domates
4-5 tane yeşil veya kırmızı biber
Büyük bir baş soğan
Bir yemek kaşığı salça
Bir su bardağı sıvı yağ
Tuz, karabiber

Yapılışı

Patlıcanlı Bulguraşı

Patlıcanlar alacalı soyularak zar büyüklüğünde doğranır, tuzlu suya bırakılır. Biberler ve kabukları soyulan domatesler küçük doğranır, kuru soğan da ince kıyılır. Tencereye boşaltılan yağ ısınınca sudan çıkartılarak ezilmeden sıkılan patlıcanlar yağa atılır, pembeleşinceye kadar kızartıldıktan sonra kevgirle alınıp bir kaba bırakılır. Tencerede kalan yağın içine soğan ve biberler atılır, pembeleşinceye kadar kavrulur, salça ilave edilir. İyice karıştırıldıktan sonra ilave edilen doğranmış domatesler ezilince tuz, karabiber ilave edilir. Eklenen 4 bardak su kaynayınca bulguru dökülür. Pişmeye yakın patlıcanlar tencereye atılarak karıştırılır, suyunu çekince altı kapatılır. Servis tabağına alınır, koruk salatasıyla yenilir.

Peynirli Helva

Malzemesi: 6 kişilik
1/2 kg tuzsuz Urfa peyniri
1 su bardağı yağ
2 su bardağı un,
2 su bardağı toz şeker

Yapılışı

Peynirli Helva

Toz şekerin üzerine bir bardak su konularak eritilir.

Peynirler yıkanıp ince dilimler halinde

---

* Urfa ağzında *balcanlı burguläşı.*

doğrandıktan sonra suyu süzülür. Bir tavaya boşaltılan yağ hafif ateşte ısıtıldıktan sonra un ilave edilerek yaklaşık yarım saat süreyle hızlı hızlı karıştırılır. Un hafif pembeleşinceye kadar kavrulduktan sonra içerisine eritilmiş şeker dökülerek iyice karıştırılır. Helva kıvamını bulunca ortası açılıp peynir konulur, üzeri helvayla kapatılıp tavanın kapağı örtülür. Peynirler eriyince karıştırılıp servis tabaklarına alınır.

* Bahar aylarında, özellikle yaprak sarmasıyla birlikte yenilen bu tatlı *cennet çamuru* diye kutsanır. Helva, Arapça un, yağ ve şekerden yapılan tatlıya verilen addır.

Peynirli Kadayıf

Peynirli Kadayıf

Malzemesi
1kg tel hamur
750 gr tuzsuz peynir
1paket tereyağı
½ kahve fincanı pekmez
3 su bardağı şeker
1 bardak su
½ limon suyu

Yapılışı

Yarım paket tereyağı hamura yedirilecek kalan yağ pekmezle karıştırılıp yarısı tepsinin içerisine sürülür. Yağla karıştırılmış olan hamurun yarısı alınıp el ıslatılarak tepsiye bastırılarak yayılır. Peynir ince ince dilinerek hamurun üzerine yerleştirilir. Üzerine hamuru diğer yarısı yine elle bastırılarak yerleştirilir. Ocağın üzerinde çevrilerek pişirilir. Altı pişince bir tepsinin tersine çevrilerek pişirilen tepsi tekrar kalan yağla ovulup kadayıfın pişmiş yüzü dışarıya getirilerek hamur yüzü tepsiye rahatça konulur. Alt yüzü de aynı şekilde kısık ateşte pişirilmeye başlanır diğer taraftan 3 bardak şekerin içerisine su ve yarım limon suyu ilave edilerek şerbet yapılır ve soğutulur. Soğuk şerbet sıcak kadayıfın üzerine dökülür.

Pırçikli* Pilavı

Malzemesi: 6 kişilik
1/2 kg kuşbaşı et
5 bardak pirinç
750 gr. sarı pırçıkli
3 büyük kuru soğan
Bir buçuk su bardağı yağ

---

* Pırçikli, Urfa ağzında *havuç*'a verilen isimdir. Bu pilava *mığrıbî pilav* da denilir.

2 yemek kaşığı pul biber
tuz ve baharat

Yapılışı

Etler kuşbaşından biraz daha küçük doğranır ve tencerede haşlanır. Havuçların kabuğu soyulup kibrit çöpü şeklinde ve uzunluğunda, soğanlar saçak şeklinde doğranır. Ayrı bir tencereye konan yağda havuçlar ve soğanlar yumuşayıncaya kadar kavrulur. Sonra haşlanmış etler ilave edilerek biraz da onlarla çevrilir. İçine pul biber, tuz ve bol baharat atılarak diğer tencereden alınan et suyu, bir bardak pirince 2 bardak su olmak üzere ilave edilir. Su iyice kaynayınca pirinç yıkanarak üzerine dökülür ve karıştırılır. Kaynama bitince hafif ateşte yavaş, yavaş pişirilir. Dinlenen pilav servis tabağına alınarak Bostanayla yenilir.

Pirçikli Pilavı

Sarımsak Aşı

Malzemeleri: 6 kişilik
3 kğ taze sarımsak
500 yağsız kuşbaşı et
1/2 çay bardağı yağ
1/2 yemek kaşığı salça, tuz
Sarımsaklı yoğurt

Yapılışı

Kuşbaşı et bir tencerede haşlanır. İki santim uzunluğunda doğranmış sarımsaklar bir tencere suda bir taşırım kaynatılır, süzgece boşaltılır. Tencereye konan yağda et pembeleşinceye kadar kavrulur, bir kaşık salça ilavesiyle (bazı evlerde salçasız yapılır) karıştırılır, sarımsaklar ve tuz ilave edilir. Su konularak pişirilir. Servis tabağına alınarak sarımsaklı yoğurt ilave edilir, pirinç pilavıyla yenilir.

Sarımsak Aşı

Soğan Aşı

Malzemesi: 6 kişilik
3 kg arpacık soğan
1 kg yağsız parça et
3 yemek kaşığı yağ
2 yemek kaşığı salça

Soğan Aşı

1 tatlı kaşığı karışık baharat
Tuz
1 küçük çay bardağı nar pekmezi

Yapılışı

Kabukları ayıklanan soğan bir tencerede bir taşım kaynatılarak süzgece dökülür. Diğer taraftan et su ilavesiyle tencerede pişirilir, suyunu tamamen çekince konulan yağda pembeleştirilir. Et salça ilavesiyle de kavrulduktan sonra bazı evlerde bu aşamada içine nohut da konulur. Su ilave edilerek kaynaması beklenir. Su kaynayınca soğanlar tencereye konulup üzerine baharatı atılarak pişirme bırakılır. Hafif sulu bırakılarak altını kapamaya yakın tuz ve nar pekmezi (nar ekşisi) ilave edilerek bir taşım kaynatılır. Ateşten servis tabağına alınıp pirinç pilavıyla yenilir.

Soğanlı Kebap

Malzemesi: 6 Kişilik
1 kg az yağlı zırhla çekilmiş kıyma et
3 kg ceviz büyüklüğünde soğan

Yapılışı
Kuru soğanlar kabuğuyla, bir et bir soğan şeklinde saplanır, diğer kebaplar gibi pişirilir. Yenilirken soğanların kabukları soyulur. Dürüm yapılırken arasına yarım çay kaşığı nar pekmezi (ekşisi) sürülerek, közlenmiş isot ve ayran eşliğinde yenilir. Patlıcan ve domates piyasadan çekildikten sonra, daha ziyade Sonbahar ve Kış aylarında yenilir.

Soğanlı Kebap

Söğülme

Malzemesi: 4 kişilik
4 kğ. iri boy patlıcan
500 gr yağsız kıyma et*
1 bardak sade yağ
1 baş sarımsak,
Tuz

Yapılışı

Patlıcanlar ateşte közlenerek kabukları soyulur, başları kesilir. Genişçe bir tepside macun kıvamına gelinceye kadar tokmakla ezilir. Ayıklanmış sarımsaklar dövülerek tuzla birlikte patlıcana iyice karıştırılır. Diğer taraftan kıyma et bir tavada kavrulur genişçe bir tepsiye konulan ezilmiş patlıcanın üzerine serilir, servis tabağına alınarak ince ekmekle Bostana eşliğinde yenilir. Yaz ve sonbahar başlarının yiyeceğidir.

Söğülme

*Etsiz de yapılabilir.

Su Kabağı *

Malzemesi: 6 Kişilik
1 adet orta boy su kabağı
500 gr kuşbaşı et
1 su bardağı nohut
1/2 su bardağı yağ
3 yemek kaşığı salça
2 tatlı kaşığı toz şeker
1,5 tatlı kaşığı limon tuzu
Tuz
3-4 tane kırmızı biber

Su Kabağı

Yapılışı

Geceden suya konulan nohutlar bir tencerede iyice yumuşayıncaya kadar haşlanır. Tencereye konulan yağ ısınınca kuşbaşı et küçük doğranmış kırmızı biberle karıştırılıp pembeleştirilir. Etin içerisine salça ilave edilerek kavurma işlemine devam edilir. Yağ ve salça kavrulması tamamlanınca haşlanmış nohutlar katılarak dört bardak su ilavesiyle kaynamaya bırakılır. Diğer taraftan su kabağının kabukları soyularak çekirdekleri ayıklanır, kuşbaşı doğranan kabaklar kaynayan yemeğin içerisine katılır. Kabaklar yumuşayarak pişme kıvamına gelince tuz şeker ve limon tuzu ilave edilir. Mayhoş bir lezzete sahip olunca yemek ateşten alınır, pirinç pilavı, aya köftesi, taze yeşil biberle yenilir. Yaz aylarının yiyeceğidir.

---

*Asma kabağına Urfa'da verilen ad.

Tiritli Köfte

Tiritli Köfte

Malzemesi: 6 Kişilik
500 gr. yağlı parça et
250 gr çiğ köftelik et
1 su bardağı nohut
8 çay bardağı bulgur
1 çay bardağı pul biber
1 orta boy kuru soğan
2 tatlı kaşığı tuz
1 çay kaşığı karabiber
Sarımsaklı yoğurt

Yapılışı

Dövülmüş çiğ köftelik et, bulgur, isot , baharat, tuz ve kuru soğan temizlenerek 4 eşit parçaya bölünür, malzemeler birbiriyle karıştırılır. Bulgur yavaş yavaş katılarak yoğrulur. Aya köftesi kıvamına gelen köfteden soğanlar çıkartılarak fındık büyüklüğünde yuvarlanır... Diğer taraftan tencereye bir yemek kaşığı tuz ve su doldurulur, içine atılan köfteler kaynadıktan sonra süzgece alınarak bekletilir. Diğer taraftan bir gece önceden ıslatılmış nohut ile kuşbaşı doğranmış et bir tencere suda pişirilerek tirit hâline getirilir. Tamamen pişen et ve nohudun içerisine önceden hazırlanmış köfteler ilave edilerek servis yapılır. Üzerine sarımsaklı yoğurt dökülerek yenilir.

Üzlemeli Pilav

Malzemesi: 6 Kişilik
Yarım kg çekirdeksiz İzmir üzümü
Bir bardak iyice haşlanmış kabukları soyulup ikiye bölünmüş nohut
Bir bardak üzüm pekmezi, yarım bardak yağ
Pilav istediğiniz miktar pirinç, tuz

Yapılışı

Üzlemeli Pılav

Pilav normal olarak pişirilir. Üzleme üzerinin garnitürüdür. Üzümler ayıklanarak iyice yıkanır. Bir saat suda bırakılır. Tencereye yağ konulur dağlandıktan sonra üzerine pekmez ilave edilir. Sudan çıkardığımız üzüm ve pişmiş nohut ilave edilir. Bir çay kaşığı tuz, atılır. Üzümler pişinceye kadar kaynatılır. Pilav servis tabağına alındıktan sonra pişirdiğimiz garnitür üzerine koyulur.

Şanlıurfa'da San'at Hayatı

Urfa'da Musiki

Urfa'da Tiyatro ve Seyirlik Oyunlar

Urfa Sinemaları

Urfa'da Musiki

Urfa ve Müzik

Şanlıurfa ve müzik birlikte akla gelen, biribirinden ayrı düşünülemeyen şeylerdir. Böyle olmasında birçok sosyal ve kültürel sebeplerin bir arada bulunmasının rol oynadığını bilmekteyiz. Şanlıurfa bahsi geçince insanlar hemen Sıra Gecesinden, orada o müziği dinlemenin vermiş olacağı hazdan bahsederler. Ya da size müzik dünyasmda Şanlıurfalı ünlülerden söz ederek onları ne kadar çok sevdiklerini ve dinlediklerini anlatırlar... Bunun nereden kaynaklandığı irdelendiğinde konunun çok çeşitli boyutlarının mevcut olduğu görülecektir.

'Marifet iltifata tâbidir' diye meşhur sözden hareketle, geçmişte Urfa'da musiki sanatıyla uğraşan kişiler toplumun değer yargılarıyla barışık sevilen kişiler olunca toplum onları desteklemiş ve iltifat etmiştir. Bu boyuta Urfalı "İrfan Ehli" zatların musikiye müspet bakışı da eklenince müzik icracıları âdeta toplum tarafından baş tacı edilmiştir. Böyle bir ortam Urfa'da müziğin gelişimi için çok müsait bir zemin oluşturmuştur. Dolayısıyla tarihî geçmişimizden günümüze ortaya çıkan bu musiki ortamı "türküler, şarkılar, çifteler, gazeller, hoyratlar" gibi ürünlerin çıkışında önemli bir kaynak oluşturmuştur.

Sıra Geceleri: Geçmişteki Ahilik düşünce yapısının bir devamı olan Sıra Geceleri, müzik icralarının çokça yapıldığı toplantılardır. Sıra geceleri genellikle kış aylarında gecelerin uzun olması yüzden evlerde sırayla yapılan toplantılardır. Sıra geceleri sadece müzik icra yapılan toplantılar değildir. Tasavvuf, Edebiyat ve İrfan sohbetleri yanında yardımlaşma, dayanışma, kaynaşmanın konuşulup toplumun dertleriyle dertlenmenin de gerçekleştirildiği sohbet-muhabbet meclisleridir. **Asbap Geceleri:** Damat ve arkadaşları tarafından tertip edilen, eğlenceyle birlikte ciddi müzik icralarınında yapıldığı erkek kına gecesidir.

Dağ - Yatı Geleneği: Sıra gecesine benzer ama bahar ya da yaz aylarında Urfa'nın etrafındaki kayadan oyma mağaralarda yapılan günübirlikten ziyade uzun süreli (bazen aylarca) sohbet-muhabbet toplantılarıdır. Ustalarımızdan bize intikal eden bilgilere göre; önemli ses icracılarının, dağ-yatısınm ses eğitimi çalışmalarına müsait ortamından istifade ederek kendini geliştirdiği, Şanlıurfa'da revaçta olan ses genişliği ve volümüne böylelikle ulaşıldığı belirtilmiştir. Dağ yatısında yapılan müzik meşkleri Urfa da müzik birikimi ve icrası konusunda çok verimli bir ortam oluşturduğu bir gerçektir.

Hoyrat Atışma Geleneği: Hoyrat (horyat), sözleri cinaslı mânilerden oluşan serbest tartımlı ezgi türüdür. Terimin, Türkçe "kaba–saba ses", ''kırıcı, yıpratıcı", "başına buyruk olma" gibi anlamlarının yanında Yunancada "taşraya ait" anlamına geldiği söylenir.

"Taşra edasında" gibi anlamları da vardır. Hoyratların, ince bir zevk ve estetik ürünü özgün türlerden biri olması, sözcüğün ilk anlamıyla ilişkili olamayacağının bir kanıtıdır. Türkçenin en ince söz sanatlarından biri olan cinaslı mânilerle kurulu olması, Hoyratın Türkçe konuşan halklar arasmda yaygın olmasını da beraberinde getirmiştir. Bu isim ve söyleyiş biçimi ile Hoyrat Türkiye'de Diyarbakır, Adıyaman gibi illerde de söylenmekle birlikte Şanlıurfa ve Elazığ'da olduğu kadar yaygın değildir. Irak'ta ise Türkmenler'in yaşadığı bölgelerde yaygındır. Hoyratlar, çeşitli yörelerde farklı işlev ve söyleniş biçimlerine sahiptir ve daima

serbest tartımlı bağımsız ezgiler biçiminde karşımıza çıkar. Söylendiği yörenin adı, söyleyen kişinin adı, söyleme biçimi, konusu vs. bağlı olarak değişik isimlerle anılır. Beşiri hoyratı, Kesik hoyratı, Kürdi hoyratı, Şirvan hoyratı vb. Hoyratlar yöresine göre farklı ses örgüleriyle söylenebilir. Daima tek kişi tarafından çalgı eşlikli ya da eşliksiz okunabilir. Karşılıklı atışma biçiminde söylenebilen Hoyrat örnekleri de vardır.

Şanlıurfa'da Okunan Hoyrat ve Uzunhava Türleri: İbrahimî, Mesnevî, Arazbar (Beşiri), Acem, Galat, Divan, Irak, Kesik, İsfahan, Kılıçlı, Eski hoyrat (Yarasızlar).

Hoyrat ve Uzunhava İcracıları: Damburacı Derviş, Mukim Tahir (Oturan), Kel Hamza (Şenses), Tenekeci Mahmut (Güzelgöz), Karaköprülü İsmail (Aksoy), Demir İzzet (Delioğlu), Nacar Celal, Abdullah Balak, Mustafa Savaş, Hüsnü Kırmızı, Mehmet Melik, Mustafa Şahin, Mehmet Özbek, Yavuz Tapucu, Seyfettin Sucu, İbrahimTatlıses, İzzet Çullu, Fırıncı Mehe (Mehmet Gözoğlu).

Çeşitli meslek grupları da Hoyrat söylerler. Öyle ki:

Ter sine mi?
Çürüttü ter sînemi
Felek çarkın kırılsın
Her işin tersine mi

Oku yara
Aç kitap oku yara
Sinemde yer kalmadı
Meğer ok, oku yara

Gül düğümü
Çözülmez gül düğümü
Bayramlar geldi geçti
Kim görmüş güldüğümü

Keçeciler, debbağlar (dericiler), nacarlar, culhacılar (dokumacılar), bahçeciler vs. meslekleri İni icra ederken Hoyrat söylerler. Meselâ bahçeci ürününü erken saatlerde pazara getirirken bir hoyrat söyler, buna cevap olarak diğer bahçeci esnafı bir cevabî hoyrat okur. Keçeciler keçe imâl ederken, Çulhacılar dokuma yaparken hoyrat okumayı kendine yoldaş yaparlar... Bu

gelenek Şanlıurfa da yüksek volümlü seslerin oluşmasında çok büyük bir özellik olarak süregelmiştir.

Müzik İcralarında Kullanılan Sazlar: Kanun, Ud, Cümbüş, Bağlama, Ney, Urfa tamburu, Def, Bendir, Arbane, Darbukadır.

Meşk Repertuarı: Urfa da müzik meşklerine âhenk denmektedir. Âhenk yapılırken çok geniş bir repertuar yelpazesi kullanılır. Klâsik müziğimizden, diğer yöre türkülerimizden Urfa'ya ait gazel ve hoyratlardan ve çiftelerden (Urfa ilâhileri) okunur.

Gazel (ğezel): Serbest tartımlı sözlü ezgidir. Sözleri Arapça ve Farsça tamlamalar içeren deyiş. yahut Şehir muhitinin makam anlayışıyla icra edilir. Daha çok Şanlıurfa, Elazığ, Gaziantep, Diyarbakır dolaylarındaki müzik meclislerinde kullanılan bir ezgi türüdür. Bu şehirlerin gazelleri İstanbul tarzı gazellerden nispeten farklı bir üslûpla icra edilir. Anadolu ve İstanbul arasında, gazel okuyuş tarzı bakımından birbiriyle yakınlaşan örnekler varsa da Anadolu'daki üslûp çoğunlukla yöresel dil ve müzik öğelerinin de etkisiyle İstanbul'dan ayrılır.

Şanlıurfa da Gazel İcrasında Kullanılan Makâmlar: Rast, Uşşak-Hüseyni, Hicaz, Nevruz, Kürdî, Segâh, Araban, Saba, Acemaşiran makâmlarında gazel icraları yapılmaktadır. Buselik çeşnili makâmlar gazeliyatta kullanılmamıştır. Şanlıurfalı gazelhanlar, Şanlıurfalı şairlerin gazelleri yanında Kuddusi, Fuzuli, Ziya Paşa, Şair Eşref ve Yaşar Nezihe Hanım gibi Şanlıurfalı olmayan şairlerin gazellerini de okumaktadırlar. Şanlıurfalı şairlerden ise genellikle Nabi, Abdi, Füruğı, Kani, Saffet, Lütfi gibi şairlerin gazelleri okunmuştur.

Beste Türküler: Urfa'yı farklı kılan bir başka özellikde beste türkülerdir. Urfa repertuarı bir yönüyle klâsik - anonim türkülerden oluşmaktadır. Bir taraftanda Urfa türküleri formunda veya Urfa'nın dinleme ve icra biçimine uygun yani beste türküler bestelenmektedir

Makara Teyplerle Yapılan Kayıt Geleneği: 1950'li yıllar dan itibaren Şanlıurfa da makara teyplerle yapılan kayıtlar, Şanlıurfa da icra edilen müziğin geniş kitlelere ve yeni kuşaklara aktarılmasında çok önemli bir yere haizdir. Plak okumanın çok zor ve masraflı olduğu o dönemlerde güzel kayıt yapabilen makara teypleri olan az sayıda insan, Şanlıurfa'lı yerel sanatçıları ev ortamında misafir ederek, hâlen zevkle dinlenip istifade edilen kayıtları meydana getirmişlerdir.

Urfa'da Tiyatro ve Seyirlik Oyunlar

Yüzyıllar Öncesinden Günümüze Seyirlik Oyun

Urfa Nevalı Çori kazılarında bulunan bir kabın üzerine işlenmiş kollarını göğe doğru yükselterek dans eden üç kişi görülüyor. Bu Neolitik döneme ait (yaklaşık M.Ö. 10.000 yıl) izlerini taşır. Bazı folklor araştırmacılarına göre bunun ilk temaşa oyun ve dans veya dinî ritüellerle bir paçası olduğu sanılmaktadır.

Bizans ve Roma egemenliği altında kalan Urfa'da tiyatronun, şamatanın olduğu Urfa'yı çevreleyen ve Doğuya bakan sur kapılarından birinin adı **"Tiyatro Kapısı"** adı verildiği haritalarda gösterilmektedir. Urfa'da tiyatronun Milâdî 497 yıllarında fiili olarak varlığını sürdürdüğü Mar Yeşua'nın *"Urfa halkı her zamankiden çok aşırı olarak kendilerini bu eğlencelere koyuverdiler. Yedi günün her akşamı erkenden, belden aşağı bol elbiseler giyinerek ve üzerlerine sarıklar (tülbentler) sarınarak tiyatroya gidiyorlardı. Önlerinde kandiller ve buhurlar yanardı"* diye yazdığı cümlesinden anlıyoruz.

1903 yılında Mahmut Nedim Kürkçüoğlu, hastane yokuşunda bulunan köşkünü ilk olarak tiyatro amaçlı yapmıştır. Ancak çevreden 'bu adam delirmiş, Urfa'da tiyatro mu olur?' gibisinden tepkiler gelmesi üzerine tiyatro yapısını tadil ederek konağa çevirmiştir. Bu olay bize tiyatronun Urfa'ya gelişinin ipuçlarını da vermektedir. Zira her yenilik tepkiyle karşılandığından, bu olaydan hareketle Urfa'ya tiyatronun girmesi 1903 yıllarından sonradır. 1920'li yıllarda Urfa oteli olarak kullanılan eski belediye binasının hemen bitişiğinde otele bağımlı olarak yapılan tiyatro salonu (eski adıyla Türkmen Sineması bugün Şair Nabi Kültür Merkezi olarak hizmet veriyor) Urfa'da bir tiyatro kültürünün olduğunun göstergesidir."

Urfa'da tiyatronun yaygınlık kazanması ve halk arasında yer bulması Cumhuriyetle birlikte olmuştur. Özellikle Halkevlerinin bu alanda yaptığı çalışmalar göz ardı edilemez. 1930-1950 yılları arasında Halkevleri çevresinde oluşan sanat faaliyetleri daha çok öğrenci memur etrafında ve halkı da içine alarak gelişmiştir. Meselâ, *"Urfa Halkevlerinde 1935 yılında 22 piyes, 32 konferans, 147 müzik, balo, sergi vs olmak üzere toplam 201 etkinlik göstermiştir."* Halkevlerinin kapatılmasından sonra 1960'larda Halk Eğitim Merkezi'nin kurulmasıyla bu tür kültürel ve sanat faaliyetleri tekrar başlamıştır. *"Halk Eğitim Merkezi sanat etkinliklerinin, ilçelerdeki çeşitli kuruluş ve derneklerde kitaplık kurma çalışmalarının odağı olmuştur. Akıl Taciri, Karaların Mehmetler, Şahane Gazeteci, Duvarların Ötesi, Kerpiç Mehmet, Bir Evlenme Teklifi, Zoraki Tabip Halk Eğitim merkezi Tiyatro kolunun sergilediği oyunlardır. Seyirlik sanatlar alanında en önemli olay 1965 de Amatör Tiyatro Topluluğunun kurulmasıdır."*

Urfa Halkevi Sahnesi

Urfa'da tiyatronun varlığını göstermesi daha çok Halkevlerinde yetişen Urfalı mahalli sanatçılar sayesinde olmuştur. Mustafa Dişli, Mehmet Kurt, Halil Gülüm, Urfalı Babe (Yılmaz Kayral) gibi Halkevlerinin yetiştirdiği bu isimler daha sonraları tiyatro eserleri yazarak ve oynayarak halka tiyatro sevgisini aşılamışlardır. Urfalı Babe (Yılmaz Kayral) ise daha sonra yerleştiği İstanbul'da hem müzik çalışmalarını sürdürmüş hem de 1960-70 yıllarında Beyoğlu gazinolarında tek kişilik şovlar yapmıştır. Urfalı yazar ve şairler 11 Nisan Urfa'nın Kurtuluşunu konu alan piyesler başta olmak üzere birçok eser yazmışlardır. Halkevleri ve sinema salonlarının düzenlenmesiyle oynanan bu piyesler ne yazık ki yayılmamıştır. Özellikle Mustafa Dişli ve Halim Gülüm'ün yazdıkları piyesler zaman zaman sahnelenmiş ve büyük ilgi görmüştür.

Urfa'da özel bir tiyatro olmadığından daha çok sinema ve konferans salonları ile Halk Eğitim Merkezi konferans salonu kullanılmaktadır. Tiyatronun en yoğun ilgi gördüğü yıllar hiç kuşkusuz televizyonun evlere henüz girmediği 1950-1970 yılları arasındadır. 1980'li yıllardan 1990'h yıllara gelene kadar Urfa'da tiyatro âdeta bir fetret devrine girer.

1960'lardan 80'lere kadar Urfa'da Devlet Tiyatrolarının oyun sergilemesi haricinde Mustafa Dişli'nin daha çok tiyatroyla ilgilendiğini görüyoruz. Bu dönem aynı zamanda Yeşilçam sinemasının Urfa'yı keşfettiği bir dönemdir. Bu dönemde Dişli, bir yanda kendi çabalarıyla tiyatro yaparken, diğer yandan şehirde çevrilen filmlerde küçük roller alır. Tiyatroya ilginin zayıflaması sinemanın oldukça etkili olmasındandır. 1980'lerden sonra tiyatro alanında boy gösteren yeni isimlere baktığımızda, Abdülkadir Kırıcı, Mustafa Gümüş, Mustafa Acar gibi öğretmen kökenli sanatçıları görüyoruz. Bunlardan Mustafa Acar'ın Urfa Ağzı ile yazdığı mizahî oyunlar ve A. Kadir kırıcı usta oyunculuğu ve yönetmenliğiyle sergilediği oyunculuk, Urfa'da tiyatronun canlanmasına sebep olmuştur. Özellikle Abdülkadir Kırıcı'nın kurmuş olduğu Tiyatro topluluğunda birçok Urfalı genç sanatçı yetişmiş, bunlardan bazıları sinema oyuncusu, bazıları ise yönetmen olmuştur.

Üniversitenin açılması, göç ve genç kuşaklardan yazarlardan tiyatroya ilgi gösterenlerin çoğalmasıyla oyuncu grupları ortaya çıkmıştır. Bu anlamda Mustafa Acar'ın kurduğu **"Urfa Sanat Tiyatrosu"** sergilediği oyunlarla dikkatleri üzerine çekmiştir. Urfa'nın mahalli ağzı ile yazdığı oyunlarında, şehrin kültürel ve sosyal yapısına mizahî bir dille yaklaşan Acar, bu alanda büyük bir boşluğu doldurmuştur. Mustafa Acar'ın kaleme alıp bizzat yönettiği "Mektepli Hero", "Mahalle Medyası" ile "Yunus Emre" ve "Bir Sıra Gecesi Faciası" oyunları üzerinde durulmaya değer çalışmalardır... Ayrıca son yıllardaki sergilenen oyunların sayısının artması Urfa halkının Tiyatroya olan ilgisini göstermektedir. 2001 yılında 14 oyun, 2002 yılında 10 oyun ve 2003 yılı Eylül ayına kadar ise toplam 6 oyun sergilemiştir. ŞURKAV'ın 1993- 98 yılları arasında sergilediği oyunların dağılımı ise yıllara göre şöyledir: *"1993 yılında 1, 1994 yılında 2, 1995 yılında 5, 1996 yılında 3, 1997-98 yılında 6, olmak üzere toplam 18 etkinlik yapılmıştır."* 2002 yılında yalnızca sergilenen oyun toplamı 14'tür. Bunlardan 5'i Ankara Birlik Tiyatrosunun, 4'ü Orta öğrenim okullarının, 2'si derneklerin diğerleri ise özel tiyatro topluluklarındır.

Köy Seyirlik Oyunları

Urfa'da Tarihi süreç içerisinde geleneksel olarak devam eden, fakat bugün yok olmaya yüz tutmuş, köy düğünlerinde ve bayramlarda kullanılan seyirlik oyunlar kayıt altına alınmalıdır. Bugün köy düğün ve bayramlarında seyirlik oyunlar hakkında çalışılmış müstakil bir kaynak eser yoktur. Yalnızca eski kültür müdürü Ömer Kaysı'nın çalışmış olduğu "*Urfa İli Köy Seyirlik Oyunları*" adlı bir yüksek lisans tezi mevcuttur. Kaysı, bu tezinde tören kalıntısı oyunlar, tören kalıntısı dışındaki oyunlar, çocuk oyunları dallarında seyirlik oyun hakkında incelemeler yapmıştır. Ömer Kaysı doktora tezinde, "*Bir olay yoktur ki bir diğer olayla*

ilgisi olmasın. Yani hiçbir olay diğer bir olayın şekli ve biçiminde anlam yönünden soyutlanamaz. Bundan dolayı günümüzde hayatın sanata dayanacağı gerçektir. Belli metinlere dayanmayan bu oyunlar halkın yarattığı geleneksel bir türdür. Genel olarak Urfa yöresine baktığımızda tarihî bir folklorunun yaşadığını görebiliriz.

Onun için bugün folklorunun uzun diğer değerleriyle oyunlarını birbirinden ayırmak güçtür. Urfa'nın tarihî bir gelişimine göz atacak olursak eski bir kültür tarihi olduğu çeşitli medeniyetlerin kültürlerini sinesinde yaşadığı saptanır. İlk zamanlar. Urfa yöresinin incelediğimizde hemen hemen her köyün kendisine özgü bir oyun geleneğinin olduğu, erkeklerin olduğu kadar kadınların da veya her ıkisinin birlikte oynadıkları ritüel oyunlara rastlanır. Çok vakit davul ve zurna eşliğinde oynanan bu oyunlar davulun eski bir şaman kalıntısı olduğu halde bize de geçmiş olduğunu gösterir. Köy seyirlık oyunlarının günümüze toplum şartlarının etkisiyle, değişerek gelmişlerdir. Bolluk törenlerinin etkisini taşıyan oyunların yanında günlük olayları anlatan tören kalıntısı özelliği olmayan oyunlar vardır. Köy seyirlik oyunlarını iki gruba ayırabiliriz;

**** Tören kalıntısı oyunlar:*** *Tören kalıntısı olan oyunlar dinî karakter taşıdıkları için diğer seyirlık oyun türlerinden ayrılırlar. Bu törenler yılın belirli günlerinde toplu bir şekilde kutlanır.*

**** Tören kalıntısı dışındaki oyunlar:*** *Tören kalıntısı dışındaki oyunlar günlük olayları konu edinen oyunlar, meslek perodıleri ve konuları kahramanlıkla ılgili olan oyunlar"* diye anlatılır. Yazar ayrıca tezinde, oyunlarda kullanılan sahne ve kostümleri ve konuları ayrıntılarıyla kayıt atına almıştır. Günümüzde ise bu oyunlar, somut olmayan ve kaybolan gelenekler olarak tarihte yerini almıştır.

Köy Seyirlik Oyunlarını konu alan bir başka çalışma ise, Televizyon yapımcısı Salih İlhan'ın 1974 yılında TRT için hazırladığı belgeseldir. Salih İlhan tarafmdan hazırlanan belgeselde, İlhan Köyü'ndeki Kurban Bayramı temaşasındaki dinî ritüelleri ayrıntılı biçimde görüntülü olarak kayıt altına almıştır. Urfa da temaşa ve orta oyunlarının çoğu zamanla folklorik oyunlara da dramatize edilmiştir. Meselâ, günümüzdeki Kımıl Oyunu, köy seyirlik oyunundan dramatize edilmiştir. Bilindiği üzere kımıl, buğdayların başak verdiği sırada tanelerine dadanıp, öz suyunu emerek öldüren bir böcektir. Oyun da köylünün bu böcekle mücadelesi dramatize edilir.

Urfa şehir merkezinde Roma döneminden günümüze kadar tiyatro yaygın bir eğlence iken, kırsalda yani köylerimizde ise köy seyirlik oyunları yaygındır. Köyün sınırlı ortamı içinde tiyatro yapmak mümkün olmadığından, uzun kış geceleri köylüler, köy odalarında sohbet

ve vakit geçirecek bir takım oyunlar geliştirmişlerdir. Bu oyunlar belirli gün ve aylara veya dinî günlere rastlamaktadır. Bazen de düğünlerin başlangıcında bir giriş mahiyetindedir. Meselâ, "Tolakar" denilen dans, düğün alanında gösterilen bir oyundur. İki erkek tarafından oynanır. Bunlardan biri beyaz renkte kadın elbisesi giyer, buna Kar Hanım denir. Diğeri ise büyük huni şeklinde bir külâh, uzun bir şalvar giyer. Bu şalvarı göğsüne kadar çeker. Uzun pamuktan bıyığı ve sakalı vardır. Bir elinde bir çubuk, diğerinde ise bir kayış vardır. Tola eşek kılığına girmiş ve üzerine palan konulmuş, iki kişinin üstünde düğün alanına girer. Elindeki kayış ile Kar Hanım'ın dans sahasını açar. Tola oyun alanına girer girmez davul zurna çalmaya başlar. Kar Hanım oyun alanına girmiştir ve oynamaya başlar. Seyirciler alkışlar. Oyunun en kıvrak bir anında Kar Hanım, sinirlenir ve oyunu bırakacağını söyler. Bunun üzerine para toplamaya başlarlar. Bu defa oyun ikinci kez başlar.

Bugün kitle iletişim araçlarının yaygınlık kazanması, özellikle de internetin köylerimizin en ücra köşesine kadar girmesi, artık köylerdeki Oda Geleneği ve Sohbet ortamını ortadan kaldırmış, dolayısıyla köy seyirlik oyunları da tarihe karışmıştır. Urfa'da tiyatronun geçmişi hakkında elimizde bilgiler olmasına karşın, köy seyirlik oyunları ile ilgili bilgiler ne yazık ki sınırlıdır. Özellikle üniversitelerimizin halkiyat bölümü, bu konuda bizzat sahaya inerek araştırmalar yapmalı, köy seyirlik oyunlarını kayıt altına almalıdır.

Özellikle de mizaha dayalı oyunları tercih eden izleyicileri ülkenin genel havası içinde değerlendirmek gerekir. Son yılardaki tek kişilik şovların, komedinin artışı tiyatroya ilgiyi çoğaltmıştır. Televizyon ve radyonun hâkim olduğu günümüzde Tiyatronun geldiği konum oldukça iyidir. Özellikle öğrenci ve memur kesiminin ilgisi ve yeni tiyatro topluluklarının oluşması ile tiyatro Urfa'da hak ettiği yere gelecektir...

Urfa'da Sinema Salonları

İki Fransız genci Lovis ve Auste Lumaire kardeşlerin Paris'te Cinamatrographe adını verdikleri aygıtla Capucines Bulvarındaki Grand Cafe'de 22 Aralık 1895 tarihinde düzenledikleri 20 dakikalık bir gösteri ile Dünya Sinemasının resmi tarihi doğar.

Bican Ağa Hanı ve Saray Oteli

Sinemanın Osmanlıya ve dünyaya yayılması hızlı olmuştur. 1896 yılında Beyoğlu Spotneck birahanesinde ilk film oynatılmış, 1897 yılında İstanbul Yıldız Sarayı'nda halka açık olarak gösterimler başlamıştır. 14 Kasım 1914 tarihinde yedek subay Fuat Uzkınay, 'Ayastefanos'daki Rus abidesinin yıkılışı' filmini çeker. İlk film gösterileri halk kitlelerinin bulunduğu birahane, kahvehane ve salon gibi yerlerde oynatılmış, sonradan özel olarak Sinema salonları inşa edilmeye başlamıştır. Bu kısaca tarihi bilgilerden sonra Urfa'daki sinema salonları üzerinde duralım...

Çadır Sineması

Urfa'da ilk sinema gösterileri Balıklı Göl civarında kurulan bir çadırda başlamış. Kim tarafından açıldığı, süresi ve tarihi, elimizde belge olmadığından tam olarak bilinmemektedir.Ancak büyüklerimiz anlattığına göre fikir yürütebilmekteyiz. Ahmet Hacıgaffaroğlu'ndan dinlemiştim: "Gençliğe yeni adım attığım yıllardı" dediğine göre hesaplarsak, 1921-1925 yılları arasında olduğunu tahmin ediyorum... Elektrik olmadığından elle çevrilen bir sinema makinesi, siyah-beyaz, sessiz gösterilen yirmi-otuz dakikalık bir film.. Sinema ile yeni tanışan Urfalılar hayretle bu ışıklı oyunu izliyorlar. Bir defasında sinema perdesinde atlı seyircilerin üzerine doğru gelirken seyircinin birisi kalkıp, "At üzerimize geliyor, kaçın lan! kaçın" demesi ve bütün seyircilerin aynı anda dışarı kaçmak istemesiyle oluşan izdihamda çadır yıkılmış.

Halkevi Sineması

Bu günkü Merkez PTT binasının yerinde eski bir bina vardı. Bu bina bir çok amaçla kullanılmıştı. Meselâ, Halkevi Sineması, tiyatro, konser salonu ve sinema salonu olarak da

kullanılmıştır. 1920 doğumlu Ibrahim Erkasap çocukluğunda bu sinemaya sık sık gittiğini söylerdi. O zamanların sessiz filmlerini Fransızca alt yazılı olarak gösterirlermiş. Okur-yazarların az olduğu bir dönemde Fransızca bilen bir kişi yukarı balkonda oturup alt yazıyı tercüme ederek ses borusu ile izleyicilere söylermiş. (Ses borusu; Alt çapı 3 cm, üst çapı 25 cm., Uzunluğu 50-60 cm olan kulpu sürahi kulpuna benzer, tenekeden yapılmış konik bir borudur.) Seslendirme geç kalırsa homurdanmalar... "Ses ver", "Ne deyi" lafları ve ıslık çalmalar başlarmış. Bu tercüme ve seslendirmeyi yapanlardan birisi de Urfa İl Halk Kütüphanesi Müdürü Vehbi Kürkçüoğlu imiş..

Türkmen (Uray) Sineması

Şair Nabi Kültür Merkezinin Bugünkü Vaziyeti

Urfa Belediyesi'nin 1930'lu yıllarda yaptırdığı Uray Oteli ve Uray Sineması Urfa'da ilk yapılan Sinema salonudur. Bu Sinemanın işletmeciliğini Ahmet Naci Türkmen alınca Sinemanın ismi 'Türkmen' olarak değiştirilmiş. Uzun yıllar sinema salonu olarak kullanıldı. Salonda perde önünde sahne bulunuyordu. Burada Tiyatro oyunları, konserler, okul piyesleri yapılırdı. Sinemanın perdeye yakın sandalyeleri birinci mevki olup biletleri ucuzdu. Orta bölümünde salon, arka kısımda birkaç sıra loca vardı. Üst balkonun iki yanında loca, arka bölümde ise oturma yeri olarak tahta sandalyeler vardı. Localarda dörder sandalye vardı. Localarda aileler birlikte otururlardı. Sinema loca biletleri birkaç gün önceden satın alınırdı. Sinemanın duvarları ve tavanı bir Rus ressamı tarafından dekore edilmiştir. Makinistliğini 'Koboy İbo' yapardı (Koboy fötr şapkası giydiğinden dolayı İbrahim Ağan'a takılan isimdi) Türkmen Sineması 1975'li yıllarda başlayan seks filmleri furyası yüzünden kapandı. Mülkiyeti Belediyeye ait olduğu için uzun süre depo olarak kullanıldı. Ahmet Bahçivan'ın Belediye Başkanı olduğu dönemde onarımdan geçirilerek **'Şair Nabi Kültür Merkezi'** adı altında Urfa'ya kazandırıldı.

Basmahane Sineması

Bu gün Şehit Nusret İlköğretim Okulu'nun bulunduğu tarihî taş bina, aslında bezlere basma yapılan bir yerdir. Eski durumu geniş bir salondu. Bu salonu kışlık sinema yapmışlardı. Kadın ve çocukların rağbet ettiği bir sinemaydı. Kadınlar Fıta ve haphap (Takunya) ile sinemaya gittiklerinden *Haphaplı Sinema* ismi takılmıştı. Sinema ömrü uzun olmadı. Daha

Basmane Sineması

sonraları bu bina Urfa müzesi olarak kullanıldı. Şimdi ise bu bina salonuna sınıflar yapılarak Şehit Nusret İlköğretim Okulu olarak eğitime hizmet vermektedir.

İnci Sineması

Bu gün Samsatkapı mevkiinde bulunan Petrol İstasyonunun doğu sınırı ile su kemeri arasındaki arsanın yerinde kışlık İnci Sineması vardı. Petrol istasyonunun yerindeki Rastgeldi garajı ve İnci Sinemasının mülkiyeti Yusuf Rastgeldi'ye aitti. Sinemanın salonunu Yusuf Rastgeldi ile Hüseyin Mısır Traktör Acentası ve Kapalı garaj olarak inşa etmişlerdi. Traktör Acenteliği olmayınca bu geniş alanı Sinemaya çevirmeyi uygun bulmuşlar. Sinema salonu arkaya doğru yükseltilmiş localar, makine odası, perde, gişe salonu yapılmıştı. 1952 yılının son aylarında *"İnci Sineması"* olarak açıldı. Açılışta o gece bilet satılmadı. "Tuzak" adlı renkli bir ecnebi filmi oynatıldı. Hüseyin Mısır, İnci Sinemasının işletmeciliğini kısa bir müddet sonra bıraktı. Sonra Feyzi Duygun ve kardeşleri kiraladı. Kışlık İnci Sineması kapanıncaya kadar uzun müddet işletmeciliğini yaptı. Sinema krizinde kışlık İnci sineması da kapandı.

Atlas Sineması

Urfa Lisesi karşısında Abdülsamet Taplamacı tarafından 1953 yılında yaptırılmıştır. Uzun müddet oğulları Mehmet ve Kemâl Taplamacı tarafından işletildi. Sonra Halil Yavuz'a kiraya verildi. 1999 yılında bir yangın neticesinde sinema yandı ve kapandı. Duvarları kara taştan yapılan betonarme bir yapıdır. Sinemanın balkonu ikinci ara kattadır. Loca olmadığından Urfalılar ailece pek gitmezlerdi. Çoğunlukla ecnebi filmler gösterilirdi. O tarihte Urfa'nın en güzel sinemasıydı. Urfa'da ilk koltuklar bu sinemanın üst balkonuna koyulmuştu. Elektrikle çalışan ilk sahne perdesi de bu sinemada yapıldı. Şimdilerde Sinema binası harabe ve atıl durumdadır.

Atlas Sineması

Şehir Sineması

Haşimiye semtinde 1963 yıllarında açıldı. İnşaatı sinema olarak yapılmıştı. İşletmesini Atlas sineması sahipleri Taplamacılar yaptılar. Güzel ecnebi filmler gösterilmesine rağmen itibar görmedi. Yöre sinemaya müsait değildi. Bir müddet sonra kapatıldı. Sinema binası salonu ve tavan dekoru hâlen durmaktadır. Bu gün yün deposu olarak kullanılmaktadır.

Vatan Sineması

Asfalt yolda bulunan Vatan İlkokulu'nun tarihî taş binası yıktırınca bahçesi ile beraber çok geniş bir alan elde edildi. Bu alana Kız Lisesi, bir sinema, cadde tarafına da bir sıra dükkân, Öğretmenevi yapıldı. Orada yapılan Vatan Sinemasında olarak Milli Eğitim ve Gençlik Spor Müdürlüğü tarafından öğrencilere film gösterisi yapılır, konser, müsamere, tiyatro salonu olarak da kullanılırdı. Mülkiyeti Milli Eğitim Müdürlüğü'ne ait olan bu sinemanın işletmeliğini Atlas Sinemasını kiralayan Halil Yavuz aldı, uzun bir süre çalıştırdı. Sinema krizi ve kışlık Atlas Sinemasının yanmasından sonra Halil Yavuz sinemacılığı 1987 yılında bırakınca kapandı.

Emek Sineması

Emek Sineması

Urfa'da 1987 yılında bütün sinemalar kapanmıştı. Aradan 12 yıl geçti. Urfa'da hiçbir sinema gösterisi olmadı. Vahap Genç, Feridun İrmek ve Nihat Avcı "Emek Sinemacılık Limited Şirketi''ni kurarak zamanın Valisi Şahabettin Harput'un yanına giderler. Urfa'nın bir sinemaya ihtiyacı olduğunu, atıl durumdaki Vatan Sinemasının işletmeciliğine talip olduklarını söylerler. Sayın Vali Şahabettin Harput bey Urfa'da bir sinemanın açılması için bürokratik işlemlere hız vermiş, büyük gayret göstermiştir. Emek Sinemacılık Limited Şirketi, ihale yoluyla 1999 yılında Sinemayı 25 yıllığına kiralar. 6 ay tadilatı sürer. Tek sinema salonu, 5 salon hâline getirilir. 10 Mart 2000 tarihinde 6'ıncı His filmiyle Emek Sineması perdelerini açar ve halen de devam etmektedir.

Yazlık İnci Sineması

Bugün Kültür ve Tabiat Varlıklarını Koruma Bölge Kurulu Müdürlüğü'nün faaliyet gösterdiği tarihî yapının yanında bulunan pasaj yerinde eski bir Urfa Evinin bahçesi 1950'lerde Yazlık İnci Sineması olarak açılmıştı. Ali Parmaksız'dan alman bilgilere göre, Nizipli biri tarafından işletiliyormuş. Kapısında Kebapçı alo bilet kesermiş. Sinema tıklım tıklım dolarmış. Dr.Burhan Vural'dan alman bilgi ise ilk filmin ismi "İstanbul gecelerimiş."

Yazlık Yıldız Sineması

Bu sinemanın yeri 1953'lerde Urfa Lisesi'nin arka bahçe doğu-güney köşesindeydi. Küçük ve basit yapılmış bir sinemaydı. Yan duvarları yüksek olmadığından üzerine bez perde çekilmişti. Buna rağmen batı tarafında harabe denilen yüksek yerden perdesi görülürdü. Burada ayakta durarak film seyrederlerdi.

Yazlık Türkmen Sineması

Türkmen Sineması'nın yazlığı Kürkçüzade Bican ağa hanının üstünde bulunan Saray Oteli 1920 yılında yanmış. Bu Han sonradan el değiştirmiş. Yemen askeri Mustafa Ağa hanı olarak bilinirdi. Daha sonraları Ahmet Naci Türkmen tarafından işletmesi yapılırken, Ahmet Naci garajı olarak isimlendirilmiştir. Ahmet Naci Kışlık Türkmen Sinemasının yazlığı burada yapılmıştı. Kışlığı kapanınca yazlığı da kapandı.

Yazlık Saray Sineması

Bugün Asfalt yolda Emek Sineması'nın karşısında Rastgeldi Otoparkı'nın olduğu yerdeydi. 1953 yılında Ömer Erkasap (Galatasaraylı Müfit Erkasap'ın babası) ve eniştesi öğretmen Şaban Özbek tarafından yapılmıştı. Kışlık Saray Sineması yoktu. Yaz aylarında çalışırdı. Makine odasının önünde ahşaptan yükseltilerek sıra sıra, kademe kademe locaları vardı. İstanbul'daki film şirketleri ile çalıştığından en güzel ecnebi filmleri oynatırdı. Baştan sona renkli 3,5 saat süren 'Rüzgâr Gibi Geçti' filmi gelmişti. Sinemaya giriş 2 bilet olmasına rağmen haftalarca bu film gösterimde kaldı. Yine 1960'lı yıllarda 'Tırapez' adlı film de büyük ilgi gördü. Bu film de 2 bilet alınarak izlendi. Bir yangın neticesinde Sinema kapandı ve bir daha açılmadı.

Yazlık İnci Sineması

Yazlık İnci Sineması Asfalt yolda Atlas Sinemasının doğu bitişiğindeki arsada açıldı. Kışlık

Inci Sinemasını çalıştıran Fevzi Duygun tarafından işletildi. Pazar günleri öğlen sonrası Saz kızları müzikli program yapardı. Müşterileri genellikle askerler ve gençlerden oluşurdu. Yazlık İnci Sineması yandı. Bu Sinema yandıktan sonra İkinci Yazlık İnci Sineması Samsatkapı'da, Askerî Mahfel'in arkasındaki arsada açıldı. 5-6 yıl sonra Sinema arsasına bina inşa edildi. Yazlık İnci Sineması Mahmut Nedim Konağı önündeki boşluğa taşındı. Kışlık İnci Sinemasıyla birlikte kapandı.

Yazlık Renk Sineması

Bahçelievler'in orta kısmında bulunan bir arsada inşa edildi. 1968-1973 yıllarında Atlas Sineması sahipleri olan Taplamacılar tarafından işletildi. Sinema krizinden sonra kapandı. Bugün Urfa'da Yazlık Sinema bulunmamaktadır.

Genel Olarak Urfa Sinemaları

* Kışlık ve yazlık sinemalarda beyaz perdelerin çoğu duvar üzerine düzgün bir sıva ve kireç badanadan yapılırdı. Sinema perdelerinin hemen önünde de sahne vardı. Urfa'da tiyatro binası, kültür salonu olmadığından dolayı bu sahneler de tiyatro, müsamere ve konserler yapılırdı. Sahneyi kapatan kalın kumaştan yapılan perdeler vardı. Bu perdeler önceleri insan gücüyle açılır, kapanırdı. Sonra elektrik motoruyla bu işlem yapıldı. Atlas Sinemasında güzel bir perde yapılmıştı, film bu perde üzerinde başlar, perde yavaş yavaş açılır ve beyaz perde görülürdü. Yazlık sinemaya Urfalı aileler çok giderdi. Güzel film geldiğindeÊ loca biletleri iki-üç gün öncesinden alınırdı. Localarda dört sandalye vardı. Kalabalık olunca bir-iki sandalye daha ilave edilirdi.Ê Sandalye ücreti ayrıca alınırdı.

* Sinemalarda iki film birden oynatılırdı. Film biri güzel, diğeri ise vasat olurdu. Her film arasında beş dakika ara verilirdi. Bu arada salon içerisinde su, gazoz, çerez, simit satılırdı. Kışlık sinemalarda pazar günü beş film birden oynatılırdı. Sabah saat

9'da başlar, akşama kadar sürerdi. Gençler, çocuklar ve askerler bu günün müşterileriydi. Çarşamba ve Cumartesi gündüz matineleri yalnız bayan ve öğrencilereydi. O günler öğlen sonrası okul yoktu. O tarihlerde Cumartesi günleri öğlene kadar Okul ve Devlet daireleri açıktı. Sinema salonlarını bayanlar ve öğrenciler tıklım tıklım doldururdu. Türk filmlerinin hepsi siyah-beyazdı. O tarihlerde çevrilen filmlerin sonu dramla biterdi. O zamanın insanları daha yufka yürekli mi desek, daha insancıl mı desek, sinemaya sanki ağlamak için gelirlerdi. Film boyunca bayanların elinden mendil düşmezdi.

* Her sinemanın bir tahtacısı vardı. Tahminen 150 cm. yüksekliğinde, 125 cm. eninde ince ve hafif ahşaptan yapılmış bir pano üzerine o gün oynatılan filmlerin afişleri yapıştırılırdı. Tahtacı denilen bir genç tahtayı arka kısmındaki sapından tutarak omzuna alır, diğer elindeki boru ile mahalle cadde ve sokaklarda dolaşarak oynatılan filmin reklamını yapardı. Güzergâhları da Samsatkapı mevkiinden başlar, Balıklı Göl'e gider, ya Büyükyol'dan veya Haşimiye tarafmdan dönerek sinema önüne gelirlerdi. Ayrıca sinemanın önünde de afiş tahtası vardı. Orada da oynatılan filmin afişleri asılırdı. Sinema önünde film başlamasına yarım saat kala çığırtkanlar boru ile filmin reklâmını yapardı; "Koş vatandaş koş.. Başlıyooor, başlıyor... Koş vatandaş, kooş.. Iki film birden.." Ayrıca artistler ve filmin aşk, heyecan, macera gibi özellikleri sayılırdı.. Filmin başlama saati geçmişse 'Parça gösteriliyor' derlerdi.

* Urfa'da bugün Film Gösterimi yapan Sinema salonları: Emek Sineması dışında Mozaik ve Urfa City AVM gibi sinema salonlarında film gösterimleri yapılmaktadır.

Urfa'da Edebiyat

Tarihî Seyir İçinde Urfa'nın Edebiyat Dünyası

Tarihi son bulunan Göbekli Tepe merkeziyle 12.000 yıl önceye dayanan Şanlıurfa'nın çeşitli kültürleri barındırdığı ve buna bağlı olarak çeşitli dönemlerde söyleyeni veya yazanı belli olan ve olmayan edebiyat ürünleri ile zengin bir geçmişi yaşadığı muhakkaktır. Ancak dönemlerin dilleri yaşamıyor bazı bu dönem ait herhangi bir edebiyat ürününü içeren bir malzeme veya belge elimizde bulunmuyor. Hıristiyanlık sonrasında Şanlıurfa'ya hâkim olan Doğu Roma İmparatorluğu ve onu izleyen Bizans İmparatorluğu döneminde Urfa'da bazı şairlerin yaşadığı, bazı metinlerin kaleme alındığı seziliyor. Söylentilere göre, hastalanan Kral Abgar'm Hazreti İsa (sa) 'ya yazdığı mektup o dönemde Şanlıurfa'da yaşayan bir yazar tarafından kaleme alınmıştır. Yine söylentiye göre o mektup o kadar etkili bir dille yazılmıştır ki üslûp Hazreti İsa (sa)'yı etkilemiş, Kral Abgar'm tedavisini yapmak üzere Urfa'ya gelemediği için bir mendile yüzünü sürerek mendili Urfa'ya göndermiş ve bu mendille Kral Abgar sağlığına kavuşmuştur. Yine M.S. 2. ve 3. yüzyıllarda Urfa'da Hıristiyanlıkla ilgili dualar ve ilâhiler "Rehavî" denen özel bir makamla okunmuş. Bu makam bütün Hristiyanlık coğrafyasına yayılmış ve bu konuda Urfa haklı bir şöhrete ulaşmıştır. Bu ilâhilerinde şiir dokusu üzerine kurulduğunu söylersek bu dönemlerde de Urfa'da bir edebiyatın var olduğunu iddia etmek yanlış olmaz. M.S. 5. yüzyılda Süryani ilâhi şairi *Bardaysan, Suruçlu Aziz Yakup, Viranşehirli Aziz Yakup, M.S. 6. yüzyılda Urfalı İshak ile Piskopos Hiba* Hıristiyan kaynaklarında geçen yazar ve şairlerdir. Ayrıca Haçlı Seferleri'ne kadar bu toprakların doğu batı yönündeki İpek Yolu ile Mısır'dan çıkıp Kafkasya'ya kadar uzanan güney - kuzey doğrultusundaki ticaret yolunun üzerinde bir durak yeri olması da çeşitli kültürdeki insanların

bu arada buluşmasını gerektirir. Böyle bir merkezde bir edebiyat birikimiyle edebî bir mahfilin oluştuğunu söylemek yanlış olmaz. Ancak elimizde bu düşüncelerimizi destekleyecek bir belge olmaması en büyük eksiğimizdir.

Bizans Dönemi'ni takip eden ve 7. ve 11. yüzyılları kapsayan dönemde ise bölgede İslâm ve Arap egemenliği vardır. 7. yüzyılda Hazreti Ömer (sa) döneminde İyad bin Ganem tarafından fethedilen Urfa Haçlı Seferleri'ne kadar bir İslâm - Arap dönemi yaşamıştır. Bu bölgede özellikle Harran'da kurulan büyük medrese Urfa'yı bir ilim, sanat, kültür merkezi hâline getirmiştir. Böyle büyük ve önemli bir merkezde zengin Arap edebiyatının tanınmaması ve bu zengin eserlere özenen insanların bu eserlere ve şairlere imrenerek benzer eserler meydana getirmemesi düşünülemez. Bu büyük medreseden yetişen ve Arap dünyasında tanınan *Ebu't Tayyib Abdurrahman bin Ahmed'el Harranî, Ebu'l Haris Muhammed bin Abdullah'el Harranî, Muhammed bin Abdullah bin Ahmed'el Müsebbihî el Harranî* gibi şairler bu söylediklerimizin kanıtıdır.

11. yüzyıldan 16. yüzyıla kadar Urfa gerek Haçlı Seferleri'nde gerek Moğol istilalarında ve gerekse Anadolu birliğinin sağlanması amacıyla yapılan Osmanlı - İran mücadeleleri sırasında yıkımlara uğramış önce Zengiler, sonra da Akkoyunlular, Karakoyunlular hâkimiyetinde kalmış ve 16. yüzyılın ilk çeyreğinde Yavuz Sultan Selim zamanında Osmanlı Devleti topraklarına katılmıştır. Osmanlı Devleti Urfa'yı aldığında Urfa'da olsun, Urfa köylerinde olsun engin bir Türkmen nüfusu ve kültürü vardır. İşte sözünü edeceğimiz edebiyat, bu Türkmen birikimiyle başlamıştır. Bu birikime 7. yüzyıldan beri var olan Arapların ve Arapçanın da katkısı eklenince Urfa'daki edebiyatın kökleri ortaya çıkar. Elimizdeki yazılı belgeler Urfa'daki edebiyatı dört başlık altında incelememizi gerektiriyor: Divan Edebiyatı, Cumhuriyet Dönemi Edebiyatı, Aşık Edebiyatı, Anonim Halk Edebiyatı.

Divan Edebiyatı

Elimizde var olan metinlere göre Urfa'da divan edebiyatının başlangıcı 17.yüzyıldır. Bu yüzyılda doğum tarihi olarak ilk şair Muhammed Şânî'dir. Sözünü ettiğimiz tarih 1631'dir. Bu şairi 1640 doğum tarihiyle ünlü Urfalı şair Nâbî izler. Bu tarihlerden başlayarak 20. yüzyıla kadar elimizde şiirleri olan 130 divan şairi yetişmiştir. Divan edebiyatının Urfa'da garip bir tarihi vardır. Çünkü Urfa divan şiiri için hiç de elverişli bir ortam değildir. Divan şiiri bir medrese edebiyatıdır.

Urfa payitahta çok uzak bir yerdedir. Bir İl değildir. Bir süre Rakka, uzun bir süre de Halep iline bağlı bir sancaktır. Zaman zaman sancak beyiyle, zaman zaman mutasarrıfla idare

edilmiştir. Divan şairleri için önemli olan caize olayı Urfa'da ya hiç yoktur ya da çok sınırlıdır. Sanat hayatını teşvik edecek kişi, çevre ve kaynak yokluğu da bu olumsuz şartları körüklemesine rağmen Urfa'da Divan şiirinin neden bu kadar rağbet bulduğu sorusunun cevabı kolay değildir. Ama bilinen bir şey var ki o da Divan şairlerin her devirde Urfa'da rağbet ve hürmet görmüş olmasıdır. Bu 130 şairin hepsinin önemli olduğunu iddia etmemiz mümkün değildir. Ama Urfa'da yeşermiş ve yetişmiş çok önemli şairlerin olduğunu da söyleyebiliriz. *Nâbî, Ömer Nüzhet, Admî, Fehim, Hikmet, Şevket, Sakıb, Emin* gibi şairlerin çağdaşlarından pek de geri sayılamayacak, çağdaşlarıyla boy ölçüşecek şairler olduğunu söylemek durumundayız.

Şair Nâbî

Bu şairlerin toplandığı merkezler Hasanpaşa Medresesi, İhlâsiye Medresesi, Hasan Paşa Medresesi, Sakıbiye Tekkesi, Halil'ür Rahman Medresesi, Rızvaniye Medresesi, Dabbakhane Medresesi, Eyyûbî Medresesi gibi merkezlerdir. Bu merkezlerde toplanan şairler diğer medreselerdeki şairlerle rekâbet halindedir. Zaman zaman şiir toplantıları yapılmış ve şiirli münazaralar, yarışmalar düzenlenmiştir. Bu toplantılara Antep'ten, Diyarbakır'dan, Birecik' ten, Siverek'ten şairler davet edilmiştir. Urfalı Divan şairlerinin tarikat mensubiyetleri de gözden uzak tutulmamalıdır. Duruma bu gözle bakarsak şairlerin nerelerden ve kimlerden esinlendiğini, coşkularının kaynağını iraz da olsa sezmiş oluruz. Urfalı Divan şairlerinin şiirlerinden hareket ederek Urfa'da hangi tarikatların boy gösterdiğini şöyle sıralayabiliriz: Kadirîlik, Nakşıbendîlik, Rufâîlik, Mevlevîlik, Bektaşîlik, Melâmîlik, Şazelilik...

Urfalı Divan şairleri daha çok gazel tarzına rağbet etmişlerdir. Kaside hemen hemen hiç yoktur. Meselâ tevhid, münacat, naat, methiye kaside olarak yazılması gerekirken hep gazel tarzı kullanılmıştır. Gazel dışında terkib-i bend, terci-i bend, rübai, kıta, müfret, şarkı, muhammes, tahmis, müseddes, tesdis, müsebba, tesbi tarzında eserler verilmiştir. Urfalı divan şairlerinin bir başka özelliği de divan edebiyatının ünlü şairlerine nazire yazmalarıdır.

Urfa'daki divan şiirinde en fazla işlenen konu aşktır. Divan edebiyatında olduğu gibi bu aşk beşerî ve ilâhî olmak üzere ikiye ayrılır. 18. yüzyıl şairi *Ömer Nüzhet*'in

Gönülde mebhas-ı aşkında evvel âh olur peydâ
Beli her nüsha ünvanında Bismillah olur peydâ

Urfa'daki Tasavvuf şiirinin önemli ipuçları veren örneklerindendir. Aşk dışında tarikat için öğüt şiirleri, şehrin idarecilerini ve varlıklı kişilerini öven methiyeleri, Muharremiyeleri, Kerbelâ mersiyeleri, yapılan önemli mimarî eserlerin (camiler, medreseler, konaklar, varlıklı kişilerin mezar taşları) kitâbelerindeki tarih düşürme beyitleri önemli bir yer tutar. Muharremiyelerden başlayarak saydıklarımız Urfalı divan şairinin biraz da ekmek kapısıdır. Şehrin idarecilerinden ve varlıklı kişilerinden caize almak için yazılmış şiirlerdir.

17. yüzyıl Urfalı Divan Şairleri : *Berâî, Nâbî, Şânî, Reşid, Zâhir...* Bu yüzyılın en önemli şairi hiç şüphe yok ki Nâbî'dir. Divan edebiyatında hikmetli şiirin kurucu ve didaktik bir şair olan Nâbî divan edebiyatında birçok yeniliğe imza atmıştır. Urfa, İstanbul ve Halep'te yaşamıştır. *Hayriye* adlı manzum eseri oğluna çeşitli konulardaki öğütlerini içerir. Divan edebiyatında bu konuda yazılmış ilk eserdir. *Hayrâbâd,* divan edebiyatının ilk özgün mesnevisidir. *Tuhfet'ül Harameyn* nazım nesir karışımı olup Hac yolculuğunu anlatır ve bu tür de ilklerden sayılır. Bu eserlerinden başka *Surnâme, Fetıhnâme-i Kamaniçe* ile mürettep bir *Divanı* vardır. Onun şu ünlü beyitlerini örnek vermekle yetinelim:

Sözde darb-ı mesel irâdına söz yok amma
Söz odur ki senden kala bir darb-ı mesel

. . .

Etme 'âr oku öğren ehlinden
Her şeyin 'ilmi güzel cehlinden

18. yüzyıl Urfalı Divan Şairleri: *Fâik, Fânî, Hâlis, Hâlisî, Hasibî, Hemdemî, Kâmil, Kâtib, Kudsî, Nasib, Nidâî, Nüzhet Ömer, Sâmî, Sânî, Selim, Şehdî, Şöhretî...* Bu yüzyılda diğer şairlere göre bir adım öne çıkan kişi *Ömer Nüzhet*'tir. O da hemşehrisi *Nâbî* gibi İstanbul'a gitmiş, tahsilini orada tamamladıktan sonra bazı memuriyetlerde bulunmuş ve orada vefat etmiştir. Mürettep *divanı, Menkıbe-i Evliyaiye fi Ahval-i Rıdaiye, Şerh-i Hadis-i Erbain, Şerh-i Hadis-i Erbain, Örfî Divani Şerhi, Münazeh'ül Ebsar, Terceme-i Merzubanname, Cevher'ül Hıkem, Tenbıhat'ül Müneccimin* eserleri vardır. İşte şiirlerinden iki beyit :

Değildir hokka-yı Nüzhet leb-i deryûzesin açmış
Kapında kâse ber kef bir gedâ-yı bi-ser ü pâdır

. . .

Bakınca hattına ettim mütala'a ile hayâl
Bu safhadan bize bir ders-i imtihan okunur

19. Yüzyıl Urfalı Divan Şairleri: *Abdî (Melek Mahmud), Abdî, Admî, Âkif, Âlim, Âsım, Âtıf, Âtıf Ii, Avnî, Azmî, Berkî, Bican, Çerhî, Durak, Emin (Kıratoğlu), Es'ad, Fâiz, Fâtih, Fehim, Fehim Ii, Fenâyî, Firâkî, Fuad, Garib, Hâdî, Hâfiz, Hâkî, Halid, Halid (Mevlana), Hamdî, Hâmî, Hatâyî, Hayder, Hayderî, Hayrî, Hıfzî, Hikmet, Hilmî (Hafiz), Hilmî (Gamsız Bakır), İsmâil, İsmet, Fürûğî, Kâmî, Kâmil, Kani' (Birecikli), Kani' (Baba) Lâmî, (Ahmet) Lâmî, Latif, Lâzib, Lutfî, Lüzûmî, Mahvî, Ma'rûfî, Mihrî, Muhibbî, Nâfî, Nâmık, Nâtık, Nevres, Nûrî, Nüzhet, Ömer, Rahmî, Râşid, Râtib, Refet, Remzî, Rıf'at, Sâbir, Sabrî, Saffet, Sakıb, Sâmî, Şahab, Şem'î, Şevket, Şevkî (Bikeszade), Şükrî (Karahekim), Takî, Tevfik Ulûmî, Vecdî, Vefik, Yektâ, Zihnî, Ziyâî...*

Bu yüzyılda bu kadar fazla sayıda divan şairi arasında birkaç adım öne çıkan üç şair *Admî, Şevket, Hılmî* dir. Gerçekten üçü de ustalıklarıyla Urfa kalitesinin üstüne çıkmış, Divan şiirinin usta kalemleri arasında yer almaya hak kazanmıştır. *Admî* tahsilini tamamlamak için Urfa'dan ayrılmış, Anadolu'nun çeşitli köşelerinde memuriyetlerde bulunmuş ve şairliğini fazla kanıtlama imkânı bulamayarak Adana'da vefat etmiştir. *Şükûfena*me adlı bir eseri vardır. Bir şairin gazeline yazdığı tesdisin bir bendi şiirinin ustalığına örnektir:

Bu reng ü letâfet güle gülzâre de kalmaz
Gülzâre güle hem gül-i ruhsâre de kalmaz
Evrak-ı münakkaş bütün ezhâre de kalmaz
Eyyâm-ı safa yâre de ağyâre de kalmaz
Kurbiyyet-i gül bülbüle de hâre de kalmaz
Hengâm-ı tarâb meste de huşyâre de kalmaz

Şevket ise Urfa'da doğmanın ve yaşamanın verdiği şanssızlıktan taşra şehrinin şartları içinde kaldığından tanmamamış, fakat ilmî olmamasına rağmen en az **Nâbî** kadar güçlü söyleyişi olan bir şairdir. 1917 senesinde sabah namazına gidenlerin cami avlusunda ölü buldukları *Şevket*'in mürettep olmayan bir *Divanı* vardır. Şiirlerinden iki ayrı beyti ustalığına örnek olacak niteliktedir:

Nice yıldır 'ârızın şevkıyle sergerdân olup
Bir büyük sevdâya düşmüş hasretinden âfitâb
. . .
Bir câm-ı ferah-bahşâ sunup sâki-i gül-fam
Nûş eyleyicek 'aşk ile gafletten uyandım

Hilmî de tahsilini tamamlamak için 1904'te Urfa'dan ayrılmış usta şairlerdendir. Ziya Paşa'nın Terci-i bendine yazdığı nazire oldukça usta bir kalemin ürünüdür:

Ben gerçi hayatımda henüz taze civanım
Amma ki sühan gevherine ma'den ü kânım

Her mürde dili zinde eder feyz-i kelâmım
Fahr ile desem çok mu ki 'İsâ-yı zamânım

Her muzlem olan kalbi münevver ederim ben
Erbâb-ı dile meş'ale-yi şu'le feşânım

Sen sanma bakıp hey'etime sufi ve molla
Hâşâ bana bu 'alemde ne inim ne ânım

Ben şâ'ir-i rengîn- sühân-ı tâze beyânım
Ben mâil-i dil-dâde-i hurşid-i şânım

20. yüzyıl Urfalı Divan Şairleri: *Edib (Abdullah), Kemâl (Edib), Rıfkî, Vehmî, Derviş Halil...*

Cumhuriyet Dönemi Edebiyatı

Cumhuriyet döneminde Urfa'daki Türk şiirini üç bölümde inceleyebiliriz : Aruz ölçüsüyle divan tarzındaki Urfa şairleri, Hece ölçüsüyle oluşturulan Urfa şairleri, Birinci ve İkinci Yeni etkisinde ve sonrasındaki Urfa şairleri.

* Cumhuriyet ilanından sonra aruzla şiir yazan Urfalı şairler bu alışkanlıklarını devam ettirmişlerdir. Bu dönemde şiir yazan *Abdullah Edip (*1901 - 1976), *Abdülkadir Rızvanoğlu* (1936 - . . .), *Hulusi Kılıçarslan* (1997 - 1990), *Mahmut Şevket Akkaya* (1922 - 1987), *Halil Gülüm* (1931 - 1993), *Mahmut Yaşar Uğur* (1940 - 1994)gibi şairler divan edebiyatının konularına bağlı kalmaksızın aruz ölçüsüyle şiirler yazdılar. Bu şairler daha çok 19. yüzyılda doğup 20. yüzyılda da hayatını sürdüren *Emin Kıratoğlu*'nun etkisi altındadırlar. Bu yüzden bu ekole *Emin Kıratoğlu ekolü* dememiz mümkündür.

* 1940'lı yıllara kadar Urfa'da heceyle yazılan şiirlere nadir olarak rastlanır. Bu şiirler de şiir ustaları arasında küçümsenir. 1946 senesinde Urfa Orta Mektebi Urfa Lisesi'ne çevrilir. Urfa Lisesi'nin ilk edebiyat öğretmeni Türk hece şiirinin önemli kalemlerinden biri olan *Halide Nusret Zorlutuna*'dır. Urfa'da çok sevilen hocanın etrafında toplanan *Ayhan Abamor* (1931 - . . .), *Mehmet Hulusi Öcal* (1938 - 2016), *Mustafa Dişli* (1926 - 1987), *Nabi Kılıçoğlu* (1931 - . . .), *Zeki Coşkun* (1918 – 1988), *Ökkaş Ülgen* (1933 - . .), *Naci İpek*

(1930 - . . .), *Rüknettin Akbaş* (1931 – 2007)gibi gençler Urfa'ya hece şiirini sevdirmeyi başarırlar. Bu ekole de bu nedenle *Halide Nusret Zorlutuna ekolü* demek yanlış olmaz. Bu ekole bağlı olmamakla beraber daha sonraki yıllarda heceyle başarılı şiirler yazan *Verdi Kankılıç* (1944 - . . .) da bu gruba eklenebilir.

*1940 sonrası Birinci Yeni Türk şiiri ile 1950 sonrası İkinci Yeni Türk şiiri sonrası Urfa'da şiir hece ve aruz gibi alışkanlıkları sürdürse de artık her konuda ve serbest ölçüde şiir yazan şairler karşımıza çıkar. Urfa'da doğmasına rağmen eğitimini başka yerlerde alan, hayatının büyük bir kısmını başka bir yerde geçiren şairler vardır. Daha çok rübaileri olmakla beraber, hatıra ve romanları bilinen yazar *Yılmaz Karakoyunlu* (1936 - . . .), daha çok öykü ve romanlarıyla tanınan, günlük hayatın sıkıntılarından doğaya sığınan şiirleri olan *Aysel Özakın* (1942 - . . .). Memleket motifleriyle süslü sosyal gerçekçi şiirlerinden tanıdığımız *Aydın Hatipoğlu* (1940 - . . .). ilk edebi zevkini Urfa'da almış olmakla beraber daha sonra Maraş'a giderek son zamanlarda" Yedi Güzel Adam" olarak adlandırılan gruba girer. *Mavera* ve *Edebiyat* dergilerinde şiir yazan, mahallî, millî Müslümanların sorunlarını, kavgalarını, Müslümanların dünyalarının problemlerini ve duygularını anlatan *Akif İnan* (1940 - 2000). İslâmi çizgide yazdığı şiirlerde eski ve yeni şiir geleneğini şiirinde birleştiren *Ragıp Karcı* (1945 - . . .). Hareket Dergisi kadrolarında yer alan *İhsan Sezal* (1947 - . . .). Nurettin Topçu önderliğinde Erzurum'da *Adımlar*, İstanbul'da *Hareket* dergilerindeki şiirleriyle adını duyuran *Atillâ Maraş* (1949 - . . .). Bilim adamı olarak tanınan, epik şiirler yazan *Abdülkadir Karahan* (1913 – 2000). Sosyalist bakış açısıyla her konuda ve özellikle erotik bakış açısıyla tanınan *Günel Altıntaş* (1937 - . . .). Çağdaş toplumun müzminleşmiş problemlerine çözüm de İslâmın varlığında gören, hece ölçüsüyle ve serbest ölçüde şiirler yazan *Zübeyir Yetik* (1941 - . . .). Memleket motiflerinden hareketle sosyalist kavga şiirleriyle tanınan *Sedat Şanver* (1963 - .).

Halide Nusret Zorlutuna

Urfa'da Doğan ve Urfa'da Gelişip Serpilen Şairlere Gelince: *Alfabetik Sırayla.* Serbest ölçüde ve her konuda şiir yazmayı alışkanlık edinen *A. Rezzak Elçi* (1963- . . .). Yazdığı şiirlerden bir arayış şairi olduğunu gösteren *Abdurrahman Karakaş (*1973 - . .). Mesleği gereği edindiği divan edebiyatı ve Osmanlı kültürünü, kültürel değişmelerin karışık trafiğini

şiirine yansıtan *Ali Fuat Bilkan* (1963 - . . .), Şiir sahasında kendine özgür kalmamakla beraber her konuda, biçim kaygısı taşımayan deneme atılımlarında gördüğümüz *Arif İnan* (1945 - . . .), sağlam Türkçesiyle ve hece ölçüsüyle doğa, aşk, özlem, tarih, din konularını işleyen şiirler yazan *Bekir Urfalı* (1962 - . . .). Hem heceyle hem serbest ölçüde yazdığı şiirlerde özgürlüğü, buna bağlı olarak özlemleri dile getiren *Celâl Oymak* (1945 - . . .). Serbest ölçüyle ve hece ölçüsüyle yazdığı şiirlerle gelenekten kaynaklanacak geleceğin ince hesaplarını yapan *Cuma Ağaç* (1962 - . . .). Serbest ölçüdeki şiirleriyle duygu, aşk, ayrılık acısı konularını işleyen *Faruk Habiboğlu* (1963 - . . .). Günlük hayatm soyut izdüşümlerini ele alan *Fedli Keser* (1963 - . . .). İronik şiirlerle aşk şiirleri yazan *Fuat Rastgeldi* (1953 - . . .). Bir yanıyla mitolojik, bir yanıyla ideolojik kavga şiirleri yazan *Halil Güçlü* (1959 - . . .). Biraz Necip Fazıl'ı, biraz Sezai Karakoç'u andıran İslâmî şiirleriyle *Hanifi Düşmez* (1959 - . . .). Serbest ölçüdeki şiirleriyle içsel bir kaosu dile getiren kavga şiirleriyle *Hicri İzgören* (1950 - . . .). Her mısraında bir imaj madenine rastladığımız kaos şairi *Hüseyin Baykuş* (1962 - . . .). Hayat şartlarının insanı yalnızlaştırdığını ve insanın çaresizliğini anlatan mısralarıyla *H Sami Nacar* (1979 - . . .). İkinci yeni tarzında yazdığı insan konulu şiirleriyle *İ. Halil Aycan* (1964 - . . .). Kent insanının dayanılmaz sancılarını soyutlayan şiirleriyle *İ. Halil Baran* (1981 - . . .). Divan edebiyatının imgelerini, bu edebi-yatın ölümsüz aşk hikâyelerini, bu hikâyelerin efsanevî kahramanlarını yer yer Osmanlıca terkiplere başvurarak anlatan *İbrahim Tezölmez* (1949 - . . .). Şiirlerinde sevgiyi, huzurun paylaşımla çoğalacağını anlatan, özgürlüğü savunan *Kemâl Oğuzlu* (1961 - . . .). Hem hece ölçüsüyle hem serbest ölçüde yazdığı şiirlerle insanı akıl oyunlarına davet eden, söyle- mekten çok sezdiren, çağrışımlar uyandıran fakat hiçbir zaman duyguyu ihmal etmeyen, İslâmî çizgiden sapmadan yoluna devam eden *Mehmet Adil Oymak* (1948 - . . .). Modern çağın ve teknolojinin insan üzerindeki baskısını ve insanın buna isyan etmesi gerektiğini duyumsatmaya çalışan *Mehmet Bayırhan* (1962 - . . .). İmaj bakımından oldukça yoğun şiirlerinde kendine özgü bir söyleyiş arayan, bunda da başarılı olma işaretleri gösteren *Mehmet Emin Ercan* (1969 - . . .). Özlemlerin insanın iç dünyasında oluşturduğu dalalanmaları anlatırken zaman zaman başarılı olan *Mehmet Emin Mercan* (1966 - . . .). Hece ölçüsü ile ve serbest ölçüyle yazdığı şiirlerde geçmişte yolculuk yapan, geçmişi öz leyen, geleceğe de geçmiş gözlüğüyle bakan ruh haliyle *Mehmet Hazar* (1965 - . . .), insanın nefs muhasebesini, İslam tarihinden sayfaları, toplumsal

Akif İnan

ve kişisel tutarsızlıkları, insanlığın baş döndürücü macerasını yoğun bir anlatımla sunan çağrışım şairi *Mehmet Kurtoğlu* (1969 - . . .). Duygu ve umut şairi *Meral Dalaman* (1950 - . . .). Yerel motifleri işleyen, kendi iç muhasebesini yapan, hayatın faniliğini vurgulayan, yerleşik yanlışlara isyan bayrağı açan, memleket ve folklor şiirlerine, İslamın yüceliğinin şuurunu taşıyan, geniş bir konu yelpazesinde yazan *Misbah Hicri* (1952 - . . .). Bölgesel geri kalmışlığa baş kaldıran *Mustafa Dişli* (1926 – 1987). Kusursuz bir Türkçe'yle kendini âdeta nostaljiye gömmüş, geçmişte yaşanan mutluluklarla pişmanlıkları iç içe işleyen *Müslüm Akalın* (1955 - . . .). Doğu'nun ve Urfa'nın yerleşik değerlerini, sorunlarını kapalı bir anlatımla şiirine taşıyan *Müslüm Yücel* (1949 - . . .) . 1950 sonrası başlayan köyden kente göç dagasıyla şehre yerleşen insanların açmazlarını ve sıkıntılarını anlatan *Necati Siyahkan* (1938 - . . .) İnsan, aşk, ölüm konularını duru bir Türkçeyle fakat tam bir divan şairi gözüyle bakarak işleyen, serbest ölçülü şiirleriyle bilinen *Necdet Karasevda* (1975 - . . .).

Çok yoğun olarak ilgilendiği klâsik Türk musıkisinin etkisiyle melankolik şiirler yazan *Nejat Karagöz* (1958 - . . .). İkinci Yeni havasına uygun soyut, simgesel, mecazcı şiirleriyle *Osman Erkan* (1949 - . . .). Yazdığı memleket şiirlerinin yanı sıra yaşanamamış aşkların, nostaljinin sesi olan *Osman Güzelgöz* (1958 - . . .). Lirik bir isyanı yaşayan, şiirlerinde yerel motifleri kullanan *Sabri Çepik* (1950 - . . .). Aşkı ve iç çelişkilerini zaman zaman yaptığı geçmişe, tarihe yaptığı yolculuklarla anlatmayı yeğleyen *Serhat Sever* (1969 - . . .). Kendi ifadesiyle kavga şiirini benimseyen imgeye dayalı bir şiir biçimini seçen ve insanı şiirin odağına yerleştirmeye çalışan *Seyyit Ahmet Kaya* (1966 - . . .). Kur'an'dan ve tasavvuftan aldığı ilhamla yazdığı şiirlerin yanı sıra eşyanın insan üzerinde uyandırdığı ilham ve çağrı-şımları anlatan *Siraç Suman* (1945 – 2000). Duygularını, folklorik öğeleri, nostaljiyi kendine özgü bir anlatımla yansıtan *Şükrü Alğın* (1934 - . . .). Şiirlerinde hayatı ve kendi hayatını hızlı bir çekim le gözler önüne seren *Veysel Polat* (1966 - . . .). Bir çırpıda sayabileceğimiz isimlerdir. Sanat, edebiyat, estetik üzerine yazılarıyla tanınan *Suut Kemal Yetkin* (1903 -1980). Roman ve deneme yazarı *Mustafa Yazgan* (1940 - . . .)'la sosyal gerçekçi çizgide öyküler yazan *Bekir Yıldız* (1933 – 1998) ise düz yazı alanında tanınmış Urfa'lı isimlerdir.

Aşık Edebiyatı

Anadolu'da yüzyıllarca bir gelenek olarak sürdürülen Aşık Edebiyatı gerçek hatlarıyla Urfa'da görülmemiştir. Yani usta – çırak yöntemiyle yaşatılan, okuma yazma bilmeyen şairlerin doğaçlama yoluyla söylediği şiirleri söyleyen şairlere araştırmalarımız sırasında rastlayamadık. Urfa'da belirli bir yoğunluğu olan Türkmen nüfusun neden böyle bir geleneğe

heves etmediği ayrı bir merak konusudur. Bu belki, Urfa'nın bağlı olduğu Halep ve Rakka vilâyet merkezi ve köylerinin Arap yoğunluğa sahip olmasından ve Araplarda doğaçlama şiir söyleme alışkanlıkları olmamasından kaynaklanmıştır. Geçmişte belki bu şiir geleneğine katılmış birkaç şair vardır, ama hem isimleri hem söyledikleri şiirler kaybolmuştur. Ama büyüklerimizden dinlediğimiz kadarıyla Urfa'daki Köroğlu, Kumlu Hayat, Kereziye kahvelerinde dışarıdan gelen gezgin aşıkların söyledikleri şiirlere büyük rağbet varmış. Şehre bir gezgin aşık geldiğinde gündüzden çarşıda tellal, o akşam hangi kahvede bir aşığın olduğunu söyler ve akşam o kahve ağzına kadar dolarmış.

Urfa'daki durum buyken Urfa'nın güneydoğusunda, ovada, Arap nüfusun yoğun olduğu bölgede yer alan ve Alevi – Türkmen ağırlıklı bir nüfusa sahip olan Kısas Köyü bu konuda bir ayrıcalık gösterir. Bu köyde bağıyla, bahçesiyle, tarlasıyla, sürüsüyle uğraşan köylünün bağlamaya ve şiir söylemeye büyük bir heves gösterdiğini ve bu hevesin de çok ileriye giderek Aşıklık geleneğini ortaya çıkardığını görüyoruz. İşte o isimler: *Köçek Ahmet, Kılo Bektaş, Muhammed Çavuş, Yahya Baba (Cülha), Mehmet Eyyüp, Büryani, Celâli, Hoca Bakır, Seyyid Halıl Çavuş, Seyyid İbrahim Çavuş, Aşık Hüseyin, Cuma Azbay, Dertli Divani, Doksandaon, Halit Aşan, Halimi, Kul Biçare, Aşir Türkmen, Kul Halil, Aşık Miço, Meftuni, Sefayi, Aşir Kayabaşı, Ali Narin, Kul Ahmet, Ahmet Erdem, Kul Bektaş, Devrani, Yarani, Hüseyin Öztürk, İsyani, Fedai, Hurremi, Yaşari, Kul İhsan, Helâli, Halıli, İkrari, Ceylani, Sadık Aşan, Ali Asa, Yusuf Tugay* gibi şairler Kısas'ta doğup büyümüş şairlerdir. Hepsinin kendine ait şiirleri, deyişleri vardır. Bu şiirlerin içinde doğaçlama olarak söylenmiş olanlar varsa da büyük bir kısmı yazılı şiirlerdir.

Anonim Halk Edebiyatı

Belirli bir yörede, değişik zamanlarda değişik olaylar karşısında halkın bakış açısını, zevkini, izlenimlerini yansıtan toplumdaki biri veya birilerinin söz dokusu üzerine kurulmuş edebî ürünlerin meydana getirdiği Anonim Halk Edebiyatı Urfa'nın en canlı tarafıdır. Mâniler, hoyratlar, türküler, bilmeceler, deyimler, atasözleri, dualar (alkışlar), beddualar (kargışlar), çocuk oyun sözleri, tekerlemeler zengin ve çeşitli bir görünümdedir.

Bu zengin ürünler Urfa'nın sosyal paylaşım noktalarında yöre insanının kadın olsun erkek olsun keskin bakışını, zekâsını, hiciv ve eleştiri gücünü, hazır cevaplığım göstermesi bakımından ilginçtir. Erkeklerin dağ yatılarında, sıra gecelerinde, kahvelerde; kadınların gündüz ve gece gezmelerinde, pikniklerinde, boş gecelerinde, imece hâlinde yapılan şehriye kesme günlerinde, kabul günlerinde üretilir, paylaşılır, gülünür, ağlanır ama mutlaka

yaşatılarak nesilden nesile aktarılır. Bu etkinliği meydana getiren insanların geçmiş zamanın şartları içinde okuma yazma bilmeyen insanlar olduğunu da akıldan uzak tutmamak gerekir.

Mâniler ve Hoyratlar

Urfa anonim halk edebiyatının en zengin türü mâni ve hoyratlardır. Mâni bilindiği üzere 7'li hece ölçüsüyle, aaba kafiye düzeniyle her konuda kendine özgü bir melodi eşliğinde söylenen ve genelde tek dörtlükten oluşan bir şiir türüdür. Mâni ve hoyratın Urfa kültürüne ve hayatına ne zaman girdiğini bilmiyoruz. Mâni Türk edebiyatına özgü bir tür olduğuna göre Urfa'ya Türkmen göçleri sonucu geldiğini tahmin etmek hiç de zor değildir. Buna göre verebileceğimiz ilk tarih 11. yüzyıl, en geç tarih ise 16. yüzyıldır. Mâninin her dörtlüğü 7 heceden oluşur. Mâninin ilk mısrası eksik heceden oluşabilir. Buna "ayaklı" veya "cinaslı" mâni denir. Urfa'da bu son türdeki mânilere "hoyrat" denir. Hoyrat geleneği Kerkük'te de vardır. Hoyratları genelde erkekler söyler. Hoyratın Urfa'daki bir diğer adı "tek" tir. Söylenen bir "tek" e aynı konu (genelde hoyratın ilk sözcüğü) veya kafiyede karşılık verilirse buna da "çifte" adı verilir. Urfa'da "Çifte" aynı zamanda Urfa'da tasavvuf edebiyatındaki ilâhilerin de adıdır. Mâni, tek dörtlükten oluşmakla beraber 6 mısralık olanlar da vardır. Bunlara da "artık" veya ziyadeli mâni denir. Mâniye kadınlar arasında "düzme" de denir. Kadınlar arasında mâni söylenmeden önce bazı kadınlar dilek tutar. Bu da "inne tutmak" olarak adlandırılır. Urfa mânileri ve hoyratları, 18. yüzyılda meydana gelen veba salgını dolayısıyla Urfa'ya Doğu Anadolu'dan ve Kerkük'ten gelen göçler, 1854 Kırım ve 1877 Osmanlı – Rus Savaşı sonucu kuzeyden gelen göçler dolayısıyla göç yolu üzerinde bulunan mekânlarda da ufak tefek de gişikliklerle okunmaktadır. Hoyrat ve mânilerin Urfa'da belli bir makâmı yoktur. Ancak Urfalılar belli mânileri belli makamlarda okumaya (Urfa'da hoyrat veya mâni söylenmez, okunur.) Veya dinlemeye alışmıştır. İsfahan, Kürdi, nevruz, Beşiri, mesnevi ile Beşiri'nin çok yüksek perdeden söyleniş biçimi olan "Bahçaçı Hoyratı" bunlara örnek olarak verilebilir. Urfa'nın güneyinde çarpık kentleşme olmadan önce var olan Kesmeler, Ehber, Merkefe, Meligin Eyvanı, Dedéyin Serinci gibi yerlerdeki mağaralar ve düzlükler hoyrat ve manilerin terennüm edildiği yerlerdir. Bu mânilere güzel bir iki örnek verelim:

Kara beni
Üzinde kara beni
Ataş beni yandırmaz
Yahtı bi kara beni
Gece gündiz yanaram
Yatırın kara beni

Gelir geçer
Dar gündir gelir geçer
Bı dünya bi bazardır
Yüz bin can gelir geçer
Hesret dedığiy ataş
Adamı delir geçer

Yara sızlar
Oh degmiş yara sızlar
Yaralının halından
Ne bilsin yarasızlar

Yara yeri
Sağalmaz yara yeri
El getti menzil aldı
Ben derem yara yeri

Atasözleri

Atasözleri bilindiği gibi yüzyılların kabul süzgecinden geçmiş içinde gizli veya açık mutlaka bir öğüt, izlenmesi gereken bir yol gösteren; zaman zaman genel geçerliliği bulunan, zaman zaman da "Bağın daşlısı, arvadın yaşlısı" örneğinde olduğu gibi özel durumlar için geçerli olan, doğruluğu zamanlar içinden geçerek kanıtlanmış sözlerdir. Bu özellikleri bakımından Urfa atasözleri az sözle çok şey anlatması aynı zamanda taşıdığı seci ve aliterasyon gibi ses zenginliği bakımından ve hatta mecaz, istiare, kinaye, telmih, mecaz-ı mürsel, tecahül-i arif gibi söz sanatları bakımından âdeta bir hazine niteliğindedir:

Ağ gün ağardır, kara gün karardır. (Mecaz)

Ağ itin pambıhçıya, kara itin kömirçiye zararı vardır. (Tezat)

Terezinin rahtı var, her şeyin bi vahtı var. (Tenasüp)

Elin eyyisi, itin dayısı olır mı? (Tecahül-i arif)

Kazan yuvalanır, kapağını bulır; kör göz çapağını bulır. (Leff ü neşr)

Et giren yere dert girmez. (Mübalağa)

Mecnun'a deli deme, herkez bi çeşit deli. (Telmih)

Dost malını düşman kimin yiyecahsan. (Teşbih)

Ac ayı oynamaz. (Açık istiare)

Bu atasözlerinde tespitlerin, öğütlerin tam yerine oturabilmesi ve her seviyeden insana hitap edebilmesi için argo söylemlerden de kaçınılmamıştır. Bu atasözlerinin bir başka özelliği de bazen kurallı bir cümle olarak söylenmeleri, bazen de söz güzelliğini ve secileri sağlamak için devrik cümle olarak söylenmeleridir. Bu özelliklerin toplamını veya bir kısmını aşağıdaki örneklerde bulabiliriz:

Ac olan yir daşı, zanneder keminli keşkek aşı.

Acı işletme, tohı tepretme.

Bahtım yerim yer degil, terkini kılmah zor degil.

Balçı ağlar, bekmezçi şivan eder, yire gire şekerçi.

Çapıdıya çulıya, âşıklıh seniy ne halıya.

Gişi kızı beşik öginde belli olır.

Herifim 'Eşşe dese el elem paşa' der, herifim 'Eşşo dese el elem şoşo' der.

İlk behtim altın tahtım, son behtim suya ahtım.

Kayın arvatları, hayın arvatları.

Müşteriden hırhızın ne zaman gelecağı belli olmaz.

Sevilmiyen gelinin yerişi şerp şürp eder.

Sinek bekmezçiyi tanır; kasarçının kızını takakçı alır.

Siz sizi ağırlayın ki el de sizi ağırlasın.

Yerine düşmiyen gelin yerine yerine, bedenine düşmiyen asbap sürüne sürüne eskir.

Deyimler

Bir veya birden fazla sözcüğün kısmen veya tamamen mecaz anlama kaymasıyla oluşan deyimler içinde herhangi bir öğüt öğesi taşımaz. Mastar biçiminde ya tamlama ya söz öbeği biçiminde veya cümle biçiminde kurulmuştur. Mecazlar, teşbihler, istiareler, telmihler, mecaz-ı mürseller yardımıyla bir kişiyi, bir mekânı, bir olayı onu görmeyenlerin gözünde canlandırarak zekâ oyunlarıyla âdeta görsel bir şölen içinde renkli bir anlatım sunar. Bazen düşündürerek, bazen de hafif gülümseterek anlatımı canlı ve dinlenilir hâle getirir. Deyimler de atasözleri gibi yüzyılların süzgecinden geçmiş, halk kitleleri tarafından beğeni toplayarak kabul görmüştür. Deyimler dikkatli bir gözlem sonucu ortaya çıkmıştır. Urfa'da en cahil kişiden, en bilge kişiye kadar rahatlıkla kullanılan bu deyimlerin ne kıymette olduğunu göstermek için birkaç örnek...

Cefften çıhmış, kabığını begenmiy.
Daha çapıtlar sarmamış.
Eşşegimiz kancıh, yükimiz yaş.
Geldi gişi, getti teşi.
Gelene kapım açıh, gidene yolım açıh.

Gelin, gelin getirin; geçin, geçin otırın; ne yiyin ne götirin.
Gördiler mi benem; görmediler mi hırhızam.
Havane, cavane, mehlede suhra savane.
Hele bah, çıharda yağmır yağiy mı?
Her şede şansımız karadır, karpız da bayaz çıhar.
Kurıca kurbaniy olım, ahça keseme tohanma.
Siye giden höllige yazzıh.
Sizde yiyah, içah; bizde gülah oynıyah.
Tavuğı germeçte kuzliy.
Yattı, yattı, yarmaladı; kahtı yeri dırmaladı.

Masallar (Heketler)

Uzun kış gecelerinde çocuklara anlatılan, onların hayal dünyasını zenginleştiren, onlara geniş ufuklar açan, doğruluk, cesaret gibi kavramları aşıladığından öğretici de sayılan, yer ve zamanı "bir zamanlar bir memleketin birinde" diye başlayan, olağanüstü olaylarla süslü olan, mutlaka mutlu sonla biten, iyilere ödül, kötülere ceza veren masallara Urfa'da "heket" denir. Urfa'da bir zamanlar herkes iyi veya kötü bir masal anlatabilirken bu işin ustaları da vardı. Uzaktan veya yakından akraba olan bir kadın veya aileye mahrem olan erkek akraba gece ziyareti sırasında eve gelir. Tandır yorganının içine giren çocuklara bir veya birkaç gece süren masallar anlatır, çocukların çoğu daha masal bitmeden uykuya dalardı. Ancak bir de yetişkinler arasında da masal söyleme âdeti vardı. Urfa'da masal anlatan kişiler musannif yani derleyici değildi, bir kısmı okuma yazma da bilmezdi. Daha sonra yapılan araştırmalarda Urfa'da anlatılan bu masalların Arapların "Binbir Gece Masalları"ndan, Hint masallarından, Arap ve İran efsanelerinden ve Tutiname adlı eserlerden kaynaklandığı anlaşılıyor. Masal anlatıcılara bu masalı nereden öğrendiği sorulduğunda anlatıcının masalı ya büyüklerinden dinlediği ya da "kâğıttan öğrendiği" cevabı alınmıştır. Urfa'da anlatılan masalların Anadolu'nun birçok yerinde anlatıldığı zaten belirgindir.

Beddualar (Kargışlar)

Urfa anonim halk edebiyatının en zengin şubelerinden biri de beddualardır. Beddu maalesef Urfa'da çok yaygındır. Her kesimden insanın dağarcığında kadın olsun erkek olsun çocuk olsun ezberlemiş olduğu beddualar vardır. Söz gelimi kadınlar beşikte çok ağlayan bebeğine, sözünü dinlemeyen veya yaramazlık eden çocuğuna, kendini hırpalayan kocasına, haksızlığa uğradığı muhatabına gerisini düşünmeden beddua eder. Oysa bedduası tuttuğu takdirde en çok acıyı çekecek olanların kendisi olacağını düşünmeden öfke veya acizle beddua etmeyi alışkanlık edinmiştir. Erkeklerin de karılarına veya muhataplarına beddua etmesi bir

alışkanlıktır. Çocuklar da aynı beddualları arkadaşları için kullanırlar. Ama dikkatimizi çeken önemli nokta da Urfa'da çocukların büyüklerine asla beddua etmemeleridir. Urfa'daki beddualar: *Sağlıkla ilgili beddualar/Ölüm dileğinde bulunan beddualar/Gelinler için söylenen beddualar/Hakkından vazgeçmeme ile ilgili beddualar/Yoksulluğa düşme dileğinde bulunan beddualar/Münferit beddualar* olmak üzere 6 grupta toplanır.

Altiy aha, göziy baha, dört ayağiy havıya kaha.

Ekmek atlı, sen yayan olasan.

Etegiye oğlan südigi demiye.

Gidesen, bi zalımın eline düşesen, cigeriy üregiy hestehana silep çesini doldıra.

Gün yerine bun yiyesen.

Han eviy veran ola.

Hanay hart hart ede..

İskatiya devrola.

İtten aç, ilandan çılpah olasan.

Kan ağlıyasan, kara bağlıyasan.

Kan kusasan, irin ahtarasan.

Kör pıçahlara gelesen.

Kurtnan kıyamata kalasan.

Kuzzılkurt. (Yarana kızıl kurtlar düşe.)

Naliy mıhiy Germiç Dağı'nda kala.

Sıccah yatasan, savuh kahasan.

Tahta kanat kalasan.

Yerişip yetmiyesen, gögerip bitmiyesen.

Yurt yuva bulmıyasan, mıraz almıyasan.

Bilmeceler

Urfa'da bilmeceler, dili, yapısı, sözcük dizilişleri, seci ve aliterasyonları, cevaplar bakımından Anadolu'nun diğer yörelerinden farklılık göstermez. Yalnız sorulan bilmeceler ve alınacak cevaplar bakımından farklı toplum ve kişilere yöneltlmesi bakımından bir ayrıcalık gösterebilir. Söz gelimi, uzun kış gecelerinde vakit geçirmek için dedelerin, ninelerin, annelerin, babaların,

teyze ve halaların, dayı ve amcaların çocuklara, çocukların çocuklara yönelttikleri bulmacalar vardır: "Uzandıhça uzanır, heftada bir bezenir. (Çamaşır ipi - germeç)" tarzında düşünmeyi geliştiren bilmeceler sorulur.

İşte bir kaç örnek...

Al atlas, yeşil atlas, suya ataram batmaz. (Elma)

Allah yapar yapısını, kullar açar kapısını. (Karpuz)

Altı derya, üsti nar, bi incecıh yolı var. (Nargile)

Ayahları su içer, üstinden gelen geçer. (Köprü)

Bi küçicik kuyı, içinde suyı, ağzında mercan, üstinde ilan. (Fener)

Dağdan gelir lek kimin, kolları bilek kimin, egilir su içmağa, bağırır oğlah kimin. (Ceylan)

Dam ardında boynı burıh. (Pislik)

Findelefit, bını bilmiyen bi kara it. (Teşi - kirman)

Katkatıdır katkatı, bı Allah'ın hikmeti, yapıçılar yapamaz, tökmeçiler tökemez. (Lahana)

Çağlar Boyu Urfa'da Yetişmiş Ünlü Bilim ve Fikir Insanları

Genel Olarak Bakıldığında

Şanlıurfa, dünya medeniyet havzalarından biridir. İki nehir arasında, bir ada var sayılan genel adı Mezopotamya/El Cezire olan kültür ve medeniyet havzasında Mezopotamya'nın Kuzeyi "Bereketli Hilâl" diye tanımlanmıştır. Burada birçok kavmin, milletin, dinin mensupları sahip oldukları değerlerle, birikimlerle derin bir iz bırakmışlardır. Sanat alanında: Şiir, Edebiyat, Musiki, Resim, Heykeltıraşlık gibi güzel sanatlar gelişmiş, sanatkârlar yetişmiştir. Astronomi, Simya, Kimya, Cebir, Geometri, Fizik gibi ilim dallarında da çok büyük bir birikim olmuş ve çok sayıda bilim adamı yetişmiştir. Aynı şekilde Tarih, Coğrafya ve diğer bilim dallarda da önemli gelişmeler yaşanmıştır. Felsefe alanında ise Urfa Okulu ve Harran Okulu uzun yıllar bu ilim sahasında söz sahibi olmuştur. Bu gümrah yapı dünyada çok az şehre bu nasip olmuştur.

Özetle Urfa'da yetişmiş kültür, sanat ve ilim alanında çok fazla sayıda ünlü vardır. Bu yüzden kişilerin bazılarını çok kısa bilgilerle sunmak zorunda kaldık. Bir bölümünde ise hayatları özetlendi ve eserleri üzerinde duruldu. Ülkemiz ve dünya çapında iz bırakmış, tarihe mal olmuş bu şahsiyetlerden Urfalı olanlar Rehav'î veya Ruhavî unvanları ile, Harranlı olanlar ise Harranî unvanı ile anıldılar...

Bir konuyu da özellikle ifade edelim ki Dünyanın en eski Üniversitesi olan Harran Üniversitesinde çok sayıda kadın âlim de yetişmiştir. Ancak doğrusu kadın veya erkek bütün bu bilge kişilerin tümünü layık oldukları ölçüler içerisinde vermeye kalkmak bu çalışmanın hacmini aşmaktaydı. Zira 81 İlde Kültür ve Şehir projesinin hedef kitlesine verilmek istenen özellikte yaşadıkları şehirlerin kültürel değerlerini tanıtmak ve okuyucuyu sahip oldukları

varlıklar karşısında hem sevindirmek hem de eğilimleri yönünde araştırmaya sevketmekti. Ayrıca özellikle Osmanlı ve Cumhuriyet Dönemi ile ilgili ünlü edebiyatçılarımız Edebiyat Bölümünde isimlendirilmişlerdi. Bu düşüncelerle var olandan vazgeçmeksizin, ama gereğini de zorlamaksızın her dönemde seçkin bazı isimleri belli bir ölçüde tanıtırken diğer ünlüleri ise isimleri ile tanıtma ciheti benimsendi. Bunun için de değerli müellifi ile mutabakat sağlandı.

Urfa'da VIInci - Xncu Yüzyıllarda Yetişen Bilginler

* *Urfalı Yakup (Mor Yakup Orboya)* (M.633-708) Filozof, tarihçi dil ve bilimci. *Georgios er-Rubavi* (Ö.H.106/M.724 Mantık ve felsefeci. * *Theophilos b. Toma er – Ruhavi* (Ö.H.169/M.785) dil bilimci. **Musa b. A'yen Ebu Said El- Harrani* (Ö.H. 177/M793) Hadis bilgini. * *Yunus et- Tabib el- Harrani* (H.268/M.885) tıp. **Sinan b. el-Fetih el- Harrani* (H.III. yy/M.IX yy) matematik, cebir, astronomi, tıp, edebiyat sahalarında ün yapmıştır.

* **Sabit b. Kurra** (H.211-258/M.826-901)

826'da Harran'da doğmuştur. Bazı araştırmalar hayatının sonlarına doğru Müslüman olduğunu ifade etseler de bu konuda kesin bir bilgi yoktur. Önceleri Harran'da kuyumculuk ile uğraşmıştır. Süryanice, Arapca ve Grekçe'ye de çok iyi derecede hâkimdir. Sabit bir takım görüşlerden dolayı bir takım dinî mahkemelerde yargılanır. Harran'da barınamayacağını anlayan Sabit b. Kurra, Dara yakınlarında Kafartusa kasabına gider. Daha sonraları Halife, Sabit b. Kurra'yı sarayının bilginleri arasına alır. Kendisini tamamıyla bilime adayan Sabit b. Kurra *tıp, matematik, astronomi, felsefe, mantık* alanlarında eserler yazmıştır. Çağının en büyük matematikçisi olarak bilinir. Bu yüzden Batılı bilginlerin çoğu ona "Arapların Öklid'i" derler. Orta Çağda Sabit b. Kurra'nın en meşhur kitabı *Mefrûdat* adlı eseridir.

Sabit b. Kurra aynı zamanda genel tıp ve koruyucu hekimlik olmak üzere, Dermotoloji, Dâhiliye, Gastro-Enteroloji, Deontoloji, Farmakoloji, Kardioloji, Jinekoloji, Üroloji v.b. branşlarda eserler yazmıştır. Çoğu hastalıklara da çareler aramıştır. Sabit b. Kurra'nın tıp alanında en önemli eseri *Kitabü'z-Zabire fi İlmi't Tıbb'dır.* Tıp alanında tespit edilen 33 telif, 10'dan fazla da tercüme eseri vardır. Sabit b. Kurra bu eserinde Sinir Hastalıkları, Göz Hastalıkları, Kulak, Burun, Boğaz Hastalıkları gibi bazı hastalıklar hakkındaki görüşlerini anlatır.

* **Yuhanna b. Haylan el- Harrani** (H.246-308/M.860-920) Meşhur Farabi'nin hocası olan Yuanna İbn Haylan Harranlıdır. Antakya İlâhiyat Okulu'nun son öğrencilerindendir.

* **El-Battani** (H.244-317/M.858-929) Batı'ya Trigonometri'yi öğreten, *Trigonometrik Bağıntıları modern dönemlerde kullanıldığı şekliyle bir sisteme koyan* bu yüzden de Ay'daki bir kratere ismi verilen büyük bir âlimdir. Küçük yaşlarda astronomiye duyduğu meraktan dolayı 877 tarihinde Rakka'da kendi adına bir rasathane kurmuştur. Burada 42 yıl ilmî araştırmalarına devam etmiştir. *Matematik ve Astronomi* alanındaki buluşlarıyla ün kazanmıştır. Bu anlamda İslâm bilim adamları özellikle Uzay Geometrisi ve trigonometrinin doğmasında çok önemli çalışmalarda bulunmuşlardır. Dahası İslâm âlimleri bu bilimin temelini teşkil eden sinüs, kosinüs, tanjant ve kotanjant'ı keşfetmiştir. Batıda Albategnius olarak bilinir. İslâm dünyasında, eserleri Batı dillerine çevrilen ilk bilim insanı unvanına sahip olmuştur. El Battani, ay ve gezegenlerin birçok hareketleri konusunda eski bilgileri çürütmüştür.

* **Ebu Sait b. Sinan b. Sabit b. Kurra** (Ö.H.331/M.943). Sabit b. Kurra'nın oğludur. Harran'da doğmuştur. Ebu Sait Sinan daha çok *astronomi, tıp, tarih, matematik alanında eserler yazmıştır.* Dünyanın başlangıcından kendi yaşadığı döneme kadar ki süreyi kapsayan bir "*Dünya Tarihi*" kitabını kâleme almıştır.

* **İbrahim b. Sinan b. Sabit b. Kurra** (H.291-335/M.904-946) *Felsefe, Astronomi, Geometri.*

* **İbrahim b. Hilâl es-Sabii el-Harrani** (H.313-384/M.925-994) Asıl adı İbrahim b. Hilâl b.İbrahim b. Zehrun es-Sabi'el-Harrani Ebu İshak'dır. İlk tahsilini Harran'da gördükten sonra Bağdat'ta gitmiştir. *Astronomi, tıp ve matematik alanında kendisini geliştirmiştir.* Ayrıca yazı, şiir ve belâgat alanında da önemli bir edebiyatçıdır.

XInci - XIInci Yüzyıl Bilim Adamları

* **Ömer b. İkrime Ebu'l-Kasım el-Cezeri** (H. 471-560/M.1078-1164) *Fıkıh Âlimi.* **İbn-i Neccar** (D.H.575/M.1182) *Hadis Tarihçisi,* **Hibetullah b. Nasır** (Ö.H.580/M.1184) *Tarihçi, Musikişinas,* Eseri: *el-Mi'yar fi'r-redd ala el-Mutemessikin ani'l-Ahyar.*

* **Hasnun en-Nasrani er-Ruhavi** (Ö.H.615/M.1218) *Tıp.* İslâm coğrafyasının çeşitli şehirlerinde doktorluk yapmıştır. Dönemin önemli tabiplerindendir. Urfa'da tıp dersleri vermiştir.

***Yakup b. Sabir b. Berekat el- Menciniki** (Ö.H. 28. 628/M. 1229) *Mühendis.* Bağdat'ta *Mancınık eğitimi almıştır.* Abbasi ordusunda "Mancınık" yapımı ve tamirinde görev yaptığı

için lâkabı da buradan gelmektedir.

* **Abdülkadir b. Abdülkadir el-Harrani** (H.564-634/M.1169-1236) *Bilginlerin Şeyhi, Harran Müftüsüdür.*

* **Seyfüddin Abdülgani b. Teymiyye** (H.581-639/M.1185-1241) Tefsir, Hadis, Fıkıh, Kelâm dallarında çalışmalar yapmıştır.

* **Ebu'l-Mehasin Abdülhalim b. Teymiyye** (H.627-682/M.1230-1284)Memleketinde "Harran Şeyhi" olarak bilinmekteydi. Dımaşk camisinde halka vaaz vermiştir. Ebu'l-Mehsain, *Matematik ve Astronomi gibi Fen ılimleri alanında da eserler yazmıştır.*

* **Takiyüddin İbn Termiyye** (H. 661-728/M. 1263-1327) *Şeyhülislâm.* Asıl adı Takıyüddin Ebu'l Abbas Ahmed b. Abdillah b. Ebi'l-Kasım b. Teymiyye el- Hanbeli, el- Harrani'dir. *Büyük âlim başta Şeyhülislâm olarak bılınmesinin yanında eş-Şeyh, el-İmam, el-Fakih, el-Müfessir, el-Hafız, el-Muhaddis gibi isimlerle anılmıştır.* İbn Termiyye, 500'e yakın eser yazmıştır.

Urfa'da Yetişen Kadın Bilginler

* **Fatıma bint Abdirrahman el- Harrani** (H. 231-312/M. 845-924). * **Hatice bint muhammed b. Abdillah b. el-Harraniyye** (H. 557/M. 1161'de hayattadır.) * **Sittuddar bint Abdisselam b. Teymiyye el-Harrani** (Ö.H. 686/.M. 1287). * **Zeynep bint Mekki b. Ali b. Kamil el-Harrani** (H. 624-688/M. 1226-1289). * **Fatıma bint el-Beldhi el Harrani** (H. 711/M. 1311'de hayatta idi). * **Nahve bint Muhammed en-Nasibiyye** (H. 634-719/M. 1236-1319). * **Sittunni'm bint Ahmed b. Hemdan el- Harraniyye** (H. 638-721/M./. 1240-1321). * **Zeyneb bint Abdillah b.Abdilhalim b. Teymiyye el- Hanbeliyye, el-Harraniyye** (Ö.H. 735/M. 1334). * **Ayşe bint Muhammed b. el-Muslim el-Harrani** (H. 647-736/M. 1249-1336). * **Fatıma bint Ahmed b. Attar b. Ahmet er-Ruhavi** (Ö.H. 739/M.1338). * **Ayşe bint Muhammed b. Yahya b. Bedir b. Ye'iş el-Cezeriye** (Ö.H. 743/M. 1342). * **Fatıma bint Ahmed b. Kasım er-Harraniye el-Mekkiyye** (H. 710-783/M.1310-1381). * **Ayşe bint Ahmed b. Muhammed b. Ahmed el-Harrani** (H. VIII. yyıl/ M. XIV. yy). * **Lübabe bint Yahya b. Ahmet el-Harrani** (H.VI-II.yy/M.XIV.yy). ***Sittunni'em bint Yusuf b. Muhammed b. Muhammed b. Hibetullah en-Nasibi** (Ö.H.VIII.yy/M.XIV). * **Selma bint Muhammed b. Muhammed el-Cezeriyye, Ümmü'l-Hayr** (H. 831/M. 1437'de hayattaydı).

Roma ve Bizans Döneminde Yaşamış Bilim ve Fikir Adamları

* **Aziz Aday** *Urfa'ya Hıristiyanlığı getiren ilk kişi.* * **Bardaysan** *Edessa'lı filozof.* ***Nusaybinli**

Aziz Afram *Klâsik Süryani Edebiyatı'nın büyük şairi olan Afram çok sayıda ilâhi ve 3 milyona yakın şiir cümlesi bulunmaktadır.* * **Narsay** Urfa Okulunun yirmi yıl Rektörlüğünü yapmıştır.

***Harran Metropoliti Zeytunlu Mar Şamun:** 634 yılında Midyat'a doğmuştur. 12.000 zeytin fidanı yetiştirip bölgenin zeytin ihtiyacını karşıladığından zeytunlu lâkabıyla bilinmektedir. M.S. 700 yılında iki kilise ve bir cami inşa etmiştir. Dini eserlerin bastırılasına destek olmuştur.

***Tityanus:** Zamanında Süryanice bir İncil yoktu. İlk defa Tityanus Yunanca dört cilt İncil'den derleyerek Hz. İsa'nın hayatını anlatan *Diatessaran* adlı ünlü eseri yazmıştır.

***Aziz Rabbula:** *Tağşefto* (yalvarma, yakarma ve niyaz) olarak adlandırılan ilahi türünün en önemli isimlerindendir.

***Urfalı Tuna:** Ünlü Urfa'lı bilgin Diofizitçidir. Mor Abo'nun öğrencisidir. Urfa'da dersler vermiştir.

Yüzyıllar içerisinde Urfa ilim hayatında yer edinmiş bazı bilim adamları dalları ve yaşadıkları yer ve yıllar dikkate alınarak sayfalarımıza alındı.

IX - XII'nci Yüzyıllar Bilim Adamları

***Ebu Arube Ebi Ma'şer es - Sülemi el - Cezeri** (835 - 930) Tefsir, Tarih, Fıkıh, Kelâm. ***Ebu Ali el - Kureyşi el - Harrani** (867 - 945) Tarih, Hadis. ***Ahmet b. Yunus el - Harrani** (X. yüzyıl) Göz doktoru. ***Ebu'l Hasan Ali b. Allan el - Harrani** (966) Tarih. Ebu Urube el - Harrani (897 - 974) Din Bilgini. ***Sabit b. Sinan b. Kurra** (974) Tıp, Tarih, Edebiyat. ***Muhammed b. Ebi'l - Kasım el - Harrani** (1029) ***Muhammed b. Muhtar** (1035) Tarihçi. X. yüzyılın ortalarında Harran'da doğmuştur. Harran tarihi hakkındaki eseri Ebu'l - Mehasin Yusuf b. Sellama El Harrani tarihine zeyl olarak kâleme alınmıştır. ***Muhammed el Musebbihi** (1035) Tarihçi. ***Mansur b. Nasr b. el - Attar** (1138 - 1179) Fıkıh âlimi. ***İbn - i Neccar** (1182) Tarihçi, Hadisçi. ***Hibetullah b. Nasır** (1184) Tarihçi, Musikişinas. ***Şeyh Hayat el-Harrani** (1107 - 1185) Sultanlar Şeyhi olarak bilinir. Daha çok tasavvufa yönelmiştir. ***Ebu'l - Farac el - Acurri** (1106 - 1199) Hadisçi. Hadis ilminde "asrın mesnedi" olarak bilinir.

XIII'ncü Yüzyıl Bilim Adamları

***Hammad b. Ebi'l - Fadıl el - Harrani** (1117 - 1202) Şair, Tarihçi. ***Abdülmüm'im b. Ali b. Hibetullah el - Harrani** (M. 1204) Fıkıh, Şair. ***Yakup b. Sabir b. Berekat el -**

Menciniki (1229) Mühend, Hadis. ***Muvakfakuddin Muhammed el - Fata el - Hanbeli** (1230) Fıkıh, Hadis. ***Yusuf b. Vasbullah el - Harrani** (1224) Mutasavvuf, Edebiyatçı, Şair. ***Muhammed b. Teymiyye** (1147 - 1225) Müfessir, Edebiyatçı. Alleme ***Abdullah Ebu Bekir el - Harrani** (1154 - 1226) Fıkıh, Hadis, Kıraat. ***Ebu Mansur el - Herimi el Harrani** (1245). ***Seracüddin el - Hanbeli el - Harrani** (1245).

XIV'ncü Yüzyıl Bilim Adamları

***Ma'ad b. Nasrullah el - Cezeri** (1302). ***İbrahim Ayn Basal el - Harrani** (1231 - 1309). ***Ahmet b. İbrahim Ebu'l - Abbas es - Serüci** (1239 - 1310). ***Muhammed b. Sa'dullah** (1323). ***Muhammed b. Aybek Şemsuddin es - Serüci** (1315 - 1343). ***Ali b. Şebib** (1346). ***Mahmud b. abdillah el - Harraniyye** (1386). ***Şeyh Bedreddin el - Harraniye** (1386).

XV'nci Yüzyıl Bilim Adamları

***Abdülahad b. Abdilhalik** (M. 1310 - 1401). ***Süleyman b. Abdullah el - Biri** (1357 - 1429). ***Hayat b. Kays Abdülaziz el - Harrani** (1435).

Cumhuriyet Döneminde Şanlıurfa'nın Ünlü Kültür İnsanları

Kemâl Edip Kürkçüoğlu *(Yazar 1902-1978)* İlköğrenimini doğduğu şehir Urfa'da tamamladıktan sonra orta öğrenimini İstanbul'da tamamlamıştır. Ankara Üniversitesi Klâsik Şark Dilleri Bölümünü bitirmiştir. Fransızca, Arapça ve Farsça dillerini öğrenmiştir. Eserleri: *Urfa Ağzı, Edebiyat Sözlüğü, Vatanda Birlik* gibi kitapları vardır.

Esat Mahmut Karakurt *(Yazar 1902-1977)* Urfalı Mahmut Nedim Bey'in oğludur. 1902'de İstanbul'da doğmuştur. İstanbul Üniversitesi Diş Hekimliği ve Hukuk Fakültesini bitirdi. G.S. lisesinde öğretmenlik yapmıştır. Daha çok sinemaya uyarlanan, olaya dayalı aşk ve serüven romanlarıyla tanınmıştır.

Suud Kemâl Yetkin *(Sanat Tarihçisi-Yazar 1903-1980)* Urfa'da doğmuştur. Ünlü Şeyh Safvet Efendi'nin oğludur. İlk tahsilini İstanbul'da orta öğretimini Galatasaray Lisesi'nde yapmıştır. 1925 yılında Fransa'da Sorbonne Üniversitesi'nde Felsefe öğrenimini görmüştür. Çok yönlü inceleme ve araştırmaları vardır.

Bedri Alpay *(Şair-Yazar 1905-1987)* Urfa'da doğmuştur. Gazete ve dergilerde şiir, makale ve araştırmaları olan yazarın roman, tiyatro alanlarında eserler yazmıştır.

Mahmut Fikret Karakoyunlu *(Gazeteci 1906-1958)* 1906 yılında Siverek'te doğmuştur. Hukuk Fakültesini bitirmiştir. Cumhuriyet'in kuruluşunda Siverek'in sesini duyurmak için 1923 yılında *İrfan Gazetesi*'ni daha sonra *Altın Işık* dergisini ve *Demir Kırat* gazetesini çıkarır.

Prof. Dr. Abdülkadir Karahan *(Bilim Adamı D:1913)* Şanlıurfa'nın Siverek İlçesinde doğmuştur. Divan Edebiyatında olduğu kadar incelem ve yetiştirdiği akademisyenlere de fikir hayatımızda önemli bir yare sahiptir.

Yusuf Namık *(Yazar D: 1914)* Dönemin önemli Süryani yazarları kendisinden bahsederken "Mürşidimiz" diye bahsetmektedirler. Arapça İngilizce ve Fransızca dillerini çok iyi derecede bilmektedir. Eski çağlardan günümüze kadar Urfa'nın tarihini ele alan "*Tarihte Urfa*" adında bir eseri vardır.

Mihri Belli *(Yazar-İdeolog D: 1916-2011) Yeni Yol, Türk Solu, Yön, Aydınlık* dergilerinde yazılar yazmıştır. Sol ideolojinin çok önemli isimlerinden biri olan M. Belli siyasî hayata atılmıştır.

Ferhat Göçer *(Sanatkâr D. 1970)* İstanbul Üniversitesi Devlet Konservatuarı eğitimi aldı. Türkiye'nin ilk şahsa özel orkestrası olan "Metropol Senfoni Orkestrasını" kurdu.

Şükrü Çadırcı *(Bestekâr 1917-1993)* Halk müziği ve sanat müziği alanında bir çok eseri vardır. Eserleri TRT repertuarına girmiştir.

Mustafa Ayataç *(Ressam 1927-1995)* Yurtiçi ve yurtdışında birçok resim sergisi açtı. Hakkında "Resme yerel bir şivenin tadını katmakta ustadır" demiştir.

Ahmet Naci İpek *(Gazeteci-Yazar D.1930)* 1961 yılında *Urfa Gazetesi*'ni 1956'da *Karakoyun Gazetesi*'ni 1966 yılında *Anzılha Dergisini* çıkarmıştır.

Bekir Yıldız *(Hikâyeci-Yazar D. 1933)* Özellikle Urfa'nın sosyo-kültürel yapısını, örf, âdet, gelenek, görenek, aşiret yapısını ele almıştır. Ayrıca Bekir Yıldız hikâyelerinde ele aldığı konulardan biri de Güneydoğu insanının geri kalmış olmasıdır. Pek çok alanda hikâye ödülü almıştır.

Yılmaz Karakoyunlu *(Yazar-Fıkir Adamı D. 1936)* Salkım Hanımın Taneleri adlı eseri sinemaya uyarlanarak Altın Portakal ödülüne layık görülmüştür.

Abdullah Balak *(Bestekâr 1938-2017)* Tasavvuf müziği, Halk Müziği, Sanat müziği, alanında eserler vermiştir. Birçok mânisi, şiiri vardır.

Mehmet Akif İnan *(Yazar-Şair D.1940)* İslâmî Edebiyatının önemli sanatçı ve düşünce adamlarmdan biridir.

Mustafa Yazgan (*Yazar - Fikir Adamı D. 1940*). Önemli inceleme ve araştırmaları vardır.

Aydın Hatipoğlu (Şair - Yazar D. 1940)

Zübeyir Yetik *(Yazar-Fıkir Adamı).* Necip Fazıl'ın çizgisine sahiptir.

Aysel Özakın *(Yazar D: 1942)* Sabahattin Ali Öykü yarışmasında "En Başarılı Öykücü" seçildi.

Ahmet Arslan *(Felsefeci-Yazar D. 1944),* Eserleri: *İbn Haldun'un İlim ve Fikir Dünyası, İslâm Felsefesi Üzerine* bulunmaktadır.

Mehmet Özbek *(Musikî Sanatçısı-Yazar D. 1945)* Şanlıurfa müziğini, ulusal ve uluslararası bağlamda temsil etmiştir. Eserleri: *Folklorumuz ve Türkülerimiz, Türk Halk Müziğinin Esasları, Türk Halk Ezgileri* bulunur.

Dr. Ziya Yazıcı *(Tarihçi-Yazar D. 1945)* Basılmış 14 inceleme eseri bulunmaktadır.

Hasan Rastgeldi *(Ressam D. 1945)* Ankara Gazi Eğitim Fakültesi Resim Bölümünü bitirdi. Öğretim görevliliği ve Resim Bölüm Başkanlığı yaptı. Yurt içi ve yurt dışında birçok sergi açmıştır. Resimlerinde daha çok yaşadığı coğrafyanın izlenimlerini yansıtmıştır.

Nihat Kürkçüoğlu *(Ressam D. 1946)* Urfa'nın kaybolmaya yüz tutmuş tarihi yerleri hayal gücüyle tablolarına yansıtmıştır. Valilik himayesine alınan sanatçıya bir atölye açılmıştır. Resim yarışmalarında çok sayıda ödül almıştır.

Mahmut Karakaş *(Araştırmacı-Yazar D.1946)* Araştırmacı olmasının yanında aynı zamanda şiirle de uğraşmıştır. Daha çok hece ölçüsüyle şiirler yazmıştır. Nabi'den *Tuhfetül Harameyn* ve Nabi'nin *Hayrabat* adlı eserleri üzerinde yaptığı çalışması önemlidir. Ayrıca *Şanlıurfa Kitabeleri, Müsbet İlimde Müslüman Âlimler, , Şanlıurfa Evliya ve Âlimleri, Şanlıurfa Mezar Taşları* bulunmaktadır.

Ömer Edip Kürkçüoğlu *(Yazar D. 1946)* Türkiye Milli Kültür Vakfı'nın Tarih Dalı Juri Özel Ödülünü aldı. Eserleri: *Türk-İngiliz İlişkileri, Türkiye'nin Arap Ordusu'na Karşı Politikası.*

İhsan Sezal *(Şair-Yazar D. 1947)* Bir dönem MEB müsteşarlığında bulundu bilâhare Gazi Üniversitesinde Eğitim üyeliği yaptı. Aynı zamanda bir dönem UNESCO Milli Komisyonu Yönetim Kurulu Üyesi Başkan Yardımcılığı da yaptı. Sosyolojik araştırmaları kitaplaşmıştır.

Cihat Kürkçüoğlu *(Sanat Tarihçisi-Yazar)* Şanlıurfa'nın kültürel ve mimarî değerleri üzerinde kitap ve makaleleri yayınlanmıştır. Eserleri: *Şanlıurfa Su Mimarisi, Şanlıurfa Camileri, Harran Yollarının Buluştuğu Kent, Adım Adım Viranşehir.*

Fuat Rastgeldi *(Araştırmacı D. 1948)* Urfa tarihi ve Kültürü hakkında araştırmaları bulunmaktadır.

Mehmet Adil Saraç *(Eğitimci-Yazar D. 1949)* Özellikle Şanlıurfa'nın kültür-sanat ve sosyo-kültürel anlamda araştırma ve derlemeleri bulunmaktadır.

Emine Sarıbay Güllüoğlu *(Yazar D.1952)* Yazdığı eserlerinde daha çok yaşadığı yörenin sosyo-kültürel bağlamda ele alan yazar, daha çok töre, kadınların yaşadığı sıkıntılar gibi sosyolojik boyutuyla ele almıştır.

Aziz Tunahan *(Halk Şairi D. 1956,* **Sinan Sabri Kürkçüoğlu** *(Halk Bilimci-Yazar D.1957),* **Abuzer Akbıyık** *(Folklor Araştırmacısı-Yazar D. 1958),* **Selâmi Yıldız** *(Araştırmacı-Yazar D. 1965).*

Mustafa Armağan *(Araştırmacı-Yazar D. 1961)* Urfalı bir anne-babanın çocuğudur. Türkiye'nin önemli yazarlarından biridir. Urfa üzerine çeşitli yazılar yazmıştır.

Mehmet Kurtoğlu *(Şair-Yazar D. 1969)* Bu anlamda Urfa kültürü üzerinde sosyolojik incelemelerde bulunmuştur. Türkiye Yazarlar Birliği Şanlıurfa Şubesi şube başkanlığını yürütmüştür.

Yrd. Doç. Dr. Abdullah Ekinci *(Tarihçi-Yazar)* Harran Üniversitesi Fen Edebiyat Fakültesi Tarih Bölümünde Doç. Olarak görev yapmaktadır. Daha çok Anadolu'daki sosyo-kültürel anlamda siyasi ve sosyal incelemelerde bulunmuştur.

Selâhattin E. Güler *(Tarihçi-Yazar D. 1965)* Şanlıurfa tarihi hakkında çeşitli araştırma ve incelemelerde bulunmuştur. İyi derecede Almanca ve İngilizce bilen yazar, aynı zamanda Süryanice, Arapça ve Yunanca okuyabilmektedir.

Yılmaz Güney *(Sinema Sanatçısı-Senarist D. 1937)* Asıl adı Yılmaz Pütün'dür.

Nuri Sesigüzel *(Sanatçı D. 1943)* Asıl adı Nuri Kaçtaş'tır. 14 yaşlarında saz çalmaya başladı. 1961 yılında İstanbul Radyosunun açtığı sınavı kazanarak Radyo Sanatçısı olarak sanat hayatına başladı.

Müslüm Gürses *(Şarkıcı-Sanatçı 1953-2012).* Arabesk müziğin şöhretli isimlerindendir.

Abuzer Akbıyık *(Folklor Araştırmacı-Yazar D: 1958)* Folklor alanındaki çalışmalarından dolayı kendisine "Türk Folkloruna Hizmet" ödülü verilmiştir.

Hurşit İlbeyi *(Yazar).* Özellikle Sinema ve Tiyatro alanında eleştiri yazıları yazdı.

Mehmet Hazar *(Şair-Yazar).* Şanlıurfa Meslek Yüksek Okulu Radyo TV Yayıncılık Bölümü'nde Öğretim elemanı olarak çalışmaktadır.

İbrahim Tatlıses *(Şarkıcı-Besteci-Oyuncu D: 1952).* Müzik hayatındaki başarısı kendisine kısa sürede sinemanın kapılarını da açmıştır.

Şivan Perver *(Sanatçı D: 1955).* Şivan Perwer, otuz yıla yakın müzik kariyeri ve bunun yanında üstün yeteneklerinden dolayı önemli müzik ödülleri almış, dünyaca üniversiteler tarafında doktora dereceleri ile onurlandırılmıştır.

Reha Bilgen *(Tiyatro-Yönetmen-Yazar D:1955).* Çok sayıda çocuk oyununu sahneye uyarlamıştır.

Urfalı Babe şiirlerinde daha çok mizahi bir dil kullanılmıştır. *Canan* adlı bestesi Fransızlar tarafından plak yapılarak tüm dünyaya yayılmıştır.

Yukarıdaki isimlere daha çok ilave edilecek Urfalı yazarlar, şairler bulunmaktadır. Ama konuya girerken de söylediğimiz gibi bu apayrı bir çalışma konusudur. Eksiklerimiz için özür dileriz...

Şanlıurfa Kültür Hayatına Yön Verenler Kurumlar

Şanlıurfa Müzeleri

Şanlıurfa Kütüphaneleri

Müze'nin Kuruluşu

Şanlıurfa'da bir müzenin açılma fikri 1948 yılında oluşmuş ve mevcut eserlerin Atatürk İlköğretim Okulu'nda bir depoda toplanması ile Müze'nin kuruluşu ile ilgili çalışmalarla başlamıştır. 1956 yılında Şehit Nusret İlkokulu'nda eserler için bir yer ayrılmış ve eserler burada toplanmıştır. Ancak, bu alanın yetersiz olması ve yörenin binlerce yılık tarihini belgeleyen zengin kültür varlıklarının teşhirinin sağlanması ihtiyacı karşısında, 1965 yılında Şehitlik mevkiinde 1500m²'lik bir alan üzerine Müze binasının inşasına başlanmıştır. Binanın yapımı ve teşhir tanzim işlerinin tamamlanmasından sonra, 1969 yılında Şanlıurfa Müzesi ziyarete açılmıştır. Zengin bir tarihî geçmişe sahip olan Şanlıurfa'da, birçok höyük ve eski iskân yerleri bulunmaktadır. İl merkezine 24 km. olan Dünya'nın ilk Tapınak Yapısı olma özelliğine sahip Göbeklitepe ve İl merkezinin 44 km. güneydoğusunda yer alan, kendine özgü sivil mimarisiyle büyük ilgi toplayan ve M.Ö. 5. binden günümüze kadar kesintisiz iskân edilen Harran, bunların en önemlileridir.

Şanlıurfa Arkeoloji Müzesi İçinde Bir Hayvan Figürini

Şanlıurfa Müzesi tarafından münferit olarak veya yerli-yabancı bilim kurumlarının katılımı ile bir çok arkeolojik kazı çalışmaları gerçekleştirilmiştir. 1987 yılından itibaren Atatürk Barajı suları altında kalan Lidar Höyük ve Hassek Höyük'te yabancı bilim heyetlerince, Çavi Tarlası ve Nevali Çori'de ise Müze Müdürlüğü tarafından kurtarma kazıları

yapılmıştır. Birecik Barajı Göl Aynası altında kalacak Tilbeş Höyük ve Apameia Antik Kentinde arkeolojik kazılar gerçekleştirilmiştir. Baraj altında kalacak alanlardaki kurtarma kazıları dışında Konuklu Köyü Kazane Höyük ve Gürcütepe, Bozova İlçesi, Bahçeli Köyü Titriş Höyük ören yerlerinde arkeolojik kazıları tamamlanmış, Şanlıurfa Merkez Haleplibahçe Mevkii Arkeolojik Kazısı, Harran İç Kale, Harran Sur, Harran Ulu Camii, Çarmelik Kervansarayı ve Çimdin Kale'de restorasyon amaçlı Arkeolojik kazı gerçekleştirilmiştir.

Bölgedeki kazılardan elde edilen eserlerin Şanlıurfa Müzesi'ne teslim edilmesi sonucu, Müze'nin depo ve teşhir salonları yetersiz hâle gelmiş ve Şanlıurfa Bölgesinin Arkeolojik potansiyeline uygun bir müze binası kaçınılmaz oluşmuştur. 09.05.2012 tarihinde ihale edilen Şanlıurfa Arkeoloji Müzesi, Haleplibahçe Mozaik Müzesi ve Arkeopark projesinin 25.08.2014 tarihinde geçici kabulü gerçekleştirilmiştir. Bu Proje'nin uygulama sahasının tamamı 200 dönümlük bir alanı kapsamaktadır. Bunun 60 dönümlük kısmı Kültür ve Turizm Bakanlığına tahsis edilmiştir. Projenin 140 dönümlük bölümünde Büyükşehir Belediye Başkanlığınca 1000 araçlık kapalı otopark, 60 otobüslük açık otopark, yeşil alan, yürüyüş yolları, amfi tiyatro bölümü tamamlanmıştır.

Kültür ve Turizm Bakanlığının gerçekleştirdiği Haleplibahçe Müze Projesinde 60.000m² alanda eski Arkeoloji Müzesinin 12 Êkatı büyüklüğünde, 34.800.000 m^2 kapalı alana sahip, 3 katlı "Şanlıurfa Arkeoloji Müzesi" inşa edilmiştir. Bu Müze Binası, Türkiye'nin Kapalı alan ve sergi salonu olarak en büyük müzesi bulunması, canlandırma sayısı olarak Türkiye'nin en büyük ve Dünyanın da sayıh müzeleri arasında yer alması yanında Gezi Güzergâhı olarak 4.5 km ile Türkiye'nin en uzun yürüyüş mesafesine sahip olması gibi bir çok ilki bünyesinde barındırmaktadır. Şanlıurfa Arkeoloji Müze'sinde yaklaşık 10.000 eser sergilenmektedir. Bu rakam Türkiye standartlarının çok üzerindedir. Müzeyi ziyaret eden ziyaretçiler, insan boyutunda yapılmış Dünya'nın en eski heykelini, Göbekli Tepe D tapınağının imitasyonunu, Nevali Çori Tapınağının orijinalini, çok sayıda dönem canlandırmasını, Hz. İbrahim Animasyonunu, özel yaklaşık 10.000 eseri ve Dünyanın en estetik mozaiklerini görme imkânı bulmaktadırlar.

Şanlıurfa Arkeoloji Müzesi Genel Görünümü

Müzeyi Urfa Tarihiyle Birlikte Gezelim

Paleolitik Çağ

Yontma Taş Devri olarak da bilinen Paleolitik Çağ, insanların küçük gruplar hâlinde, yabani bitkiler, kökler, meyveler toplayarak, hazır buldukları besinleri yiyerek ve avlanarak yasadıkları dönemdir. Afrika'da bulunan en eski yontma taş âletlerin 2,6 milyon yıl öncesine tarihlenmesiyle başlayan Paleolitik Çağ, oldukça uzun bir süre boyunca yaşayış şartlarının hemen hemen değişmediği, bir yanda kültür tarihinin en uzun sürecini kapsayan, öte yanda insanın ilk atalarının, ilk âletlerin ve ilk kültürel faaliyetlerin ortaya çıktığı önemli bir süreçtir. Barınmak için genellikle mağara ya da kaya altı sığınaklarını kullanan Paleolitik Çağ insanları, bunların bulunmadığı yerlerde saz, kamış ve av hayvanlarının postu gibi hafif malzemeyle açık havada geçici barınaklar yapmışlardır.

Bu dönem Şanlıurfa'da M.Ö. 18.000-9.500 yılları arasında yoğun bir şekilde yaşama alanı olarak seçilmiştir. Bu dönemde Şanlıurfa'da öne çıkan alanlar Biris Mezarlığı ve Söğüt Tarlasıdır. Bu Dönemin salonuda: Kaya altı sığınağı, Şanlıurfa'nın Paleolitik Doğal Habitatı (Salonda görülen Antep fıstığı, badem, meşe palamudu dönemin Şanlıurfa bitki örtüsüdür.), Av sahnesi, küçük gruplar hâlinde açık hava yerleşim alan canlandırmaları ve üst paleolitik döneme tarihlenen el baltaları sergilenmektedir.

Paleolitik Salonda Doğal Habitat, Kaya altı Sığınağı, Av Sahnesi ve Barınak Canlandırmalarının Genel Görünümü

1995 yılında Şanlıurfa Balıklı Göl civarında yapılan düzenleme ve yol genişletme çalışmaları sırasında dört parça hâlinde kırılmış kireç taşından büyük bir yontu bulunarak müzeye getirilmiştir. Bulunduğu yıllarda Yakın Doğu'da bilinen hiçbir sanat tarzına bağlanmayan eser bu yüzden uzun süre yayınlanamadı. Yontunun gerek üslûp, gerekse anlatım bakımından Nevali Çori ve Göbekli Tepe eserleri ile tam bir benzerlik içinde olduğu anlaşılmaktadır. Aynı zamanda çevresindeki diğer bulgular ışığında yontunun günümüzden 11 bin yıl öncesine, Çanak Çömleksiz Neolitik Çağ'a ait olduğu yönünde kuşku bırakmamaktadır. Yontunun gerçek bir insan boyutunda olması, yani gerçek anlatımda bir yontu sanatı ürünü olması kadar, betimlediği konu da ilginçtir. Şanlıurfa yontusu, kuşkusuz uygarlık tarihinin bilinen en eski gerçek yontusu olarak kabul edilebilir.

Sadece ön yüzden seyredilmek üzere tasarlanan yontu yandan bakıldığında yassı bir görüntüye sahiptir, arka yüzde ise hemen hemen hiçbir vücut hattı belirtilmemiştir. Nerdeyse köşeli bir form verilen kafa iri yapılıdır. Yassı yüzde gözler, burun ve kulaklar daha belirgin olmasına rağmen ağız işlenmemiştir. Derin ve yuvarlak göz oyuklarına obsidyen dilgi parçaları yerleştirilmiştir. Boynun uzun ve geniş, omuz ve kolların hareketsiz oluşu yontuda donuk bir görüntü oluşturur. Göğüste "V" şeklinde iki sıra takı görülür. Gövdenin alt kısmı bacaklar belirtilmeden büyük boyutlu bir tıkaç gibi tasarlanmıştır. Alt gövdenin bu formu yontunun taban içerisine yerleştirilmek üzere yapıldığını düşündürür. Alt gövdenin işleniş biçimi Nevali Çori ve Göbekli Tepe'de bulunan birçok kireç taşı eserde tekrarlanmaktadır. Yontunun yassı yan kesiti Ürdün'deki Ain Ghazal'da bulunan Çanak Çömleksiz Neolitik Çağ'a ait insan boyutlu kil heykellerini hatırlatır. Göz oyuklarına yerleştirilen obsidyen dilgi parçaları Neolitik 'in tipik âlet endüstrisi `bipolar' kerntechnik ile yapılmıştır. Karın hizasında yatay karşılıklı duran ellerin tasarımı ise Nevali Çori ve Göbekli Tepe'deki dikilitaşlarda da görülür. Yontunun esas olarak erkek cinselliğini sembolize ettiğinden kuşku yoktur. *Bu da yanlış olarak Neolitik Çağ kültürleri ile özleştirilen Ana Tanrıça imgesinin çok daha sonraları ortaya çıktığını, özellikle Çanak Çömleksiz Neolitik Çağ'da hâkim kutsal varlığın erkek olduğunu kanıtlamaktadır.*

Balıklı Göl Heykeli

Neolitik Dönem

Yeni Taş ya da Cilalı Taş Devri olarak da bilinen Neolitik Çağ, insanlık tarihindeki en önemli kırılma noktalarından biridir. Neolitik Döneme kadar insanlar sabit yerleşmeler kurmadan göçebe olarak yaşamış, besinlerini avcılık, bitki toplayıcılığı ve balıkçılıkla sağlamışlardır. Neolitik Dönem, insanların doğal çevrelerini denetim altına alarak değiştirmeye başladığı, daha önceleri yabani olan tahılları ekerek besin üretimine geçtiği, kalıcı köy yerleşimlerinin ortaya çıktığı bir süreçtir. Bu yeni yaşayış biçimi, Endüstri Devrimi'ne kadar gelişerek sürecek olan sosyal ve ekonomik düzenin temellerini oluşturur. Neolitik Dönemle birlikte yalnızca insanların beslenmesi ya da yerleşim şekilleri değişmemiş, bu süreçte toplum düzeni, inanç sistemi, teknoloji ve bölgeler arası ilişkiler de yeniden biçimlenmiştir. Uygarlık tarihindeki en önemli dönüm noktalarından biri olduğu için bu dönem aynı zamanda "Neolitik Devrim" olarak da adlandırılır. *Neolitik yaşayışın gelişiminde, Çanak Çömleksiz ve Çanak Çömlekli Neolitik olarak ıki aşama görülür.* Besin üretimine, çiftçiliğe, yerleşik köy hayatına dayalı yaşam alanları, uzun bir gelişim sürecinden sonra Çanak Çömlekli Neolitik Dönemle birlikte kurumsallaşmış, mimarîleri ve sosyal düzeniyle günümüzün köylerine benzemeye başlamıştır.

İlk olarak Yukarı Fırat ve Dicle Havzaları ile Doğu Akdeniz kıyılarında başlayan, uygarlık tarihinin bu en önemli dönüşümünde, Şanlıurfa bölgesinin ayrıcalıklı bir yeri vardır. Bölgede yapılan çalışmalar Neolitik Dönemin en görkemli ve etkileyici kalıntılarını ortaya çıkarmıştır. Bu Dönemde Göbekli Tepe, Nevali Çori ve Mezra Teleilat, Akarçaytepe ve Fıstıklı Höyük, öne çıkan höyüklerimizdir. Bu salonda vurgulanan ustalık canlandırması ile taş işçiliğinin Neolitik İnsanın hayatındaki yerini, Neolitik mezar canlandırması ile insanının ölümden inancını, öğütme canlandırması ile ilk tohumun bu coğrafyada, Karacadağ'da toprağın bağrına düştüğünü ve evcilleştirme ile insanın ne kadar önemli bir devrimi gerçekleştirdiğini, Müzenin önemli bir bölümünü ayırdığımız Göbekli Tepe Mimarisinin anlaşılması için Kamu Alanı canlandırmasında insanın "T stellerini" ana kayadan nasıl kopardığını, 400 metre uzaklıktaki kutsal alana nasıl taşıdıklarını anlatılıyor. Ayrıca Bu salonda gerçekleştirilen Göbekli Tepe D Tapınağı İmitasyonu ile Göbekli Tepe Mimarisinin ihtişamının daha iyi anlaşılması, Orijinal Nevali Çoli Tapınağı ile Neolitik insanın inanç benzerliği ve Akarçay Köy canlandırması ile Neolitik Köylerin Modern Anadolu Köylerinden çok farklı olmadığı mesajının iletilmesi amaçlanmaktadır.

Neolitik Salonda birçok ünik eser bulunmaktadır. Bunlardan bazıları: Kadın doğum sahnesi, değişik mimik hareketleri ile betimlenmiş insan yüzleri, insanın kartalla, insanın panterle bütünleşmiş betimleri bunlardan sadece bazılarıdır. Kaplumbağa ile dans eden iki insan

figürü Şanlıurfalıların tarih boyunca müziğe olan düşkünlüğünü, çok sayıda çakmaktaşı ok ve mızrak ucu, taş işçiliğinin ne kadar geliştiğini belgeler niteliktedir.

Göbeklitepe Heykeltıraşlık Eserlerini Sergilediğimiz Neolitik Teşhir Alanımız

Nevali Çori Tapınağı'nın Orijinalini Sergilediğimiz Neolitik Alan

Göbeklitepe Hayvan Figürünleri

Kalkerden Yapılmış Hayvan Figürini

Yılanlı İnsan Başı

Nevali Çori'nin Ünik Totemi

Kalkolitik Dönem

MÖ 6000-4300 yılları arasına tarihlenen Erken Kalkolitik Çağ, Kuzey Mezopotamya, Kuzey Suriye ve Güney Doğu Anadolu bölgelerinde gelişen Halaf kültürü (MÖ 6000-5200) ve İlk Obeyd kültürüyle (MÖ 5200-4300) temsil edilir. Bunu izleyen Orta Kalkolitik Çağ, Kuzey Mezopotamya, Kuzey Suriye, Güneydoğu Anadolu bölgelerinde Son Obeyd (MÖ 4300-3800) ve Orta Uruk (MÖ 3800-3600) olarak tanımlanmaktadır. MÖ 5. binyıl ortalarından itibaren küçük yerleşim birimleri genişleyerek kentleşmeye başlamıştır. Su ve kara yolu üzerinden kuzeye yayılan ticaret malları, kil mühür baskılarıyla (bullalar) kayıt altına alınmasıyla Anadolu ve Mezopotamya kültürleri arasında etkileşim artmıştır. Ticaret ve madencilikle zenginleşerek güç kazanan yerel yöneticiler, sınırları tam olarak tanımlanmamış bağımsız birer siyasî güce dönüşmüştür. Son Kalkolitik Çağ (MÖ 3600-3300) Mezopotamya'da yazının kullanılmaya başlandığı Uruk (Son Uruk/Kuzey Uruk) dönemiyle eşleştirilmektedir. MÖ 4. Binyıl başlarından itibaren ticaretin kil tabletler üzerinde Petrografik/resim yazısıyla kayıt altına alındığı, dinî, ekonomik ve yönetim merkezi gücünün, toplum sınıflarının belirginleştiği bir süreç başlamıştır. Bu dönemde büyük ve orta boyutlu kentler ile kırsal tarımcı yerleşimlerden oluşan hiyerarşik yerleşim düzeni ortaya çıkmıştır. Kentleşme sürecine giren toplulukların, tarımcı köylerin, yeni geliştirdikleri ekonomik düzenin gereği olarak ekonomik çıkar bölgesi oluşturması dünya tarihinde ilk kez Kalkolitik Çağda görülür. Bu kültürün görüldüğü bölgelerin ortak özelliği, MÖ 4. binyılın baslarından itibaren ibadeti yönlendiren, malların dağıtımını ellerinde bulunduran siyasî ve dinî bir seçkinler sınıfı tarafından gerçekleştirilen merkezîleştirmedir.

Halaf Seramiği

Ana Tanrıça figürününden stilize edilmiş bölge için ünik Göz İdolleri.

Fırat Vadisi'nde, Şanlıurfa'nın da yer aldığı bölgede gerçekleştirilen çalışmalar, söz konusu dönemde çok yoğun bir yerleşim olgusunun varlığını kanıtlamıştır. Salonunda: Ticaretin canlandırılması anlatılmaktadır. Dönemin en önemli sosyal olayı ticaretin sistematik yapılıyor olmasını ve Fırat nehri üzerinde yapıldığı gösterilmektedir. Haseki Höyük Mozaik Çivi Canlandırması ile Dünya'nın ilk Mozaik örnekleri arasında gösterilen pişmiş toprak mozaik çivilerinin dekoratif amaçlı uygulanış şekilleri hakkında bilgilendirme amaçlanmaktadır.

Bu dönemde öne çıkan Höyükler Çavi Tarlası, Hacı Nebi, Hassek Höyük ve Kurban Höyük, öne çıkan eserlerimiz ise Halaf seramiklerimiz, asgari ücret ödemelerinde kullanılan devrik ağızlı pişmiş toprak kapları, göz idolleri ve pişmiş toprak mozaik çivileridir.

Tunç Dönemi

Pişmiş Toprak Çocuk Lahdi ve Ölü Hediyeleri

Bereketli Hilâl bölgesinde MÖ 3. bin yıldan itibaren kent devletleri kurulmuş, Anadolu yaylalarında kırsal tarımcı topluluklardan küçük krallıklara geçiş başlamıştır. M.Ö. 2nci binyıl başından itibaren gelişen bölgedeki krallıklar, bin yılın ortalarında imparatorluklara dönüşmüştür. Tunç Çağı Arkeolojik kalıntılar ve tarihî belgelere göre üç ana döneme ayrılmıştır: *Erken Tunç Çağı* (MÖ 3300-2000) Erken Sümer Krallıkları; *Orta Tunç Çağı* (MÖ 2000-1600) Akad İmparatorluğu; *Geç Tunç Çağı.*(MÖ 1600-1100) Hitit, Eski Asur ve Erken Mitanni Krallıklarının hâkim oldukları tarihî süreçtir. Hurri-Mitanni ve Orta Asur Krallıkları Toplumlarm Kalkolitik Çağ boyunca madenleri işlemede gösterdikleri gelişim, M.Ö 3. bin yılın ortalarından itibaren bakırın ve kalayın karışımı olan tuncun kullanılmaya başlanmasıyla devam eder. Yoğun nüfus barındıran kentlerde halkın büyük çoğunluğu hâlâ tarımla uğraştığı halde, köylerden farklı olarak, tarım dışı işlerde çalışan uzmanlar ortaya çıkmıştır. Tekerleğin keşfedildiği, yazı, takvim ve matematiğin ilerlediği, uzmanlaşma gerektiren üretimlerin ve örgütlenmiş ticaret ağlarının geliştiği bu süreçte madenci, kuyumcu, çömlekçi, dokumacı gibi zanaat kollarından oluşan yeni meslek gruplarının yanı sıra tüccarlar, askerler ve rahipler gibi farklı sosyal sınıflar da ortaya çıkar. Alet ve silâh yapımında bakır ve tuncun kullanılmasıyla hammadde gereksiniminin dışa bağımlı hâle geldiği bu süreç, "Neolitik Devrim" den sonra uygarlık tarihinin ikinci önemli dönüm noktası olduğundan "Şehir Devrimi" olarak da adlandırılır.

Müzenin Bu Dönem Canlandırmalarında: Gre Viriki Mezar Canlandırması ile Mezopotamya zigguratlarmın öncüsü olan yüksek kerpiç teraslarının Türkiye'deki tümüyle açığa çıkan tek örnek mimarisinin, Surlu yapılar canlandırması ile inşaat sektöründe âlet kullanımının nasıl yaygınlaştığını, Tunç Atölyesinde tunç kullanımının sistematik devlet yapısının oluşumuna katkısını ve Tunç dönemi mutfak canlandırması ile dönemin mutfak yapısının modern Anadolu köy mutfakları ile benzerliğini ortaya koymaktadır .

Müzenin en zengin koleksiyonlarından birini oluşturan eserler, Tunç Dönemi Salonunu süslemektedir. *Şanlıurfa'da bu Dönemde öne çıkan höyükler: Lidar Höyük, Titriş Höyük, Kurban Höyük ve Gre Virike Höyük'tür.* Müzenin en güzel pişmiş toprak eserlerini bu salonda görmek mümkündür. Pişmiş toprak oyuncak koleksiyonu, oldukça farklı tasarlanmış pişmiş toprak kapları tunç balta ve mızrak kalıpları bu salonun ünik eserleridir. Bu salon eserlerinin çoğunu mezar buluntusudur. Bu dönem eserlerinin zenginliği, Devletlerin büyüyüp imparatorluklar hâline gelmeye başladığı Orta ve Geç Tunç çağlarında Mezopotamya ile Anadolu arasında ticarî faaliyetlerin yapıldığı 'Harran Şarri' yani 'Kral Yolu' ulaşım ağlarının Urfa da kesiştiğini kanıtlamaktadır. Bu yolun bir kolu Suriye'ye, bir kolu Mezopotamya ya ve bir kolu da Anadolu'ya ulaşmaktaydı. Kuzeyden gelen ve Şanlıurfa'yla çevresini bin yılı aşkın süreyle vatan edinen Hurriler bu bölgede birçok şehir devleti kurmuş ve Mezopotamya ile Suriye'nin önemli bir gücü hâline gelmiştir. *Hurriler, Mezopotamya'daki Sümer /Akad ve Babil / Asur kültürleriyle ilişki kurmuş bu kültürleri sentezleyerek Anadolu'daki Hatti ve Hititlerin de bu kültürlerle ilişki kurmasının sağlamışlardır.*

Oyuncak Arabalar

Oyuncaklar (Düdük ve Çıngıraklar)

Çift Boğa Kaideli Kap (Mezar Buluntusu)

Demir Çağı

MÖ 1100-330 yıllarına tarihlenen Demir Çağının başlangıç evresi, Anadolu'da imparatorlukların çöktüğü, merkezî devlet otoritesinin ortadan kalkması sonucu, halkın uzmanlığa bağlı iş kollarını yürütemeyerek küçük gruplar hâlinde dağıldığı bir dönemdir. Anadolu'da devlet sisteminin çökmesi sonucu kentler boşalmış, kırsal nüfus artmıştır. Hitit İmparatorluğunun çökmesi sonucu Hititler, varlığını Güneydoğu Anadolu'da kurulan Geç Hitit krallıklarında sürdürmüşler, bölgeye güneyden göç eden Arami kabilelerinin kurduğu krallıklarla aynı coğrafyayı paylaşmışlardır. Bu çağda demir işleme teknolojisinin gelişmesine bağlı olarak daha etkili silâh ve âletler üretilmiş, daha etkili savunma ve daha fazla ganimete erişmek için yeni savaş taktikleri geliştirilmiştir. Kuzey Mezopotamya ve Güneydoğu Anadolu MÖ 9. yüzyıldan itibaren Yeni Asur kralları tarafından fethedilmiş, kurulan yeni yerleşim birimlerine başka bölgelerden zorunlu göç ettirilen gruplar yerleştirilmiştir. Böylece farklı etnik gruplar birbirleriyle karıştırılarak imparatorluğun egemenliğine karşı oluşabilecek direnişler engellenmiş ve fethedilen tarım alanlarının işlenmesi için kurulan tahsisli çiftlikler için işgücü sağlanmıştır. MÖ 7. yüzyıldan itibaren yazı, saray merkezli okulların dışına taşınarak yaygınlaşmış, kurak step bölgelerinde develerden oluşturulan kervanların kullanılmaya başlamasıyla, ticaret yolları çeşitlenmiş ve daha uzun mesafelere ulaşılmıştır. MÖ 6. yüzyılda Lidya'da ilk paranın basılmasıyla, ticaret ve ekonomik sistemin ölçüleri de değişmeye başlamıştır. Bu gelişmelere paralel olarak artan nüfusu ve toplumun seçkin kesiminin zenginleştiği sistemin kalıcılığını sağlamak için toplanan orduyu beslemek amacıyla tarım alanları genişletilmiştir.

Orta Fırat Havzası ve çevresi M.Ö. 8. ve 7. yüzyıllarda tümüyle Yeni Asur İmparatorluğu'nun eyâletlerine dönüşmüştür. M.Ö. 612-550 yıllarında Anadolu, Med İmparatorluğu'nun; "Bereketli Hilâl" bölgesi de Geç Babil İmparatorluğu'nun yönetimine girmiş, M.Ö. 550-330 yıllarında ise Pers İmparatorluğu'na bağlanmıştır. Demir çağında İlimizde öne çıkan höyük Harran'dır. Demir çağı salonunda sergilenen çivi yazısı ile yazılmış Babil Nabunid Stelleri buna en iyi örnektir.

Hitit Krallığının yıkılması ile Doğu ve Güneydoğu Anadolu da kurulan Geç Hitit izlerini, bu dönem salonumuzda Şanlıurfa ve çevresinde getirilen büyük boyutlu taş eserlerde görmekteyiz.

Sfenks

Hellenistik Çağ

Anadolu'da Helenistik Çağ, Makedonya Kralı Büyük İskender'in M.Ö. 334 yılında Çanakkale Boğazı'nı aşarak Granikos (Biga Çayı) kıyısında Persleri yenmesiyle başlayan bir dönemdir. Asya seferi, Torosların ötesindeki Dörtyol yakınlarında M.Ö. 333 yılında gerçeklesen Issos Savaşı'nda Pers İmparatoru Dareios'un bozguna uğratılmasıyla,

Derin Kase

Pişmiş Toprak Figürin Parçası

Tören Baltası

Hindistan'a kadar fetihler yoluyla genişleyecek bir etki dönemi yaratır. Bu etki en azından kentlerin içindeki yaşantı, dil ve kültür alışkanlıklarının değişmesi anlamına gelir. Helen yazısı başta olmak üzere okuryazarlık üzerinden ilmî birikim doğudaki kültürleri etkisi altına alır. Roma İmparatorluk Döneminin başlangıcı olan M.Ö. 31 yılına dek Antakya merkezli Seleukos yönetimi dönemin siyasî çerçevesidir.

Roma Dönemi

Roma gittikçe artan gücüyle Anadolu'daki varlığını daha M.Ö. 190 yılında Seleukosları Magnesia Savaşı'nda yenerek duyurmaya başlar. M.Ö. 133'de Pergamon Krallığı'nın topraklarının miras yoluyla Roma'ya geçmesinden sonra Helenistik Krallıklar, teker teker yeni eyâletlere dönüşür. İmparator Augustus tarafından büyük bir bölümü bu dönemde Roma'ya bağlanan bölgede kent kurumlarının gelişimi devam eder. Parthlarla olan çatışma yüzünden kalıcı bir ordu sürekli olarak hazırda bulunur ve toprak sahipliği kadastro kayıtları ile kökten değişiklikler geçirir. Vergi tahsili, erzak derlenmesi ve orduların ulaşımının yol-köprü ağıyla gerçekleştirildiği bu yeni dönemde Kommagene 'deki kentler, artık düzenli gelirleri olan yerleşik asker ya da yatırımcı Romalılarla dolmuştur. M.Ö. 53'te Urfa kralı Abgar'ın önerisi ile Fırat'ı aşan General Crassus, büyük bir yenilgiye uğrayınca Roma'nın dikkati bölgeye çevrilir. İmparator Traianus, M.S 114'de Doğu sorununu çözmek üzere sefer

düzenlemişse de ancak Imparator Caracalla'nın seferi ile M.S 214 yılında Edessa, koloni ilan edilebilir. M.S 296 yılında Edessa merkezli Osrhoene ve Mezopotamya olarak ikiye ayrılan bölge, Sasani ve Roma İmparatorluğu arasında bir kale-kent olarak işlevini sürdürür. M.S 6. yüzyılda İmparator Justinianus'un parlak döneminin ardından ortaya çıkan veba salgını, artan Sasani baskısı sonrası yapılan anlaşmaların yüksek maliyeti, yeni inşa etkinliklerinin yerel ekonomiler ve işgücünde yol açtığı zorluklar ile depremlerin sebep oldugu yıkımlar, bölgedeki kentlerin pek çoğunun geri kazanamayacakları kayıplar vermesiyle sonuçlanır. Edessa, Sasaniler tarafından Kral II. Hüsrev Döneminde, M.S 603 yılında kuşatılır ve yedi yıl süren bu kuşatma sonucunda ele geçirilir. Ancak M.S 628 yılında tekrar Doğu Roma İmparatorluğu egemenliğine girer. Osmanlı İmparatorluğu sınırlarına dahil edildiği 1517 yılına dek, önce M.S 1031'de üçüncü kez Doğu Roma İmparatorluğu sınırları içinde yer alan kent, M.S 1087'de Büyük Selçuklu İmparatorluğu, M.S 1095'te Ermeniler, M.S 1098'de Haçlı Kontluğu ve daha sonrasında da çeşitli Türk beylikleri tarafından yönetilir.

Müzenin canlandırmaları arasında yer alan, döneminin cam yapım tekniği hakkında bilgi veren Roma Cam Atölyesi ve insanların sosyal hayatlarının ve kent merkezlerinin vazgeçilmez bir parçası olarak inşa edilen caddelerin estetikliği ve anıtsallığı hakkında bilgi veren Roma caddesi yer almaktadır. Roma Heykeltıraşlık eserleri, bu dönemin en ünik eserleri arasındadır. Bu eserler Roma dönemi eserleri olduğu halde tamamen şarklı bir giyim tarzı ile yöresel kıyafetlerle betimlenerek klâsik Roma Heykeltıraşlık sanatından ayrılmaktadır.

Roma Dönemi Taş Heykeltıraşlık Eserleri

Roma Dönemi Süryani Kadın Mezar Steli

Harran Han-el Barur Kervansarayına ait Selçuklu Dönemi Aslan Terbiyecisi

İslâmî Dönem

Bu dönem eserleri yönü ile en zengin höyüğümüz bir süre Emeviler'e başkentlik de yapan Harrandır. Müzenin en etkileyici salanlarından biri olan Göbekli Tepe tapınakları ile başlayan inanç geleneğin ve sonrasında devam eden pagan kültürünün etkisini yitirtiği ve tek tanrılı dinlerin temsili peygamberlerin ilki olan Hz. İbrahimin mücadelesini, Rabbini buluşunu, ateşle imtihanını, Rabb-ı Rahmin dostunu yakmayarak ateşleri suya ve bahçeye çevirdiği görsel anlatımın kullanıldığı Peygamberler Salonu ile geçmişe yapılan yolculuk ile sona ermektedir.

Haleplibahçe Mozaik Müzesi

Müze Kompleksi'nin bir diğer ayağını oluşturan Haleplibahçe Mozaik Müzesi'nin yapımı tamamlanmıştır. Bu Yapı 6.000 m^2 genişliğe sahip ve 82 m çapı ile Türkiye'nin kolonsuz geçilen en büyük yapısıdır. Haleplibahçe Mozaik Müzesin'de yörede ortaya çıkan mozaikler insitu olarak sergilenmektedir. Ayrıca Mozaik Müzesi yapımı kapsamında, 1987-2012 yılları arasında ilin merkez ve ilçelerinde tespit edilen mozaiklerin Haleplibahçe mozaik müzesinde sergilenmesi düşünülerek 2013 yılında 11 ayrı merkezden yaklaşık 500 m^2 mozaik kazısı tamamlanarak yerlerinden kaldırılmış ve restorasyon, konservasyon çalışmaları tamamlanarak teşhire yerleştirilmiştir.

Amazonlar Villası

Kazıda bulunan Amazon betimleri dolayısıyla bu villanın adı Amazonlar Villası olarak adlandırılmıştır. Amazonlar Villası, simetrik yerleştirilen iki iç avlu arasında yer alan dikdörtgen planlı büyük bir salonun etrafına dizilen odalardan oluşur. Girişi doğudan olup, planı doğu-batı doğrultusunda ters 'T' biçimindedir. Villanın ön avlusundan iki yanı apsisli koridora, buradan da ana salona geçilir. Girişin karsısındaki dikdörtgen planlı odanın tabanında, avlanan Amazonlar mozaiği yer almaktadır. Ana salonun güney ve kuzeyinde

simetrik biçimde yerleştirilen, ışık ve taze havanın iç avlulardan sağlandığı aslan ve kaplan betimli odalar ile Ktisis ve Zebra götüren zenci betimli mozaiklerin yer aldığı diğer odalar yer alır.

Akilleus'un Hayatı Mozaiği

Villanın salonunu süsleyen dikdörtgen ana panoda, Akhilleus'un hayatından kesitler betimlenmiştir. Bunlar sırasıyla, dadı kucağında bebek Akilleus, anne Thetis'in Akhilleus'un topuğundan tutarak ölümsüz olması için onu Styks ırmağına daldırması, Genç Akilleus'un annesine vedası, Akhilleus'un ömür ipliğini büken kader tanrıçaları Moira'lar, Akhilleus'un bilge at adam Kheiron tarafından eğitilmesi ve Akhilleus'un Troia Savaşı'na gidişini üzgün gözlerle izleyen Thetis betimleridir. Panoyu çevreleyen bordürde saz çalan figürler, çiftlik evi, koşan, duran ve otlayan atlar ile koyun ve boğa betimleri yer almaktadır.

Dinlenme odasının taban mozaiğinde zebrayı götüren bir zenci erkek tasvir edilmiştir. Sola dönük yürüyen erkeğin gövdesi cepheden, beyaz bantlı bası ¾ sağa dönük olarak betimlenmiştir. Sol eli zebranın zincir biçimindeki yularını tutarken, sağ eli omzundaki ucu kıvrık sarı sopayı tutar. Gövdesinin üstü ve ayakları çıplak olup, birbirine paralel yatay gri çizgili, turuncu peştamal biçimli giysisi gövdesinin altını örtmektedir. Bu betim, ticaret yolu üzerinde bulunan Şanlıurfa'nın, antik dönemdeki geniş ticarî iletişim ağının bir göstergesidir.

Anne Thetis'in Akhilleus'u Ölümsüzlük Suyuna Batırma Sahnesi

Akhilleus'un Veda Sahnesi

Kenthaur Kiron'un Akhilleus'la Av Sahnesi

Ktsis Mozaiği

Mozaikte Amazonlar Villası'nın kurucu ve koruyucu tanrıçası Ktisis büstü betimi yer alır. Büstün yanında Yunanca harflerle KTI-CIC adı yazılmıştır. Başının üstünde inci ve altın görünümlü taşlarla süslenmiş bir taç tasvir edilmiştir. Küpesi de benzer teknikte yapılmış olup, altın halkalı ve oval inci görünümlüdür. Boynunda sarı, yeşil ve kahverengi taşlarla süslü gerdanlık yer alır. Ktisis, iki elinin parmaklarıyla göğsünün üstünde gri renkli ölçü âleti tutar. Bu ölçü âleti Roma ayak ölçüsü olup, yaklaşık 29.7 cm'dir (12.2 inç). Sarı pelerin ve gri stola giysilidir. Ktisis'in her iki tarafında omuz hizasında yeşil örtülü payeler tasvir edilmiştir.

Aslan

Panonun merkezinde, ikili örgü kuşağıyla çevrelenen dikdörtgen, aslan figürlü pano yer alır. Aslanın başı ve arka ayakları kısmen korunarak günümüze ulaşmıştır. Sola dönük yürüyen aslanın gövdesi profilden, başı cepheden resmedilmiştir. Taban mozaiğinde, zikzaklı çizgilerle gök kuşağı deseninden oluşan geniş bir bordür, defne yaprağı tasvirli kuşağı çevreler. Defne dalları, kuşağın merkezinde gri ve kırmızı değerli tas görünümlü oval madalyonlarla birleşmektedir. Mücevher görünümlü bu defne kuşağının çevrelediği ana panoda beyaz tesseralar kafes seklinde balık pulu biçiminde dizilmiştir. Bunların aralarında kırmızı gül goncası desenleri vardır.

Ktisis Mozaiği Genel Görünümü

Amazonlar Av Sahnesi

Mozaiğin ana panosunda, Amazonlar aslan, leopar ve kurt avlamaktadır. Panoda ön plandaki iki Amazon (Melanippe ve Penthesileia) atlı olarak, geri plandaki iki amazon (Hippolite ve Thermodosa) ise yaya olarak avlanmaktadır. Penthesileia'nın solunda yaralı leopar ile köpek, Termodosa'nın solunda ise devekuşu ile köpek mücadelesi tasvir edilmiştir. Panonun ortasında ise ensesinden basının üstüne doğru kan akan yaralı bir aslan acı içinde resmedilmiştir. Panoyu çepeçevre saran geniş bordürde kıvrımlı kenger yaprakları arasında Eros'un av sahneleri ile kösede bereketi sembolize eden kadın maskesi betimlenmiştir. Villanın baş odasının tabanını süsleyen bu mozaik, MS 5-6. yüzyıla tarihlenmektedir.

Kaplan

Amazonlar Villası'nın yatak odasının tabanını süslemekte olan mozaiğin merkezinde, kuzey-güney yönündeki dikdörtgen panoda kaplan tasvir edilmiştir. Bu kaplanın gövdesi büyük oranda tahrip olmuş olup, sadece arka ayakları kısmen korunmuştur. Panonun figür olmayan bölümlerinde beyaz tesseralar kafes seklinde balık pulu biçiminde dizilmiştir. Bunların aralarında kırmızı gül goncası desenleri yer almaktadır. Panoyu çok renkli altılı sarmal örgü kuşağı çevrelemektedir. Örgü kuşağından sonra dışa doğru, ince beyaz kuşak ve geniş bir bordür yer alır. Geometrik desenli bu bordürde, dört beyaz dikdörtgenin oluşturduğu çapraz bant dizisi vardır.

Amazon Kraliçelerinin Av Sanesinden Menaliphe ve Hippolite'nin av sahnesi Detayı

Orpheus Mozaiği

Şanlıurfa'dan yurtdışına kaçırılmış olan Orpheus mozaiği, Dallas Sanat Müzesi'nden, önce İstanbul Arkeoloji Müzesi'ne, daha sonra da Şanlıurfa'ya getirilmiştir. Panoda Frig başlıklı ozan Orfeus sağa dönük oturarak lir çalmaktadır. Solunda etçil hayvanlardan aslan, ayı, leopar ve domuz, sağında otçul hayvanlardan dağ keçisi ve at, sol üst kösede ise kuşlar onun çaldığı liri dinlemektedir. Dikdörtgen panoda Süryanice yazının yer aldığı mozaik, bir zamanlar bir kaya mezarının tabanını süslemekteydi. Orpheus mozaiği, Edessa/Urfa mozaikleri içinde en eski tarihli (M.S. 194) mozaik olmasının yanı sıra, mozaikte sanatçı Bar Saged adının olmasıyla da nedeniyle de oldukça önemlidir.

Orpfeus Mozaiği Genel Görünümü

Aftuha Ailesi Mozaiği (Cenaze Şöleni Mozaiği D)

Şanlıurfa'nın Şehitlik (Çamlık) Mahallesi'nde, 1998 yılında meteoroloji binası inşa edilirken tek odalı, üç arkosoliumlu bir kaya mezarının tabanında bulunmuştur. Aftuha ailesine ait olan mozaikte, aile fertleri Aftuha, eşi Salum ve üç çocuğu Doğulu tarzda renkli ve süslü giysiler içinde betimlenmiştir. Panonun en sağında Aftuha'nın esi Salum, oturur durumda,

hemen sol yanında aile reisi Aftuha divanda yana dönük şekilde uzanır durumda ve onun da solunda çocuklar muhtemelen ayakta yer almaktadır. Figürlerin baş kısımlarının yanında isimleri Süryanice olarak yazılmıştır. Dikdörtgen seklindeki panonun alt kısmında yer alan Süryanice yazıda; *Aftuha'nın bu mezarı sonsuzluk evi olarak kendisi ...(ve ailesi) için yaptırdığı belirtilmiştir.*

Dört Kollu Yıldız Mozaiği

Şanlıurfa'nın Mance Mahallesi'nde (Edessa antik kentinin batı nekropolü) tek odalı, üç arka soliumlu bir kaya mezarının tabanında bulunan mozaik, 1979 yılında Şanlıurfa Müzesi'ne getirilmiştir. Panoda kahverengi renkte dört kollu yıldız deseni yer alır. Yıldızların merkezinde içi Haç desenli küçük eşkenar dörtgenler bulunur. Panodan dışa doğru, çok renkli sarmal ikili örgü kuşağı, testere dişli bakışımlı üçgen dizisi, kare ve kum saati desenli kuşak yer alır. Panonun solunda iki ucu trapez biçimli bölümde M.S. 224'e tarihlenen Süryanice yazıtta "Qasya'nın oğlu Bar'amta bu mezarı ben yaptım" yazılıdır.

Mağaralı Mozaiği

Şanlıurfa'nın Birecik ilçesi, Mağaralı köyünde Şanlıurfa Müze Müdürlüğü tarafından 2013 yılında yapılan kazı çalışmasının ardından kaldırılarak, Şanlıurfa Mozaik Müzesi'ne getirilmiştir. Geometrik desenli taban mozaiğinde, üçlü sarmal örgü kuşağıyla çerçevelenen dikdörtgen panonun merkezinde, içinde kesişen karelerin işlendiği dairevi pano yer alır. Bu panonun büyük bir kısmı tahrip olmuştur. Merkezdeki panonun sağında iç bükey kareler oluşturan kesişen daire desenli, solunda ise iç içe kare desenli dikdörtgen panolar mevcuttur. Dışa doğru ise kesişen daire desenlerinden oluşan bir pano yer almaktadır.

Yukarı Göklü Köyü Mozaiği

Şanlıurfa'nın Halfeti ilçesi, Yukarı Göklü köyünde bulunmuştur. 2013 yılında Şanlıurfa Müzesi'ne getirilmiştir. MS 5-6. yüzyıla tarihlenen ve çok renkli tesseralarla yapılmış olan dikdörtgen panoda kıvrık asma dalları arasında çeşitli türde kuşlar betimlenmiştir. Kuşların bazıları üzüm salkımına gagalarını uzatırken, bazıları yürürken resmedilmiştir. Panonun merkezinde gövdesinin ön kısmı tahrip olan, sağa dönük bir tavus kuşu tasviri mevcuttur. Panodan dışa doğru, ters bitiştirilmiş çok renkli kaliks deseninden oluşan

Yukarı Göklü Mozaiğinden detay (Su Kuşu)

kuşak ve ilmik desenli bordür bulunur. Daha dıştaki dikdörtgen panoda ise Yunanca harflerle yazı yer almaktadır.

Aşağı Başak Mozaiği

Şanlıurfa'nın Merkez Aşağı başak köyünde Şanlıurfa Müze Müdürlüğü tarafından 2013 yılında yapılan kazı çalışmasının ardından kaldırılarak, Şanlıurfa Mozaik Müzesi'ne getirilmiştir. M.S. 6. yüzyıla tarihlenen taban mozaiğinin merkezindeki dikdörtgen panoda zikzak desenleri ve Süryanice harflerle yazı yer alır. Bu pano, köşelerinde küre formlu vazolardan çıkan kıvrık asma dalları arasında tavşan, horoz ve kuşların betimlendiği bordürle çevrilidir. Vazolar kavun dilimi şeklinde dekore edilmiştir.

Harran Kapı Mozaiği Genel Görünüm

Harran Kapı Mozaiği

MS 5-6. yüzyıla tarihlenen Harran Kapı mozaiği, Şanlıurfa ili, Harran Kapı yakınında bulunmuştur. Düz siyah çizgi ve çok renkli ikili örgü kuşağının çerçevelediği dikdörtgen panoda hayvanların tasvir edildiği farklı yönlere dönük iki sahne mevcuttur. ilk sahnede yaban keçisi kovalayan aslan ve ağacın arkasından bu sahneyi izleyen sola dönük bir boğa yer alır. İkinci sahnede, bir ağacın etrafında karşılıklı duran geyik ile boğa ve solda sahneye sırtı dönük geyik betimlenmiştir. Bu mozaikte hareketlilik ve sakinlik bir arada verilmiştir.

Hazinedere Mozaiği

M.S. 6. yüzyıla tarihlenen Hazinedere mozaiği, Şanlıurfa'nın Siverek ilçesi, Sabuncu köyünden Şanlıurfa Müze Müdürlüğü tarafından 2013 yılında kaldırılarak Mozaik Müzesi'ne taşınmıştır. Dörtgen desenlerinden oluşan bordürün çerçevelediği panoda, insan ve hayvan figürleri yer alır. Panonun kösesinde yer alan büyük siyah kuş figürü, yerde yatan bir erkek figürünün gözünü gagasıyla oyar gibi betimlenmiştir. Erkek figürün sırtında bir ok sadağı, yerde uzun bir mızrak ve kalkan yer alır. Panonun merkezindeki tahribatın olduğu kısmın hemen üstünde bir at, alt tarafında ve güney yönde ise çift öküzle çekilen bir saban görülmektedir. Sağda ayı tasviri mevcuttur. Panonun güneyinde diskle taçlandırılan bir tabula ansata içinde Süryanice kitâbe bulunur.

Şanlıurfa'nın Viransehir ilçesi, Yolbilen köyünde bulunan, bazalttan yapılan dokuz arkosoliumlu bir mezarın tabanını süsleyen bu mozaik, söz konusu mezarın mimârisiyle birlikte 2013 yılında kaldırılıp, Mozaik Müzesi'ne taşınarak burada tekrar kurulmuştur. Dalga kuşağı deseniyle çerçevelenen dikdörtgen panoda hayvan, insan ve bitki motifleri betimlenmiştir. Merkezde bir öküzün taşıdığı dairevi bordür içinde M.S. 562 tarihli Süryanice yazıt yer alır. Bunun kenarında her iki elini yukarı kaldıran genç insan figürü, bir öküz protomu ve uçar durumda bir papağan resmedilmiştir. Bunun sağ ve solunda bodur ağaçlar, kuşlar, balıklar, otlayan geyik, ceylan, siyah boğa, dağ keçisi ve kırmızı aslan sırt sırta yerleştirilmiştir.

Yolbilen Mozaiği

Tarihte ilk kurulan kütüphanelerin bulunduğu bir coğrafyada bulunan Şanlıurfa şehrinin kültürel ve tarihî önemi son dönemde GAP'la birlikte gündeme gelmiştir. Bölge de oluşturulan kütüphaneler kültürel, dinî ve stratejik önemden dolayı Harran ve sonradan gelişecek olan Urfa'da yoğunlaştığı söylenebilir. Ön Asya arşiv ve kütüphaneleriyle Yunan ve Roma kütüphanelerinin bu iki yerleşim yerlerinde oluşturulduğu kaynaklarda yer almıştır. Ayrıca ilk büyük Hıristiyan kütüphaneleri de yine Urfa da kurulmuştur.

Harran Kütüphaneleri

Kaynaklarda ismi ilk defa M.Ö 2000 başlarına ait Kültepe ve Mari tapletlerinde geçen ve tarihin tüm dönemlerinde kültür ve uygarlık özelliğini kaybetmeyen Harran'da oluşturulan arşiv ve kütüphaneleri hakkında yeterli bir bilgiye sahip değiliz. Harran'da kütüphaneler daha çok medrese şeklinde gelişmiştir, fakat ayrıntı bir bilgi yoktur. Sadece çeşitli kaynaklarda, çeviri faaliyetleri için çeşitli yerlerden meselâ İskenderiye ve Anadolu'dan getirilen kitapların, yazmaların, çevrilerek buradaki medrese kitaplarında muhafaza edildiğine dair bilgiler vardır.

1885 yılında Gazi Ahmet Muhtar Paşa Cevdet Paşa'nın bir eserine yazdığı önsöz de İbn Vahşiyye'nin "el Filahat el-Nebâtiye" eserine atıfta bulunarak Harran'da H. 291 yılı civarında eski Süryani dilinde yazılmış kitaplarla dolu bir kütüphanenin olduğunu ve bunun yönetiminden sorumlu bir de kütüphanecinin bulunduğu şeklinde bir bilgi verir.

Bu bölge de çok zengin kütüphanelerin bulunduğu muhakkatır ama bölgenin cazibesi aynı zaman da olumsuzluklara da sebep olmuştur. Bir çok devletin Harran'a sahip olma çabası önemli yıkımları da beraberinde getirmiş, bölge yıllarca çeşitli devletlerin istilasına da uğramıştır. Bu istilalardan kütüphaneler de paylarını almıştır.

Sultantepe Kütüphanesi

Bu kütüphane ile ilgili ilk veriler, 1951 yılında başlayan ve 1952 yılında da devam eden kazılar sonucunda ele geçmiştir. 1951 yılında pişmemiş topraktan yapılmış toplan 150 çivi yazısı çıkarılmıştır. Tamamının 800 adet olduğu bu tabletler, asıl kazı binası dışına doğru genişleyen duvarlarla birbirinden ayrılmış odalarda bulunmuştur. Alt yazılında bulunan isme göre bunların Rahip Kurdi-Nergal'e ait oldukları anlaşılmıştır. Bu tabletlerin üzerinde bulunan "Kolofon" kaydı hem de bulundukları yerin genel planından hareketle buranın bir ibadethane olduğu ve bu kütüphanenin de bir tapmak kütüphanesi olduğunu söylemek mümkündür.

Geçasur Dönemine ait bulunan tabletler de şu konular bulunmaktadır: Gılgamış Destanı, Yaratılış Destanı, Şiirler Tarihi Hikâyeleri, Sümerce ve Akkattca Dualar, İlâhîler, Büyüler ile Kehanetler, Astronomi ve Tıbbî metinler.

Bu tabletler 1950 yıllarda Urfa'da müze olmadığından Ankara Arkeoloji Müzesine götürülerek koruma altına alınmıştır.

Edassa (Urfa) Kütüphane ve Arşivleri

Edassa kütüphanesinin gelişimi şehrin kültür merkezi olarak ön plana çıktığı, dinî ve kültürel gelişmelerin hızlandığı Süryani Krallığı Osrhoene (Edessa) Kırallığı döneminde gerçekleşmiştir. Bu kültürel zenginlik, Kral 9. Abgar'nın Hıristiyanlığı kabul etmesi ile birlikte Yunan bilim ve felsefenin de etkisiyle zengin bir Süryani edebiyatının oluşmasını sağlamıştır. Bu birikim Kütüphane kurulmasını zorunlu kılmış ve ilk büyük Hıristiyan kütüphaneleri Kayseri ve İstanbul'la birlikte Urfa'da kurulmuştur. Bu arşiv mahiyetindeki kütüphanelerde, önemli halk olaylarını anlatan kronikler, özel ticarî sözleşmeler, esir alış verişini içeren senetler, dinî ve edebî eserler ile vergi kayıtları yer almıştır. Bu kraliyet arşivinin yanında, tapınak kaynakları ve vasiyetnamelerin tutulduğu yerel Kilise kayıtları ile Tarih ve Doğal Bilimler Dersinden oluşan müfredat programını destekleyen bir okul kütüphanesi de vardı. Bu kütüphane de öyle anlaşılmaktadır ki öğrencilere ödünç kitap verilmekteydi.

Ruha (Urfa) Sancağı ve Kütüphaneleri

Urfa'nın bu dönemdeki kütüphaneleri daha çok vakıf yoluyla oluşturulmuş Medrese, Cami ve Tekke kütüphaneleridir. Daha çok kitaplıklar mahiyetindeki bu kütüphaneler İmparatorluk kütüphanelerine uygun olarak hizmet vermişlerdir. Bu dönemdeki kütüphaneler hakkında daha çok Maarif ve Vilayet Salnâmeleri ile o döneme dair ayrıntılı bilgileri olmasa da istatikî bilgi vermektedir.

Tarihi	Adı	Kütüphane Sayısı
1892	Halep Vilayet Salnâmesi	6
1894	Halep Vilâyet Salnâmesi	11
1898	Maarif Salnâmesi	7
1900	Halep Vilâyet Salnâmesi	11
1903	Maarif Salnâmesi	7

1902 yılında yayınlanan bir istatistikte Urfa'da 9 adet kütüphane olduğu ve bunların 1040 el yazması, 1305 matbu olmak üzere toplam 2345 kitaba sahip olduğu belirlenmiştir.

Osmanlı İmparatorluğu Döneminde kurulan kütüphaneler şunlardır:

İbrahimiye Kütüphanesi: Debbağhane cami içinde Haci İbrahim efendinin oğlu Muhammed Fazlı tarafından 1744 yılında yaptırılan bir medrese kitaplığıdır. 300 adet kitaba sahip olan bu kütüphanede günlük 10 akçe ücretle bir de kütüphaneci görevlendirilmiştir.

İhlâsiye Kütüphanesi: Haci Said ağa tarafından 1858 yılında kurulan bu kütüphanenin koleksiyon adedi 600 dür.

Rahimiye Kütüphanesi: Miftahi Abdurrahim efendi tarafmdan1737 tarihinde kurulan kitap sayısı 221 dir.

Süleymaniye Kütüphanesi: Damat Süleyman ağa tarafmdan 1737 tarihinde Yusufpaşa mahallesinde kurulan bu kütüphanenin koleksiyon sayısı 95 dir.

Rızaiye Kütüphanesi: Hamavizâde Ömer Paşa tarafından Kubbettin caminde ki medrese de 1757 tarihinde kurulmuştur. Ve kitap sayısı 100 dür.

Rızvaniye Kütüphanesi: Sabık Rakka Valisi Rızvan Ahmet Paşa tarafından 1736 tılmda medresenin bitişiğinde kurulmuştur. Kitap sayısı 700 olan bu kütüphanede günlük 6 akçeyle bir kütüphaneci ve bir de kitapların bakımı ile ilgilenen mücellit görevlendirilmiştir. Haftanın 5 günü açık olan bu kütüphanenin vakviyesinde dışarıya ödünç kitap vermeyi yasaklayan maddeler bulunmaktadır.

Sabıkıye Kütüphanesi: Bu kütüphane Muhammed Emin Sabık Efendi tarafmdan 1863 tarihinde Akarbaşı semtinde yapılmıştır. Kitap sayısı 150 dir.

Şehenderiye Kütüphanesi: Kuruluş tarihi 1910 olan bu kütüphane daha ziyade cami içindeki kitaplarla Parmaksız Bekir Bey tarafından vakfedilen 42 kitaptan oluşmuştur.

Haydariye Kütüphanesi: Haydariye medresesinde bulunan kitaplıktır. Kitap sayısı 60 tır. Kuruluş tarihi bilinmiyor.

Nakipzâde Kütüphanesi: Ulucamii içinde bulunan Nakipzâde Üsameddin İbrahim Efendi medresesi içinde yaptırılmıştır ve kitap sayısı bilinmemektedir.

Hacı Mustafa Hafız veya Halilulrahman Kütüphanesi: Hacı Mustafa Hafızefendi tarafından vakfedilen kitaplarla kurulmuş olup kuruluş tarihi 1895 dir. Ve kitap sayısı 250 dir. Bu kütüphanede rehin karşılığı ödünç kitap alınabiliyordu.

Cumhuriyet döneminde kapatılan medreseler sonrası bu kurumlardaki kütüphaneler belli merkezlerde toplanmıştır. Şanlıurfa'nın ilk kütüphanesi diyeceğimiz Maarif Kütüphanesi bu gelişmelerden sonra oluşturulmuştur.

Maarif Kütüphanesi

Bu kütüphane Cumhuriyetin ilk Urfa Valisi Fuat bey tarafından kurulmuştur. Medreselerde bulunan kitaplar Hükümet Parkı içinde oluşturulan Maarif Kütüphanesine nakledilmişlerdir. Bu kütüphane, geniş bir okuma salonu ile iki oda bir girişten oluşmuştur. Koleksiyonunda tanınmış yazarların ünlü eserleri ve ülke de yayınlanan aylık, haftalık dergiler ile günlük gazeteler yer almıştır.

Halkevi Kütüphanesi

Halkevlerinin Şanlıurfa şubesi 1954 yılında kurulmuştur. Halkevinin açılışından sönra, özel idareye ait Maarif Kütüphanesi personeli ve kitaplarıyla birlikte Halkevine devredilmiş kitaplar tasnif edilerek okuyucuların hizmetine sunulmuştur. Bu kütüphane Sah günü hariç sabahtan, akşam 22.00'e kadar hizmet sunmuştur. Kitap sayısı 2338 dir ve bir yıl içerisinde 18 bin kişi faydalanmıuştır.

Çocuk Kütüphanesi

Şimdiki Kızılay binasının yerinde bulunan eğitim araştırmalarının ikinci katında bir salonda hizmet veren çocuk kütüphanesinde 2 personel görev yapmış ve 1967 yılında Şehir Kütüphanesi ile birlikte İl Halk Kütüphanesine devredilmiştir.

Şehir Kütüphanaesi

Köprü başında 1958 -1967 yılına kadar hizmet vermiş 1968 yılında Şanlıurfa İl Halk Kütüphanesine taşınmıştır. Hâlen bu binada Halk Kütüphanesi olarak hizmet vermeye devam etmektedir.

Şanlıurfa İl Halk Kütüphanesi

Şanlıurfa da kütüphane hizmetinin ağırlık noktasını oluşturan bu kütüphane 1968 yılında hizmette girmiştir. Kütüphane onarım dolayısıyla Haleplibahçedeki yeni müze binasında hizmet vermeye devam etmiş olup

Şanlıurfa İl Halk Kütüphanesi

yaklaşık 45.000 kitaba sahiptir. Hizmetleri arasında danışma, ödünç kitap verme, çocuklara hitaben kitaplar oluşturma, eğitici kültürel etkinlikler yapma, okuma salonunu etüd merkezi olarak kullanma ve internet hizmeti verme gibi hizmetleri sürdürmektedir. Süreli yayınlarında takip edildiği bir bölüme sahip olan bir kütüphanede 275 civarında süreli yayın, kullanıcının hizmetine sunulmaktadır. Ayrıca Şanlıurfa'da köy okullarına götürülen bir hizmete sahiptir. Önceleri iki gezici kütüphanelere sahip olan bu birim, 1992 yılında araçlarından birini Batman'a tahsis etmiştir. Çocuklar için seçilmiş resimli hikâye ve masal kitapları yanında yerli ve yabancı yazarlardan oluşan 3.000 kitaba sahiptir. İl halk kütüphanesi 6 gün okuyuculara hizmet vermektedir.

ŞURKA V Halk Kütüphanesi

Kültür Bakanlıgı ve ŞURKAV arasında yapılan bir protokolle Dergah - Balıklı Göl projesi çerçevesinde 100 m2 karelik bir salonu ile müştemilâtından oluşturulmuştur. 1993 yılında hizmete açıkan kütüphane iki personelle hizmet vermekte ve kütüphane 1.600 kitap vardır.

Şair Nâbi Kütüphanesi

Belediye Kültür müdürlüğüne bağlı hizmet veren bu kütüphane 1988 yılında Kapaklı Pasajının hemen bitişiğine kurulmuş ve bilâhare 2000 yılında Ahmet Bahçıvan İş Merkezindeki yeni yerine taşınmıştır. Kitapların büyük çoğunluğu bağışlar yolu ile sağlanmıştır.

Abdülkadir Karahan Kütüphanesi

Abdülkadir Karahan Kütüphanesi

Şanlıurfa Valiliği İl Özel İdaresince yaptırılan kütüphane, 1993 yılında hizmete açılmış ve Prof. Dr. Ahmet Karahan'ın bağışladığı 7.000 kitapla hizmete açılmış yapılan eklemelerle kitap sayısı artmıştır. Bir vakıf kütüphanesi niteliğinde olan kitaplık bu gün her kademedeki öğrenciya kapaılarım açmış durumdadır.

Şanlıurfa İli Kültür, Eğitim, Sanat ve Araştırma Vakfi (Şurkav Kitaplığı)

1992 yılında faaliyete geçen vakfın bünyesinde oluşturulmuş tek salondan oluşturulmuş bir kitaplıktır. Bilgi kaynaklarının çoğunun satın alma ve bağış yoluyla sağlandığı kütüphane de katolaklama ve sınıflandırmadan sonra kitaplar raflarda yer almıştır. İsteyen herkesin yararlandığı kütüphane de ücretsiz fotokjopi çekme hizmeti yanında kimlik alınarak ödünç kitap alma hizmeti de yer almaktadır.

* Akça Kala İlçe Halk Kütüphanesi, * Harran Fikret Otyan İlçe Halk Kütüphanesi, * Halfeti İlçe Halk Kütüphanesi Müdürlüğü, * Suruç 100. Yıl İlçe Halk Kütüphanesi, * Bozova İlçe Halk Kütüphanesi, * Hilvan İlçe Halk Kütüphanesi Müdürlüğü, * Siverek İlçe Halk Kütüphanesi müdürlüğü, * Viranşehir İlçe Halk Kütüphanesi Müdürlüğü, * Birecik İlçe Halk Kütüphanesi müdürlüğü.

GAPGündemi
10 bin kişi bilanda buluştu

STAR
Haliliye Belediyesi
Dağeteği'ne el attı

TÜRKİYE'NİN ENERJİSİNE
GAP DESTEĞİ
Hedef 2 milyon
kişiye istihdam yaratmak
ipekyol
'TOPRAK ÖLÜRSE
İNSANLIK DA ÖLÜR'

MELEĞİNİ SEÇ
BİR ADIM ÖNE GEÇ
CELAL ÇİFTÇİ
OLAY
Kasap Pazarı Suriye pazarı oldu
www.haberolay.net

İRFAN
Koruma altındaki ceylanlara
YEM DESTEĞİ

Safak
Kılınç: Türkiye'yi hiçbir
şekilde böldürmeyecekler

YENİURFA
"Urfa, Geleceğin Önder
Şehirlerinden Biri Olacaktır"
Ameliyathane Teknikerleri atama bekliyor

Geçmişten Günümüze Şanlıurfa Basını

Genel Olarak

Bu coğrafyada, Anadolu'da olduğu gibi basın önceleri sesli olarak yapılmıştır. Basın faktörünü başlatanların başında "ulak, tatar" denilen kişiler akla gelir. Bunlar habercilik görevini üslenenlerdir. Haberleşmenin ilk aracılarından bir diğeri de güvercinlerdir ve haberleşme görevini sürdürmüşlerdir. Sonraları haber okuyucuları çıktı. Bunlar halkın merak edeceği konuları toplu yerlerde, pazar yerlerinde tellar (çağırtmaç, çığırtkan) vasıtasıyla insanlara ulaştırılıyordu. At sırtında köyden köye haber taşıyanlar, kahvehanelerde köy odalarında duydukları haberleri anlatanlar, basının gidemeyeceği yere kadar duyduklarını taşıyarak önemli bir görev ifa etmişlerdir.

Ulusal ve yerel basının var olduğu yıllarda, destan satıcıları ve destan okuyucuları da bir şekilde öteden beri haberleşmeyi sağlamaktaydılar. Bir yangın, bir sel felâketini, bir ölüm olayını sesli olarak toplu yerlerde dile getirirlerdi. Sonraları matbaalarda bastıkları destanları şehir, ilçe, köy demeyip gezip satarlardı.

Tarihin derinliğinden bu güne geldiğimizde, bu kadar tarihî bir öneme sahip, yolların kavşağında bulunan ve İpekyolu ile dünyaya açılan bu şehrin elbette basında da üzerine düşen görevi yapacaktır. Bu anlamda yapılan çalışmaların başında "Vilâyet gazetesi" gelmektedir.

Türkiye gazeteciliği incelenecek ise Osmanlı Basını ele alınarak ifade edilirken, yerel basının tanıtılmasında büyük önem vardır. 1729 yılında matbaanın Osmanlıya gelmesiyle kitap basımı başlamıştır. Osmanlı sınırlarında kitap, gazete, dergi, bülten basımına başlanması çağa ayak uydurmadır. Osmanlı döneminde dikkat çeken gazetelerin başında "Vilâyet" gazeteleridir.

1920 lerden sonra Urfa'da başlayan basın çalışmaları 1925 yılında vali Fuat Bey'in kurdurduğu basım evinde **"Urfa"** adıyla çıkardığı gazete yayın hayatına "merhaba" dedi. *"1927 tarihli Urfa Salnâme'sinde "Matbua-i Vilâyet" başlığı altında, Vali Fuad Beyin vilâyete tayininden bir müddet sonra 1924 senesinde ilk defa Urfa'da idare-i mahsusiye tarafından iki bin küsur lise sarfıyla bir tab makinesi celb ve peyder pey nevakısı ikmâl edilerek matbua tesis edilmiştir. Elyevm Urfa namıyla intişar eden vilâyetin resmi ceridesi ve devair hükümetin evrak ve defteri ve halkın tab'a muhtaç evrakı bu matbaada tab edilmektedir."* denilmektedir.

Yeni Urfa Gazetesi

Uzun süre "Vilâyet" adına Urfa adıyla yayın hayatını sürdüren gazete, yarı resmi bir gazete statüsündeydi. Her ne kadar haberler ve köşe yazıları kaleme alınıyorsa da gazete vilâyetin denetimindeydi. Dönemin valisinin yayınladığı bu gazete 1940 yıllarında bir gün arayla çıkardı. Gazete daha sonra **"Yeni Urfa"** adıyla yayınını sürdürdü. 1960 yılına kadar CHP nin yayın organı görevini görmekteydi. Daha sonra gazete Ahmet Mesci ismindeki emekli bir askere verildi. Kurşundan dökülme harfleri puntolara göre kutulardan toplar kumpasa dizilirdi. Bunların hepsi toplanır basılacak gazete sayfası büyüklüğünde bir kalıba dökülürdü. Gazetenin sayfaları küçük olduğu için "tabldot" olarak adlandırılırdı.

Urfa'da ve İlçelerinde Yayınlanan Yerel Gazeteler

Yayınlanan yerel gazeteleri kronolojik sıralama yaparsak: Siverek ilçesinde 1928 yılında **"İrfan"**, 1929 yılında **"Halkın sesi"** gazetesi yayınlanır. Açılmasından bir yıl sonra İrfan gazetesi kapanır. Siverekli Siret Bey'in çıkardığı bu gazetelerden "Halkın sesi" Mardine taşınır ve 1931 yılına kadar Mardin'de yayın hayatına devam eder.

Merkez ilçe de Eczacı Musa Kâzım (Yazgan)'ın haftalık olarak çıkardığı *Milli Gazete* (1930-1934) yılları arasında yayınlanacaktı. 1934 yılında *"Yenilik"* adı altında Celâl Özbek bir gazete çıkaracaktı. Lami Akgün'ün çıkardığı *"Akgün"* gazetesi Urfa'nın en uzun ömürlü gazetelerinden biridir (1936-76). Ali Rıza Bey'in çıkardığı Işık Gazetesi (1938-40) yılları arasında yayınlarını sürdürdü. 1938 yılında duraklama dönemine giren Urfa basını 1950 yıllarında tekrar bir canlılık kazandı.

1950 yılları gazetelerin şekil ve bolca basıldığı zamandır. Bu dönemin ses getiren gazetesinin Celâl Ulusoy'un kurduğu *"Demokrat Urfa"* adıyla yayın yapan gazete idi. Bu gazete Demokrat parti hareketinin yandaşı bir tavır içindeydi. 1952 yılında gazetenin yönetimine Celâl Özbek katılmıştır. Demokrat Urfa gazetesini güçlendirme adına daha sonra Ahmet Haberveren'in katılımıyla 1972 ye kadar bu gazete yayınını sürdürdü. A.Naci İpek ve Celâl Ulusoy'un işbirliği içinde büyük emekle yayının sürdürülmesi için büyük uğraşlar verildi.

ŞafakGazetesi

1954 yılında *"Feryat"* diye bir gazete Mehmet Akça tarafından yayın hayatına konuldu. Bu gazete o dönemin en önemli kadroların oluştuğu bir gazete idi. Bir edebiyat dergisi özelliği taşımaktaydı. *"Karakoyun Gazetesi"* 1959 yılında A.Naci İpek tarafından kuruldu. Birkaç el değiştiren "Karakoyun Gazetesi" daha sonra *"Bizim Karakoyun"* adıyla yayın hayatına devam etti.

1960 yılında *Fırat,* 1963 te *Urfa Postası,* 1965 te *Viranşehir,* 1965 yılında Ahmet Fazıl Dögücü tarafından *Şafak gazetesi,* yine aynı yıl *Doğuş gazetesi,* 1966 yıllarında *Meşâle ve Hudut Eli* 1967 yılında *"Kalkman Birecik"* gazeteleri yayınlarını sürdürürken kimileri kısa zamanda kapanırken kimileri uzun süre ses getirdiler.

Bu dönemin en etkin gazetesi olan *Fırat,* Ahmet Naci İpek ve Hasan Soyuk tarafından yayınlandı. 1964 yılında A Naci İpek ve Hasan Kapaklı tarafından yayını sürdürüldüyse de üç yıl sonra gazete yayın hayatını bitirdi. Muhalif bir gazete özelliğini taşıyan gazete haftada iki gün yayınlanmaktaydı. O dönemde bütün gazeteler ya iki günde bir ya da haftada bir gün yayınlanırlardı.

Fethi Dögücü'nün kurduğu Şafak Gazetesi 1970 yılından sonra Ahmet Fazıl Dögücü

tarafından yayın hayatına devam etti. Bu tarihte yayın hayatına giren ve sürdüren başlıca gazeteler şunlardı: *Türkiye, Yeni haber, Hizmet, Reha, Güneydoğu, Pınarsesi, Akçakale, Özgür, Urfa için Hizmet...* Hizmet Gazetesinin sahibinin ölümünden sonra uzun yıllar Urfa'ya adı gibi hizmet veren bu gazete tamamiyle kapandı.

1987 Yılında Mahmut Ayhan tarafından kurulan, Ö.Faruk Ayhan'ın genel yayın yönetmenliğini yaptığı *Reha* 1990 yılında Kardeşi Ali Recai Ayhan'a devredildi. Reha gazetesi 2015 yılına kadar hizmet yaptıktan sonra gazetelerin birleşmesiyle kapandı.

Bir ara yerel gazetelerin sayısı ve isimleri unutulmuş durumdaydı. Son dönemlerde bu gazeteler arasındaki kargaşayı kaldırmak için gazetelere sahiplerinin anlaşmasıyla bir düzen getirildi. Ayrıca bir sebepte resmî ilanlara çalışan bu gazetelerin sayı fazlalığından dolayı iflasa gitmelerini önlemek için gazetelerin birleştirilmesi önemliydi. Bu sayı olarak sekize indirildi. Hali hazırda yayınlarını günlük olarak sürdüren gazeteler; *"Gapgündemi, Şanlıurfa Olay, Yeniurfa, Şanlıurfa, Urfanatik, Urfa Star, İpekyol, Dündenbugüne Şafak"*

günlük yayınlanırken, iki günde bir yayınlanan ve ilan alamayan gazetelerden Yahya Sarıkınacı ve M.Salih Fırat'ın çıkardığı "Hudut Eli" Güneş gazetesi sahibi Mehmet Çalışkan ve soyadına izafeten Mehmet Bekir Ayhan Büyükay gazeteleri Şafak Gazetesiyle birleşerek 1975 yılında günlük çıkarmaya başlandı. Geniş bir haber ağı ve köşe yazarları ile hayli ses getiren bir gazeteydi.

GAPGündemi

Suriyelilere 3 tır insani yardım

Yeni Anayasa mesaisi sürüyor

Tuna: Göç olmadan yatırımcıyı yapın

GAP, binlerce kadına 'altın bilezik' dağıtıyor

Kadın öğretmenlerden "barış" çağrısı

Vali Tuna: OSB'miz emin adımlarla büyüyor

GAPGündemi Gazetesi

İlde yayınlanan günlük, haftalık ve aylık yayınlanan bazı gazeteler şunlardır: *Reha, Bizim Anadolu, Şanlıurfa Sembol, 11 Nisan, Haber Aktif, Yarın. İlçe de yayınlanan bazı gazeteler; Fırat'ın sesi, Siverek Hedef, Suruç Doğuş, Suruç'un Sesi, Suruç Meşale, Hilvan Haber Viranşehir Bizim Gazete, Ceylanpınar'ın sesi, Ekspres...*

Dergiler

1950 yayınlanan dergilerin çoğu uzun ömürlü olmamıştır. 1958 yılında *Derya* adıyla Cemâl Kayar-Halil Beyboğa tarafından yayınlanan dergi, dokuz ay yayınlandıktan sonra kapanmıştır. Yazar ve kurucuları arasında Abdulkadir Billurcu, Nihat Armağan, Zübeyir Yitik, M.Akif

İnan gibi tanınmış önemli kalem erbapları yer alıyordu. 1962 yılında kapanınca hemen ardından 1966 yılında A.Naci İpek tarafından *"Anzılha dergisi"* ancak 2 sayı çıkabildi. Bu dergi 1978 yılında Yine A. Naci İpek, Müslüm Akalan ve Kemâl Kapaklı tarafından yedi sayı çıktıysa da tekrar kapandı.

Daha sonra A. Fazıl Dögücü ve Mehmet Taplamacı tarafmdan Aylık ve Fikir dergisi olan *"Balıklıgöl Dergisi"* yayınlandı. Bu dergi de 8 sayı çıktıktan sonra yayınına son verdi. 1967 yılında Sabri Haberveren tarafmdan *"Nâbi"* adıyla bir dergi yayınlandı. Bu dergi de 19 sayı yayınlandı. Ancak kültür ve edebiyat şehri olan Urfa'da bu derginin de ömrü yetmedi.

Tüm bu dergiler edebiyat ile içli dışlı iken *"Harran"* adında 1979 yılında yayınlanan dergi tamamıyla folklar içerikliydi. Hayli kalabalık bir yazı kadrosu vardı. Bu derginin 19 sayısına kadar sahipliğini A.Fehmi Apaydın, ardından Ahmet Apaydın sahiplik yaptı. 19 sayıdan 24. sayısına kadar Yusuf Demirkol sahipliğini yaptı. Beş kez yayın hayatma ara vermesine rağmen en fazla 62 sayı yayınlanabildi. 1983 yılında yayın hayatma son verdi. Bu kadroda İ.Halil Çelik, Mehmet Adil Oymak, ve rahmetli Emin Ergin önemli çalışmaları ile katkı sundular.

Hayli renkli gecen Urfa basını gazete ve dergilerle kendinden fazlasıyla söz ettirmiştir. Tüm bu dergiler edebiyata, folklora ve Urfa kültürüne büyük katkıları olmuştur. 1990 lı yıllarda *Helezon Dergisi* Hüseyin Baykuş tarafmdan iki sayı yayınlandı ve kapandı. Ardından yine Hüseyin Baykuş'un kurucusu olduğu Kültür ve sanat Dergisi olan *"Yaz-gı"* çıkarıldı. Urfalı edebiyatçıların bir kısmının toplandığı dergi olan Yazgı 10 sayıdan sonra kapandı. 1990 yılında Müslüm Yücel'in çıkardığı Kültür sanat ve Edebiyat dergisi olan "Halay"in yazı işleri Müdürü Turan Sarıtemur idi. Bir kaç sayı yayınlandıktan sonra kapandı.

Bülent Güleç tarafından açılıp 4 sayı çıktıktan sonra kapanan dergilerden birisi de Açılım dergisidir. *Eyvan Dergisi, Yağmur, Nisan Yağmuru, Seyir* gibi dergilerin büyük emeklerle kültürel birikimi olan yazar ve şairlerin katkıları ile yayınlandı. Ayrıca İstanbul'da yaşayan Urfalılar tarafmdan *Bizim Urfa, Şanlıurfa ve Edessa* adıyla dergiler Urfa'nın kültürünü tanıtmak amacıyla yayınlandılar. Ancak hiçbirisi uzun ömürlü olmadı. Hepsi ekonomik nedenlerden dolayı kapatıldı. O kadar dergiden sonra şimdi yayınlanan tek dergi ŞURKAV dergisidir.

Şanlıurfa'da Spor

Gençlik Spor İl Müdürlüğü Faaliyetleri

Vatandaşın fizik, moral, güç ve yeteneklerini sağlamak beden eğitimi, oyun, jimnastik ve spor faaliyetlerini sevk ve idare etmek maksadıyla 3530 sayılı kanun gereğince kurulan Şanlıurfa Gençlik Hizmetleri ve Spor İl Müdürlüğü, 1952 yılında açılan 2500 seyirci kapasiteli stadyumda hizmete başlamıştır. Daha sonra 1973 yılında hizmete giren 1800 kişi seyirci kapasiteli Atatürk spor salonuna taşındı. 1988 yılında idari binasında hizmete devam etti. 2012 de ise Eski Ticaret ve Sanayi Odası binasında çalışmalarını sürdürdü, Şubat 2015'ten bu yana ise GAP Arena Spor Kompleksindeki yeni idari binasında faaliyetlerine devam etmektedir. Ama şu şekilde belirlenebilir:

"Vatandaşların ve okul dışında gençlerin fizik, moral güç ve yeteneklerini sağlayan beden eğitimi, oyun, jimnastik ve spor faaliyetlerini sevk ve idare etmek, Milli Eğitim Bakanlığına bağlı bütün öğretim kurumlarının; yurt içi ve yurt dışı spor faaliyetlerini programlamak, beden eğitimi ve spor faaliyetlerinin esaslarını tespit etmek, yürütmek, bu faaliyetlere ait araç, gereç ve benzeri ihtiyaçları sağlamak, Okul dışı izcilik ve spor faaliyetlerini programlamak, düzenlemek, yönetmek ve gelişmesini sağlamak; spor idarecisi, antrenör, monitör, spor elemanları ve hakemleri yetiştirmek, eğitmek, sayılarını artırmak, eğitim merkezleri kurmak, Sporcu ve spor kulüplerinin tescil, vize, aktarma işlemlerini yapmak, Beden eğitimi ve spor faaliyetleri için gerekli olan saha, tesis ve malzemeleri yapmak, yaptırmak, işletmek ve bu tesisleri vatandaşın istifadesine sunmak, Engelli bireylerin spor yapabilmelerini sağlamak

ve yaygınlaştırmak üzere; spor tesislerinin engellilerin kullanımına da uygun olmasını sağlamak, spor eğitim programları ve destekleyici teknolojiler geliştirmek, gerekli malzemeyi sağlamak, konu ile ilgili bılgilendirme ve bilinçlendirme çalışmaları ile yayınlar yapmak, spor adamları yetiştirmek, engelli bireylerin spor yapabilmesi konusunda ilgili diğer kuruluşlarla işbirliği yapmak."

İlçe Müdürlükleri

Karaköprü İlçe Müdürlüğü, Haliliye İlçe Müdürlüğü, Eyyubiye İlçe Müdürlüğü, Akçakale İlçe Müdürlüğü, Bozova İlçe Müdürlüğü, Birecik İlçe Müdürlüğü, Ceylanpınar İlçe Müdürlüğü, Halfeti İlçe Müdürlüğü, Harran İlçe Müdürlüğü, Hilvan İlçe Müdürlüğü, Siverek İlçe Müdürlüğü, Suruç İlçe Müdürlüğü, Viranşehir İlçe Müdürlüğü.

Gençlik Merkezleri

Bahçelievler Gençlik Merkezi, Karaköprü Gençlik Merkezi, İpekyol Gençlik Merkezi, Yenişehir Gençlik Merkezi, Bağlarbaşı Gençlik Merkezi (Kiralama), Karaköprü Çadır Gençlik Merkezi, Ahmet Yesevi Çadır Gençlik Merkezi, Viranşehir Gençlik Merkezi Hilvan Gençlik Merkezi, Suruç Gençlik Merkezi, Halfeti Gençlik Merkezi, Siverek Eyyüp Cenap Gülpınar Gençlik Merkezi.

İlimizdeki Gençlik Merkezleri

Şanlıurfa Gençlik Merkezleri Sayısal Verileri						
Gençlik Merkezi	Kurs Sayısı	Erkek Sayısı	Bayan Sayısı	Toplam	Suriyeli	Lider Sayısı
Karaköprü	17	1367	692	2059	750	3
Şanlıurfa	16	14171	11943	26115	150	3
Bağlarbaşı	16	750	850	1600	50	1
Hilvan	12	432	323	755	100	
Suruç	8	693	486	1179	50	1
Yenişehir	18	1300	1600	2900	50	2
Siverek	8	986	876	1862	100	1
Viranşehir	7	715	288	1003	50	1
İpekyol	10	800	600	1400	50	2
Toplam	112	21214	17669	38873	1500	14

İLİMİZDEKİ GENÇLİK MERKEZLERİ

Bahçelievler Gençlik Merkezi

Karaköprü Gençlik Merkezi

Bağlarbaşı Gençlik Merkezi

İpekyolu Gençlik Merkezi

Karaköprü Çadır Gençlik Merkezi

Yenişehir Gençlik Merkezi

Ahmet Yesevi Gençlik Merkezi

ŞANLIURFA'DA 2017 YILINDA FAALİYET GÖSTEREN SPOR BRANŞLARI

Sıra No	Spor Dalı	Sıra No	Spor Dalı
1	Atıcılık	23	Kick Boks
2	Atletizm	24	Masa Tenisi
3	Badminton	25	Muay Thai
4	Basketbol	26	Okul Sporları
5	Bedensel Engelliler	27	Satranç
6	Bilardo	28	Su Altı Sporları
7	Bisiklet	29	Teakwando
8	Bocce	30	Tenis
9	Boks	31	Üniversite Sporları
10	Cimnastik	32	Voleybol
11	Dağcılık	33	Wushu
12	Futbol	34	Vücut Geliştirme
13	Gelişmekte Olan Spor Branşları	35	Yelken
14	Güreş	36	Yüzme
15	Halk Oyunları	37	Okçuluk
16	Halter		
17	Hentbol		
18	Herkes İçin Spor		
19	İşitme Engelliler		
20	İzcilik		
21	Judo		
22	Karate		

SPORCU RAPORU

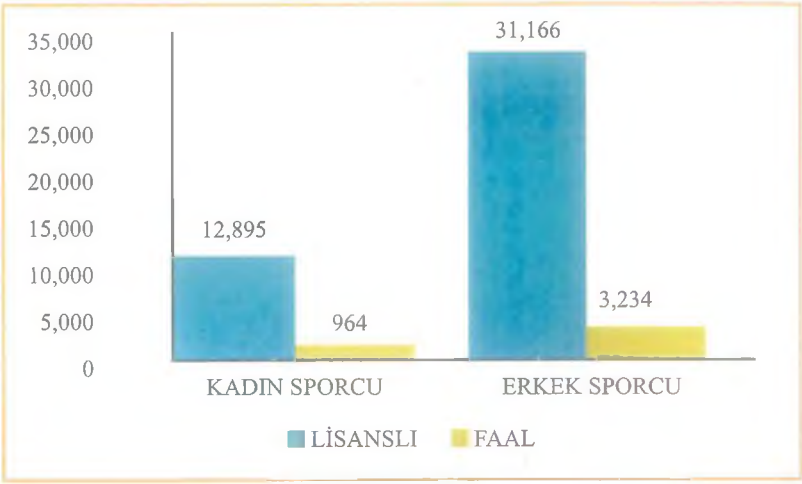

Lisanslı Toplam Sporcu: 44.061
Faal Toplam Sporcu: 4.198

Şanlıurfa Spor

1969 yılında Şanlıurfa'daki Kahraman Uyanışspor, Beşiktaş ve 11 Nisanspor kulüpleri birleşerek Şanlıurfaspor'u kurmuşlardır. 1971 yılında genç takım teşkil edilmiş, 1973 yılında amatör takım kurarak Urfa amatör lig maçlarına iştirak etmeye başlamıştır. İlk kulüp başkanı Mustafa Kılıç'tır. Forma rengini buğday filizinin yeşil ve buğday filizinin sararamaya yüz tuttuğu başak halindeki sarı renklerini alarak belirlemiştir.

1969-70 futbol sezonunda Şanlıurfaspor 3. Türkiye Ligi profesyonel ligde kırmızı grupta mücadele etmiştir. O dönem ligde ilk müsabakasını Kırşehirspor'la sahasında oynayarak 0-0 berabere kalmıştır. Türkiye 3. Ligi Kırmızı Grup bölgesel bir grup olmayıp Doğu, Güneydoğu, Karadeniz, İç Anadolu ve Akdeniz bölgelerinde bulunan mevcut takımlardan oluşmuş güçlü bir gruptu.

Şanlıurfaspor Futbol Takımı 13 Mayıs 2012 tarihinde deplasmanda İskenderun Demir Çelikspor'u 2-0 mağlup ederek ligin bitimine 1 hafta kala tarihinde ilk kez TFF 1. Lig'e yükselmiştir. Bu başarı statü gereği 11 yıl önce bir alt lige düşnmüş kulübün bir anlamda aynı lige geri dönüşüdür. Bu yıl ise, Şanlıurfaspor 1. Lig'den 2. Lig'e düştü.

Kıyısı Yok Ama Şampiyonu Var

Şanlıurfa'nın spor tarihinde yüzme dalında Türkiye çapında önemli başarılara imza atmış isimlere rastlamak mümkün Denize kıyısı olmayan bu şehirden Türkiye çapında yüzücülerin çıkması gariplikle karşılansa da bu tarihî kent, yüzme dalında adını altın harflerle yazdırmıştır. Tarihi kent Şanlıurfa'da Hz. İbrahim'in ataşe atıldığı yer olarak rivayet edilen Balıklı Göl'de yüzerek kendini yarışlara hazırlayan Osman Çiftbudak, Şanlıurfa'yı yüzme dalında en iyi şekilde temsil etti. Birçok yarışmada dereceye giren Çiftbudak, Şanlıurfa'ya kazandırdığı sporcularla kentin takdirini kazandı.

Tarihî Kentin Sporda En Büyük Başarısı: Kick Boks

2016 yılında Yıldırım Oğuz 67 kiloda İrlanda da yapılan Büyükler kategorisinde Kick Boks Dünya Şampiyonasında rakiplerini geride bırakarak Şanlı bayrağımızı göndere çektirerek Dünya Şampiyonu oldu. Şanlıurfa'nın Türkiye'nin gururu oldu.

63.5 kiloda Mevlâna Altuntaş, yüne İrlanda yapılan büyükler kategorisinde büyük bir başarı elde ederek Dünya 3.'sü oldu.

54 Kiloda Sezer Ağolday, İrlanda da yapılan Dünya şampiyonasında 5. oldu.

Bu büyük başarının mimarı Şanlıurfalı Kick Boks Milli takım teknik direktörü Murat Akaltundur.

Tarihi Sporla Buluşturan Dal

Harita yardımı ile yön bulmayı içeren, zamana karşı yapılan bir spor dalı olan Oryantirig, bu yıl Şanlıurfa'da tarihle buluştu. 14 yaş ve altı bölgesel 1.kademe Oryantiring yarışması İbrahim Peygamberin ateşe atıldığında düştüğü yer olarak rivayet edilen Balıklı Gölde yapıldı.

Şanlıurfa, Diyarbakır ve Şırnak illerini temsil eden 34 oryantiringci Balıklıgölün birçok farklı noktasına yerleştirilen hedefleri en kısa sürede bulmak için kıyasıya yarıştı.

Sporcuların zorlu bir parkurdan geçtiğini aktaran Şube Müdürü Önen, "Sporcularımız ilk defa tarihî mekanlarımızdan biri olan Balıklı Gölde yarıştı. Ellerindeki harita ve pusulalarla belirlenen hedefleri aradılar. Sporcularımızdan harika geri dönüşümler aldık. Şanlıurfa oryantiringi yeni tanıyan bir şehir ve oryantiringi çabuk öğrenen bir şehirdir ve elimizden geldiğince bu dalda sporcularımızı arttıracağız" ifadelerini kullandı. Yarışmanın sonucunda dereceye giren sporculara düzenlenen ödül töreniyle altın, gümüş ve bronz madalya takdim edildi.

Urfa Sokaklarında Dağ Bisiklet Yarışı

Şanlıurfa Büyükşehir Belediyesi ile Gençlik Hizmetleri ve Spor İl Müdürlüğü tarafmdan organize edilen Urfa Sokakları Dağ Bisiklet Yarışı renkli görüntülere sahne oldu. Türkiye'nin 19 değişik ilinden toplam 214 bisiklet tutkununun katıldığı yarışta dereceye girenlere ödülleri verildi.Ê19 Mayıs Atatürk'ü Anma Gençlik ve Spor Bayramı etkinlikleri çerçevesinde

düzenlenen dev buluşmada sporcular hem yarıştı hem de Şanlıurfa'nın tarihi sokaklarında âdeta bir şölen yaşayarak, bölgenin dokusunu yerinde görme imkânını buldular.

Yarışta 19 yaş ve üstü erkeklerde Recep Ünal birinci, Gökhan Uzuntaş ikinci, Bayram Eroğlu üçüncü olurken, kadınlar kategorisinde ise Simge Ekici birinci, Kumsal Ulu ikinci ve Jale Türk üçüncü oldu. 18 yaş ve altı kategorisinde ise Emir Us birinci, Oğuzhan Ermiş ikinci ve Oğuzhan Tiryaki üçüncü oldu.

Renkli görüntülerin yaşandığı etkinlikte vatandaşlar ve Balıklı Göl platosuna gelen turistler de alkışlarıyla sporculara destek verirken, yarışın tamamlanmasının ardından dereceye giren bisiklet tutkunlarına madalya, kupa ve para ödülleri verildi.

Kaynakça

A. A. Vasiliev, Bizans İmparatorluğu Tarihi I, çev. A. Müfid Mansel, Ankara 1943

A. Ardel, Güneydoğu Anadolu'da coğrafi müşahadeler. Türkiye Coğrafya Dergisi, 21: 1961

A. Cihat Kürkçüoğlu, "Şanlıurfa'da Yapılan Arkeolojik Araştırmalar ve Kazılar", Şanlıurfa'nın Kurtuluşu 66. Yıl, Şanlıurfa 1986

A. Cihat Kürkçüoğlu, Urfalı Hattat Behçet Arabi , Şanlıurfa 1997

A. Cihat Kürkçüoğlu, "Geleneksel Şanlıurfa Evlerinin Sokak Kapıları ve Kapı Tokmakları", Şanlıurfa Kültür Sanat Tarih ve Turizm Dergisi, Yıl: 2, Sayı: 3, Ocak 2009

A. Cihat Kürkçüoğlu, Urfa Cami, Müze ve Evlerinde Ağaç İşleri, İ.Ü.Edebiyat fakültesi, Sanat Tarihi Bölümü, Mezuniyet tezi, İstanbul, 1973

A. Cihat Kürkçüoğlu., İnançlar Diyarı Şanlıurfa (İng.çeviri:Zuhal Karahan Kara) , Ankara 2000

A. Cihat Kürkçüoğlu/Mehmet Oymak., "Şanlıurfa Yöresi Kadın Takıları", Şanlıurfa Uygarlığın Doğduğu Şehir, Ankara, 2002

A. Cihat Kürkçüoğlu/S.Sabri Kürkçüoğlu., Şanlıurfa Çarşıları-Hanları ve El Sanatları, Ankara, 2011.

A. Cihat Kürkçüoğlu-S.Sabri Kürkçüoğlu., "Urfa'nın Bin Yıllık Ata Sanatı: Saraçlık", Şanlıurfa Kültür Sanat Tarih ve Turizm Dergisi, Yıl: 3, Sayı: 6, Ocak 2010

A. Demirsoy, 1996. Türkiye Omurgalıları Memeliler, Çevre Bakanlığı çevre koruma genel müdürlüğü Proje No: 90-K-1000-90. Ankara, 1996

A. Demirsoy, 1996. Türkiye Omurgalıları Sürüngenler, Çevre Bakanlığı çevre koruma genel müdürlüğü Proje No: 90-K-1000-90. Ankara, 1996

A.Cihat Kürkçüoğlu, Ruha'dan Urfa'ya (1780-1980), Şanlıurfa Belediyesi Yayını, Ankara 1990

A.Cihat Kürkçüoğlu, Şanlıurfa İli Camileri, Şanlıurfa Belediyesi Yayım, Ankara, 2013

A.Cihat Kürkçüoğlu, Şanlıurfa Su Mimarisi, Kültür Bakanlığı Yayım, Ankara 1992

A.Cihat Kürkçüoğlu, Tarih ve Turizm Şehri Şanlıurfa, (Selahattin E. Güler İle Birlikte), Şurkav Yayınları: 31, Şanlıurfa, Ağustos 2010

A.Cihat Kürkçüoğlu, Urfa, Fotograflarla Evvel Zaman İçinde, (Fotograf Albümü), Şanlıurfa Belediyesi Yayını, 2011, İstanbul.

A.Cihat Kürkçüoğlu, Yıldız Albümlerinde Urfa-*Urfa In The Yıldız Albums.*, (İng.Çeviri: Prof.Dr.Zuhal Karahan Kara), Harran Üniversitesi Yayını, Ankara 2009

A.Cihat Kürkçüoğlu,, Şanlıurfa İslam Mimarisinde Taş Süsleme, Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü

A.Cihat Kürkçüoğlu/Müslüm Akalın/Selahattin E.Güler/Sabri Kürkçüoğlu/Şanlıurfa Uygarlığın Doğduğu Şehir, Ankara, 2002

A.N. Sözer, Güneydoğu Anadolu'nun doğal çevre şartlarına coğrafi bir bakış. Ege Coğrafya Dergisi, 2: 1984

Abdulkadir Güzel, *Şanlıurfa İli Yerleşmeleri,* Ankara 2005, Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Basılmamış Doktora Tezi, Ankara 2005

Abdullah Ekinci (Doç.Dr.)/Kâzım Paydaş (Doç.Dr.), Taş Devrinden Osmanlıya Urfa tarihi, İstanbul, 2008

Abdullah Ekinci Ortaçağ'da Urfa Efsane, Tarih, İnanç, İlim ve Felsefe Kenti, Ankara 2006

Abdullah Ekinci, "İhşidîlerin Suriye-Filistin Bölgesinde Hâkimiyet Kurma Mücadelesi", Fırat Üniversitesi", Orta Doğu Dergisi, Cilt I, Sayı I, Elazığ 2003,

Abdullah Ekinci, "İki Tepeli Urfa Şehrinin Tarihi Mahalleleri", Şanlurfa Kültür Sanat Tarih ve Turizm Dergisi, sayı:2 Şanlıurfa 2008
Abdullah Ekinci, Harran Mitolojisi ve Tarih, Şanlıurfa 2008
Abdullah Ekinci, *Ortaçağ'da Urfa Efsane, Tarih, İnanç, İlim, ve Felsefe Kenti,* Gazi Kitapevi, Ankara, 2006.
Abdullah Ekinci., *"Türbeler Ve Ziyaretler",* Şanlıurfa'da Dini Hayat, Ankara, 2011.
Abdullah Ekinci-Kazım Paydaş, Taş Devrinden Osmanlıya Urfa Tarihi, İstanbul 2008.
Abdülhaluk Çay, II. Kılıç Arslan, Ankara 1987
Abdülkadir Yuvalı, İlhanlılar Tarihi I Kuruluş, Kayseri 1994
Abdülkerim Özaydın, "Ahlatşahlar", DGBİT, c. VIII, Konya 1994
Abdülkerim Özaydın-Fahameddin Başar, İslam Tarihi, c. VIII, İstanbul 1994
Abu'l Farac, (Bar Hebraeus), Abu'l-Farac Tarihi, Çvr. Ö. R Doğrul, c.I, Ankara 1987
Adil Saraç : Bilinen Urfa Şairleri. Şair Nabi Sempozyumu Bildirileri 13 – 15 Kasım 2009
Adil Saraç : Şanlıurfa Atasözleri ve Deyimleri Sözlüğü. Dal Yay. 1987 Şanlıurfa
Adnan Demircan, Ali-Muaviye Çatışması, İstanbul 2000.
Ahmet Ağırakça, İslamda İlk Tecdid Hareketi ve Ömer b. Abdülaziz, İstanbul 1995
Ahmet Nezihi Turan XVI. Yüzyılda Ruha (Urfa) Sancağı, Şanlıurfa 2005
Alain Desreumaux, Histoire du Roi Abgar et de Jesusi Brepols 1993
Ali Sevim, "Haleb Selçuklu Melikliği Fahrü'l-Mülük Rıdvan Devri", SAD, II, 1970'ten ayrı basım Ankara 1971
Ali Sevim, Anadolu Fatihi Kutalmışoğlu Süleyman Şah, Ankara 1990
Ali Sevim, Anadolu Fatihi Kutalmışoğlu Süleymanşah, Ankara 1990
Ali Sevim, Anadolu'nun Fethi Selçuklular Dönemi, Ankara 1993
Ali Sevim, Anadolu'nun Fethi Selçuklular Dönemi, Ankara 1993, s.34.
Ali Sevim, Suriye ve Filistin Selçukluları Tarihi, Ankara 1989
Ali Sevim/Yaşar Yücel, Türkiye Tarihi, Ankara 1990
Ali Tenik, *"Tekkeler Ve Zaviyeler",* Geçmişten Günümüze Şanlıurfa'da Dini Hayat, Ankara
Anonim, Türkiye'nin biyolojik zenginlikleri. Türkiye Çevre Sorunları Vakfı Yayını, Ankara, 1990
Anonim, Urfa Hakkında Salname
Atsız, Evliya Çelebi Seyahatnamesinden Seçmeler, Ötüken Yay. Ankara, 2011
Aynur Özfırat, Eski Çağda Harran, İstanbul 1994
Bahaddin Çelik, "An Earlys Neolotik Settlement in the Center of Şanlıurfa", Neo-Lithics 2-3/00, Berlin 2000
Bahaddin Çelik, A New Early-Neolotic Settlement in Southeastern Turkey: Hamzan Tepe", Neo-Lithics 2/04, Berlin 2004,
Bahaddin Çelik, A New Early-Neolotic Settlement: Karahan Tepe", Neo-Lithics 2-3/00, Berlin 2000,
Bedri Alpay, Şanlıurfa Şairleri, İstanbul, 1986
Belazuri, Fütûhu'l Buldan, çev. M. Fayda, Ankara 1987
Birgit Brandau/Hartmut Schickert, Hititler Bilinmeyen Bir Dünya İmparatorluğu, çev. Nezif Mertoğlu, Ankara 2003
Büncher, "Şapur", İA., XI, Eskişehir 1997
C. E Bosworth, "The Political and Dynastic History of the Iranian World", CHI, Vol. V, Cambridge
C. Okman, Hidroloji. Ankara Üniversitesi, Ziraat Fakültesi Yayınları No: 1388, Ders Kitabı. Ankara 1994
Carl Brackelmann, İslam Ulusları ve Devletleri Tarihi, çev. Neşet Çağatay, Ankara 1992
Celer. Şanlıurfa Uygarlığın Doğduğu Şehir. Şurkav Yayınları.
Cengiz Eroğlu, Murat Babuçoğlu, Mehmet Köçer., Osmanlı Vilayet Salnamelerinde Halep, Ankara-2007
Claude Cahen, "XIII. Asır Ortalarında Cezire (İzzeddin b. Şeddad'a Göre)", çev. Neş'et Çağatay, AÜİF Dergisi, II, Sayı 4, Ankara 1953
Claude Cahen, Osmanlılardan Önce Anadolu'da Türkler, Çvr. Yıldaz Moran, İstanbul 1984
Claude Cahen, Osmanlılardan Önce Anadolu'da Türkler, Terc. Yıldız Moran, İstanbul 1984
Coşkun Alptekin, "Artuklular", Doğuştan Günümüze Büyük İslam Tarihi, c.VIII, Konya 1994
Coşkun Alptekin, "Türkiye Selçukluları Tarihi", DGBİ, c. VIII, Konya 1994

Coşkun Alptekin, Dımaşk Atabeyliği (Tog-Teginliler), İstanbul 1985
Doğduğu Şehir Şurkav Yayınları. Şanlıurfa 2002.
Ebu Bekr Ahmed b. Ali el-Hatîp el-Bağdadi, Tarihu Bağdad, I, neşr. M. Emin el-Hancı, Kahire 1931
Ebu'l-Ferec (Bar Hebraeus), Abu'l-Farac Tarihi, Terc. Ö. R. Doğrul, c. II, Ankara 1987
Ebû'l-Fîdâ, el-Muhtasar fi Tarihi'l-Beşer, c. III, İstanbul 1286
El Evamirü'l-Ala'iye Fi'l-Umuri'l-Ala'iye, c. I, Tec. Mürsel Öztürk Ankara 1996
Enver Ziya Karal, Osmanlı Tarihi, C. VII, TTK Yay. Ankara 1983
Erdoğan Merçil, "Sultan Selahaddin Eyyubi'nin Anadolu'daki Türk Devletleriyle Münasebetleri", Belleten, Sayı 209, Ankara 1990
Erdoğan Merçil, "Selçukluların Anadolu'ya Gelişlerinden Haçlı Seferlerinin Başlangıcına Kadar Urfa'nın Durumu", Belleten, Sayı 203, Ankara 1988
Erdoğan Merçil, Müslüman Türk Devletleri Tarihi, Ankara 1993
Erdoğan Merçil, Müslüman Türk Devletleri Tarihi, Ankara 1993
Erdoğan Merçil, Müslüman Türk Devletleri Tarihi, Ankara 1993
Evliya Çelebi, Seyahatname, (1645) İst.C.3,1
Feriha Akpınarlı., Şanlıurfa Cülha Dokumacılığı, Şanlıurfa, 1996
Fernand Grenard, Asya'nın Yükselişi ve Düşüşü, İstanbul 1992
Fetna Eyt Sabah, İslam'ın Bilinçaltında Kadın, Çev. Ayşegöl Sönmezay, Ayrıntı Yay. İstanbul, 1995
Fikret Işıltan, Urfa Bölgesi Tarihi, İstanbul 1960
Fuat Dündar, İttihat ve Terakki'nin Müslümanları İskân Politikası (1913–1918), İstanbul 2002
G. Le Starnge, The Lands of The Eastern Calıphate, Frank Cass-Co. Ltd. 1966
G. Ostrogorsky, Bizans Devleti Tarihi, çev. F. Şıltan, Ankara 1991
G. P. Badger, The Nestorians and their Rituals (with the narrative of a Mission to Mesopotamia and Coordistan in 1842-1844, and of a late visit to those countries in 1850).London, 1852
GAP Bölge Kalkınma İdaresi Başkanlığı, Güneydoğu Anadolu Projesi, Son Durum, 2015 ((Erişim Tarihi: 08.05.2017)
Georg Ostrogorsky, Bizans Devleti Tarihi, çev. Firet Işıltan, Ankara 1991
Güven Şahin/Nuran Taşlıgil, "Güneydoğu Anadolu Projesi (GAP) Dünü, Bugünü, Yarını" *Akademik Bakış Dergisi*, Sayı 36, Celalabat/Kırgızistan 2013
H. Hakkı Dursun Yıldız, "Sacoğulları", DGBİT, VI, İstanbul, 1987
H. Hauptmann, "Lidar Höyük and Nevali Çori, 1986", Anatolian Studies XXXVII, 1987,
Halil Atılgan: Kısaslı Aşıklar. Şanlıurfa 1992
Halil Refet Tanışık, Urfa İli Yakın Çevre İncelemeleri Meb Yay. Ankara, 1974
Halit Çal., "*Şanlıurfa'daki Taşınmaz Eski Eserler Hakkında Bir Ön Araştırma*", Yeni Harran Çevresi, Sayı 4, Şanlıurfa 1993
Hamdullah Mustavfi/Nushat-Al-Kulup, İng. çev. G. Le Strange, Mesopotamya and Persia Under The Mongols in the Fourteenth Century A. D., Asiatic Society Monographs, vol. V., London 1903
Hamza Gündoğdu., Türk Mimarisinde Figürlü Plastik, İ.Ü. Edebiyat Fakültesi, Sanat Tarihi Bölümü Doktora Tezi, İstanbul 1979
Harald Hauptmann, "Lidar Höyük", Eczacıbaşı Sanat Asiklopedisi, İstanbul 1997
Hariri Makamat, (Çeviren, Sabri Sevsevil), İstanbul, 1952
Harran Kültür Ve Folklor Dergisi 1979 - 1994 Koleksiyonu Şanlıurfa
Her Yönüyle Urfa Yıllığı 1997 Urfa Valiliği
Hilmi Bayraktar, Tanzimat'tan Cumhuriyet'e Urfa Sancağı, Elazığ, 2007
Hoca Sadedin, Tacü't-tevârîh, II, İstanbul 1283
Honigmann, Bizans Devletinin Doğu Sınırı, (çev F. Işıltan), İstanbul 1970
Hüseyin Akpınar, *Şanlıurfa'da Dini Musiki,* Özkan matbaacılık, Ankara, 2011.
Hüseyin Algül, İslam Tarihi, III, İstanbul 1987
Hvandmîr, Habibü's-Siyer, yay. Celâleddin-i Humayî, III, Tahran 1333
(http:/biruni.tuik.gov.tr/bitkiselapp/bitkisel.zul Erişim Tarihi: 12.05.2017)

(http:/www.enerjiatlasi.com/hidroelektrik/ataturk-baraji.html (Erişim Tarihi: 22.05.2017)

(http:/www.hgk.msb.gov.tr.images/urun/il_ilce_alanlari.pdf (Erişim Tarihi: 27.04.2017)

Ibn Bibi, Histoire Des Seldjoucides D'Asie Mineure, M. T. H. Houtsma, 1902

Işıl Musulbaş., Anadolu'da Çağlar Boyu Takılar, Eski Eserler ve Müzeler Genel Müdürlüğü Yayını, Hilâl Matbaacılık.

Işın Demirkent, Urfa Haçlı Kontluğu Tarihi, (1098–1118), c.I, Ankara 1990

İ. Hakkı Uzunçarşılı, Osmanlı Devleti Teşkilatına Medhal, Ankara 1988

İbn Arabşah, Acaibü'l-Makdur fî Ahbar Teymur, Farsça Terc. Muhammed Ali Necati, Tahran 1339

İbn Şeddad, Ümeri'ş Şam, III/I,

İbn-i Bibi, El-Evamirü'l-Alaiyye Fi'l-Umuri'l-Alaiyye, Hazırlayan: Adnan Sadık Erzi, Tıpkıbasım, Ankara 1956

İbni Haldun, Mukaddime, Cilt-1, Dergâh Yay. İst.2013,

İbnu'l Esir, el-Kamil fi't-Tarih, (çev. A. Özaydın-A. Ağırakça) XII, İstanbul 1987

İbnü'l Esir, El-Kamil Fit-Tarih II, çev, M. Beşir Eryarsoy, İstanbul 1985

İbnü'l-Adim, Zübdetü'l-Haleb min Tarihi Haleb, Neşr. Sami ed-Dehhân, c. III, Dımaşk 1957

İbnü'l-Esir, El-Kamil Fi't-Tarih, Terc. Abdülkerim Özaydın, c. X, İstanbul 1991

İbrahim Bozskurt, Aşiretlerde Töreler Ve Aşk Savaşları, Tila Yay. Şanlıurfa, 2007, Tarih Boyunca Aşiretçilik Ve Şanlıurfa Aşiretleri, Kişisel Yay. Şanlıurfa, 2003

İbrahim Kafesoğlu/Hakkı Dursun Yıldız/Erdoğan Mercil And Mehmet Saray-Short History of Turkish-İslamic States (Exluding the Ottoman State), Ankara 1994

J. B. Segal, Edessa "The Blessed City", Oxford 1970

J. Babtiste Tavernier (1605). İst. 2006

J. Daniel Bing, A History of Cilicia During the Assyrian Period, Michigan, Ann Arboor, 1985

JA. Cihat Kürkçüoğlu/Mehmet Kurtoğlu., "Plastik Sanatların Şanlıurfa'daki 11.000 Yıllık Öyküsü, Ankara, 2002

Judah Benzion Segal, Edessa 'The Blessed City', Oxford 1970

Judah Benzion Segal., Edessa (Urfa) Kutsal Şehir, Çeviren Ahmet Arslan, İstanbul, 2002

Kalkınma Bakanlığı (2012), *GAP Eylem Planı: Bölgesel Kalkınma Güneydoğu Anadolu Projesi'ne Bakış*, Güneydoğu Anadolu Projesi Bölge Kalkınma İdaresi Başkanlığı, Bilnet Matbaacılık, İstanbul

Kalkınma Bakanlığı (2012), *GAP Eylem Planı: GAP'ta Şehirleşme ve Sosyalleşme*, Güneydoğu Anadolu Projesi Bölge Kalkınma İdaresi Başkanlığı, Bilnet Matbaacılık, İstanbul

Kalkınma Bakanlığı (2013), *Onuncu Kalkınma Planı (2014-2018)*, Ankara

Kalkınma Bakanlığı (2014), *GAP Eylem Planı (2014-2018)*, Aralık 2014

Karacadağ Kalkınma Ajansı (2015), *TRC2 Diyarbakır Şanlıurfa Bölgesi Bölge Planı 2014-2023-Analiz ve Genel Değerlendirme*, Diyarbakır

Kâzım Yaşar Kopraman, "İhşidîler", DGBİT, VI 1987

Kazım Yaşar Kopraman, Memlükler, Doğuştan Günümüze Büyük İslam Tarihi, VI, İstanbul 1989

Kemal Kapaklı, Urfa Basın tarihi ve Yerel Gazetecilik Şurkav yayınları 2014

Kemal Karpat, Otoman Population, 1830–1914, Madison 1985

Klaus, Schmıdt., Taş Çağı Avcılarının Kutsal Alanı Göbekli Tepe En Eski Tapmağı Yapanlar, İstanbul.

Ibnü'1-Esir, El Kamil Fi't-Tarih, Çvr. Abdülkerim Özaydın, XI, İstanbul 1991

Lütfiye Akalın, Tandırlıktan Gelen Lezzet, Şanlıurfa, 2016

M. A. Köymen, Tuğrul Bey ve Zamanı, İstanbul 1976

M. Ali Köymen, Büyük Selçuklu İmparatorluğu Tarihi (Alp Arslan ve Zamanı), c.III, Ankara 1992

M. C. Lyons and D. E. P. Jackson, Saladin the Politics of the Holy War, Cambridge 1982

M. Emin Ergin, Urfa Folklorunda Düğün, Urfa 1978

M. Emin Ergin, Urfa'dan Derlenmiş Hoyratlar, Maniler, Urfa 1980

M. Kuru, Omurgalı Hayvanlar, Palme Yayıncılık, Ankara, 2009

M. Sait Şahinalp, *Şanlıurfa Şehri'nin Kuruluş ve Gelişmesi*, Ankara 2005, Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Basılmamış Doktora Tezi Ankara 2005

M. Zohary, Geobotanical foundations of theMiddle East. Vol 1-2, GustovFischerVerlag, Stuttgart. 1973

M.Emin Ergin, İsot Medeniyeti, Şanlıurfa, 2008

M.Z. Yıldız/A. Parmaksız, Omurgalı Hayvanlar Sistematiği Laboratuvar Klavuzu, Şanlıurfa, 2013

Mahmut Karakaş, Cumhuriyet Öncesi Şanlıurfa'da Kültür Ve Eğitim, Ankara 1995

Mahmut Karakaş, Şanlıurfa Evliya ve Alimleri, Ankara, 1996

Mahmut Karakaş, Şanlıurfa Mezar Taşları, Şanlıurfa 1996

Mahmut Karakaş, Şanlıurfa Mezar Taşları, Şanlıurfa 1996

Mahmut Karakaş, Şanlıurfa ve İlçelerinde Kitabeler, Ankara 2001

Mahmut Karakaş, Şanlıurfa ve İlçelerinde Kitabeler, Ankara 2001

Makdisi, Ahsen el-Tekâsîm, Leyden-Brill 1906

Mar Yeşua, Urfa ve Diyarbakır'ın Felaket Çağı, Yeryüzü Yayınları, 1996

Mar-Yeşuva, Vekay-Name, Türkçe Tercüme Mualla Yanmaz, Eklemeler, M. Fahrettin Kırzıoğlu, İstanbul, 1958,

Mateos, Urfalı Mateos Vekayi-namesi (952-1136) ve Papaz Grigor'un Zeyli (1136-1162), Türkçeye Çvr. H. D. Anderasyan, Notlar E. Dulaurer-M. H. Yınanç, Ankara 1987

Mateos, Urfalı Mateos Vekayi-Nâmesi, Türkçeye Çeviren Hrant D. Andreasyan, Ankara 1987,

Mehmet Adil Saraç: Şanlıurfa'da Mâni ve Hoyrat Geleneği İle Atasözleri Deyimler ve Bilme-

Mehmet Alper, Tarihi Süreç İçinde Urfa, Tarihi ve Kültürel Boyutları İçerisinde Şanlıurfa ve GAP Sempozyumu, İstanbul 1988

Mehmet Kurtoğlu : İlk Çağdan Günümüze Urfa'da Sanat Ve Edebiyat. Şanlıurfa Uygarlığın

Mehmet Kurtoğlu Kültür Şehri Urfa Şanlıurfa İl kültür ve Turizm Müd. yayın.

Mehmet Kurtoğlu, *Evliya Çelebi'nin İzinde İbrahim'in Nazargâhı Urfa*, Bengü Yayınları, Ankara, 2012.

Mehmet Kurtoğlu, Hafızasına Arayan Şehir, Tila Yay. 2007

Mehmet Kurtoğlu, Hafızasını Kaybeden Şehir, Şanlıurfa 2000

Mehmet Kurtoğlu, Tiyatro Sinema ve Urfa, Gap Gündemi Gazetesi, 16 Şubat-1 Mart 2002

Mehmet Memiş., Şanlıurfa Medreseleri , Marmara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü İslam Tarihi ve Sanatları Anabilim Dalı Doktora Tezi, İstanbul 1998

Mehmet Oymak, *"Şehrin Mimari Yapısı", Edessa'dan Urfa'ya,* Atılım Üniversitesi Yaymları, cilt: 2 Ankara, 2007.

Mehmet Özdoğan, "İlk Adımlar Paleotik Çağ", Arkeo Atlas, 2002,

Mehmet Zıllî, Evliya Çelebi Seyahatnamesi, (Ahmet Cevdet Tab'ı) Mehmet Zıllî C.Iıı, İstanbul 1314

Mustafa Akdağ, Celali İsyanları, (1550–1603), Ankara 1963

Müdürlüğü Yayınları Şanlıurfa 2006

Müverih Vardan, "Türk Fütuhatı Tarihi", Terc. H. D. Andereasyan, Tarih Semineri Dergisi, 1/2, İstanbul 1937

Nedim İpek, İmparatorluktan Ulus Devlete Göçler, Trabzon 2006

Nejat Göyünç, "XVI. Yüzyılda Güneydoğu Anadolu'nun Ekonomik Durumu", Türkiye İktisat Tarihi Semineri, Metinler/Tartışmalar, 8–10 Haziran 1973, Ankara 1975

Nejat Göyünç, XVI. Yüzyılda Mardin Sancağı, İstanbul 1969

Neşet Çağatay, Makaleler ve İncelemeler, Konya 1983

Nizameddin Şami, Zafername, çev. Necati Lügal, Ankara 1987

Nurettin Yardımcı, "Harran Kazıları", Tarihi ve Kültürel Boyutları İçerisinde Şanlıurfa ve GAP Sempozyumu, ed. A. Karahan, İstanbul 1988

Octave Aubry, Napolyon'dan Ölmez Sahifeler, Çev. Fethi Yüksel, Milli Eğitim Bakanlığı Yay. Ankara, 1964

Oktay Aslanapa, Türk Sanatı I, İstanbul, 1972

Osman Kademoğlu, "Urfa El Sanatları", Uygarlıklar Kapısı Urfa, İstanbul 2002

Osman Turan, Doğu Anadolu Türk Devletleri Tarihi, İstanbul 1993

Osman Turan, Doğu Anadolu Türk Devletleri Tarihi, İstanbul 1993

Osman Turan, Selçuklular Tarihi ve Türk-islam Medeniyeti, istanbul 1993

Philip Hitti, İslam Tarihi, c.II, İstanbul 1989

R. Geldiay/S. Balık, 1996. Türkiye Tatlısu balıkları, Ege Üniversitesi yayınları, İzmir, 1996

R. Rahne Smith, Thesaurus Syriacus, Oxford Clarebdm Press, 1879

Dîn al-Kâtib al-İsfahânî'nin Eserlerindeki Anadolu Tarihiyle İlgili Bahisler", SAD, III, Ankara 1971

Ramazan Şeşen, Harran Tarihi, Ankara 1993

Ramazan Şeşen, İmâdeddîn el-Kâtib el-İsfahânî, el-Bark el-Şâmî, c. V, İstanbul 1979

Rene Grousset, Bozkır İmparatorluğu, çev. M. Reşet Üzmen, İstanbul 1993

S. Ahmet Kaya: Cumhuriyet Dönemi Urfa Şairleri. Şanlıurfa Belediyesi Kültür Ve Turizm

S. Kürkçüoğlu, M.Hulusi Öcal, ŞURKAV 1990-98, ŞURKAV Yayınları, 1998

S. Sabri Kürkçüoğlu, "Kültür ve Turizm Şehri Şanlıurfa'da El Sanatları", Şanlıurfa Kültür Sanat Tarih ve Turizm Dergisi, Yıl: 3, Sayı: 8, Eylül 2010

S. Sabri Kürkçüoğlu, "Şanlıurfa El Sanatlarının Turizmdeki yeri ve önemi", Uluslararası Türk ve Dünya Kültüründe Şanlıurfa Sempozyumu Bildiri Kitabı, 2011

S. Sabri Kürkçüoğlu, "Şanlıurfa'da Canlanan Bir El Sanatı: Tespihcilik", Şanlıurfa Kültür Sanat Tarih Turizm Dergisi, Sayı 10, Mayıs 2011

S. Sabri Kürkçüoğlu, "Şanlıurfa'da Kürkçülük", Şanlıurfa Kültür Sanat Tarih ve Turizm Dergisi, Yıl: 6, Sayı: 15, Ocak 2013

S. Sabri Kürkçüoğlu, "Şanlıurfa'da Taş İşleme Sanatı", Şanlıurfa Kültür Sanat Tarih ve Turizm Dergisi, Yıl: 3, Sayı: 7, Mayıs 2010

Saim Sakaoğlu, 101 Anadolu Efsanesi, Akçağ Yay. 2003

Sanat Tarihi Anabilim Dalı Doktora Tezi, Konya 1998

Savaş Harmankaya/Mihriban Özbaşaran/Oğuz Tanındı, "Nevali Çori", "Hacı Nebi Höyük", "Titriş Höyük", Seferköy", Tell Magrun Höyük", Tell Mahruk Höyük", İmam Bakır Höyük", TAY, III

Savaş Harmankaya/Oğuz Tanındı, "Biris Mezarlığı", TAY, I

Savaş Harmankaya/Oğuz Tanındı, "Söğüt Tarlası", Türkiye Arkeolojik Yerleşmeleri, TAY. III.

Sedat Benek, *Coğrafi Planlama Yönünden Şanlıurfa İlinin Tarımsal Yapısı,* Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Basılmamış Doktora Tezi, Ankara 2005

Selahaddin E. Güler/Remzi Mızrak./Resimli Şanlıurfa Kültür Sözlüğü, Şanlıurfa Belediyesi Yayını, 2008.

Selahattin E.Güler., *"Şanlıurfa'nın Tarihteki Şehir Kapıları"*, Şanlıurfa Uygarlığın Doğduğu Şehir, Ankara 2002

Selahattin Rastgeldi, Hz.İsa ve Kral Ukkama, İzmir Enternasyonal Fuar Gazetesi, 27 Ağustos 1973,

Seyit Ali Kahraman/Yücel Dağlı., Evliya Çelebi Seyahatnamesi, C.III, Yapı Kredi Kültür Sanat Yayıncılık (YKY), İstanbul, 2006

Steven K. Ross, Roman Edessa, London New York 2001

Steven Runcıman, Haçlı Seferleri Tarihi, Terc. Fikret Işıltan, c. I, Ankara 1989

Süryani Mihail, Süryani Mihail Vekainamesi, (1042–1195), çev. Hrant D. Andreasyan, TTK. Nushası, Ankara 1944,

Şanlıurfa 2002

Şanlıurfa Belediyesi Kültür Ve Sosyal İşler Müdürlüğü. Şanlıurfa 2010.

Şanlıurfalı Ressamlar, Ankara 2001

Şemsettin Sami, Kamusu'l Alam, IV

Şevket Beysanoğlu, Anıtları ve Kitabeleri ile Diyarbakır Tarihi, c.II, Ankara 1990

Şinasi Gündüz, Mitoloji ve İnanç Arasında, 181Etüt Yay. Samsun 1989

Şurkav Şanlıurfa Kültür Sanat Tarih ve Turizm Dergisi Koleksiyonları.

T. Baytop, Türkçe Bitki Adları Sözlüğü. Türk Dil Kurumu Yayınları, Ankara, 1997

T.C. Şanlıurfa Valiliği Çevre ve Şehircilik İl Müdürlüğü 2013 Yılı Şanlıurfa İl Çevre Durum Raporu ((http:/www.csb.gov.tr//db/ced/editordosya/Sanlıurfa_icdr2013.pdf, (Erişim Tarihi:21.05.2017)

Taberi, Tarih'üt Taberi, VII, Beyrut 1982

Taberi, Tarihü't-Taberi, I. Kahire, 1988

Talip Yücel, "Fırat Nehri'nin Rejimi Üzerine Bir Deneme" *Ankara Üniversitesi DTCF Dergisi.*, XIII/4, Ankara 1955

Türkiye İstatistik Kurumu (TÜİK) (2012), *Seçilmiş Göstergelerle Şanlıurfa 2012*

Türkiye İstatistik Kurumu (TÜİK) (2016), "İllerde Yaşam Endeksi 2015", *TÜİK Haber Bülteni*, Sayı:24561, 22 Ocak 2016

udah Benzion Segal., Edessa The Blessed City, Oxford 1970 ; Edessa (Şanlıurfa) Kutsal Şehir, Türkçe Çeviri : Prof.Dr.Ahmet Arslan, İstanbul 2002

Urfa Halkevlerinin 1 Yıllık İş Sayımı 1936

Ülker Erginsoy., İslam Maden Sanatının Gelişmesi, İstanbul, 1978

Vedat Erkul, Sanat ve İnsan, İstanbul 1996

Veli Sevin, Anadolu Arkeolojisi-Başlangıçtan Perslere Kadar, Der Yayınları, İstanbul 1997

Veysi Günal/M. Şahinalp Sait/Güzel Abdulkadir, "Coğrafi Ortamın Şehirsel Mekân Adlarına Etkisi: Şanlıurfa Şehri Örneği" *Gaziantep Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, Sayı 10(1), Gaziantep 201

Yasin Taş., Kadı Sicillerine Göre Xıx:Asrın İkinci Yarısında Urfa'da Sosyal Hayat, Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İslam Tarihi Ve Sanatları Anabilim Dalı, İslam Tarihi Bilim Dalı, Doktora Tezi, İstanbul, 2013.

Yaşar Doruk, Urfa Yöresinden Derlenmiş Türküler Ve Oyun Havaları, Milli Eğitim Ve Kültür Bakanlığı Yay. 1977

Yurt Ansiklopedisi, C. 10, Urfa Maddesi

Zahid Akkoyunlu., Geleneksel Şanlıurfa Evlerinin Mimari Özellikleri, Ankara 1989

Zeynep Gürbüz/Ergün, Alper, "Fırat ve Dicle Nehirleri'nin Taşınım Miktarları Üzerinde Jeomorfolojik, İklimsel ve Antropojenik Etkiler", *65. Türkiye Jeoloji Kurultayı*, Bildiri Özleri Kitabı 2-6 Nisan 2012

SÖZLÜ KAYNAKLAR

Abdurrahman İpek (Urfalı Kazzaz ustası).

İmam Bakır Nahya (Urfalı Saraç ustası).

Mahmut Karcı (Urfalı keçeci ustası).

Mehmet Cennet (Urfalı Tenekeci ustası).

Mehmet Emin Güngör (Urfalı Kazzaz Ustası)

Mehmet Karadaş (Urfalı Dokuma Ustası)

Mustafa Yeşilkaya (Urfalı Kürkçü Ustası)

Osman Yeşil (Urfalı Tespih Ustası)

Ömer Bakır (Urfalı Bakırcı Ustası)

Salih Karcı (Urfalı Keçeci Ustası)

A. Naci İpek, Ahmet

Fazıl Dögücü.

Ö. Faruk Ayhan

Hüseyin Baykuş

Mithat Badıllı

Hamur Kesen köyü.

Türkiye'nin gerçek tarih, kültür ve medeniyet merkezlerinden biri olan Şanlıurfa'yı tanıtan bu eser, özellikle genç okuyucuları için bir kaynak niteliği taşımaktadır.

Okuyucular kitapta Urfa'nın coğrafî özellikleri yanında flora, vejitasyon ve fauna yapısını, eski tarihi ve onlardan günümüze kalan taşınır ve taşınmaz kültür varlıklarını, kültürel ve sosyal hayatı ile efsanelerini, giyim-kuşam ve yemek kültüründen sanat ve spor hayatına dair pek çok konuda doyurucu bilgiler edinecektir.

KARACADAĞ

Şanlıurfa Valiliği YİKOB tarafından "Şanlıurfa Kültürel Mirasın Tanıtımı" Projesi kapsamında bastırılmıştır.